

MET EEN STEMPEL DOOR HET LEVEN ?

**WERKLOOSHEID EN TEWERKSTELLING VAN JONGEREN :
BESCHRIJVING, GEVOLGEN EN PERSPECTIEVEN.**

Eindredactie

Hubert COSSEY
Hans DE WITTE
Francis HOLDERBEKE
Leo LAGROU
Annemie PERNOT

Met bijdragen van

Hubert COSSEY
Marleen DEKEYSER
Marc DE SMEDT
Hans DE WITTE
Mia DOUTERLUNGNE
Francis HOLDERBEKE
Krista MICHIELS
Ides NICAISE
Jozef PACOLET
Annemie PERNOT
Jozef PLASMANS
Chris SERROYEN
Frans SPINNEWYN
Annemie VANROELEN
Bert VERBRUGGHE

HOGER INSTITUUT VOOR DE ARBEID, K.U.LEUVEN
Leuven 1986

Omslag : Rudy DE WIT, Leuven

Copyright : D/1986/Hoger Instituut voor de Arbeid,
E. Van Evenstraat 2E
3000 LEUVEN, auteur-uitgever

In de oprechte hoop dat deze
publikatie zal bijdragen tot het
verbeteren van het lot van de
jonge werklozen

De H.I.V.A.-stuurgroep
jeugdwerkloosheid

INHOUDSTAFEL

	blz.
INLEIDING	1
H. De Witte	
C. Serroyen	
DEEL I : BESCHRIJVING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE POSITIE VAN JONGEREN	15
1. SITUERING VAN DE JONGEREN OP DE ARBEIDSMARKT IN VLAANDEREN	17
M. Dekeyser	
1. Inleiding	17
1.1. Doelstellingen	17
1.2. Beperkingen	18
1.3. Methodologie	18
2. Globale analyse van de leeftijdsklasse 14-25 jarigen	21
2.1. Algemeen beeld van de totale leeftijdsgroep	21
2.2. Verdeling van de 14-25 jarigen naar leeftijd	25
2.3. Verdeling van de 14-25 jarigen naar geslacht	26
3. Situatie in het onderwijs	28
4. Positie op de arbeidsmarkt : tewerkstelling en werkloosheid	30
4.1. Algemeen kwantitatief overzicht van werkende en werk- loze jongeren	30
4.2. Regionale uitsplitsing van tewerkstelling en werkloos- heid	40
4.3. Sectoriële uitsplitsing van tewerkstelling en werk- loosheid	43
4.4. Evoluties aan de vraag- en aanbodzijde op de arbeids- markt	45
5. Samenvatting	48
Bibliografie	50
Bijlage 1	51
Bijlage 2	55
Bijlage 3	56

2. PROFIEL VAN DE BEROEPSLOOPBAAN VAN JONGE WERKLOZEN IN HALLE-VILVOORDE	59
M. De Smedt	
F. Spinnewyn	
1. Inleiding	59
2. Beschrijving van de data	60
3. De methode	61
4. De resultaten	66
4.1. Maximum likelihood schatting	66
4.2. Bespreking van de resultaten	69
4.3. De verdeling van de werkloosheids- en tewerkstel lingsduur	72
4.4. Herhaling van werkloosheid	75
5. Besluit	77
Technische bijlage	80
3. DE MAATSCHAPPELIJKE EN JURIDISCHE POSITIE VAN DE JONGEREN	81
A. Pernot	
1. Inleiding	81
2. Naar een emancipatorische benadering van de rechtspositie van de jongeren	82
2.1. Minderjarigheid : sleutelbegrip in de rechtspositie van de jongeren	82
2.2. Meerderjarigheid op 18 jaar : een kans op emancipatie	85
3. De arbeidsrechtelijke positie van de minderjarigen	87
3.1. Maatregelen met algemene draagwijdte	87
3.2. Maatregelen met betrekking tot de toetreding van de jongeren in het arbeidsproces	95
4. De maatschappelijke integratie van de jongeren	100
4.1. De professionele integratie van jongeren	100
4.2. De financiële inkomenspositie van de jongeren	101
5. Besluit	104
Bibliografie	106

DEEL II : PSYCHO-SOCIALE GEVOLGEN VAN WERKLOOSHEID BIJ JONGEREN	109
MET EEN STEMPEL VOOR HET LEVEN. OVERZICHT VAN RECEN- TE LITERATUUR OVER DE BELEVING VAN WERKLOOSHEID BIJ JONGEREN, EN DE INVLOED ERVAN OP HUN POLITIEKE HOUDINGEN EN HUN ARBEIDSETHOS	111
H. De Witte	
1. Werkloosheidsbeleving bij jongeren : een tweesnijdend zwaard	111
1.1. Jongeren lijden iets minder onder de meeste gevolgen van werkloosheid dan ouderen...	112
1.2. ... ten koste van hun persoonlijkheidsontplooiing en maatschappelijke integratie	122
2. Invloed van de werkloosheidsbeleving op de politieke houdingen, de wens tot collectieve belangenbehartiging en het (mogelijk) delinquent gedrag van de jongere	129
2.1. De politieke opvattingen van jonge werklozen : een kleine minderheid radicaliseert, terwijl de meerderheid apathisch wordt	129
2.2. Het zwakke appél van werklozenbewegingen	133
2.3. Leidt werkloosheid tot delinquentie en vandalisme ?	136
3. Invloed van de werkloosheidsbeleving op de houding ten aanzien van betaalde arbeid	144
3.1. Over het "recht op luiheid", "arbeidsvrijen" en werkloos- heid als oriënteringsfase	145
3.2. Een meerderheid wil kost wat kost aan het werk	148
4. Belevingsverschillen naar scholingsgraad en geslacht	153
4.1. Ook in psychisch opzicht worden lager geschoolden het zwaarst getroffen door werkloosheid	153
4.2. Meisjes lijden sterker onder hun werkloosheid dan jongens, en trekken zich daarom terug uit de arbeidsmarkt	156
5. Besluit	161
Bibliografie	163

DEEL III : INGRIJPEN OP DE AANSLUITING VAN HET ONDERWIJS OP DE ARBEIDSMARKT	171
DE AANSLUITING ONDERWIJS - ARBEIDSMARKT : CONCRETE TOEPASSINGEN IN HET EXPERIMENTEEL DEELTIJDS ONDERWIJS EN IN DE PROJECTEN ALTERNEREND LEREN	173
M. Douterlungne K. Michiels	
1. Inleiding	173
2. Het experimenteel deeltijds onderwijs	177
2.1. Het kader van de leerplichtverlenging	177
2.2. Enkele opties vanuit de leerplichtverlenging	178
2.3. De contouren van het E.D.O. : op de eerste plaats een onderwijsproject	179
2.4. De leerlingen van het eerste jaar E.D.O.	181
2.5. De mogelijkheden van alternerend leren in het E.D.O.	182
3. De projecten "alternerend leren"	186
3.1. Internationale en nationale context : bekommernis voor (laaggeschoolde) werkloze jongeren	186
3.2. Alternerend leren : een gedeelde verantwoordelijkheid tussen onderwijs- en bedrijfsinstellingen	187
3.3. Doelgroepbepaling : onderwijs- of arbeidsmarktwetten ?	189
3.4. Onderwijskundige vormgeving : alternerend leren als brug tussen onderwijs en arbeidswereld ?	192
3.5. Maatschappelijke waarde : onderwijs- en tewerkstellings- effecten	196
4. Besluit	200

DEEL IV : STIMULERING EN HERVERDELING VAN DE BETAALDE ARBEID	203
1. TEWERKSTELLING IN HET REMEDIAIR CIRCUIT	205
F. Holderbeke	
1. Inleiding	205
1.1. Algemeen kader	205
1.2. Inhoud	206
2. Maatregelen tot bevordering van de tewerkstelling	207
2.1. Werkwijze bij het opstellen van de tabellen	207
2.2. Tewerkgestelde werklozen (T.W.W.)	208
2.3. Stages voor jongeren	211
2.4. Het Bijzonder Tijdelijk Kader (B.T.K.)	217
2.5. Het Derde Arbeidscircuit (D.A.C.)	221
2.6. Werklozen in projecten K.M.O.	226
3. Besluit	229
3.1. Impact van de remediaire stelsels op de tewerkstelling	231
3.2. Remediaire tewerkstelling en studieniveau	231
Bibliografie	233
2. LOKALE WERKGELEGENHEIDSINITIATIEVEN EN HUN BETEKENIS VOOR DE PROBLEMATIEK VAN DE JEUGDWERKLOOSHEID	235
B. Verbrugghe	
1. Een internationale stroming	235
2. Op zoek naar een definitie	237
3. De nieuwe coöperatieve beweging	239
3.1. Werkgelegenheid	240
3.2. Statuut	240
3.3. Geslacht	241
3.4. Opleiding	241
3.5. Leeftijd	242

Lokale initiatieven in Vlaanderen : een trage start	244
4.1. Advies en begeleiding	245
4.2. Opleiding	250
4.3. De financiering van plaatselijke werkgelegenheids- initiatieven	255
4.4. Zelfstandig worden en werkloosheid : enkele bedenkingen	259
5. Besluit	
Bibliografie	

ARBEIDSDUURVERKORTING : EEN MOGELIJKE OPLOSSING VOOR
(JEUGD)WERKLOOSHEID ? 265

Een macro-economische benadering

J. Plasmans

A. Vanroelen

1. Inleiding	265
2. Belgische econometrische studies i.v.m. arbeidsduurverkorting	267
2.1. Studie van J. Drèze	267
2.2. Simulaties met behulp van het Maribel-model	272
2.3. Simulaties i.v.m. ADV, uitgevoerd door het Ministerie van Economische Zaken	292
3. Een vergelijking met een macro-economische studie uit Neder- land	294
4. Algemeen besluit	296
4.1. 10% conventionele ADV is 5,6% effectieve ADV	296
4.2. Meer banen of koopkrachtbehoud	296
4.3. De concurrentiepositie en de winstgevendheid van de bedrijven verslechteren ten gevolge van ADV	299
4.4. Het netto te financieren saldo van de overheid verbe- tert bij ADV met bruto koopkrachtbehoud	299
4.5. Het is duidelijk dat door de verschillende sociale partners andere vormen van ADV geprefereerd worden	300
Bibliografie	301
Bijlage I	303
Bijlage II	305
Bijlage III	306

4. DEELTIJDSE ARBEID : ZO DE VROUWEN, ZO DE JONGEREN	309
F. Holderbeke	
1. Inleiding	309
2. Historische evolutie van deeltijdse arbeid	310
2.1. Inleiding	310
2.2. Deeltijdse arbeid in de periode 1961-1983	311
2.3. Deeltijdse arbeid : een jonge geschiedenis	315
3. Het profiel van de deeltijdse arbeid	329
3.1. Verdeling van deeltijders naar geslacht	329
3.2. Verdeling van deeltijders volgens sectoren	330
3.3. Gemiddelde wekelijkse arbeidsduur van deeltijders	331
3.4. Verdeling van D.A. volgens leeftijd	332
3.5. Verdeling van D.A. volgens beroep en kwalificatie	334
3.6. Verdeling van D.A. volgens onderwijsniveau	335
4. Invloed van deeltijdse arbeid op de tewerkstelling	337
4.1. Inleiding	337
4.2. Deeltijdse arbeid bij jongeren	338
5. Deeltijdse arbeid in Europees perspectief	347
5.1. Deeltijdse arbeid in de E.G.	347
5.2. Deeltijdse arbeid bij jongeren in de E.G.	349
6. Besluit	352
Bibliografie	357
DEEL V : JEUGDWERKLOOSHEID EN NIET-BETAALDE ARBEID	359
1. VRIJWILLIGERSWERK EN JEUGDWERKLOOSHEID	361
J. Pacolet	362
1. Inleiding	361
2. Definities en situering van de discussie	362
2.1. Definitie van vrijwilligerswerk	362
2.2. Pleitbezorgers voor vrijwilligerswerk	363
3. Doet de werkloze jongere meer aan vrijwilligerswerk ?	367
4. Vrijwilligerswerk en jeugdwerkloosheid	376
5. Samenvatting en besluit	382
Bibliografie	384

2. INKOMEN EN ARBEID LOSKOPPELEN ?	385
Het universeel basisinkomen	
1. Nicaise	
1. Inleiding	385
2. (Bijna) terug naar de tuin van Eden	387
3. Het Collectif Charles Fourier (C.C.F.) : een Libertijnse naar onbetaalbare versie	389
3.1. De ingebouwde neerwaartse spiraal	389
3.2. Zalig het individu ?	391
3.3. Averechtse effecten op de arbeidsmarkt	392
4. B.I. als middel tot arbeidsherverdeling : de F.N.V.- voedingsbond en AGALEV	396
5. Besluit	399
Bibliografie	400
BESLUIT	401
MET EEN STEMPEL DOOR HET LEVEN : NAAR SAMENVATTING EN CONCLUSIES	403
H. Cossey	
1. Juridische context waarbinnen jongeren leven, werken ... of werkloos zijn	404
2. De feitelijke positie van jongeren op de arbeidsmarkt	408
3. Beleving en gevolgen van werkloosheid	412
4. Werkloosheid indijken : een waaler van (mogelijke) middelen	415
5. Jongerenwerkloosheid in Vlaanderen : enkele slotbeschou- wingen	425

INLEIDING

Hans DE WITTE
Chris SERROYEN*

In januari 1986 organiseert het Hoger Instituut voor de Arbeid (H.I.V.A.) een studiedag over het probleem van de jeugdwerkloosheid. De publikatie die hier voorligt vormt de leidraad voor deze studiedag. De keuze voor dit thema is niet verrassend. In het verleden werd door het H.I.V.A. immers herhaaldelijk aandacht geschonken aan de werkloosheidsproblematiek. Dit uitte zich ondermeer in onderzoek naar de werkloosheidsbeleving en in de evaluatie van remediaire tewerkstellingsmaatregelen zoals de jongerenstages en het B.T.K. Ook de arbeidsbemiddeling door de R.V.A. en de arbeidsmarktsituatie van langdurig werklozen kwam daarbij aan bod. Tevens participeerde het H.I.V.A. aan de inventarisering van werklozenwerkingen in Vlaanderen. Een en ander leidde in het verleden reeds tot een gezamenlijke H.I.V.A.-publikatie rond werkloosheid, in de vorm van een dossier (Kultuurleven, 1982).

Met deze publikatie wordt deze lijn verdergezet. De inhoudelijke beperking tot de problematiek van de jeugdwerkloosheid is daarbij nieuw. Deze keuze werd ingegeven door meerdere motieven.

1. De jongeren vormen nog steeds de zwaarst getroffen leeftijdscategorie binnen de werkloosheidspopulatie : in juni 1985 telde het Vlaams gewest 70.735 uitkeringsgerechtigde volledig werklozen jonger dan 25 jaar (R.V.A., 1985). Wanneer we rekening houden met alle "ingeschreven niet werkende werkzoekenden", dus ook met hen die nog in hun wachttijd zijn, dan stijgt dit aantal tot 83.890. Van alle leeftijdscategorieën vertonen de jongeren de hoogste werkloosheidsgraad : 26,3% van hen die jonger zijn dan 20 jaar waren werkloos in juni 1985 en 20,6% van de 20 tot 25-jarigen. Voor de totale werklozengroep bedraagt dit 15,3%. Binnen de werklozengroep vormen de jongeren tevens de grootste (leeftijds)

---

* Chris Serroyen is als medewerker verbonden aan de studiedienst van het A.C.V.

groep : in juni 1985 was 30% van alle werklozen jonger dan 25 jaar. Daarbij komt nog dat de werkloosheidsduur van jonge werklozen de laatste jaren toenam : in 1979 was 39% van de jongere werklozen langer dan een jaar werkloos, en 20% langer dan twee jaar (Deliens, 1985, p. 27-33). In juni 1985 bedroegen deze percentages respectievelijk 50% en 29%, dus telkens nagenoeg 10% méér.

2. De jongeren vormen dus een zwakke groep op de arbeidsmarkt. Ze vormen tevens een zwakke groep wat hun machtspositie betreft : ze hebben nog geen plaats en rechten verworven in het arbeidsproces, en kunnen hun tewerkstelling dan ook niet eigenmachtig afdwingen. Bij de verdediging van hun positie zijn ze binnen de vakbeweging afhankelijk van de actieve werknemers. De vakbeweging bevindt zich hierdoor in een moeilijk parket : ze wenst hun belangen wel te verdedigen, doch dient tevens rekening te houden met de belangen van haar werkende leden. De belangen van beide groepen liggen echter niet steeds in dezelfde lijn. Regeringsmaatregelen die een aantasting van het tewerkstellingsstatuut inhouden, worden daarom - deels gemakshalve - gericht tot de categorie die toetreedt op de arbeidsmarkt. Hun mogelijkheden om zich hiertegen te verdedigen zijn immers beperkt. Velen zijn overigens al blij dat ze werk gevonden hebben. Het "aangetaste statuut" aanvaardden ze daarbij wellicht - bij gebrek aan alternatieven - als tol. Door hun zwakke machtspositie dreigen de jongeren dan ook het slachtoffer te worden van de strijd om tewerkstelling.
3. Omwille van hun zwakke positie wordt het arbeidsstatuut van jongeren aangetast en uitgehold. Velen, zo ze al werk vinden, dienen vrede te nemen met voorlopig werk met een ongunstig statuut : lage lonen, weinig werkzekerheid, veelal deeltijds werk en ongunstige arbeidstijden. Hun loopbaan wordt gekenmerkt door instabiliteit : velen wisselen voorlopig werk af met tussenpauzes van werkloosheid. Op langere termijn kan dit tevens nadelige gevolgen hebben voor de oudere werknemers. Eens de aantasting van het arbeidsstatuut van de jongeren algemeen wordt aanvaard, kan deze aantasting zich immers uitbreiden tot het arbeidsstatuut van de overige categorieën werknemers. Ook oudere werknemers hebben er dus belang bij om aandacht te schenken aan de jongerenwerkloosheid.

4. De keuze voor de jongeren wordt ook ingegeven door de bezorgdheid over de mogelijke gevolgen van jeugdwerkloosheid op individueel en maatschappelijk vlak. Werkloosheid bedreigt het psycho-sociaal welzijn van de jongeren. Dit is natuurlijk ook het geval bij ouderen. Over het verschil in werkloosheidsbeleving tussen beide categorieën is echter weinig geweten. Wel wordt veelal verondersteld dat jongeren zwaarder gebukt gaan onder een eventuele werkloosheid. Dit zou vooral op langere termijn nadelige gevolgen kunnen hebben voor hun persoonlijkheidsontplooiing. Naast deze humanitaire bezorgdheid speelt eveneens een maatschappelijk argument. Langdurige niet-integratie van jongeren in de arbeidsmarkt zou immers de continuïteit van de samenleving en haar culturoverdracht kunnen bedreigen. Langdurige werkloosheid kan leiden tot gevoelens van maatschappelijke vervreemding, met negatieve implicaties voor gezinsvorming en nataliteit. Velen vrezen tevens voor een toename van radicalisme en delinquentie onder de werkloze jongeren, en waarschuwen ervoor dat een gebrekkige integratie van jongeren in de arbeidsmarkt hun werkwillegheid zou kunnen ondergraven. Onderzoek naar dergelijke maatschappelijke gevolgen is echter schaars. Beleidsmaatregelen kunnen dan ook moeilijk getroffen worden. Daarom is het noodzakelijk om gegevens te verzamelen over deze mogelijke gevolgen op individueel en maatschappelijk vlak.

5. Tenslotte wordt de keuze voor de jeugdwerkloosheid tevens ingegeven door de grote maatschappelijke belangstelling die er voor deze problematiek heerst. Mede ten gevolge van de hoger vermelde redenen krijgt de bestrijding van de jeugdwerkloosheid in de samenleving immers een - al dan niet uitgesproken - prioriteit toegekend.

Voor 1982 is op beleidsvlak weinig van deze prioriteitsstelling te merken. In tegenstelling tot bv. Nederland, werden in België vooral globale maatregelen uitgewerkt, waarbij doorgaans geen specifieke klemtoon werd gelegd op de tewerkstelling van jongeren. Voorbeelden daarvan zijn maatregelen ter verkorting van de arbeidsduur (met compenserende aanwervingen), aanwervingssubsidies en de uitbouw van het B.T.K.-stelsel. De invoering van het stagestelsel vormt een uitzondering op deze globale benadering.

Sinds 1982 groeit echter de belangstelling voor de jeugdwerkloosheid. Dit blijkt ondermeer uit opiniepeilingen : eind 1981 was 60% van de bevolking bereid tot inlevering, wanneer deze zou leiden tot een grotere

tewerkstelling van jongeren (De Standaard, 1981, 2). De tewerkstelling van jongeren kwam hiermee voor de ondervraagden als doelstelling op de eerste plaats, voor bv. het vermijden van een devaluatie en het verminderen van de openbare schuld. Deze voorrang voor de bestrijding van de werkloosheid onder jongeren werd wellicht gestimuleerd door het optreden van de jongeren-, de werkgevers- en de werknemersorganisaties. De jongeren kwamen met de "jongerenmars" in mei 1982 immers voor het eerst op straat om hun eisen voor de bestrijding van de jeugdwerkloosheid kracht bij te zetten. Hun organisaties ijveren sindsdien voor het tot stand komen van een jongerentewerkstellingsconferentie, zoals ook bleek gedurende de "studiedag jeugdwerkloosheid" die ze in oktober 1985 organiseerden in het raam van het "Internationaal Jaar van de Jeugd". Van werkgeverszijde hecht het V.B.O., sinds de oproep van haar toenmalige voorzitter Daniël Janssen, eveneens prioriteit aan de bestrijding van de jeugdwerkloosheid (Janssen, 1983, p. 179-181). In het begin legden ze daarbij vooral de klemtoon op de verbetering van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Deze klemtoon werd gaandeweg vervangen door het benadrukken van het wegwerken van "rigiditeiten" op de arbeidsmarkt, zoals de versoepeling van de aanwervings- en ontslagreglementeringen en de minimumlonen. Ook de werknemersorganisaties tenslotte, geven - op impliciete wijze - voorrang aan de bestrijding van de jongerenwerkloosheid. Een expliciete voorkeursbehandeling ervaren ze als ongewenst. De werkloosheid van jongeren vormt voor hen immers een onderdeel van het globale werkloosheidsprobleem, waaruit het niet mag worden losgemaakt. De tewerkstellingscrisis lijkt echter van lange duur, zodat men ook van vakbondszijde geneigd is tot een bijzondere en prioritaire zorg voor de jeugd.

Deze maatschappelijke prioriteit voor de bestrijding van de jongerenwerkloosheid vond eveneens zijn neerslag in het overheidsbeleid. Zo voorzag het regeerakkoord van december 1981 in het opmaken van een "bijzonder tewerkstellingsplan voor de jongeren". Zo wordt ook in het regeerakkoord van de regering Martens VI voorgenomen om de jeugdwerkloosheid gedurende de regeringsperiode te verminderen met 50.000 eenheden. Het beleid ten aanzien van de jongeren wijzigde zich doorheen de tijd. Deze evolutie voltrok zich in drie fasen, waarbij telkens andere klemtonen werden gelegd. In de tweede helft van de jaren '70 ging de aandacht vooral uit naar het verschaffen van praktijkgerichte opleidingen

aan jongeren. Deze bekommernis werd toen geconcretiseerd in de oprichting van het stagestelsel. Langzaamaan echter groeide toen - vooral na de hogervermelde V.B.O.-oproep - de bezorgdheid voor een verbetering van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Dit leidde tot initiatieven zoals het alternerend leren, het industrieel leerlingwezen en de verlenging van de leerplicht. In dezelfde periode werkte men reeds aan het oriënteren van jongeren naar deeltijdse banen : in het onderwijs werden duo-banen gecreëerd, en nieuwkomers in de openbare sector dienden zich tevreden te stellen met een 4/5e baan. Vooral vanaf het einde van 1984 - na de OESO-publikatie over de Belgische economie - wordt eerder aangestuurd op de flexibilisering van de in- en uitrede van jongeren op de arbeidsmarkt (1). De deregulering van de ontslagbescherming is daar een voorbeeld van. Constanten gedurende deze fasen waren evenwel de klassieke maatregelen ter verlaging van de loonkost bij jongeren, zoals aanwervingspremies, de vermindering van patronale bijdragen en de 90% contracten. Ook maatregelen die tot doel hebben het aanbod van jongeren op de arbeidsmarkt te doen inkrimpen, kwamen gedurende al deze fasen voor. Voorbeelden hiervan zijn de verlenging van de diensttijd en de stimulansen om als zelfstandige te starten.

Het uiteindelijk tewerkstellingseffect van deze maatregelen is moeilijk te evalueren. De invloed ervan op de bestrijding van de jongerenwerkloosheid al evenmin. Het absolute aantal jongere werklozen nam sinds 1982 wel af met ongeveer 5.500 personen (Pernot en Dewaele, 1985, p. 5). De volledige jongerenpopulatie nam gedurende deze periode echter in aantal af, zodat deze daling eveneens aan demografische oorzaken te wijten kan zijn (2). De vaststelling dat de werkloosheidsgraad van de jongeren gedurende deze periodes niet daalde lijkt deze verklaring te ondersteunen (Pernot en Dewaele, 1985, p. 5). Sinds 1984 groeide,

-
- (1) In dit OESO-rapport wordt aan de Belgische overheid aanbevolen om nieuwkomers op de arbeidsmarkt contracten van bepaalde duur zonder indexeringsclausule aan te bieden. Ook van de ontgrendeling van een aantal "institutionele rigiditeiten" zoals de minimumlonen en het indexeringsstelsel werden positieve effecten op de jongerentewerkstelling verwacht.
  - (2) Deze afname is qua grootte niet precies te becijferen. De laatst gepubliceerde volkstelling dateert immers van 1977.

wellicht mede door de onduidelijke effecten van de beleidsmaatregelen, de interesse voor de opvang en begeleiding van werklozen die ten gevolge van hun werkloosheid te kampen hebben met psycho-sociale problemen. De niet-direct arbeidsmarktgerichte opleidingen zijn een voorbeeld van deze laatste aanpak. Daarbij wordt vooral gepoogd om de werklozen "weerbaarder" te maken.

De grote maatschappelijke belangstelling voor de jongerenwerkloosheid in België wordt wellicht mede gevoed door de prioriteit die ook op Europees en internationaal niveau gegeven wordt aan deze problematiek. De jeugdwerkloosheid stelt zich immers ook op internationaal vlak : 17,7% van alle werklozen op niveau van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) waren in 1983 jonger dan 25 jaar (ISE, 1984, p. 13-23). Op het niveau van de Europese Gemeenschap (E.G.) vormden de jongeren in september 1985 38,1% van de totale werkloosheidspopulatie. Zowel in OECD-kringen als in kringen van de E.G. heerst dan ook de overtuiging dat jongeren zwaarder en op een specifieke wijze getroffen worden door de werkgelegenheids crisis. De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) gaf daarom reeds op de Topconferentie over de jeugdwerkloosheid in december 1977 de aanzet voor een grootscheeps onderzoeksprogramma. Bijzondere aandacht ging daarbij naar de doorlichting van het gevoerde beleid in de lidstaten (OECD, 1981 en OECD, 1984-2), de verwachtingen van jongeren ten aanzien van school en werk (OECD, 1983) en de dynamische analyse van de jeugdwerkloosheid door loopbaanonderzoek en de analyse van de in- en uitstroming uit de arbeidsmarkt (OECD, 1984-1). In de Europese Gemeenschap (E.G.) en haar instanties bestaat eenzelfde prioriteit voor het lot van de jeugdige werklozen. In het onderwijs- en opleidingsbeleid van de Europese Gemeenschap is die prioritaire aandacht reeds geruime tijd aanwezig. Zij kwam tot uiting in de aanbeveling van de Commissie over de voorbereiding van het beroepsleven van werkloze of door werkloosheid bedreigde jongeren (7 juli 1977), in de belangrijke resolutie van de Raad betreffende de alternerende opleiding van 18 december 1979 en in de resolutie van de Raad over de politiek inzake beroepsopleiding in de jaren tachtig van 11 juli 1983. Zij kenmerkt eveneens sinds 1976 de werkprogramma's van het Europees Centrum voor de ontwikkeling van de beroepsopleiding (CEDEFOP).

De politieke prioriteit voor de jongeren werd echter vooral vanaf 1982 scherp gesteld en verruimd. In de resolutie van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 12 juli 1982 werd een breed kader aangegeven voor het optreden van de Gemeenschap bij het bestrijden van de werkloosheid. Dit kader werd in de daaropvolgende maanden vooral opgevuld met maatregelen naar de jongeren toe. Twee uitschieters vallen daarbij op : de voorbereiding van de resolutie van de raad van 23 januari 1984 en de heroverweging van de doelstellingen en opdrachten van het Europees Sociaal Fonds.

De resolutie van de Raad van 23 januari 1984 betreft de bevordering van de werkgelegenheid voor jongeren. Aan de lidstaten werden een aantal specifieke maatregelen voor jongeren voorgesteld, zoals de aanbeveling aan de sociale partners om bij tewerkstellingsonderhandelingen de indienstneming van jongeren te begunstigen. Een andere maatregel betreft de bevordering van de aanwerving van jongeren door subsidies en door de versterking van de band tussen opleiding en werken via systemen van alternerende opleiding. Het Europees Sociaal Fonds heeft tot doel om acties van de lidstaten te financieren. Bij het herdenken van haar taken werd een zware klemtoon gelegd op de financiële ondersteuning van specifieke maatregelen ter bevordering van de werkgelegenheid van jongeren. Daarbij wordt voorrang verleend aan de langdurig werklozen en aan hen die geen beroepsopleiding of passende opleiding genoten hebben.

De optie voor het behandelen van de jongerenwerkloosheid impliceert geenszins dat de problematiek van andere subgroepen uit de werklozenpopulatie secundair zou zijn. Zo vormen de lagergeschoolden - over alle leeftijdsgroepen heen - de meest bedreigde groep. Dit is ook zo binnen de jongerengroep : in juni 1985 bezat in Vlaanderen 21,5% van deze jongeren slechts een getuigschrift van lager onderwijs; voor nog eens 36% was dit een getuigschrift van het lager secundair onderwijs (R.V.A., 1985). Een overwicht van nagenoeg 58% van de jonge werklozen is dus lager geschoold. Ook vrouwen worden nog steeds sterker getroffen door werkloosheid dan mannen. Dit is in nog sterkere mate het geval binnen de jongerengroep : daar waar in juni 1985 ongeveer 61% van de totale Vlaamse werklozen groep vrouw was (38% mannen) bedroeg het percentage vrouwen binnen de jongerengroep nagenoeg 67% (33% mannen)(R.V.A., 1985).

Aandacht voor deze categorieën werklozen is dus eveneens noodzakelijk. In deze publikatie wordt hieraan dan ook tegemoet gekomen. In de diverse bijdragen zal de jongerenpopulatie - in de mate van het mogelijke - opgesplitst worden naar geslacht en scholingsgraad. Omwille van de heterogeniteit van de werkloze jongerengroep is een analyse die rekening houdt met deze kenmerken overigens essentieel. "De" jongere bestaat immers niet.

Deze publikatie bestaat uit vijf onderdelen, die inhoudelijk te herleiden zijn tot de drie aspecten die reeds in de ondertitel van de publikatie werden vermeld : een beschrijving van de maatschappelijke positie van jongeren (deel I), een in kaart brengen van de gevolgen van werkloosheid op individueel en maatschappelijk vlak (deel II), en een overzicht en analyse van enkele perspectieven of mogelijke "oplossingsmodellen" voor deze werkloosheid (delen III, IV, en V). Daarbij wordt vanzelfsprekend ook ingegaan op de tewerkstelling van jongeren, zoals eveneens reeds gesuggereerd werd in de ondertitel van de publikatie. Deze verschillende aspecten werden in afzonderlijke bijdragen uitgewerkt door diverse medewerkers en oud-medewerkers van het H.I.V.A. Interdisciplinariteit stond daarbij voorop : elkeen benaderde zijn of haar problematiek vanuit de inzichtshoek die eigen is aan de eigen discipline. Deze publikatie biedt dan ook een geschakeerde aanblik : sociologische, economische, juridische, psychologische en pedagogische bijdragen wisselen elkaar doorheen de publikatie af. Ook de geografische afbakening verschilt van bijdrage tot bijdrage. In regel werd de Belgische situatie weergegeven. Soms was een analyse op nationaal niveau echter onmogelijk. In deze laatste soort bijdragen beperkt men zich dan enkel tot het Vlaamse gewest. Bij de afbakening van de leeftijdsgroep "jongeren" hanteren we de meest gangbare indeling : iedereen tussen 14 en 25 jaar.

Het eerste deel van de publikatie bevat een beschrijving van de maatschappelijke positie van jongeren. Dit deel bevat drie bijdragen. Gegevens over de verschillende situaties waarin jongeren tussen 14 en 25 jaar zich bevinden zijn schaars, en betreffen doorgaans slechts één enkele categorie, zoals werkenden, werklozen of schoolgaanden. Marleen Dekeyser bundelt deze verspreide informatie in haar bijdrage "Situering van de jongeren op de arbeidsmarkt in Vlaanderen". Ze levert hiermee de noodzakelijke, doch voordien grotendeels ontbrekende basisinformatie voor de overige bijdragen uit deze publikatie. Om een zicht te krijgen op de evolutie van de jongeren-

groep vergelijkt ze tevens de verhoudingen binnen de jongerengroep in 1983 met deze in 1980. Geografisch gezien beperkt ze haar beschrijving tot het Vlaamse gewest.

De werkloosheidssituatie van jongeren werd hiermee slechts ten dele in kaart gebracht. Elke beschrijving van de werklozengroep gebeurt immers aan de hand van een dwarsdoorsnede op één enkel tijdstip. Een dergelijke statische analyse gaat dan ook voorbij aan het dynamische karakter van het werkloosheidsfenomeen. De arbeidsmarkt wordt immers gekenmerkt door grote bewegingen van tewerkstelling naar werkloosheid en omgekeerd. Ook op individueel vlak is werkloosheid geen statisch gegeven : velen wisselen immers periodes van werk af met periodes van werkloosheid en omgekeerd. Om een beter zicht te krijgen op deze complexe bewegingen op de arbeidsmarkt analyseren Marc De Smedt en Frans Spinnewyn in hun bijdrage het profiel van de beroepsloopbaan van jonge werklozen. Zij doen dit aan de hand van de SIMONA-databank, en beperken zich daarbij tot het arrondissement Halle-Vilvoorde.

Het artikel van Annemie Pernot sluit dit eerste deel af door opnieuw aandacht te schenken aan de globale jongerengroep. Zij geeft in haar bijdrage immers een juridische beschrijving van de maatschappelijke positie van jongeren in onze samenleving. Daarbij besteedt ze zowel aandacht aan de recente evoluties in de rechtspositie van de jongeren, als aan hun - ook op juridisch vlak - wankel professionele positie en onzekere integratie in de arbeidsmarkt. De recente tendens tot deregulering en flexibiliteit is hier niet vreemd aan, en wordt door haar dan ook gesitueerd in haar bijdrage.

Deel II van deze publikatie bevat slechts één bijdrage. Hans De Witte geeft daarin een overzicht van recente literatuur over de psycho-sociale gevolgen van werkloosheid bij jongeren. Naast een beschrijving van de situatie waarin jongere werklozen zich bevinden, is het immers van belang om na te gaan hoe deze situatie door hen wordt beleefd, en tot welke consequenties op individueel en maatschappelijk vlak deze situatie aanleiding geeft. In deze bijdrage wordt de beleving van werkloosheid bij jongeren vergeleken met deze bij ouderen en wordt de impact beschreven van deze werkloosheidsbeleving op hun politieke houdingen, hun wens tot collectieve belangenbehartiging, hun (mogelijk) delinquent gedrag en hun houding ten aanzien van betaalde arbeid.

In de volgende drie delen komen de (toekomst)perspectieven aan bod. De

meest gangbare voorstellen ter "oplossing" van de jeugdwerkloosheid worden daarbij onder de loupe genomen. Deze maatregelen worden geëvalueerd wat hun tewerkstellingseffect voor jongeren betreft. Door daarbij tevens de deelnemende groep jongeren te beschrijven naar geslacht en scholingsgraad, krijgen we een zicht op de groepen waaraan deze maatregelen ten goede komen. Tenslotte wordt de maatregel - in de mate van het mogelijke - gesitueerd in een Europees kader, door hem te vergelijken met gelijkaardige maatregelen in andere Europese landen. We onderscheiden drie oriëntaties in de behandelde maatregelen. Een eerste groep heeft betrekking op de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, en wordt behandeld in deel III. Een tweede groep betreft maatregelen ter stimulering en herverdeling van de betaalde arbeid. Deze maatregelen komen in deel IV aan bod. Tenslotte wordt in deel V aandacht besteed aan maatregelen die betrekking hebben op niet-betaalde arbeid. Bij de selectie van te behandelen maatregelen hebben we geen volledigheid nagestreefd. Zo zal men tevergeefs zoeken naar een evaluatie van het "brugrustpensionerings"-stelsel. De keuze voor de behandelde thema's werd immers vooral ingegeven door de wens om aan te sluiten bij de onderzoekspraktijk en -traditie aan het H.I.V.A. We overlopen nu kort de verdere inhoud van de publikatie.

Een publikatie over jeugdwerkloosheid dient vanzelfsprekend in te gaan op de problematiek van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Dit gebeurt dan ook in deel III. Deze problematiek stelt zich immers vooral voor jongeren. Aan werkgeverszijde wordt daarbij gesteld dat het onderwijs op gebrekkige wijze inspeelt op de noden van de ondernemingen, wat door hen zelfs beschouwd wordt als een van de oorzaken van de hoge jeugdwerkloosheid. Mia Douterlungne en Krista Michiels belichten in hun bijdrage deze problematiek vanuit de positie van de laaggeschoolden in Vlaanderen. Ze beperken zich daarbij tot het experimenteel deeltijds onderwijs en de projecten alternerend leren. Naast een beschrijving van de deelnemers, gaan ze daarbij tevens na op welke wijze de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt in deze initiatieven wordt gerealiseerd.

Deel IV bevat vier bijdragen over maatregelen ter stimulering en herverdeling van de betaalde arbeid. Dit deel vormt daardoor het omvangrijkste stuk binnen het aspect "perspectieven". Francis Holderbeke gaat in zijn bijdrage in op de tewerkstelling van jongeren in het remedialre circuit in België. De vijf belangrijkste maatregelen komen daarbij aan bod : de stage

voor jongeren, het stelsel van tewerkgestelde werklozen (T.W.W.), het Bijzonder Tijdelijk Kader (B.T.K.), het Derde Arbeidscircuit (D.A.C.) en de tewerkstelling van werklozen in projecten K.M.O.. Bert Verbrugghe bespreekt in zijn bijdrage de betekenis van lokale werkgelegenheidsinitiatieven voor de tewerkstelling van jongeren in Vlaanderen. Hij schenkt daarbij zowel aandacht aan de nieuwe coöperatieve beweging als aan lokale initiatieven van meer klassieke aard, zoals cursussen om zelfstandige te worden en bedrijventra. Annemie Vanroelen en Jozef Plasmans gaan in hun bijdrage na in hoeverre een arbeidsduurverkorting het aantal werklozen kan reduceren. Daarbij wordt tevens aandacht besteed aan de invloed van deze arbeidsduurverkorting op andere variabelen zoals de concurrentiepositie van de ondernemingen en de koopkracht. Ze baseren zich hierbij op de resultaten van een aantal macro-economische simulaties met het Maribel-model. Omwille van het globale karakter van een maatregel zoals de arbeidsduurverkorting, komt het tewerkstellingseffect voor jongeren slechts zijdelings in deze bijdrage aan bod. In het laatste artikel schetst Francis Holderbeke de geschiedenis en de evolutie van de deeltijdse arbeid in België en Europa. Hij spitst zich daarbij toe op de deeltijdse tewerkstelling van jongeren in het remedair circuit, en beschrijft tevens de wijzigingen die zich voordeden in de samenstelling van deze subgroep jongeren doorheen de tijd. Ook aan de jongeren die zich deeltijds lieten tewerkstellen om aan de werkloosheid te ontsnappen (artikel 130 van de R.V.A.-reglementering) wordt door hem aandacht besteed.

Het laatste deel van deze publikatie (deel V) bevat twee bijdragen over de mate waarin niet-betaalde arbeid een oplossing biedt voor de jeugdwerkloosheid. Beide bijdragen zijn complementair. Jozef Pacolet spitst deze problematiek in zijn bijdrage toe op het vrijwilligerswerk en gaat dus in op het "werken zonder inkomen". Hij beperkt zich daarbij niet tot België, maar geeft ook aandacht aan de situatie in het buitenland. Eerst bepreekt hij de politiek-ideologische discussie over de relatie tussen vrijwilligerswerk en werkloosheid. Daarna geeft hij een beschrijving van het profiel van de vrijwilligers en brengt hij de voor- en nadelen van het vrijwilligerswerk voor werklozen in kaart. Tenslotte gaat hij in op de omvang van dit fenomeen bij jonge werklozen, waarbij tevens aandacht wordt geschonken aan hen die werken met "vrijstelling van stempelcontrole". Ides Nicaise geeft in zijn bijdrage "Inkomen en arbeid loskoppelen?" aandacht aan de tegenhanger van het vrijwilligerswerk: het "inkomen zonder werken".

Voorstellen ter invoering van een universele basisuitkering staan de laatste jaren immers méér dan vroeger in de belangstelling. In zijn bijdrage analyseert hij de economische haalbaarheid van deze voorstellen. Daarbij wordt niet expliciet ingegaan op de implicaties van een dergelijke maatregel voor de (werkloze) jongeren. Een universele basisuitkering is immers gericht tot alle individuën, ongeacht hun leeftijd, geslacht of andere kenmerken.

Hubert Cossey sluit deze publikatie af met een samenvatting en integratie van de voornaamste bevindingen uit de bijdragen. Als afronding worden de voornaamste eindconclusies gepresenteerd.

Aan het einde van deze inleiding wensen we tenslotte iedereen die bijdroeg tot het tot stand komen van deze publikatie oprecht te bedanken voor hun steun en inzet. We denken daarbij aan allen uit de H.I.V.A.-stuurgroep en in het bijzonder aan Chris Serroyen en Nicole Van den Bempt, die "van buitenuit" participeerden aan dit opzet en aan Leo Lagrou voor zijn vele suggesties en hulp bij het structureren van het geheel. Ook de ploeg van het H.I.V.A.-secretariaat verdient daarbij een speciale vermelding : Hilde Van Wijck, Rita Jansen en Els Dewit leverden - ondanks de tijdsdruk - dankzij hun inzet en vaardigheid een uiterst verzorgd eindresultaat af. Ook de onmisbare hulp van Colette Deroose bij het organiseren van de studiedag dient hierbij vermeld te worden. Tenslotte danken we ook Rudy De Wit voor zijn "vaste hand" bij het tekenen van grafieken, en voor het uitdenken en uittekenen van de omslag.

BIBLIOGRAFIE

CEDEFOP, Jeugdwerkloosheid en beroepsopleiding, Arbeidsblad, februari-maart 1982, p. 175-185.

DELIENS, L., Jeugd in crisis : Sociologische en economische aspecten van de jeugdwerkloosheid in België, C.B.G.S.-Werkdocument nr. 22, Brussel, 1985, 53 p.

DE STANDAARD, donderdag 5 november 1981, p. 2.

E.G., Publikatieblad.

H.I.V.A., "Niemand heeft ons aangeworven ..." Dossier Werkloosheid, Kultuurleven, oktober 1982, nr. 10, p. 843-928.

I.S.E., L'emploi des jeunes, Info 10, Brussel, 1984, 88 p.

I.S.E., Flexibilité et emploi - mythes et réalités, Brussel, 1985, 195 p.

JANSSEN, D., Werkgelegenheid voor de jongeren : een prioriteit ! Mededelingen van het V.B.O., februari 1983, nr. 3, p. 179-181.

O.E.C.D., Le chômage des jeunes. Causes et conséquences. Parijs, 1980, 172 p.

O.E.C.D., Les jeunes sans emploi. Trois stratégies, Parijs, 1981, 258 p.

O.E.C.D., Effets du salaire minimum sur l'emploi des jeunes : le cas de la France, Observateur de l'O.C.D.E., september 1982, 15-18.

O.E.C.D., Emploi et chômage des jeunes - Quels sont les effets du salaire minimum ? Observateur de l'O.C.D.E., april 1982, p. 14-17.

O.E.C.D., Les études et le travail vus par les jeunes. Parijs, 1983, 137 p.

O.E.C.D., La nature du chômage des jeunes. Analyse à l'intention des pouvoirs publics., Parijs, 1984, 263 p.

O.E.C.D., Perspectives économiques, Parijs, december 1984.

O.E.C.D., Faciliter l'emploi des jeunes. Politiques pour l'Irlande et le Portugal, Parijs, 1984.

O.E.S.O., Belgique - Luxemburg. Etudes économiques 1984/1985, Parijs, 1984, 84 p.

PERNOT, A. en DEWAELE, A., Jongeren en arbeid. Tekst voorgebracht op de Sociale Week in oktober 1985, Leuven, 14 p.

R.V.A., Maandelijks Bulletin, Brussel, juni 1985.

DEEL I

**BESCHRIJVING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE POSITIE
VAN JONGEREN**

1. SITUERING VAN DE JONGEREN OP DE ARBEIDSMARKT IN VLAANDEREN

Marleen DEKEYSER.

1. INLEIDING

1.1. Doelstellingen

Om een idee te geven van het relatieve belang van tewerkstelling en werkloosheid bij de leeftijdsgroep van 14-25 jarigen zullen we trachten een kwantitatief overzicht te bieden van de verschillende situaties waarin jongeren tussen 14 en 25 jaar zich in Vlaanderen bevinden, hetzij schoolgaand, hetzij werkend, hetzij werkloos, hetzij zonder statuut. De kwantitatieve gegevens betreffen het Vlaamse Gewest in zijn totaliteit (zonder Brussel-hoofdstad) voor de eerste kwartalen van 1980 en 1983 (1).

Voor bepaalde deelgroepen van jongeren zullen de cijfers bovendien uitgesplitst zijn naar een aantal criteria, nl. geslacht, arrondissement en tewerkstellingssector. Om enig zicht te krijgen op de evolutie van de jongeren als maatschappelijke groep zullen we trachten tendenzen aan te geven op kwantitatief vlak in vergelijking met 1980.

---

(1) Dat deze kwantitatieve gegevens beperkt zijn tot het Vlaamse Gewest is een gevolg van het oorspronkelijk opzet van deze studie. Aanvankelijk werden deze gegevens verzameld in functie van onderzoek i.v.m. het Experimenteel Deeltijds Onderwijs in Vlaanderen. Daar men had vastgesteld dat het vinden van arbeidsplaatsen voor jongeren, die Deeltijds Onderwijs volgen, problemen opleverde, wilde men nagaan hoe het gesteld was met de positie van jongeren op de arbeidsmarkt in Vlaanderen. Later werd het accent van deze studie verlegd in het licht van een publikatie rond jeugdwerkloosheid. Door tijdsgebrek waren we echter niet meer in de mogelijkheid om de gegevens te actualiseren voor België.

1.2. Beperkingen

Om een exact overzicht te kunnen bieden van de verschillende situaties waarin jongeren zich kunnen bevinden, ontbreken de optimale statistieken. De gegevens die wij hier aanreiken zijn afkomstig uit verschillende statistische bronnen en zijn niet volledig, daar er over bepaalde deelgroepen van jongeren geen statistische informatie voorhanden is. Wat de tewerkstelling van jongeren betreft bestaan er slechts statistieken m.b.t. de privé-sector en de zelfstandigen. Over het juiste aantal jongeren dat tewerkgesteld is in de openbare sector blijven we in het ongewisse. De werkloosheidsstatistieken beperken zich tot de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen zodat we over zeer weinig informatie beschikken over de - toch niet onbelangrijke - groep van werkloze jongeren die niet onder die categorie vallen. Tenslotte weten we zo goed als niets over de jongeren die noch in de onderwijsstatistieken zijn terug te vinden, noch als werkend, noch als werkloos staan ingeschreven. Naast de onvolledigheid van de statistische bronnen is ook de vergelijkbaarheid van de gegevens een probleem. De cijfers zijn immers afkomstig van verschillende bronnen en niet steeds op hetzelfde tijdstip geregistreerd, wat een onderlinge vergelijking bemoeilijkt. We hebben onze gegevens echter zo verzameld dat de verschillen qua tijdstip tot een minimum herleid zijn zodat een vergelijking toch mogelijk is, op voorwaarde dat men er rekening mee houdt dat er een aantal fouten - zowel in positieve als in negatieve zin - in ingebouwd zitten. Het tijdstip waarop de gegevens berusten, betreft telkens het eerste kwartaal van 1980 en 1983. Om een vergelijking mogelijk te maken, moesten we teruggaan tot begin '83, daar we niet over recentere tewerkstellingscijfers met leeftijdsspreiding konden beschikken. Met deze beperkingen voor ogen is het duidelijk dat dergelijke kwantitatieve gegevens met enige omzichtigheid dienen gehanteerd te worden.

1.3. Methodologie

Vooraleer over te gaan tot de beschrijving van de resultaten van de kwantitatieve analyse, willen we kort ingaan op de methodologie van het onderzoek.

Het begrip "jongeren" verwijst in deze studie naar de leeftijdsgroep 14-25 jarigen. Wij opteerden voor deze afbakening van de jongerengroep naar analogie met de officiële werkloosheidsstatistieken waarin deze leeftijdsgroep als een afzonderlijke categorie behandeld wordt. De leeftijd van 14 jaar verwijst naar de vroegere grens van de leerplicht. Deze grens werd in 1984 verlegd naar 18 jaar met als indirect gevolg dat binnen enkele jaren de 14-17 jarigen verdwenen zullen zijn uit de statistieken van de jeugdwerkloosheid. De bovengrens van deze leeftijdsgroep, nl. 25 jaar verwijst naar de leeftijd waarop de meeste jongeren die hoger onderwijs volgden hun studies voltooid hebben.

Als vertrekpunt voor onze analyse hanteerden we de populatiegegevens van de leeftijdsgroep 14-25 jarigen in '80 en '83. Om de jongeren over de verschillende situaties te kunnen verdelen, maakten we allereerst een opdeling tussen schoolgaanden en niet-schoolgaanden. Het aantal schoolgaanden was vrij exact te bepalen aan de hand van de onderwijsstatistieken van het Ministerie van Onderwijs. Door aftrek van de schoolgaanden van het populatie-aantal kenden we de omvang van de groep 14-25 jarigen die niet meer in het onderwijs te vinden zijn. Dan hebben we getracht alle 14-25 jarigen in andere situaties dan het onderwijs te registreren. Voor sommige deelgroepen van jongeren konden we gebruik maken van exacte cijfers, voor andere moesten we zelf een raming maken en voor een aantal was dit laatste zelfs niet mogelijk. Alhoewel onze cijfers niet allemaal exact zijn, mogen we toch veronderstellen dat de door ons opgemaakte verhoudingen tussen de grote groepen, binnen de leeftijdsgroep 14-25 jarigen, nl. schoolgaanden, werkenden en werklozen de realiteit benaderen. Een gedetailleerde toelichting van het gebruik van de statistische basisbronnen vindt u in bijlage 1.

In paragraaf 1 zullen we een globale analyse maken van de groep 14-25 jarigen in Vlaanderen, waarbij we trachten zo volledig mogelijk te zijn wat de verschillende deelgroepen per situatie betreft. Zo zullen we cijfers geven voor 9 afzonderlijke groepen :

- Tewerkgestelden : - in de privé-sector
  - in de openbare sector
  - zelfstandigen
- Werklozen : - U.V.W.
  - andere werklozen

- Schoolgaanden
- Leerlingen met leerovereenkomst bij de Middenstand
- dienstplichtigen
- onbekenden : restcategorie.

In paragraaf 3 en 4 zullen we meer gedetailleerde informatie naar voor brengen, die echter beperkt zal zijn tot 3 deelgroepen, nl. de schoolgaanden, de tewerkgestelden in de privé-sector en de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen.

2. GLOBALE ANALYSE VAN DE LEEFTIJD SKLASSE 14-25 JARIGEN

2.1. Algemeen beeld van de totale leeftijdsgroep

Tabel 1 vormt het uitgangspunt van onze globale analyse en bevat de basisinformatie m.b.t. de situaties waarin Vlaamse jongeren zich begin '80 en '83 bevinden. Wanneer we een vergelijking maken van de verdeling van deze leeftijdsklasse tussen '80 en '83 merken we dat er zich, bij een daling van het totale aantal 14-25 jarigen, een verschuiving heeft voorgedaan tussen de verschillende deelgroepen, alhoewel hun rangordening naar relatieve belangrijkheid dezelfde gebleven is. Wat de rangordening betreft vinden we de schoolgaanden op kop, gevolgd door de werkenden en de werklozen. Het grote verschil tussen '80 en '83 ligt in een wijziging van de onderlinge verhoudingen : terwijl het aantal werkende jongeren sterk afneemt, stijgt het aantal schoolgaanden lichtjes en het aantal werklozen sterk. In absolute aantallen zijn er ± 80.000 werkenden minder (-25%), ± 14.000 schoolgaanden en ± 60.000 werklozen meer. Hieruit kunnen we afleiden dat de scholarisatiegraad toeneemt - m.a.w. dat de leeftijd waarop jongeren zich op de arbeidsmarkt aanbieden, stijgt - maar dat er tegelijkertijd voor een steeds groter aantal jongeren dat wil werken, geen job meer te krijgen is. De dalende tewerkstelling wordt slechts in geringe mate opgevangen door het feit dat een beperkt aantal jongeren langer school loopt.

Door de groep schoolgaanden buiten beschouwing te laten, krijgen we een juister beeld van het aanbod van jongeren op de arbeidsmarkt. Uit tabel 2 blijkt duidelijk dat het overgrote deel van de niet-meer-schoolgaanden te situeren is op de arbeidsmarkt, nl. 2/3. Hierbij moeten we wel wijzen op de wijziging die zich heeft voorgedaan in de verhouding werkenden/werklozen t.o.v. '80 : waar in '80 nog 58,6% effectief aan het werk was en 12% werkloos, krijgen we in '83 percentages van 47,5% respectievelijk 23%. Deze laatste cijfers tonen nogmaals de dalende tewerkstelling van jongeren evenals de stijgende jeugdwerkloosheid aan. Wat de tewerkstelling betreft, willen we nog even aanhalen dat meer dan 3/4 van de jongeren in de privé-sector tewerkgesteld is. Wanneer we ons in paragraaf 4 tot de tewerkstelling in de privé-sector zullen beperken, zal het dan toch gaan over de grote meerderheid van de werkende jongeren. Van de niet-schoolgaanden vinden we nog 6% terug bij de leerlingen met leerovereenkomst en de

Tabel 1 : Verdeling van de leeftijdsklasse 14-25 jarigen in Vlaanderen over de verschillende situaties tijdens de jaren '80 en '83.

SITUATIE	TEWERKSTELLING				WERKLOOSHEID			ONDERWIJS	LEER-CONTRACT	DIENST-PLICHT	ONBEKEND	POPULATIE
	(1) privé	(2) openbaar	(3) zelfstandig	(4) totaal	(5) U.V.W. andere	(6) totaal	(7)					
1980	307.293 29,8%	30.595 3%	17.785 1,7%	355.673 34,5%	55.305 5,4%	16.821 1,6%	72.126 7%	423.443 41,1%	11.422 1,1%	23.000 2,2%	143.252 14,1%	1.028.916 100%
1983	232.699 22,9%	24.013 2,4%	18.104 1,8%	274.816 27,1%	100.674 9,9%	30.603 3%	131.277 12,9%	437.265 43,1%	11.743 1,1%	23.000 2,3%	135.498 13,5%	1.013.599 100%

(1) aantal tewerkgestelden in de private sector tijdens het eerste kwartaal van 1980 en 1983 (uitgezonderd mijnwerkers). Bron : A.S.L.K., Rijksdienst der Werknemerspensionen, Driejaarlijkse statistieken.

(2) dit is niet het totale aantal tewerkgestelde 14-25 jarigen in de openbare sector, maar het totaal van 3 subcategorieën, nl. Ministeries 3.707 / 2.732
Inst. v. Openb. nut 12.288 / 9.349
Onderwijs 14.600 / 11.932
30.595 / 24.013

Bronnen : Openbaar Ambt, Dienst Algemeen Bestuur, Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector : toestand op 30-6-'80 en 30-6-'83.
Ministerie van Onderwijs, Personeelssterkte op 31-12-'79 en 31-12-'82. Niet gepubliceerde statistieken.

- (3) raming van het aantal zelfstandigen op grond van nationale statistieken. Bron : R.S.V.Z., Statistiek van de personen die onder de toepassing vallen van het sociaal statuut der zelfstandigen op 31-12-'79 en 31-12-'82.
- (4) aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen in maart '80 en '83. Bron : R.V.A., Maandelijks Bulletin maart '80 en '83.
- (5) aantal andere werklozen : tewerkgestelde werklozen (T.W.W.), verplicht ingeschreven werklozen, vrij ingeschreven niet werkende werklozen. Bron : R.V.A., Maandelijks Bulletin maart '80 en '83.
- (6) aantal schoolgaanden in het S.O., H.O.B.U. en universitair onderwijs tijdens de schooljaren '79-'80 en '82-'83. Bron : Ministerie van Onderwijs, Bestuur der Gemeenschappelijke Diensten, Dienst Onderwijsstatistieken, Statistisch Jaarboek van het Onderwijs 1979-1980 en 1982-1983.
- (7) aantal lopende leerovereenkomsten en -verbintenissen op 31-12-'79 en 31-12-'82. Bron : Nederlandstalig Instituut voor Voortdurende Vorming van de Middenstand, Aktiviteitsverslag 1979-1982.
- (8) contingent dienstplichtigen voor Vlaanderen bedraagt ieder jaar opnieuw $\pm$ 23.000 mannen. Bron : medegedeeld door het Recruerings- en Selectiecentrum van het Belgische leger.
- (9) de groep onbekenden omvat : thuisblijvers, zieken, gehandicapten, niet ingeschreven werklozen... Het percentage hiervan ligt erg hoog, maar op grond van de reeds eerder aangehaalde methodologische beperkingen, mogen we veronderstellen dat het overschat is (zo is zeker een deel van deze groep tewerkgesteld in de openbare sector, maar is het niet te bepalen welk deel juist).
- (10) totale populatie 14-25 jarigen op 31-12-'79 en 31-12-'82. Bron : N.I.S., Wetenschappelijke bevolkingsgegevens.

Tabel 2 : Verdeling van de niet-meer-schoolgaande 14-25 jarigen in Vlaanderen over de verschillende situaties in '80 en '83, in %.

	TEWERKSTELLING				WERKLOOSHEID			REST ONBEKEND		TOTAAL	
	privé	zelfstandig	openbaar	totaal	U.V.W.	andere	totaal				
1980	50,7	2,9	5	58,6	9,1	2,8	11,9	5,6	23,9	605.473	100%
1983	40,3	3,1	4,1	47,5	17,4	5,3	22,7	6	23,8	576.334	100%

dienstplichtigen. De 24% die overblijft, vertegenwoordigt de groep jongeren waarvan we vrijwel niets weten.

2.2. Verdeling van de 14-25 jarigen naar leeftijd

Bij een opsplitsing van de totale leeftijdsgroep in 3 subgroepen naar leeftijd (14-17; 18-21; 22-24) komen nog enkele onderlinge verschillen aan het licht.

Tabel 3 : Verdeling van de 14-25 jarigen in Vlaanderen over de verschillende situaties per leeftijdsgroep voor '80 en '83, in %.

LEEFTIJD	SITUATIE		TEWERK- STELLING PRIVE		WERKLOOS- HEID U.V.W.		ONDERWIJS TOTAAL	
	'80	'83	'80	'83	'80	'83	'80	'83
14-17	9,6	4,6	1,1	1,4	89,3	93,9	345442	317495
18-21	52,2	37,2	10,1	18,9	37,5	43,9	271646	280969
22-24	78	66	14,2	24,8	7,7	9,1	168863	172639

De absolute aantallen vindt u in bijlage 2.

Het relatief aandeel van het aantal werkenden en werklozen stijgt met de leeftijd, waarbij opvalt dat de jongste groep (14-17) zich duidelijk afscheidt van de middengroep (18-21). Werkenden en werklozen vormen bij de jongste groep slechts een kleine minderheid : zij maken slechts 6% uit van deze groep, terwijl dat bij de 18-21 jarigen al meer dan de helft bedraagt en bij de 22-24 jarigen ruim 90%. Bij de jongste groep bestaat de overgrote meerderheid uit schoolgaanden, bij de middengroep benaderen de percentages van werkenden en schoolgaanden elkaar en bij de oudste groep zijn de werkenden in de meerderheid, terwijl de schoolgaanden nog slechts een klein aandeel uitmaken (9,1% = studenten hoger onderwijs).

Een vergelijking tussen '80 en '83 laat zien dat de drie leeftijdsgroepen elk verschillend geëvolueerd zijn.

- 14-17 : zeer sterke daling van het percentage werkenden, zeer minieme stijging van het percentage werklozen, lichte stijging van het percentage schoolgaanden;
- 18-21 : sterke daling van het percentage werkenden, verdubbeling van het percentage werklozen, lichte stijging van het percentage schoolgaanden;
- 22-24 : sterke daling van het percentage werkenden, bijna een verdubbeling van het percentage werklozen, minieme stijging van het aantal schoolgaanden;

De tewerkstelling is voor de drie leeftijdsgroepen sterk afgenomen, maar resulteerde niet in een evenredige toename van de werkloosheid voor elk van de drie groepen. Bij de 14-17 jarigen stijgt de werkloosheid slechts miniem ondanks het groot verlies van arbeidsplaatsen. Een verklaring hiervoor vinden we in de verhoogde scholarisatiegraad : de groep 14-17 jarigen blijft langer in het onderwijs waardoor het aantal dat zich aanbiedt op de arbeidsmarkt afneemt. Ook bij de 18-21 jarigen stellen we een stijgende scholarisatiegraad vast, maar dit belette niet dat de werkloosheid voor deze groep toch enorm toenam. Bij de 22-24 jarigen heeft de verhoogde scholarisatiegraad weinig invloed op de werkloosheid : de daling van de tewerkstelling leidt tot een bijna evenredige toename van de werkloosheid. Deze vaststellingen komen verder ter sprake in volgende paragrafen.

2.3. Verdeling van de 14-25 jarigen naar geslacht

Als we de 14-25 jarigen tenslotte over de verschillende situaties verdelen volgens geslacht, zien we een aantal verschillen tussen mannen en vrouwen.

In 1983 ligt het relatief aandeel van de werkenden 4% hoger bij de mannelijke leeftijdsgroep (25%), terwijl het relatief aandeel van de werklozen er 4% lager ligt (7,8% tegenover 12,1%). Vergeleken met 1980 merken we bij de mannen meer dan een verdubbeling van het aandeel van de werklozen in de populatie (2,9% tegenover 7,8%). Alhoewel de werkloosheid het hoogst blijft bij de vrouwen, is er een toenadering tussen beide geslachten door een sterkere toename van de werkloosheid bij mannen t.o.v. 1980. We komen op deze vaststelling nog terug bij een meer gedetailleerde bespreking van de werkloosheidsgegevens.

Tabel 4 : Verdeling van de 14-25 jarigen in Vlaanderen over de verschillende situaties per geslacht voor '80 en '83, in %.

SITUATIE	1980		1983	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
Tewerkstelling privé	32,6	27,1	25	20,8
Werkloosheid U.V.W.	2,9	7,9	7,8	12,1
Onderwijs	41,5	40,7	43,2	43
Onbekend	22,9	24,3	24	24,1
Populatie	100	100	100	100

Tot slot van deze paragraaf vatten we de voornaamste bevindingen nog even samen. De belangrijkste vaststelling betrof de wijziging in de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende categorieën van jongeren. Op 3 jaar tijd kenden we een gevoelige daling van het aantal werkende jongeren, gepaard gaande met een lichte stijging van het aantal schoolgaanden en een gevoelige toename van het aantal jonge werklozen. Voor een steeds groter wordend aantal jongeren is er geen plaats meer op de arbeidsmarkt. Het effect van de dalende tewerkstelling op de jeugdwerkloosheid werd wel enigszins afgezwakt door een toename van de scholarisatiegraad, die het aanbod van jongeren op de arbeidsmarkt afremde. Dit fenomeen speelt vooral een rol bij de 14-17 jarigen en in mindere mate bij de 18-21 jarigen. Een andere belangrijke vaststelling was het feit dat er zich in vergelijking met 1980 een sterkere toename voordeed van de mannelijke jeugdwerkloosheid dan van de vrouwelijke. Dit neemt echter niet weg dat jonge vrouwen in 1983 nog steeds harder getroffen worden door de werkloosheid dan jonge mannen. In de volgende paragrafen wordt achtereenvolgens uitgebreider ingegaan op de gegevens i.v.m. onderwijs, tewerkstelling en werkloosheid.

3. SITUATIE IN HET ONDERWIJS

Daar dit geen centraal aandachtspunt vormt voor onze analyse, beperken we ons hier tot enkele belangrijke bevindingen wat het aantal schoolgaanden betreft :

Tabel 5 : Verdeling van de schoolgaande 14-25 jarigen in Vlaanderen over de 3 subgroepen voor '80 en '83.

LEEFTIJD	1980		1983	
	aantal	%	aantal	%
14-17	308.294	72,8	298.205	68,2
18-21	102.067	24,1	123.307	28,2
22-24	13.082	3,1	15.753	3,6
14-25	423.443	100	437.265	100

Het totale aantal schoolgaanden stijgt tussen '80 en '83 : dit is echter de resultante van 2 verschillende evoluties, nl. een daling bij de 14-17 jarigen en een stijging bij de 18-24 jarigen. In '83 ziet de verdeling over de 3 subgroepen er uit als volgt : 14-17 : 68,2%; 18-21 : 28,2%; 22-24 : 3,6%. Voor een aantal cijfers grijpen we terug naar tabel 3.

Het aantal 14-17 jarige schoolgaanden neemt in vergelijking met '80 af in absolute cijfers - voornamelijk wegens demografische redenen - maar binnen die subgroep-populatie stijgt het relatieve aandeel van de schoolgaanden t.o.v. de andere situaties (zie tabel 3 : van 89,3% naar 93,9%). Hier blijkt opnieuw de verhoogde scholarisatiegraad voor deze groep. Bij de 18-24 jarigen neemt het absolute aantal schoolgaanden nog toe, terwijl dit eveneens gepaard gaat met een stijgende scholarisatiegraad voor beide groepen (zie tabel 3 : 37,5% tegenover 43,9% respectievelijk 7,7% tegenover 9,1%). Deze toename van de scholarisatie vinden we ook terug bij de totale leeftijds-klasse 14-25 jarigen : het relatieve aandeel van de schoolgaanden is immers licht vooruitgegaan van 41,1% naar 43,1% (zie tabel 1).

Uit deze paragraaf onthouden we als belangrijkste feit de toegenomen scholarisatiegraad. Een verklaring geven voor dit fenomeen is niet zo eenvoudig, daar er waarschijnlijk meerdere, moeilijk te achterhalen factoren een rol in spelen. Wij nemen aan dat het weinig rooskleurige economische klimaat er voor een groot deel voor verantwoordelijk is en stellen als hypothese voorop dat de angst voor werkloosheid, gekoppeld aan het idee dat er een rechtlijnig verband zou bestaan tussen opleidingsniveau en de kans op werk, waarschijnlijk heel wat jongeren heeft doen besluiten langer op de schoolbanken te blijven.

4. POSITIE OP DE ARBEIDSMARKT : TEWERKSTELLING EN WERKLOOSHEID

In deze paragraaf gaan we nader in op specifieke gegevens met een opsplitsing van de werkende en werkloze jongeren naar leeftijd en geslacht, en naar arrondissement en bedrijfssector. Vooraleer we met de bespreking van deze cijfers beginnen, willen we er nogmaals de aandacht op vestigen dat alle nu volgende tabellen betrekking hebben op een bepaalde groep werkenden en werklozen, nl. de werkenden in de privé-sector (dus niet de werknemers bij de overheid en de zelfstandigen) en de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (dus niet de T.W.W. en de niet-uitkeringsgerechtigde werklozen). De tabellen bevatten eigen berekeningen op grond van het basismateriaal uit bijlage 2. Voor de absolute aantallen van werkenden en werklozen verwijzen we dan ook op voorhand terug naar deze bijlage. Voor de bronvermelding moet teruggegrepen worden naar tabel 1.

Deze paragraaf vangt aan met een algemeen overzicht, gevolgd door een regionale en sectoriële uitsplitsing van de gegevens.

4.1. Algemeen kwantitatief overzicht van werkende en werkloze jongeren

4.1.1. Tewerkstelling van 14-25 jarigen

4.1.1.1. Evolutie van het aantal werkende jongeren tussen 1980 en 1983

Tabel 6 : Verdeling van werkende jongeren naar leeftijd. Verschillen t.o.v. '80.

Leeftijd	1980	1983	verschil in %
14-17	33.423	14.586	-56%
18-21	142.005	104.451	-26,4%
22-24	131.865	113.662	-13,8%
14-25	307.293	232.669	-25%

Zoals reeds werd aangehaald in paragraaf 2 is het aantal werkenden van minder dan 25 jaar zowel absoluut als relatief sterk gedaald tussen '80 en '83. Als we de daling van de tewerkstelling bij jongeren in de privé-sector (van 307.293 naar 232.699) vergelijken met deze van de totale tewerkstelling in de privé-sector, stellen we echter een discrepantie vast tussen beiden. De tewerkstelling van jongeren blijkt sterker achteruitgegaan te zijn dan de totale tewerkstelling, nl. -25% t.o.v. -13%. Deze tendens wordt bevestigd door het aandeel van de 14-25 jarige werkenden in de totale tewerkstelling, dat van 25,9% in '80 is teruggevallen op 22,5% in '83.

4.1.1.2. Verdeling van de werkende jongeren naar leeftijd

Tabel 7 : Relatieve verdeling van werkende jongeren naar leeftijd in '83.

leeftijd	%
14j.	0,1
15j.	0,5
16j.	1,6
17j.	4
14-17j.	6,2
18j.	7,5
19j.	10,1
20j.	12,7
21j.	14
18-21j.	44,8
22j.	15,7
23j.	16,6
24j.	16,7
22-24j.	49
totaal	100

Tabel 7 toont ons hoe de werkende jongeren over de 3 subgroepen zijn verdeeld. Onmiddellijk valt op dat er een opmerkelijk verschil is tussen de 14-17 jarigen en de 2 oudere subgroepen. Terwijl de beide oudere groepen respectievelijk 45% en 49% van de werkende jongeren vertegenwoordigen, is het aandeel van de jongste groep beperkt tot 6%. Deze vaststelling impliceert dat de gegevens van de brede leeftijdscategorie van werkende 14-25 jarigen vooral betrekking hebben op de 18-25 jarigen.

Als we de percentages naast die van '80 stellen, merken we belangrijke wijzigingen op. Het aandeel van de 14-17 jarigen in de tewerkstelling van jongeren is bijna gehalveerd van 10,8% naar 6,2%. Uit tabel 6 blijkt dat de tewerkstelling van deze groep met -56% gedaald is (te vergelijken met het gemiddelde van -25% voor de totale groep 14-25 jarigen). Bij de 18-21 en de 22-24 jarigen heeft zich een onderlinge verschuiving in de verhoudingen voorgedaan : in '80 was het aandeel van de 18-21 jarigen het grootst (46,2% t.o.v. 43%), in '83 dat van de 22-24 jarigen (49% t.o.v. 44,8%). Een verklaring hiervoor vinden we in tabel 6 waaruit blijkt dat de daling van de tewerkstelling slechts -13,8% bedroeg voor de oudste groep tegenover -26,4% voor de middengroep.

4.1.1.3. Verdeling van de werkende jongeren naar leeftijd per geslacht

Tabel 8 : Verdeling van de werkende jongeren naar leeftijd per geslacht voor '83, in %.

leeftijd	mannen	vrouwen
14-17	6	6,5
18-21	43,7	46,4
22-24	50,3	47,1
14-25	100	100

Uit tabel 8 blijkt dat er relatief weinig onderlinge structuurverschillen zijn tussen beide geslachten, onafgezien van een iets hogere vrouwelijke relatieve vertegenwoordiging in de subgroep van 18-21 jarigen (46,4%

t.o.v. 43,7%) en het omgekeerde in de subgroep van 22-24 jarigen (47,1% t.o.v. 50,3%). Het is interessant deze tabel ook eens vanuit een ander oogpunt te bekijken, nl. de verdeling naar geslacht per leeftijdsgroep. In alle leeftijdsgroepen schommelt de verhouding mannen/vrouwen rond $\pm$ 56% tegenover $\pm$ 44% : bij de werkenden zijn de mannen dus oververtegenwoordigd. Vooraleer we overstappen naar de werkloosheidsgegevens, willen we nog even de voornaamste bevindingen herhalen m.b.t. de tewerkstelling van jongeren.

De tewerkstelling van 14-25 jarigen is tussen '80 en '83 achteruitgegaan met -25%. Daar deze teruggang sterker was dan deze van de totale tewerkstelling (-13%), resulteerde dit eveneens in een daling van het proportionele gewicht van de werkende jongeren in de totale tewerkstelling van 25,9% naar 22,5%. Een opsplitsing van de jongeren in drie leeftijdsgroepen toonde aan dat er een groot verschil bestaat tussen de groep beneden en boven 18 jaar. Het aandeel van de <18 jarigen in de jongerentewerkstelling is zeer miniem, nl. 6% in '83. In '80 bedroeg dit nog 10,8% zodat we mogen zeggen dat hun aandeel gehalveerd is. Deze dalende trend zal zich waarschijnlijk doorzetten ten gevolge van de verlenging van de leerplicht tot 18 jaar, die in werking trad vanaf het schooljaar '84-'85.

Bij de werkende 14-25 jarigen bedraagt de verhouding mannen/vrouwen 55% t.o.v. 44%. In de verdeling van de werkenden over de drie leeftijdsgroepen zijn er weinig onderlinge structuurverschillen tussen beide geslachten.

4.1.2. Werkloosheid bij 14-25 jarigen

4.1.2.1. Evolutie van het aantal werkloze jongeren tussen 1980 en 1983

Tabel 9 : Verdeling van de werkloze jongeren naar leeftijd.
Verschillen t.o.v. '80.

leeftijd	1980	1983	verschil	%
14-17	3.815	4.704	+ 889	+ 23
18-21	27.574	53.211	+ 25.637	+ 93
22-24	23.916	42.759	+ 18.843	+ 79
14-25	55.305	100.674	+ 45.369	+ 82

We wisten reeds dat het aantal werkloze jongeren tussen '80 en '83 sterk gestegen is. Uit tabel 9 weten we dat het gaat om een toename met + 82%. Hier doet zich weer hetzelfde fenomeen voor als bij de tewerkstelling : het stijgingspercentage van de jeugdwerkloosheid wijkt af van dat van de totale werkloosheid, dat + 73% (2)bedraagt, waardoor de jeugdwerkloosheid sneller blijkt te zijn toegenomen dan de totale werkloosheid. Dit weerspiegelt zich in de evolutie van het proportionele gewicht van de jeugdwerkloosheid in de totale werkloosheid : dit is tussen '80 en '83 gestegen van 33,4% naar 35,2%. In '83 is dus meer dan één derde van alle werklozen jonger dan 25 jaar.

---

(2) Berekening op basis van het aantal U.V.W. voor maart '80 (165.556) en maart '83 (286.168) volgens de Maandelijkse Bulletin van de R.V.A.

4.1.2.2. Verdeling van de werkloze jongeren naar leeftijd

Tabel 10 : Relatieve verdeling van werkloze jongeren naar leeftijd in '83.

leeftijd	%
14j.	0,008
15j.	0,09
16j.	0,9
17j.	3,7
14-17j.	4,7
18j.	8,8
19j.	13
20j.	15,3
21j.	15,7
18-21j.	52,8
22j.	15
23j.	14,3
24j.	13,2
22-24j.	42,5
totaal	100

Wat de leeftijdsspreiding betreft toont tabel 10 aan dat de subgroep van 14-17 jarigen zich weer onderscheidt van de 2 oudere subgroepen. Het aandeel van de eerste groep in de jeugdwerkloosheid bedraagt slechts 4,7%, terwijl de 18-21 en de 22-24 jarigen respectievelijk 52,8% en 42,5% van de jonge werklozen vertegenwoordigen. Dit betekent dat - zoals bij de tewerkstellingsgegevens - de gegevens over de brede leeftijdscatego-

rie van 14-25 jarige werklozen vooral betrekking hebben op de 18-25 jarigen.

Het grootste aantal werklozen treffen we aan in de middengroep : 1 op 2 werklozen is tussen 18 en 21 jaar oud. Dat deze groep ook het grootste slachtoffer van de stijgende jeugdwerkloosheid werd, leiden we af uit de gegevens van tabel 9 : de stijging van de werkloosheid t.o.v. '80 was zowel absoluut (+ 25.637) als relatief (+ 93%) het grootst bij de 18-21 jarigen. Ook de stijging van het aandeel van deze groep in de jeugdwerkloosheid van 49,8% in '80 naar 52,8% in '83 hangt hiermee samen. Bij de 14-17 jarigen zien we een heel andere evolutie. In '80 was het aandeel van deze groep in de jeugdwerkloosheid reeds miniem, nl. 6,9% en in '83 is dit nog gedaald tot 4,7%. Tabel 9 laat ons ook zien dat de werkloosheid voor deze groep op 3 jaar tijd slechts is toegenomen met + 23%. Deze gegevens sluiten aan bij de eerder vooropgestelde hypothese dat de toch sterke daling van het aantal werkende 14-17 jarigen hoofdzakelijk werd opgevangen door een stijgend aantal schoolgaanden in die leeftijdsgroep.

4.1.2.3. Verdeling van de werkloze jongeren naar leeftijd per geslacht

Tabel 11 : Verdeling van de werkloze jongeren naar leeftijd per geslacht voor '83, in %.

leeftijd	mannen	vrouwen
14-17	6,4	3,5
18-21	55,2	51,2
22-24	38,4	45,3
14-25	100	100

De relatieve verschillen tussen beide geslachten zijn analoog aan deze bij de werkende jongeren, maar dan in omgekeerde zin : de vrouwelijke relatieve vertegenwoordiging ligt nu hoger in de subgroep 22-24 jarigen (45,3% t.o.v. 38,4%) en lager in de subgroep 18-21 jarigen (51,2% t.o.v. 55,2%). Zowel voor mannen als voor vrouwen is de werkloosheid het grootst voor de middengroep.

Ook hier kunnen we de gegevens op een andere manier bekijken.

Tabel 12 : Verdeling van de werkloze jongeren naar geslacht per leeftijdsgroep voor '80 en '83, in %.

leeftijd	1980		1983		totaal	
	M	V	M	V	M+V	M+V
14-17	43,5	56,5	55,7	44,3	100	100
18-21	28,9	71,1	42,2	57,8	100	100
22-24	24,4	75,6	36,5	63,5	100	100
14-25	28	72	40,4	59,6	100	100

Uit tabel 12 leiden we een aantal belangrijke vaststellingen af m.b.t. de verhouding mannen/vrouwen in de werkloosheid. Voor de totale leeftijdsklasse (14-25) geldt dat er in '83 op 10 werklozen 6 vrouwen zijn en 4 mannen. De vrouwen zijn dus in de meerderheid, maar uit tabel 12 blijkt dat dit niet opgaat voor alle subgroepen. De vrouwelijke oververtegenwoordiging komt vooral tot uiting in de oudste groep (63,5%) en de middengroep (57,8%). Het omgekeerde doet zich voor in de jongste groep waar de mannen 55,7% van de werklozen uitmaken. In vergelijking met '80 zijn de vrouwen er in alle subgroepen op vooruitgegaan. Dit alles wijst erop dat de trend van een hoge vrouwenwerkloosheid zich aan het ombuigen is tengevolge van een sterkere aangroei van de mannelijke

werkloosheid. Op 3 jaar tijd is de mannelijke jeugdwerkloosheid immers gestegen met +162% (van 15.824 naar 40.707), de vrouwelijke echter met slechts 50% (van 39.824 naar 59.967).

4.1.2.4. Werkloosheidsgraad

Om een juist idee te krijgen van de relatieve belangrijkheid van het fenomeen werkloosheid bij jongeren, is het noodzakelijk het aantal werklozen in deze leeftijdsgroep in verhouding te stellen tot het aantal werkenden in deze groep. Daartoe hebben we verschillende werkloosheidsgraden berekend die aangeven in welke mate een bepaalde groep door werkloosheid wordt getroffen.

Bij de interpretatie van deze werkloosheidsgraden is enige omzichtigheid geboden omdat deze afhangt van de gebruikte definitie van werkloze en tewerkgestelde. Zoals de gewoonte is, beschouwen wij als werkloos "de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen" en als tewerkgesteld "de tegen werkloosheid verzekerden" (tewerkgestelden in de privé-sector + U.V.W.) (3).

$$WG = \frac{\text{U.V.W.} < 25 \text{ jaar}}{\text{onderworpenen R.S.Z.} < 25 \text{ jaar} + \text{U.V.W.} < 25 \text{ jaar}}$$

De werkloosheidsgraad voor de totale populatie werklozen bedraagt in '83 18,9%, die voor de jongeren 30,2%. De werkloosheidsgraad bij jongeren is voortdurend gestegen tijdens de jaren zeventig. Daar waar in 1970 slechts 1 jongere op 50 tegen de werkloosheid verzekerde jongeren het slachtoffer was van werkloosheid, is dit in 1980 opgelopen tot 1 op 6 en in 1983 tot 1 op 3.

---

(3) De tewerkgestelden in de openbare sector en de zelfstandigen worden hier niet bijgeteld daar zij zich niet tegen de werkloosheid kunnen verzekeren. Indien men hen wel meetelt in de noemer krijgt men de werkloosheidsgraad t.o.v. de actieve bevolking en deze ligt lager dan de werkloosheid t.o.v. de tegen werkloosheid verzekerden.

Ook hier vinden we opnieuw een aanduiding dat de subgroep van de 18-21 jarigen het hardst wordt getroffen door de jeugdwerkloosheid : de werkloosheidsgraad ligt er boven het gemiddelde en bedraagt 33,7%. Voor de 14-17 jarigen en de 22-24 jarigen bedraagt de werkloosheidsgraad respectievelijk 24,3% en 27,3%. Ingedeeld naar geslacht scoren de vrouwen het hoogst met een werkloosheidsgraad van 36,7% tegenover 23,9% bij de mannen. De vrouwelijke oververtegenwoordiging doet zich meest gevoelen bij de 18-21 jarigen : zij hebben dubbel zoveel kans op werkloosheid dan de 22-24 jarige mannen (39% t.o.v. 19,3%).

Tot slot geven we een korte samenvatting van de globale vaststellingen m.b.t. de jeugdwerkloosheid.

Tussen '80 en '83 is de jeugdwerkloosheid met + 82% gestegen. Deze stijging was sterker dan die van de totale werkloosheid (+ 73%) waardoor het proportionele gewicht van de jeugdwerkloosheid is toegenomen van 33,4% tot 35,2%. In '83 is meer dan één derde van de werklozen beneden de 25 jaar. Evenals bij de tewerkstelling was er een duidelijk onderscheid tussen de groep beneden en boven de 18 jaar. Het aandeel van de -18 jarigen in de jeugdwerkloosheid bedroeg slechts 4,7%, wat impliceert dat de verlenging van de leerplicht tot 18 jaar het probleem van de jeugdwerkloosheid niet ingrijpend kan wijzigen. Hier dient wel aan toegevoegd dat de situatie voor vroege schoolverlaters wel bijzonder problematisch is daar zij als laaggeschoolden veel kans lopen werkloos te worden en dat lang te blijven. In dit opzicht zal de verhoogde scholarisatiegraad een positieve rol gespeeld hebben in de minder sterke stijging van de werkloosheid van deze groep in vergelijking met beide andere groepen.

De groep 18-21 jarigen telt het grootste aantal werklozen en is ook het meest onderhevig aan de stijging van de werkloosheid. Bij de werkloze 14-25 jarigen bedraagt de verhouding mannen/vrouwen 60% t.o.v. 40%. Een belangrijk feit is dat de mannelijke jeugdwerkloosheid de laatste jaren een sterkere groei heeft gekend dan de vrouwelijke jeugdwerkloosheid waardoor de cijfers voor beide geslachten dichter bij elkaar zijn komen te liggen.

De werkloosheidsgraad van jongeren ligt met 30,2% een heel stuk boven het populatiegemiddelde van 18,9%. De werkloosheidsgraad van de 18-21 jarigen is het hoogst, nl. 33,7%. Vrouwen hebben een hogere werkloosheidsgraad dan mannen.

Tot hiertoe hebben we gezien dat jongeren harder getroffen worden door werkloosheid dan ouderen. De vraag die zich nu stelt is of alle jongeren ook eenzelfde kans hebben op werkloosheid. Een factor die daarin een belangrijke rol speelt is het opleidingsniveau, maar we kunnen daar niet nader op ingaan omdat we over te weinig gegevens m.b.t. het verband tussen werkloosheid en opleiding beschikken. We konden wel de gegevens over jeugdwerkloosheid uitsplitsten volgens arrondissement en nijverheidstak. Daaruit blijkt dat de kans op werkloosheid voor de jongere eveneens afhankelijk is van zijn woonplaats en van de sector waarin hij tewerkgesteld is. Vooraleer in te gaan op de regionale en sectoriële spreiding van de werkloosheidsgegevens, willen we er nog even op wijzen dat deze spreiding onderhevig is aan geslachtsgebonden verschillen, die wij echter niet kunnen aantonen bij gebrek aan een verdeling van de regionale en sectoriële gegevens naar geslacht.

4.2. Regionale uitsplitsing van tewerkstelling en werkloosheid

We bespreken hier de mate waarin de werkloosheid afhankelijk is van de woonplaats, ingedeeld naar arrondissementen en provincies.

In tabel 13 geeft de werkloosheidsgraad, berekend per geografische eenheid, de verhouding weer tussen het aantal werkloze 14-25 jarigen dat er gedomicilieerd is en het aantal tegen de werkloosheid verzekerde 14-25 jarigen binnen die eenheid :

Tabel 13 : Werkloosheidsgraad volgens arrondissement en volgens provincie voor '83.

Arrondissementen + Provincies	%
Antwerpen	19,4
Mechelen	30,7
Turnhout	40
Prov. Antwerpen	27,2
Leuven	43,3
Halle-Vilvoorde	26,1
Prov. Brabant	33,6
Brugge	28,5
Ieper	32
Kortrijk	19,1
Oostende	34,1
Roeselare-Tielt	18,5
Prov. West-Vlaanderen	25
Aalst	35,2
Oudenaarde	22,2
Dendermonde	31,9
Gent-Eeklo	28,3
St. Niklaas	27,9
Prov. Oost-Vlaanderen	29,5
Hasselt	46,8
Maaseik	19,4
Tongeren	55,1
Prov. Limburg	43,1
Vlaams Gewest	30,2

Bron : Eigen berekening op grond van niet-gepubliceerde R.V.A.-statistieken en A.S.L.K.-statistieken.

Uit de cijfers van tabel 13 blijkt dat er grote regionale verschillen bestaan tussen de werkloosheidsgraden, m.a.w. dat de kans op werkloosheid verschilt naargelang het arrondissement/de provincie waar men woont.

Wat de verdeling volgens provincies betreft steekt Limburg met een werkloosheidsgraad van 43,4% ver boven de andere provincies uit. Brabant ligt iets boven de gemiddelde werkloosheidsgraad van het Vlaamse Gewest (30,2% : zie punt 4.1.2.4.), terwijl Oost-Vlaanderen, Antwerpen en West-Vlaanderen daaronder liggen. De werkloosheidsgraden van de provincies verbergen echter wel opmerkelijke verschillen tussen de arrondissementen onderling. Wanneer we de cijfers afzonderlijk per arrondissement bekijken, merken we dat de arrondissementen met de twee hoogste werkloosheidsgraden (nl. Tongeren : 55,1% en Hasselt : 46,8%) te situeren zijn in de meest getroffen provincie, maar dat er eveneens uitschieters zijn in andere provincies :

Brabant : Leuven met 43,4%
Antwerpen : Turnhout met 40%
Oost-Vlaanderen : Aalst met 35,2%
West-Vlaanderen : Oostende met 34,1%

Een zeer lage werkloosheid (<23%) vinden we in volgende arrondissementen : Oudenaarde, Maaseik, Antwerpen, Kortrijk en Roeselare-Tielt. Deze verschillen in werkloosheidsgraad tussen arrondissementen betekenen concreet dat bv. een jongere uit Tongeren 1 kans op 2 heeft om werkloos te worden, terwijl die kans voor een jongere uit Roeselare-Tielt 1 op 5 bedraagt.

Ter aanvulling van de hierboven vermelde werkloosheidsgraden onderzochten we de verhouding werkenden/werklozen per arrondissement/provincie vanuit de bevolkingscijfers van de 14-25 jarigen. De resultaten hiervan waren een bevestiging van onze vaststellingen m.b.t. de regionale werkloosheidsgraden. We vonden het echter overbodig deze cijfers hier op te nemen daar ze geen nieuwe feiten opleverden.

Samenvattend kunnen we stellen dat de woonplaats een factor is die in belangrijke mate bepalend is voor de tewerkstellingskansen en de kansen op werkloosheid. De situatie is het meest problematisch voor de Limburgse jongeren, waarvoor de werkloosheidsgraad 43,4% bedraagt. In Limburg zijn het vooral de arrondissementen Tongeren en Hasselt die jongeren weinig perspectief bieden. Maar ook in andere provincies zijn er arrondissementen waar de situatie weinig rooskleurig is, met name Turnhout en Leuven.

4.3. Sectoriële uitsplitsing van tewerkstelling en werkloosheid

Hier komt de mate waarin de werkloosheid afhankelijk is van de bedrijfssector, waarin de jongere tewerkgesteld is, aan bod.

4.3.1. Verdeling van de werkloze jongeren over de tewerkstellingssectoren

Tabel 14 geeft de verdeling van de werkloze jongeren over de verschillende bedrijfssectoren (4) en de werkloosheidsgraden per sector. De werkloosheidsgraad, berekent per sectoriële eenheid, geeft de verhouding weer tussen het aantal werkloze 14-25 jarigen in een bepaalde sector en het aantal tegen werkloosheid verzekerde 14-25 jarigen in diezelfde sector, en dit voor het Vlaamse Gewest.

Wanneer we de verdeling van de werkloze jongeren over de bedrijfssectoren bekijken, dan blijkt dat $\pm 70\%$ van hen hun laatste beroepsactiviteit uitoefende in volgende 3 sectoren :

- Diensten :	20.267 of 29,2%
- Andere be- en verwerkende industrieën :	16.420 of 23,7%
- Handel en Horeca :	10.859 of 15,6%

Die sectoren hebben ook het grootste aandeel in de tewerkstelling, nl. 64,6%. De sectoren waarin weinig werklozen onder de 25 jaar worden geteld, zijn in orde van belangrijkheid :

- Bank- en verzekeringswezen :	3.042 of 4,4%
- Niet-energetische delfstoffen :	2.397 of 3,4%
- Vervoer en communicatie :	1.695 of 2,4%
- Landbouw, ... :	664 of 0,9%
- Energie- en waterhuishouding :	258 of 0,4%

Om echter de werkelijke probleemsectoren te kunnen aanduiden, moeten we weer teruggrijpen naar de werkloosheidsgraden, die de relatieve belangrijkheid van het fenomeen werkloosheid per sector uitdrukken.

---

(4) Voor een zeer gedetailleerde indeling van de bedrijfssectoren : zie bijlage 3.

Tabel 14 : Verdeling van de werkloze jongeren over de tewerkstellingssectoren + werkloosheidsgraad per sector in '83.

Tewerkstellingssectoren	aantal	%	werkloosheidsgraad
9 Diensten	20.267	29,2	34,6
4 Andere be- en verwerkende industrieën (voeding, tabak, textiel, ...)	16.420	23,7	26
6 Handel en Horeca	10.859	15,6	18,8
3 Metaalverwerkende, fijnmechanische en optische industrieën	7.437	10,7	21,6
5 Bouw	6.298	9,9	27,3
8 Bank- en verzekeringswezen, dienstverlening t.b.v. ondernemingen	3.042	4,4	18,5
2 Niet-energetische delfstoffen, chemische industrie	2.397	3,4	17,7
7 Vervoer en communicatie	1.695	2,4	12,4
0 Landbouw, bosbouw, visserij	664	0,9	23,5
1 Energie- en waterhuishouding	258	0,4	8,1
10 Onnauwkeurig bep. activiteiten (5)	31.337	-	-
Totaal	100.674	-	
Totaal - 10	69.337	100	

Bron : eigen berekening op grond van niet-gepubliceerde R.V.A.-statistieken en de A.S.L.K.-statistieken.

- (5) De sector 10 bevat, buiten de werklozen wiens vorige activiteit onnauwkeurig bepaald en/of ongekend is, voornamelijk alle andere jongeren die nog nooit gewerkt hebben en toegelaten zijn tot de uitkering op basis van hun studies. Gezien de samenstelling van deze sector werd hiermee geen rekening gehouden bij de berekening van de verdelingspercentages.

4.3.2. Werkloosheidsgraad van 14-25 jarigen volgens bedrijfssector in '83

Uit tabel 14 leiden we af dat de rangordening van de sectoren naar absolute aantallen niet langer gehandhaafd blijft. De 2 sectoren met het grootste aantal werkloze jongeren hebben wel een hoge werkloosheidsgraad (34% en 26%), maar dit geldt evenzeer voor 2 sectoren, die absoluut gezien een vrij laag aantal werklozen tellen, nl. de landbouw (23,5%) en de bouw (27,3%). Met een werkloosheidsgraad boven de 25% zijn de Diensten, de Bouw en de Andere be- en verwerkende industrieën de meest problematische sectoren inzake jeugdwerkloosheid. De minste kansen op werkloosheid bieden de Energie- en waterhuishoudingssector en de sector Vervoer en Communicatie.

4.3.3. Evolutie van tewerkstelling en werkloosheid per sector t.o.v. 1980

Het is interessant om m.b.t. de sectoriële gegevens enkele opvallende ontwikkelingen t.o.v. 1980 aan te duiden. De werkloosheid is, naar analogie met de gemiddelde werkloosheidsgraad van 14-25 jarigen, voor alle sectoren gestegen, maar echter niet voor allemaal in gelijke mate. De bouwsector is het hardst getroffen, want daar is de werkloosheidsgraad op 3 jaar tijd verdrievoudigd. In de sectoren Diensten, Metaalverwerkende industrieën, Niet-energetische Delfstoffen... en Vervoer en communicatie zien we een verdubbeling van het %. In de overige sectoren is de stijging minder sterk.

We besluiten dat de kans op werkloosheid in belangrijke mate afhankelijk is van de bedrijfssector, waarin men als jongere tewerkgesteld is. De slechtste perspectieven bieden de Dienstensector, de Bouw en de Andere be- en verwerkende sectoren. Jongeren in de Energie- en waterhuishoudingssector en de sector Vervoer en communicatie hebben de minste kansen op werkloosheid.

4.4. Evoluties aan de vraag- en aanbodzijde op de arbeidsmarkt

Tot slot van deze paragraaf over de positie van jongeren op de arbeidsmarkt richten we onze aandacht nog even op de evoluties die zich aan de vraag- en aanbodzijde hebben voorgedaan t.o.v. '80. Het aanbod van ar-

beid wordt gegeven door het aantal personen dat tot de arbeidsmarkt toetreedt, nl. werkenden en werkzoekenden. De vraag naar arbeid wordt weergegeven door het aantal personen dat kan tewerkgesteld worden. Evenwicht op de arbeidsmarkt betekent dat aanbod en vraag min of meer aan elkaar gelijk zijn. Dit evenwicht zal verstoord worden, als zich aan één of beide zijden verschuivingen gaan voordoen. Als meer bepaald de vraag daalt, terwijl het aanbod stijgt, dan mondt dit uit in een groeiende werkloosheid. Dit is een evolutie die zich vanaf 1974 systematisch heeft voorgedaan : de werkloosheidsgraad t.o.v. de tegen werkloosheid verzekerden steeg in het Vlaamse Gewest van 4% naar 18,9%. Deze stijging heeft zich algemeen voorgedaan, maar bij nader toezien merken we dat de jeugdwerkloosheid geen gelijke tred heeft gehouden met de evolutie van de totale werkloosheid. De werkloosheidsgraad is bij de minder dan 25 jarigen immers gestegen van 4,7% in '74 naar 30,2% in '83. Dit weerspiegelt zich de laatste jaren nog steeds in 2 tendenzen, die reeds in punt 3.1.2. ter sprake kwamen. Vooreerst een grotere toename van de jeugdwerkloosheid in vergelijking met de totale werkloosheid : + 82% tegenover + 73% (t.o.v.'80). Vervolgens een toename van het proportionele gewicht van de jeugdwerkloosheid in de totale werkloosheid van 33,4% naar 35,2%. Deze evolutie spruit voort uit het feit dat een aanvankelijke toename van het aantal jongeren aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt (later gevolgd door een status-quo en meer recentelijk door een lichte daling) totaal niet gevolgd werd aan de vraagzijde. Integendeel, daar merken we t.o.v. '80 een enorme daling van het aantal arbeidsplaatsen voor jongeren. Een verklaring voor het feit dat de jeugdwerkloosheid veel sterker is toegenomen dan de totale werkloosheid moet ons inziens voornamelijk gezocht worden in de discrepantie tussen de achteruitgang van de tewerkstelling bij jongeren en deze van de totale werkgelegenheid. In punt 3.1.1. toonden we immers aan dat deze in vergelijking met '80 bij de jongeren -25% bedroeg tegenover -13% voor de totale tewerkstelling. In dit opzicht dient ook gewezen op de gunstige impact van bepaalde overheidsmaatregelen op de werkloosheidsgegevens : door het creëren van een remedial arbeidscircuit (de door de overheid ingestelde programma's tot opslorping van de werkloosheid, waarin voornamelijk jongeren zijn tewerkgesteld, nl. stages, B.T.K., D.A.C. en T.W.W.) heeft de overheid de sterke stijging van de jeugdwerkloosheid nog enigszins in de hand kunnen houden. Alhoewel een dergelijk beleid een positief effect heeft op de officiële werkloosheidsstatistieken, biedt het echter geen fundamentele oplossing voor de jeugdwerkloosheid. Jongeren

die uit de werkloosheidsstatistieken worden uitgeschreven om tewerkgesteld te worden in het remediaire circuit, blijven behoren tot het leger van de werkzoekenden daar zij geen volwaardige arbeidsplaats bekleden.

5. SAMENVATTING

In deze bijdrage hebben we getracht een kwantitatief overzicht te bieden van de verschillende situaties waarin jongeren tussen 14 en 25 jaar zich in Vlaanderen in het begin van de tachtiger jaren bevinden. Daarbij legden we het accent op de gegevens m.b.t. de positie van jongeren op de arbeidsmarkt. Ten gevolge van lacunes in de statistische basisbronnen kan dit overzicht niet volledig zijn en bevat het nog een vrije grote groep onbekenden, nl. 14% van de leeftijdpopulatie. Toch menen we dat onze gegevens volledig genoeg waren om een algemeen beeld van deze leeftijdsgroep te kunnen schetsen dat de werkelijkheid waarschijnlijk zeer dicht benadert. De meerderheid van de 14-25 jarigen is nog schoolgaand, nl. 43%; de werkende jongeren maken 27%, de werklozen 13% van de leeftijdsgroep uit. Tussen '80 en '83 deden zich belangrijke wijzigingen voor in de onderlinge verhoudingen tussen deze categorieën van jongeren. Op 3 jaar tijd zagen we een gevoelige daling van het aantal werkende jongeren, gekoppeld aan een lichte stijging van het aantal schoolgaanden en een sterke toename van het aantal werklozen. Door de grote afname van arbeidsplaatsen is er voor heel wat jongeren geen plaats meer op de arbeidsmarkt. Aan de ene kant veroorzaakte de daling van de tewerkstelling van jongeren een sterke stijging van de jeugdwerkloosheid. Aan de andere kant werd het effect van een dalende tewerkstelling op de jeugdwerkloosheid toch enigszins afgezwakt door een toename van de scholarisatiegraad bij 14-25 jarigen. Wat daarbij opvalt is dat de jeugdwerkloosheid geen gelijke tred heeft gehouden met de evolutie van de totale werkloosheid, maar veel sterker is toegenomen. Een verklaring voor dit verschil dient gezocht te worden in de discrepantie die er bestaat tussen de achteruitgang van de tewerkstelling bij jongeren en deze van de totale werkgelegenheid : deze van de eerste was veel groter dan deze van de laatste. In '83 is het proportionele gewicht van de 14-25 jarige werklozen in de totale werkloosheid dan ook opgelopen tot 35,2% en bedraagt de werkloosheidsgraad bij jongeren 30,2%. M.a.w. één op drie jongeren is werkloos en meer dan één derde van de werklozen is jonger dan 25 jaar. Uit onze gegevens is echter ook gebleken dat niet alle sub-leeftijdsgroepen even hard door de werkloosheid worden getroffen. De groep van 18-21 jarigen telt absoluut en relatief het grootste aantal werklozen en is ook het grootste slachtoffer van de stijging van de jeugdwerkloosheid. Een belangrijke vaststelling betreft het onderscheid tussen de groep

beneden en boven de 18 jaar. Het aandeel van de -18 jarigen is zowel in de jongerentewerkstelling (6%) als in de jeugdwerkloosheid (4,7%) zeer minem en vertoont bovendien een dalende trend t.o.v. 1980. Dit laatste houdt verband met de verhoogde scholarisatiegraad van deze groep. We mogen veronderstellen dat deze dalende trend zich zal doorzetten tengevolge van de verlenging van de leerplicht.

Wat de verhouding mannen/vrouwen betreft vinden we bij de werkenden een kleine mannelijke meerderheid en bij de werklozen een iets groter vrouwelijk overwicht. Er zijn niet alleen meer werkloze vrouwen dan mannen, vrouwen hebben ook een hogere werkloosheidsgraad. De laatste jaren is de trend van de hoge vrouwenwerkloosheid bij jongeren zich echter aan het ombuigen ten gevolge van een sterkere aangroei van de mannelijke jeugdwerkloosheid. Alhoewel de jeugdwerkloosheid het hoogst blijft bij de vrouwen, is er een toenadering merkbaar tussen beide geslachten in vergelijking met 1980.

Tot slot hebben we aangetoond dat de tewerkstellingskansen en de kansen op werkloosheid in grote mate afhankelijk zijn van de woonplaats, waar men als jongere gedomicilieerd is, en van de bedrijfssector, waarin men als jongere tewerkgesteld is. Regionaal gezien is de situatie het meest problematisch voor de Limburgse jongeren en bieden volgende arrondissementen weinig perspectief wat tewerkstelling betreft : Tongeren, Hasselt, Turnhout en Leuven. Sectorieel gezien is de situatie weinig rooskleurig in volgende sectoren : de Diensten, de Bouw en de Andere be- en verwerkende industrieën.

We besluiten deze bijdrage met te stellen dat het duidelijk is dat het probleem van de hoge jeugdwerkloosheid specifieke maatregelen vergt die rekening houden met de diversiteit van de groep jonge werklozen. Jonge werklozen onderscheiden zich van elkaar op grond van een aantal criteria, zoals de sub-leeftijdsgroep, het geslacht, de woonplaats, de bedrijfssector en het opleidingsniveau. Het zou dan ook niet verantwoord zijn hen bij het zoeken naar oplossingen voor de jeugdwerkloosheid als homogene groep te beschouwen.

BIBLIOGRAFIE

A.S.L.K., Rijksdienst der Werknemerspensionen, Driejaarlijkse statistieken 1979 en 1982.

Ministerie van Economische Zaken, Algemene Directie voor Studieën en Documentatie, De Belgische Economie in 1982, 1983.

Ministerie van Onderwijs, Bestuur der Gemeenschappelijke Diensten, Dienst Onderwijsstatistieken, Statistisch Jaarboek van het Onderwijs 1979-1980 en 1982-1983.

Ministerie van Onderwijs, Personeelssterkte op 31-12-'79 en 31-12-'82.
Niet-gepubliceerde statistieken.

Nationaal Instituut voor de Statistiek, Wetenschappelijke bevolkingsgegevens voor 14-25 jarigen op 31-12-'79 en 31-12-'82.
Niet-gepubliceerde statistieken.

Nederlandstalig Instituut voor Voortdurende Vorming van de Middenstand, Activiteitsverslag 1979 en 1982.

Openbaar Ambt, Dienst Algemeen Bestuur, Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector : toestand op 30-6-'80 en 30-6-'83.

R.S.V.Z., Statistiek van de personen die onder de toepassing vallen van het sociaal statuut der zelfstandigen op 31-12-'79 en 31-12-'82.

R.V.A., Maandelijks Bulletin : maart '80 en '83.

BIJLAGE 1 : STATISTISCHE BASISBRONNEN

Voor een goed begrip van de gepresenteerde tabellen in deze bijdrage, beschrijven we kort vanwaar de verschillende gegevens afkomstig zijn en hoe ze door ons aangepast zijn aan de doelstellingen van dit onderzoek (1).

1. Basispopulatie

De door ons gehanteerde populatiegegevens van de 14-25 jarigen in Vlaanderen zijn ramingen van het N.I.S. op basis van de volkstelling van 1981. Het tijdstip van meting ligt op 31.12.1979 en 31.12.1982 : het omvat alle jongeren die op dat moment ten volle 14 jaar oud zijn tot en met diegenen die nog geen 25 jaar oud zijn geworden.

2. Schoolgaanden

Om het aantal schoolgaanden voor 1980 en 1983 te kennen, gebruikten we het Statistisch Jaarboek van het onderwijs voor de schooljaren '79-'80 en '82-'83 (registratie op 1.10.1979 en 1.10.1982). Hierbij werden we geconfronteerd met het probleem dat deze statistieken ook de Nederlandstalige scholieren in het Brussels Gewest bevatten, terwijl wij een analyse wensten te maken van het Vlaamse Gewest zonder Brussel-hoofdstad. Daar we geen afzonderlijke exacte cijfers met leeftijds-spreiding voor het Brussels Gewest konden verkrijgen, hebben we deze statistieken moeten uitzuiveren door een raming te maken van het aantal scholieren beneden de 25 jaar in Brussel. Voor Brussel kenden we het totale aantal schoolgaanden in S.O., H.O.B.U. en universiteit. Op basis van de verhouding 14-25 jarigen in S.O., H.O.B.U. en universiteit in het Nederlandstalig onderwijsnet, namen we een evenredige proportie 14-25 jarigen voor Brussel. Het aldus bekomen aantal Brusselse schoolgaanden trokken we af van de oorspronkelijke cijfers van het Statistisch Jaarboek, zodat we een uitgezuiverde statistiek voor het Vlaamse Gewest bekwamen.

---

(1) Voor de referentie van de basisbronnen verwijzen we naar tabel 1.

3. Werkenden

Het totale aantal werkende jongeren in Vlaanderen verkregen we door het samentellen van 3 categorieën werknemers, nl. in de privé-sector, in de openbare sector, zelfstandigen. Daarbij heeft de tewerkstelling in de privé-sector een sterk overwicht t.o.v. beide andere categorieën.

1) Tewerkstelling in de privé-sector (exacte cijfers).

Hiervoor baseerden we ons op de Driejaarlijkse Statistieken van de Rijksdienst voor Werknemerspensioenen. Het gaat om de werknemers uit de privé-sector, onderworpen aan de R.S.Z., die effectief tewerkgesteld waren in het eerste kwartaal van '80 en '83 (mijnwerkers uitgezonderd). Naar statuut omvat deze categorie voltijdse en halftijdse werknemers, stagiairs en B.T.K.-ers. Voor een uitsplitsing van de gegevens naar arrondissement konden we rechtstreeks beroep doen op deze Statistieken. Wat de spreiding van de werknemers over de tewerkstellingssectoren betreft, verschaften ze echter enkel cijfers voor het Rijk zodat we verplicht waren een andere bron te raadplegen om de spreiding voor het Vlaamse Gewest te kunnen berekenen. Aan de hand van het Jaarboek van de Belgische Economie (Ministerie van Economische Zaken, 1983) bepaalden we het aandeel van de Vlaamse werknemers per sector. Vervolgens baseerden we ons opnieuw op de statistieken van de R.W.P. om de spreiding van de 14-25 jarigen per sector te berekenen in het Vlaamse Gewest.

2) Tewerkstelling in de openbare sector (raming).

Hoe het gesteld was met de tewerkstelling van jongeren in de openbare sector, is een vraag die wij slechts ten dele hebben kunnen beantwoorden, daar dergelijke informatie door geen enkele overheidsinstelling of privé-organisatie werd verzameld. In het jaarlijks overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector maakte de Dienst van het Algemeen Bestuur van het Openbaar Ambt slechts een indeling naar leeftijd voor twee subcategorieën van werknemers binnen de overheidssector, nl. voor de Ministeries en voor een aantal Instellingen van Openbaar Nut. Daar het hier nationale cijfers betrof, hebben we opnieuw onze toevlucht moeten nemen tot een raming van het aantal tewerkgestelden voor het Vlaamse Gewest.

Verder konden we beroep doen op het Ministerie van Onderwijs dat voor ons een berekening maakte van het aantal personeelsleden beneden de 25 jaar in de onderwijssector. Op die manier verzamelden we

echter maar informatie over een beperkt aantal jonge werknemers in de openbare sector zodat we er zeker van mogen uitgaan dat het door ons opgegeven aantal werkenden in de openbare sector sterk onderschat is.

3) Zelfstandigen (raming).

Het aantal zelfstandigen wordt in de statistieken van de R.S.V.Z. (31.12.1979 en 31.12.1982) wel ingedeeld naar leeftijd, maar niet uitgesplitst per gewest. Aangezien we wel de verhouding kenden van het totale aantal zelfstandigen in Vlaanderen t.o.v. het totale aantal in België, was het ook mogelijk om een raming te maken voor het Vlaamse Gewest.

Rekening houdend met de beperktheid van onze informatie m.b.t. de openbare sector, is het duidelijk dat onze tewerkstellingscijfers onderschat zijn. Dit is echter een aanvaardbare fout, daar de onbekende groep werkenden erg klein is in verhouding tot de bekende groep.

4. Werklozen

Wat de werkloosheidsgegevens betreft deden we beroep op de Maandelijks Bulletins van de R.V.A. (maart '80 en maart '83) voor de globale cijfers en op enkele niet gepubliceerde tabellen - die de R.V.A. ons ter beschikking stelde - voor de meer gespecificeerde spreiding naar arrondissement en tewerkstellingssector (2). We kunnen slechts gedetailleerde informatie verstrekken over een bepaalde groep werklozen, nl. de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (U.V.W.). Voor maart '83 blijkt de groep U.V.W.'s ± 74% uit te maken van de ganse groep werklozen van minder dan 25 jaar. De overige 26% zijn samengesteld uit de andere verplicht ingeschreven werklozen (14%), de niet werkende vrij ingeschreven werkzoekenden (4,4%), T.W.W. (3,4%), de B.T.K.-ers (3,1%) en de werkende vrij ingeschreven werkzoekenden (0,9%).

---

(2) Voor maart '80 was het niet mogelijk een verdeling te krijgen van de werklozen volgens leeftijd en arrondissement, daar dergelijke gedetailleerde gegevens niet zo lang gestockeerd blijven in het computer-bestand van de R.V.A.

5. Leerlingen onder leerovereenkomst - en verbintenissen

Het Activiteitsverslag van het Nederlandstalig Instituut voor Voortdurende vorming van de Middenstand verschaft slechts een globaal cijfer van het aantal lopende leerovereenkomsten -en verbintenissen zonder opsplitsing naar leeftijd en geslacht. Wel weten we dat het hier op enkele uitzonderingen na leerlingen onder de 18 jaar betreft.

6. Dienstplichtigen

Het globale aantal dienstplichtigen in Vlaanderen werd ons medegedeeld door het Recruerings- en Selectiecentrum van het Belgisch Leger.

BIJLAGE 2 : Verdeling van de 14-25 jarigen per leeftijdjaar over de verschillende situaties voor '80 en '83 in absolute aantallen

SITUATIE	BEVOLKING		TEWERKSTELLING PRIVE		WERKLOOSHEID U.V.W.		ONDERWIJS	
	1980	1983	1980	1983	1980	1983	1980	1983
14j.	92.830	83.656	1.222	338	34	9	85.833	77.815
15j.	96.985	86.289	3.932	1.199	226	92	85.025	77.756
16j.	96.578	89.287	10.211	3.881	996	952	76.214	75.139
17j.	95.229	92.728	18.058	9.168	2.559	3.651	61.222	67.495
14-17j.	381.622	351.960	33.423	14.586	3.815	4.704	308.204	298.205
18j.	95.487	96.702	27.490	17.464	5.173	8.895	39.911	49.039
19j.	93.759	96.164	31.683	23.562	6.728	13.110	28.450	34.607
20j.	94.967	94.555	39.703	29.419	7.690	15.392	21.590	26.125
21j.	92.792	94.960	43.129	34.006	7.983	16.814	12.116	13.536
18-21j.	377.005	382.381	142.005	104.451	27.574	53.211	102.067	123.307
22j.	91.374	92.975	44.589	36.507	8.347	15.174	7.140	8.157
23j.	89.993	94.172	44.307	38.703	7.864	14.323	3.323	4.821
24j.	88.922	92.111	42.969	38.452	7.705	13.262	2.619	2.775
22-24j.	270.289	279.258	131.865	113.662	23.916	42.759	13.082	15.753
14-25j.	1.028.916	1.013.599	307.293	232.699	55.305	100.674	423.443	437.265

Bron : zie tabel 1

BIJLAGE 3 : Indeling der bedrijfssectoren.

0. LANDBOUW, JACHT, BOSBOUW EN VISSERIJ

Landbouw en jacht
Bosbouw
Visserij

1. ENERGIE- EN WATERHUISHOUDING

Winning en bewerking van vaste brandstoffen
Cokesovenbedrijven
Aardolie- en aardgaswinning
Aardolie-industrie
Winning en vervaardiging van splijt- en kweekstoffen
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en warm water
Waterleidingbedrijven (winning, reiniging en distributie van water)

2. WINNING EN VERWERKING VAN NIET-ENERGETISCHE DELFSTOFFEN EN HUN DERIVATEN, CHEMISCHE INDUSTRIE

Winning en voorbereiding van erts
Vervaardiging en eerste verwerking van metalen
Winning van niet-energetische mineralen (met uitzondering van erts) :
veenderijen
Vervaardiging van steen, cement, betonwaren, aardewerk, glas, e.d.
Chemische industrie
Kunstmatige en synthetische continugaren- en vezelfabrieken

3. METAALVERWERKENDE INDUSTRIE, FIJNMECHANISCHE EN OPTISCHE INDUSTRIE

Vervaardiging van producten uit metaal (met uitzondering van machines en transportmiddelen)
Machinebouw
Bureaumachinefabrieken, fabrieken van machines voor informatieverwerking
Elektrotechnische industrie
Automobilbouw : fabrieken van auto-onderdelen
Overige transportmiddelenfabrieken
Fijnmechanische en optische industrie

4. ANDERE BE- EN VERWERKENDE INDUSTRIEEN

Voedings- en genotmiddelenindustrie

Textielnijverheid
Ledernijverheid
Schoen- en kledingnijverheid
Houtindustrie, fabrieken en houten meubelen
Papier- en papierwarenindustrie, grafische nijverheid; uitgeverijen
Rubber- en plasticverwerkende industrie

Overige be- en verwerkende industrie

5. BOUWNIJVERHEID

Bouwnijverheid

6. HANDEL, HOTELS, RESTAURANTS EN CAFE'S, REPARATIEBEDRIJVEN

Groothandel (m.u.v. recuperatie)
Recuperatie
Tussenpersonen in de handel
Kleinhandel

Maaltijden, dranken- en logiesverstrekkennde bedrijven
Reparatie van gebruiksgoederen en voertuigen

7. VERVOER EN COMMUNICATIE

Spoorwegen
Overig vervoer te land (stadsvervoer, vervoer over de weg, enz...)
Binnenvaart
Zee- en kustvaart
Luchtvaart
Aan het vervoer verwante activiteiten
Reisbureaus, tussenpersonen op het gebied van het vervoer, opslag
Communicatiebedrijven

8. BANK- EN VERZEKERINGSWEZEN, DIENSTVERLENINGEN TEN BEHOEVE VAN ONDERNEMINGEN, VERHUUR

Bank- en kredietwezen
Verzekeringswezen, m.u.v. sociale verzekeringsorganen
Hulpbedrijven van het bank- en verzekeringswezen, exploitatie van en handel in onroerende goederen (m.u.v. verhuur van eigen onroerende goederen), dienstverleningen ten behoeve van ondernemingen
Verhuur van roerende goederen
Verhuur van eigen onroerende goederen

9. OVERIGE DIENSTVERLENING

Algemeen overheidsbestuur, defensie en wettelijke sociale verzekering
Reinigingsdiensten, beheer van begraafplaatsen
Onderwijs
Speur- en ontwikkelingswerk
Diensten voor volksgezondheid en diergeneeskunde
Overige maatschappelijke dienstverlenende instellingen
Dienstverlening op het gebied van de recreatie en andere vormen van culturele dienstverlening
Persoonlijke diensten
Huishoudelijke diensten
Vertegenwoordigingen van vreemde mogendheden, internationale en supranationale organisaties en geallieerde strijdkrachten

2. PROFIEL VAN DE BEROEPSLOOPBAAN VAN JONGE WERKLOZEN IN HALLE-VILVOORDE

Mark DE SMEDT*
Frans SPINNEWYN*

1. INLEIDING

Over de jeugdwerkloosheid zijn er heel wat gegevens beschikbaar. De werkloosheidsgraad van karakteristieke groepen is bijvoorbeeld een kernachtig middel om uit te drukken in welke mate jongeren op een bepaald moment door werkloosheid worden getroffen. Dit kengetal versluiert echter belangrijke kenmerken. Zo zou men zich twee extreme voorbeelden kunnen indenken : in het ene geval een arbeidsmarkt waarbij iedereen in de loop van een jaar gedurende twee maanden werkloos is, in het andere geval de situatie waarbij één zesde van de beroepsbevolking gedurende het volledige jaar werkloos blijft en de rest voortdurend tewerkgesteld is. Beide extreme gevallen zouden eenzelfde werkloosheidsgraad van 16,6% als resultaat hebben. De werkelijkheid ligt ergens tussenin.

Men kan zich dan ook verschillende vragen stellen omtrent de jongerenarbeidsmarkt : blijven jongeren kort of langdurig werkloos ? Worden ze vlug afgedankt of blijven ze langdurig tewerkgesteld ? Vinden ze na een werkloosheidsperiode een definitieve job of worden ze herhaaldelijk werkloos ? Wat is de invloed daarvan op de werkloosheidsgraad ? Verschillen de kansen voor jongeren op de arbeidsmarkt volgens geslacht of studieniveau ? Wat zijn de gevolgen van legerdienst, B.T.K.,... ?

Het is belangrijk een dieper inzicht te krijgen in de complexe bewegingen in de jongerenarbeidsmarkt om de maatschappelijke gevolgen te taxeren. Aan de hand van individuele arbeidsmarktbiografieën van meer dan 24.000 jongeren uit Halle-Vilvoorde hebben wij een analyse gemaakt van werkloosheidsduur en tewerkstellingsduur van tewerkstellings- en afdankingskansen en van herhaling van werkloosheidsperiodes.

---

* Medewerkers van het Centrum voor Economische Studiën, K.U.Leuven.

2. BESCHRIJVING VAN DE DATA

De informatisering van de R.V.A.-arbeidsbemiddeling in Vlaanderen d.m.v. het SIMONA-gegevensbeheersysteem heeft tot gevolg dat individuele werkloosheidsgegevens voor statistische analyse beschikbaar zijn. Voor het arrondissement Halle-Vilvoorde verkregen we hierdoor informatie over alle personen die in de periode tussen 1/6/80 en 1/6/85 op officiële wijze met de werkloosheid te maken hadden. Ook degenen die ondertussen werk gevonden hebben zitten in deze populatie. De samenstelling van de populatie wordt gegeven in tabel 1.

Tabel 1 : Samenstelling van de populatie in Halle-Vilvoorde die tussen 1/6/80 en 1/6/85 werkloos werden.

Totaal	67753
Man	49%
Vrouw	51%
Jonger dan 25 j.	36%
Nog werkloos op 1/6/85	61%
Werk gevonden voor 1/6/85	39%
Nog nooit gewerkt	21%
Volledig uitkeringsgerechtigd	59%
Vrijgesteld controle	4%
Wachttijd	10%
Niet-werkende vrij ingeschrevenen	5%
Tewerkgestelde werkloze	3%
B.T.K.	1%
D.A.C.	1,5%
R.V.A.-stagiairs	2%
Deeltijds tewerkgesteld art. 130	9%
Andere werkzoekenden	5,5%
Vreemdeling	4%
Dienstplicht niet vervuld	7%
Gehuwd	47%
Lager onderwijs	37%
Later beroeps	10%
Lager technisch	7%
Lager humaniora	5%
Hoger beroeps	6%
Hoger technisch	10%
Hoger humaniora	8%
H.O.B.U. en universiteit	17%

3. DE METHODE

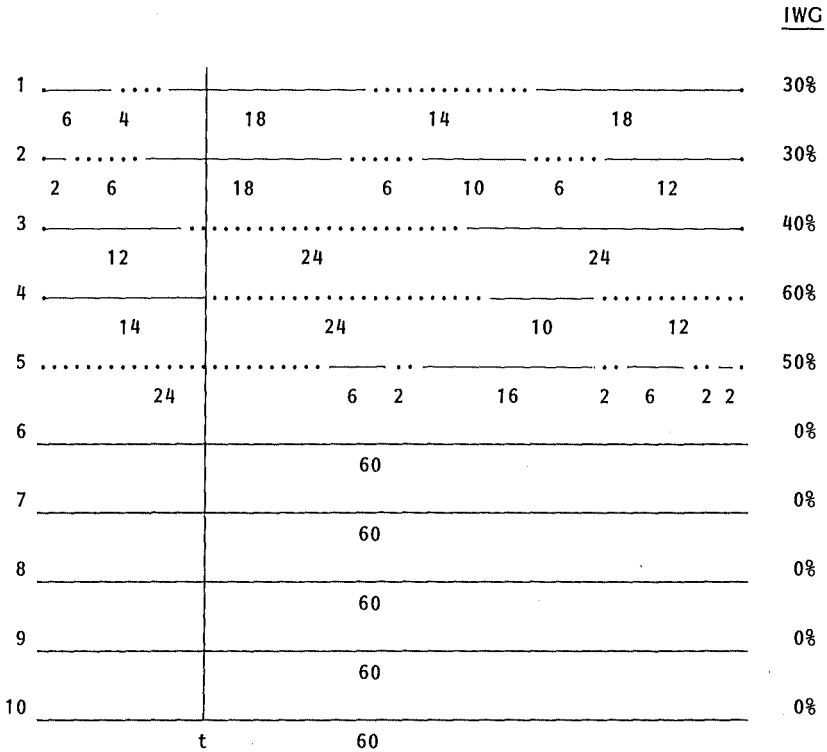
De werkloosheidsgraad van een groep werknemers kan op verschillende wijzen benaderd worden. In de courante benadering van de werkloosheid beschrijft men een toestand op een bepaald moment. Op dit moment telt men het aantal werklozen in een groep werknemers en deelt dit aantal door het aantal personen in de groep, inclusief de werklozen. Deze verhouding 'aantal werklozen / (aantal tewerkgestelden + aantal werklozen)' is de werkloosheidsgraad. De aldus berekende werkloosheidsgraad van een groep kan ook als de kans worden beschouwd dat iemand van deze groep tot de groep van de werklozen behoort. Stel dat men aan een willekeurige persoon uit deze groep wordt voorgesteld, dan geeft de werkloosheidsgraad van de groep de kans dat het individu werkloos zal zijn.

De werkloosheid kan ook als een dynamisch gegeven worden beschouwd (zie figuur 1). De loopbaan van een werknemer bestaat uit een opeenvolging van perioden van tewerkstelling en werkloosheid. Indien we iemand ontmoeten, kunnen we hem treffen in een periode van tewerkstelling of in een periode van werkloosheid. Voor de groep waartoe deze persoon behoort hebben de perioden van tewerkstelling en van werkloosheid een bepaalde gemiddelde duur. Indien de werkloosheidsduur groot is in vergelijking met de duur van een volledige cyclus voor een groep werknemers, dan is de kans groot dat een willekeurige persoon die we uit deze groep ontmoeten ook werkloos zal zijn. Dynamisch bekeken is de werkloosheidsgraad :

$$\frac{\text{gemiddelde werkloosheidsduur}}{\text{gemiddelde werkloosheidsduur} + \text{gemiddelde tewerkstellingsduur}}$$

Aan de werkloosheidsgraad van een groep op een bepaald moment correspondeert dynamisch gezien de fractie van de tijd dat een willekeurig individu uit deze groep in zijn loopbaan gemiddeld als werkloze doorbrengt.

Figuur 1 : Schematisch voorbeeld van een arbeidsmarkt met 10 individuen over een periode van 60 maanden, tewerkstelling in volle lijn, werkloosheid in stippelijijn (in maanden).

$$\text{Gemiddelde IWC} = \frac{30\%+30\%+40\%+60\%+50\%+(5 \times 0\%)}{10} = 21\% \quad (\text{a})$$

$$\text{WG} = \text{totale duur WL} / (\text{totale duur WL} + \text{TEW}) = 126/600 = 21\% \quad (\text{b})$$

$$\text{Gemiddelde WLD} = 126 \text{ maanden} / 17 \text{ periodes} = 7,4$$

$$\text{Gemiddelde TEWD} = 534 \text{ maanden} / 19 \text{ periodes} = 28,1$$

$$\text{WG} = \text{gemiddelde WLD} / (\text{gem.WLD} + \text{gem.TEWD}) = 7,4 / (7,4 + 28,1) = 21\%(\text{c})$$

$$\text{WG op moment t} = \text{aantal werklozen} / \text{aantal personen} = 2 / 10 = 20\% \quad (\text{d})$$

$$\begin{aligned} \text{Specifieke WG (zonder de nooit-werklozen)} \\ = \text{gem.WLD} / (\text{gem.WLD} + \text{gem.TEWD}) = 10,5 / (10,5 + 15,5) = 42\%(\text{e}) \end{aligned}$$

IWC = individuele werkloosheidsgraad, WG = werkloosheidsgraad,
WLD = werkloosheidsduur, TEWD = tewerkstellingsduur

Bij een individu kan men stellen dat zijn "individuele werkloosheidsgraad" over een bepaalde tijdsspanne gelijk is aan de fractie van de tijd die hij werkloos is t.o.v. de volledige beschouwde periode :

$$\text{individuele werkloosheidsgraad} = \frac{\text{totale tijd in werkloosheid}}{\text{tot.tijd in werkl.} + \text{tot.tijd tewerkgest.}}$$

Daarbij is de totale tijd in de werkloosheid gelijk aan de som van verschillende afzonderlijke periodes. De werkloosheidsgraad van een groep is dan gelijk aan de gemiddelde individuele werkloosheidsgraad van die groep. In figuur 1 zien we dat de verschillende manieren om de W.G. te benaderen (a,b,c en d) eenzelfde resultaat geven.

In de volgende paragraaf geven wij de geschatte werkloosheidsduur, tewerkstellingsduur en leiden hieruit de werkloosheidsgraad af van diverse karakteristieke groepen. De specifieke werkloosheidsgraad die wij daarbij berekenen is de werkloosheidsgraad van degenen die in de laatste 5 jaar met werkloosheid geconfronteerd werden : de jongeren die nooit werkloos geweest zijn worden niet meegeteld (cfr. figuur 1, e). Deze beperking is verbonden met het ontbreken van data over de tewerkstellingsduur van jongeren die nooit met de R.V.A. in contact kwamen. De door ons berekende werkloosheidsgraden zullen de echte werkloosheidsgraden sterk overschatten. Maar deze kengetallen zijn daarom niet minder relevant. De lagere gepubliceerde werkloosheidsgraden zijn enigszins geflatteerd door de aanwezigheid van personen voor wie de werkloosheid geen probleem vormt. De last van de werkloosheid wordt door een kleinere groep gedragen. Het is daarom van belang te weten hoe zwaar deze last is voor deze deelgroep. Stel dat men een groep heeft met bepaalde eigenschappen waarvan de helft altijd tewerkgesteld blijft en de helft gemiddeld gedurende 2 jaar werkloos is over een periode van 5 jaar, dan is de WG van de totale groep $(50\% \times 0) + (50\% \times 2/5) = 20\%$. Als men zowel de specifieke WG* als de door de R.V.A. gepubliceerde WG van een bepaalde groep kent, kan men daaruit ook het aantal door de werkloosheid getroffen en het aantal nooit-werklozen berekenen. Het percentage dat nooit werkloos wordt is dan gelijk aan : $(WG^* - WG) / WG^*$. De specifieke WG* die wij berekenen is gelijk aan 40% (2jaar/5jaar), dat betekent dat op ieder moment van deze 5 jaar gemiddeld 40% van de door werkloosheid getroffen effectief werkloos zal zijn of ook dat de gemiddelde individuele werkloosheidsgraad 40% is.

De schattingen die wij voorstellen hebben betrekking op de voltooide werkloosheidsduur en tewerkstellingsduur en berekenen wij op basis van de voltooide én onvoltooide periodes die we waarnemen tussen 1/6/'80 en 1/6/'85. Deze informatie over voltooide periodes verschilt van de informatie die de R.V.A. geeft in zijn maandelijks bulletin statistieken over de duur van de werkloosheid, die de "inactiviteitsduur" wordt genoemd. Deze inactiviteitsduur is de duur van een nog niet beëindigde of onvoltooide werkloosheidsperiode op de tellingsdag, die niets zegt over de tijd die men nog werkloos zal blijven. Personen met een korte voltooide werkloosheidsduur hebben minder kans dan langdurig werklozen om in deze statistieken voor te komen, zodat de werklozen met ongunstige karakteristieken in deze groep oververtegenwoordigd zijn. De steekproef die getrokken wordt op basis van de werklozen op een bepaald moment is daarenboven vertekend. Echter ook indien men zich beperkt tot de periodes die reeds voltooid zijn, zal er een statistische afwijking optreden : de korte periodes zouden dan oververtegenwoordigd zijn.

Het is derhalve noodzakelijk de periodes die reeds voltooid zijn en de periodes die op 1/6/85 nog niet voltooid zijn tesamen te beschouwen. Hiervoor wordt een waarschijnlijkheidsverdeling voor de werkloosheidsperiodes en voor de tewerkstellingsperiodes gespecificeerd. Deze laten toe terzelfdertijd de kans te bepalen dat een periode na een bepaalde tijd ofwel beëindigd werd voor 1/6/85 ofwel nog steeds aan de gang is. Om de rekenmoeilijkheden te beperken hebben we de Weibull-verdeling weerhouden, die veelvuldig gebruikt wordt in empirische toepassingen en waarvoor het SAS software pakket een algoritme biedt. In de economische literatuur wordt de voorkeur gegeven aan de Paretoverdeling of de samengestelde Weibull verdeling. Deze laten toe een onderscheid te maken tussen duurgebonden veranderingen in de individuele tewerkstelings- of afdankingskansen en niet geobserveerde heterogeniteit. Indien we ons beperken tot de duur van de werkloosheid dan kan de vraag worden gesteld of de individuele tewerkstellingskansen toenemen of afnemen met de tijd. Velen zullen geneigd zijn om te antwoorden dat deze kansen afnemen. Dit kan evenwel te wijten zijn aan het onvermogen om bij de aanvang van de werkloosheid homogene groepen te onderscheiden. Na afdanking van een groep werknemers doet zich een sorteringsmechanisme voor. Werklozen met niet geobserveerde gunstige karakteristieken (bv. motivatie) vinden gemiddeld vroeger werk dan de andere werklozen. Hierdoor verlaagt de gemiddelde wedertewerk-

stellingskans van de overblijvers die ten onrechte kan worden toegeschreven aan de duur van de werkloosheidsperiode zelf. Het zou kunnen dat deze werklozen reeds vanaf het begin lage wedertewerkstellingskansen hadden die niet werden geobserveerd. Door ons te beperken tot de Weibull-verdeling doen we derhalve geen uitspraak over het probleem of de daling in de tewerkstellingskans te wijten is aan de onvolledige verklaring die de opgenomen karakteristieken bieden voor de werkloosheidsduur dan wel aan dalende individuele tewerkstellingskansen.

Om dan de gemiddelde duur en de effecten van verscheidene karakteristieken op werkloosheids- en tewerkstellingsduur te schatten hebben we de maximum-likelihood methode toegepast op een loglineair model. Dit heeft als gevolg dat de waarde van een parameter kan beschouwd worden als de procentuele verandering van de werkloosheids- of tewerkstellingsduur ten gevolge van een eigenschap. Op die wijze kan voor iedere denkbare combinatie van eigenschappen de verwachte duur berekend worden als procentueel verschil t.o.v. een basistype.

4. DE RESULTATEN

4.1. Maximum likelihood schatting

In tabel 2 geven we de geschatte effecten van een aantal karakteristieken op werkloosheids- en tewerkstellingsduur en de daaruit berekende werkloosheidsgraad in het arrondissement Halle-Vilvoorde voor jonge werklozen tot en met 19 jaar en van 20 tot en met 24 jaar en ter vergelijking voor werklozen van 30 tot 45 jaar. Voor een "basistype" hebben we de duur in maanden en de werkloosheidsgraad in maanden berekend.

Op grond van dit basistype kan men voor elke denkbare combinatie van karakteristieken de gemiddelde duur berekenen. De geschatte parameters kunnen bij benadering (1) als procentuele verschillen worden beschouwd. Indien de som van de gecombineerde parameters positief is, dan is de duur van een individu met die combinatie zoveel % langer dan die van het basistype. Indien de som negatief is dan is de duur van het basistype zoveel % langer dan die van het individu.

De specifieke werkloosheidsgraad (W.G.) die in tabel 2 wordt berekend is niet de W.G. van de totale groep maar alleen van degene die één of meerdere keren door werkloosheid werden getroffen in de geobserveerde periode.

---

(1) Men kan de duur correct berekenen als $D = \exp(x_1\beta_1 + x_2\beta_2 + \dots + x_n\beta_n)$ waarbij $x_i=0$ als het individu de eigenschap niet bezit en $x_i=1$ als hij haar wel bezit. β_i is de geschatte parameter.

Tabel 2 : Loglineaire maximum likelihood schatting van de effecten van bepaalde eigenschappen op werkloosheids- en tewerkstellingsduur in het arrondissement Halle-Vilvoorde (2).

	0 - 20 jaar			20 - 25 jaar			30 - 45 jaar		
	WLD	TEWD	WG	WLD	TEWD	WG	WLD	TEWD	WG
Basistype (3)	11,3	18,8	38%	12,9	24,1	35%	18,8	29,5	39%
Effecten :									
Man									
gehuwd	-0,07	-0,17	+2%	-0,16	-0,15	0%	+0,59	-0,29	+21%
Vrouw									
gehuwd	+0,58	-0,69	+30%	+0,66	-0,69	+31%	+0,74	-0,28	+25%
ongehuwd	+0,35	-0,39	+17%	+0,32	-0,43	+17%	+0,59	-0,45	+25%
Lager									
beroeps	+0,05	+0,22	-4%	-0,11	+0,02	-3%	-0,22	+0,08	-6%
Lager									
technisch	-0,06	+0,32	-7%	-0,32	+0,25	-9%	-0,37	+0,14	-9%
Lager									
humaniora	-0,11	+0,34	-8%	-0,23	+0,03	-5%	-0,44	+0,01	-8%
Hoger									
beroeps	-0,04	+0,24	-6%	-0,19	0,0	-4%	-0,16	+0,18	-7%
Hoger									
technisch	-0,31	+0,57	-13%	-0,38	+0,35	-11%	-0,59	+0,26	-13%
Hoger									
humaniora	-0,23	+0,65	-13%	-0,29	+0,33	-10%	-0,59	+0,22	-13%
HOBU									
& univ.	N.S. (4)	N.S.	N.S.	-0,81	+0,27	-14%	-0,63	+0,32	-14%
Herhaling									
werk	-0,66	-0,48	-4%	-0,66	-0,83	+4%	-0,91	-1,27	+22%
Ziekte									
Legerdienst	0,0	-0,32	+8%	+0,16	-0,36	+12%	+0,23	-0,31	+13%
Vreemdeling	+0,19	-0,67	+20%	+0,31	-0,29	+14%	N.S.	N.S.	N.S.
Arbeider									
B.T.K.	+0,12	-0,02	+3%	+0,01	-0,04	+1%	+0,06	-0,08	+4%
D.A.C.	+0,01	-0,16	+4%	+0,01	-0,18	+4%	+0,08	-0,03	+3%
Vrijst.	+0,35	+0,09	+6%	+0,22	+0,31	-2%	+0,45	+0,69	-5%
controle									
1981	N.S.	N.S.	N.S.	-0,30	+0,11	-7%	-0,06	+0,06	-3%
1982	-0,03	-0,07	+1%	+0,07	+0,07	0	-0,14	+0,06	-4%
1983	-0,06	-0,16	+2%	-0,07	-0,25	+4%	-0,14	-0,28	+4%
1984	-0,23	+0,34	-10%	-0,25	-0,22	-8%	-0,41	+0,37	-13%
	-0,28	+0,25	-9%	-0,41	+0,17	-9%	-0,57	+0,24	-13%
	-0,13	+0,30	-8%	-0,32	-0,02	-6%	-0,63	-0,19	-8%

- (2) De duur bij het basistype wordt gegeven in maanden. De effecten op WLD en TEWD kunnen geïnterpreteerd worden als procentuele verschillen t.o.v. het basistype (bv. +0,58 is +58% langere duur). De effecten op de W.G. worden als absolute afname of toename gegeven, dus als de basiswerkloosheidsgraad 38% is en het effect 30%, dan is de specifieke W.G. van de groep met dit kenmerk 68%. WLD = werkloosheidsduur, TEWD = tewerkstellingsduur, WG = werkloosheidsgraad.
- (3) Basistype : man, ongehuwd, lager onderwijs, Belg, bediende, 1980. Bij de 30-45 jarigen is het basistype gehuwd en het eerste effect "man ongehuwd".
- (4) N.S. = niet significant.

Tabel 3 : Maximum likelihood schatting van de werkloosheidsduur en de effecten van bepaalde karakteristieken bij schoolverlaters in het arrondissement Halle-Vilvoorde.

Basistype (5) WLD	16,6 maanden
-------------------	--------------

<u>effecten</u>	<u>% verschil</u>
man gehuwd	+0.09
vrouw gehuwd	+0.57
vrouw ongehuwd	+0.15
lager beroeps	+0.02
lager technisch	-0.04
lager humaniora	-0.06
hoger beroeps	-0.07
hoger beroeps	-0.07
hoger technisch	-0.14
hoger humaniora	-0.12
hoger onderwijs	-0.32
vreemdeling	+0.13
arbeider	+0.01

---

(5) Basistype = man, ongehuwd, lager onderwijs, Belg, bediende.

Tabel 4 : De gemiddelde werkloosheidsduur, tewerkstellingsduur en werkloosheidsgraad volgens gedane studies bij jongeren, gebaseerd op de loglineaire maximum likelihood schatting (6).

	Werkloosheidsduur (maanden)	Tewerkstellings- duur (maanden)	Specifieke WG (%)
Lager onderwijs	12,9	24,1	35%
Lager beroeps	11,6	24,6	32%
Lager technisch	9,7	30,1	25%
Lager humaniora	10,5	24,8	29%
Hoger beroeps	10,8	24,1	29%
Hoger technisch	9,3	32,5	23%
Hoger humaniora	10,0	32,0	25%
Hoger onderwijs	7,1	30,6	20%

4.2. Bespreking van de resultaten

De voltooide werkloosheidsperiodes van jonge mannen (20-25) in Halle-Vilvoorde zijn gemiddeld ongeveer een jaar lang. Tewerkstellingsperiodes van jonge mannen die met de werkloosheid geconfronteerd werden (7) duren gemiddeld twee jaar.

Bij vrouwen van dezelfde leeftijd zijn deze werkloosheidsperiodes anderhalf jaar en de tewerkstellingsperiodes eveneens anderhalf jaar lang.

---

(6) Voor een basistype man, ongehuwd, bediende, Belg, 20-25 jaar.

(7) Dus zonder degenen die nooit werkloos geweest zijn mee te rekenen.

Werklozen die jonger dan 20 jaar zijn worden geconfronteerd met even lange werkloosheidsperiodes als werklozen van 20 tot 25 jaar. Hun tewerkstellingsperiodes zijn echter 6 maanden korter, zowel bij mannen als bij vrouwen.

De werkloosheidsduur van schoolverlaters is 4 maanden langer dan die van hun leeftijdsgenoten die reeds gewerkt hebben. Het verschil in duur tussen mannen en vrouwen is kleiner bij de schoolverlaters.

De gemiddelde specifieke werkloosheidsgraad van jonge mannen is ongeveer 35%, van jonge vrouwen ongeveer 45%, van mannen (30-45j.) 40% en van vrouwen (30-45j.) 50%. Wanneer men dus de specifieke werkloosheidsgraad beschouwt van enkel degenen die door werkloosheid getroffen worden dan is die bij jongeren lager dan bij werklozen van middelbare leeftijd. Dat de werkloosheidsgraad van jongeren groter is dan deze van ouderen wanneer men de volledige beroepsbevolking beschouwt (dus ook de nooit-werklozen) is een gevolg van het feit dat veel meer jongeren met de werkloosheid geconfronteerd worden. Dit kan verklaard worden door het feit dat men bij de jongere leeftijdscategorieën schoolverlaters heeft die vaak via de werkloosheid tot de arbeidsmarkt toetreden en dat jongeren in een beginfase onstabiel werk moeten aanvaarden. De schoolverlaters staan op het moment dat ze in de arbeidsmarkt treden immers in dezelfde positie als een pas afgedankte, het grootste deel zal niet direct werk vinden en zo het aantal jongeren dat door werkloosheid wordt getroffen doen stijgen boven dat van de ouderen.

Naast leeftijd en geslacht hebben nog andere karakteristieken een effect op zowel werkloosheid als tewerkstelling. De gedane studies hebben een zeer groot effect : in de leeftijdsgroep 20-25 jaar is iemand met alleen een diploma lager onderwijs gemiddeld 81% langer werkloos dan iemand met voor het overige dezelfde karakteristieken, maar met een diploma hoger onderwijs (HOBU of universiteit). De tewerkstellingsperiodes van de eerste zijn daarenboven 34% korter. De gevolgen van het diploma lager onderwijs zijn dus twee keer ongunstig zodat ze cumulatief op de werkloosheidsgraad van de groep met deze eigenschap inwerken. De volgorde van de invloed van diploma van ongunstig tot gunstig is als volgt : lager, lager beroeps, hoger beroeps, lager humaniora, lager technisch, hoger humaniora, hoger technisch, hoger onderwijs. Technische studies blijken dus gunstig op de

markt te liggen, beter dan een algemeen vormende opleiding indien deze niet wordt gevolgd door hogere studies.

De burgerlijke staat heeft vooral bij de vrouwen invloed. Bij de jonge mannen verkort het feit gehuwd te zijn de werkloosheid en de tewerkstelling, zodat beide elkaar ongeveer neutraliseren. Een gehuwde vrouw van 20-25 daarentegen is ongeveer 30% langer werkloos en bijna 30% korter tewerkgesteld.

Een opvallend fenomeen dat vastgesteld werd bij ongeveer 1/4 van de geobserveerde periodes is herhaalde tewerkstelling en afdanking bij eenzelfde werkgever. Jongeren (20-25 j.) die in dit geval zijn kennen werkloosheidsperiodes die 40% korter zijn dan andere vergelijkbare jongeren, maar zijn ook 55% korter tewerkgesteld. Deze twee tegengestelde effecten hebben tot gevolg dat jongeren in dit geval een 6% hogere werkloosheidsgraad kennen dan een gelijkaardige werkloze zonder dit kenmerk. Bij jongeren (-20 j.) is dit effect positief, bij ouderen is de weerslag het meest negatief.

Legerdienst is nefast zowel voor werkloosheidsduur als voor tewerkstellingsduur van jongeren. Werklozen van min 20 die nog legerdienst moeten vervullen blijven 16% langer werkloos, hun tewerkstelling is 67% korter en hun werkloosheidsgraad 45% groter dan wanneer ze hun dienstplicht vervuld hebben (20-25). De duur van de legerdienst zelf werd bij de schattingen afgetrokken van de werkloosheidsperiodes. Het feit van immigrant te zijn heeft op zichzelf bijna geen effect op werkloosheids- noch tewerkstellingsduur. Men kan veronderstellen dat immigranten toch een grotere gepubliceerde werkloosheidsgraad kennen omdat hun gedane studies van lager niveau zijn dan bij Belgische jongeren.

Jongeren (20-25j.) die een B.T.K. gedaan hebben kennen achteraf werkloosheidsperiodes die gemiddeld langer zijn dan bij jongeren zonder B.T.K. en ook hun tewerkstellingsperiodes zijn langer. Men zou dit fenomeen kunnen verklaren door te veronderstellen dat B.T.K.-projecten vooral worden toegekend aan jongeren met minder gunstige kansen (vandaar die langere

werkloosheid), dus de doelgroep, die daar wel langere tewerkstelling door bekomen. Hun werkloosheidsgraad daalt daardoor met 5%. Werklozen met een D.A.C.-project achter de rug ondervinden daarna een positief effect op hun werkloosheidsduur én tewerkstellingsduur. Hun werkloosheidsgraad daalt met 30%. Dat de werkloosheidsduur hier korter wordt in tegenstelling tot bij degene die een B.T.K. voltooid hebben, kan verklaard worden doordat D.A.C.-ers reglementair eerst twee jaar moeten werkloos zijn voordat ze een D.A.C.-project kunnen krijgen. Indien ze daarna werkloos worden blijkt hun werkloosheidsduur korter te worden dan voorheen. Vrijstelling van stempelcontrole heeft bijna geen effect. Na '81 stellen we bij alle leeftijdscategorieën een verlaging van de specifieke WG vast. Daar de gepubliceerde R.V.A.-statistieken slechts een veel lichtere daling aangeven voor dezelfde periode wijst dit erop dat sedert 1981 een groter aantal personen door werkloosheid werd getroffen, die echter een lagere individuele WG kennen.

4.3. De verdeling van de werkloosheids- en tewerkstellingsduur

De kans van de groep jonge werklozen om de werkloosheid te verlaten is hoog wanneer men pas werkloos geworden is, maar daalt zeer snel gedurende de eerste zes maanden (zie figuur 2). Daarna daalt de kans nog slechts langzaam. Een eerste oorzaak van deze dalende kans is een sorteringsproces in de groep : degenen met de meest gunstige kansen (bv. de best gemotiveerden) vinden het vlugst werk zodat het gemiddeld niveau van de groep daalt. Een tweede oorzaak kan zijn dat de individuele tewerkstellingskans daalt naarmate iemand langer werkloos blijft omdat bv. werkgevers niet graag iemand aanwerven die reeds langere tijd werkloos is of omdat de werkloze ontmoedigd wordt en zijn zoekintensiteit vermindert.

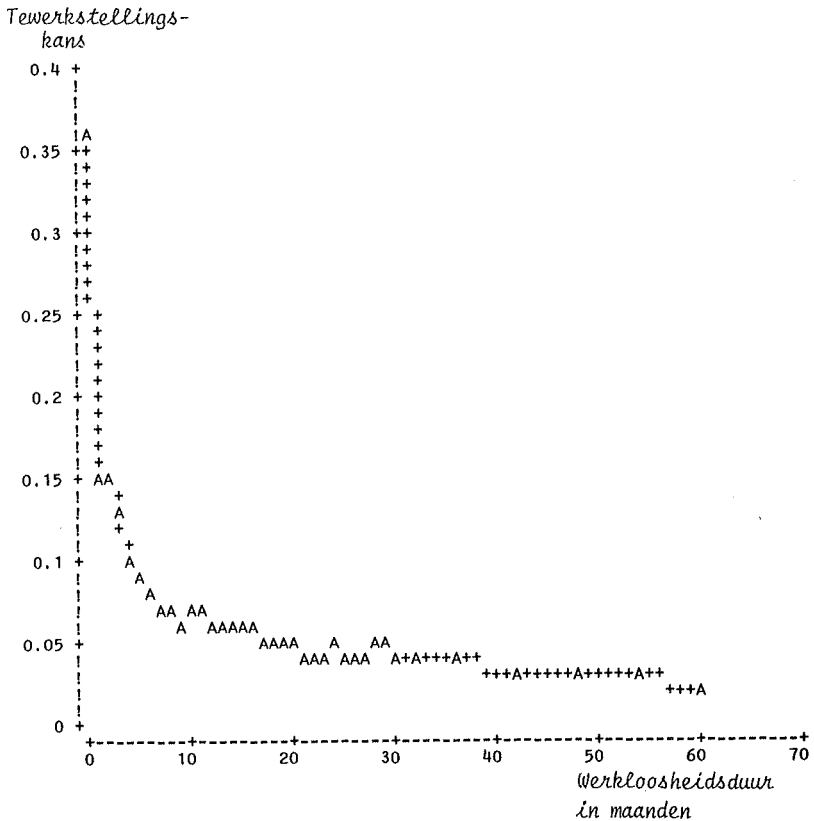
De kans van jonge tewerkgestelden om afgedankt te worden toont een gelijkwaardig verloop : eerst snel dalend en dan stabiel (zie figuur 3). De afduankingskans vertoont echter twee discontinuïteiten na ± 6 maanden en na ± 12 maanden. Deze pieken wijzen op het voorkomen van veel tijdelijke contracten.

Het tijdsverloop van de bovengenoemde kansen wordt weerspiegeld in het feit dat veel jongeren zeer korte werkloosheidsperiodes kennen (zie figuur

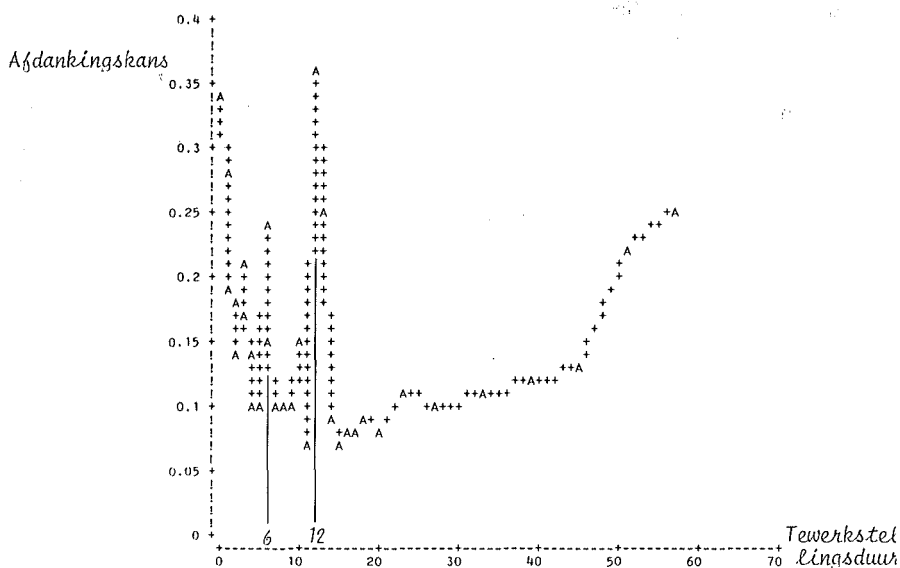

5) : 25% van de geobserveerde voltooide werkloosheidsperiodes is korter dan anderhalve maand, 50% is korter dan vier maanden, zowel bij mannen als vrouwen. Deze korte duur van werkloosheidsperiodes is echter misleidend. Ook veel tewerkstellingsperiodes van jongeren zijn zeer kort, vooral bij vrouwen : 25% zijn korter dan anderhalve maand en 50% korter dan 6 maanden. Bij de mannen is dat respectievelijk 3 maanden en 12 maanden. Dit wijst er op dat veel jongeren opeenvolgend korte werkloosheids- en tewerkstellingsperiodes kennen (zie figuur 4).

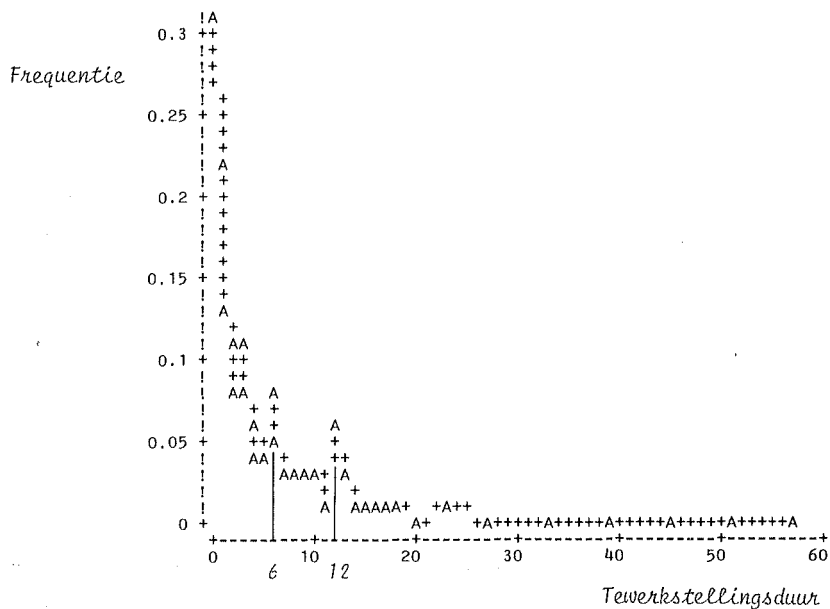
Figuur 2 : Tijdsverloop van de tewerkstellingskans bij jonge werklozen.

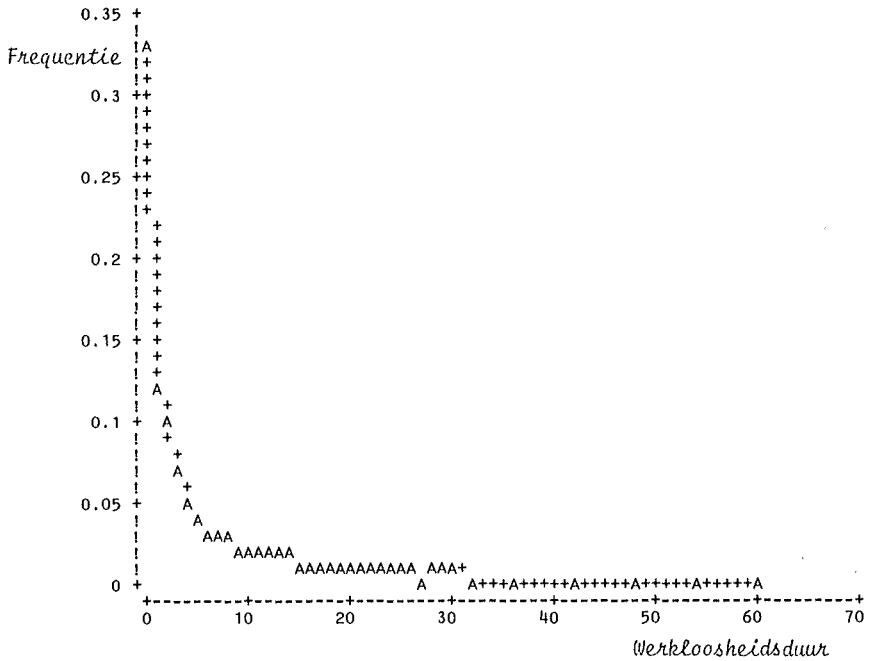
Figuur 3 : Tijdsverloop van de afdankingskans bij jonge werklozen.

Figuur 4 : Verdeling van de tewerkstellingsduur van werkloze jongeren.

Figuur 5 : Verdeling van de werkloosheidsduur van jongeren.

4.4. Herhaling van werkloosheid

Slechts 11% van de jongeren die tussen juni '80 en juni '81 werkloos worden, waren éénmaal werkloos in de daaropvolgende periode tot juni '85, 34% telde twee werkloosheidsperiodes en 55% was drie maal of meer werkloos. Deze grote mate van herhaling van werkloosheid en tewerkstelling wijst enerzijds op de instabiliteit van de jobs die jongeren vinden en anderzijds op een zekere werkwillegheid bij de jeugdwerklozen. Deze opeenvolging van korte werkloosheidsperiodes leidt ertoe dat jongeren over langere tijd beschouwd een grote fractie van de tijd in de werkloosheid doorbrengen : ongeveer 15% van jonge mannelijke werklozen is ononderbroken langer dan 2 jaar werkloos, 45% echter is in totaal langer dan twee jaar werkloos (1 of meerdere periodes) gedurende 5 jaar. Bij de vrouwen bedragen deze getallen respectievelijk 17% en 56%.

Tabel 5 : Verdeling in percentages volgens het aantal werkloosheidsperiodes en de totale duur van die periodes van jongeren die in 1980 werkloos werden tot juni 1985.

Mannen :

Aantal Periodes	Totale duur	0-1 jaar	1-2 jaar	2-3 jaar	3-4 jaar	4-5 jaar	Totaal
1		8%	2%	1%	1%	0%	11%
2		12%	8%	5%	4%	4%	35%
3 of meer		8%	17%	14%	11%	4%	54%
Totaal		28%	27%	20%	16%	8%	100%

Vrouwen :

Aantal periodes	Totale duur	0-1 jaar	1-2 jaar	2-3 jaar	3-4 jaar	4-5 jaar	Totaal
1		5%	2%	2%	1%	1%	11%
2		7%	7%	8%	6%	7%	35%
3 of meer		8%	15%	15%	11%	5%	54%
Totaal		20%	24%	25%	18%	13%	100%

5. BESLUIT

Als besluit op dit empirisch gericht onderzoek gaan we in op twee vragen. Ten eerste onder welke opzichten moet de traditionele visie op het werkloosheidsprobleem dat zich toespitst op het aantal werklozen en de duur van de werkloosheid aangepast worden wanneer tevens de aard van de tewerkstelling van deze werklozen in rekening wordt gebracht. De arbeidsmarkt voor jongeren is immers geen statisch gegeven met aan de ene zijde een grote meerderheid die nooit werkloos is en aan de andere zijde een minderheid die werkloos wordt en na korte of lange tijd werk vindt. Het percentage jongeren dat door werkloosheid getroffen wordt is een veelvoud van de werkloosheidsgraad. Over langere tijd gezien wisselen werkloze jongeren herhaaldelijk periodes van werkloosheid af met periodes van tewerkstelling en vervangen elkaar aldus voortdurend in de pool van werklozen.

Ten tweede onder welke opzichten is de weerslag van de werkloosheid bij jongeren anders dan bij de ouderen zodat men op verantwoorde wijze over het probleem van de jeugdwerkloosheid kan spreken.

In deze bijdrage betrof het onderzoek werknemers die in de laatste vijf jaar werkloos werden. Voor deze groep werden specifieke werkloosheidsgraden berekend. Het is duidelijk dat deze hoger liggen dan de werkloosheidsgraden die men bekomt als men de werknemers meetelt die in de laatste vijf jaar nooit werkloos werden. Bovendien verschillen de door ons berekende werkloosheidsgraden voor jongeren weinig van deze voor ouderen, in tegenstelling tot wat we in gepubliceerde statistieken aantreffen. Dit wijst erop dat het verschil in werkloosheidsgraden van jongeren t.o.v. ouderen voortkomt uit het feit dat bij ouderen veel meer werknemers nooit werkloos worden. Hoe kleiner het verschil tussen de door ons berekende werkloosheidsgraden en de gepubliceerde statistieken, des te hoger het percentage van werknemers in de groep voor wie de werkloosheid een directe bedreiging vormt. Wij schatten dat ongeveer 75% van de jongeren over langere tijd door werkloosheid getroffen wordt en dat deze gemiddeld ongeveer een derde van de tijd in werkloosheid doorbrengen. Bij de ouderen wordt over langere tijd slechts ongeveer 25% door werkloosheid getroffen. Zij brengen eveneens ongeveer een derde van de tijd in werkloosheid door. Dit verschil in weerslag van de werkloosheid kan belangrijke gevolgen hebben voor

de houding van de betrokken groepen tegenover de werkloosheid. Verdeling van de beschikbare werktijd en de beschikbare loonsom tussen de werknemers door werktijdverkorting zal gemakkelijker aanvaard worden door jongeren dan door ouderen. Solidariteit met werklozen via werktijdverkorting en loonmatiging is gemakkelijker te verwezenlijken naarmate de werkloosheid een sterkere bedreiging vormt.

Er is dus een groot verschil tussen jongeren en ouderen in weerslag van werkloosheid wat het aantal getroffen en betreft, maar er is weinig verschil in de individuele werkloosheidsgraad (de fractie van de tijd over langere periode die een individu in werkloosheid doorbrengt) van jongeren en ouderen. De gemiddelde duur van een volledige cyclus van een werkloosheids- en een tewerkstellingsperiode is iets korter voor de jongeren in vergelijking met de ouderen. Dikwijls wordt beweerd dat gebrek aan mobiliteit de instap van jongeren in de arbeidsmarkt belemmert. Gemiddelde tewerkstellingsperiodes die nog geen twee jaar bedragen en veelvoudige herhaling van werkloosheid en tewerkstelling bij jongeren wijzen erop dat de huidige arbeidsmarktregelingen geen te hoge eisen stellen inzake stabiliteit van betrekking. Deze indruk wordt nog versterkt door het niet onaanzienlijk aantal werknemers te beschouwen die met herhaalde werkloosheid geconfronteerd worden binnen eenzelfde bedrijf dat cyclische patronen in de productie opvangt door structureel werkloosheid in te bouwen. Voor deze jeugdwerklozen daalt de gemiddelde tewerkstellingsduur tot ongeveer een jaar.

Er blijkt dus een grote dynamiek in de jongerenarbeidsmarkt aanwezig te zijn. Men zou een typische jeugdwerkloze kunnen beschrijven als iemand die een aantal kortere en langere werkloosheidsperiodes afwisselt met een aantal kortere en langere tewerkstellingsperiodes, tenzij hij een definitieve overgang naar een professionele loopbaan kan maken. De werkloosheidsperiodes duren gemiddeld ongeveer een jaar, de tewerkstellingsperiodes gemiddeld ongeveer twee jaar, zodat hij gemiddeld een derde van zijn beroepsloopbaan in werkloosheid doorbrengt. De mate van herhaling van deze cyclussen verschilt nauwelijks bij diverse groepen, de duur van de periodes zijn echter wel afhankelijk van factoren die niet door de werkloze gecontroleerd kunnen worden. Bepaalde discriminatiefactoren hebben een negatieve invloed zodat personen met deze karakteristieken langere werkloosheidsperiodes met kortere tewerkstelling afwisselen : deze factoren hebben dus

tweemaal een negatief effect en aldus een cumulatief effect op de werkloosheidsgraad van deze groepen.

Zo zijn vrouwen langer werkloos én korter tewerkgesteld dan mannen. Een deel van de discriminatie tussen jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt wordt tenietgedaan door de nefaste invloed die legerdienst heeft op werkloosheid en tewerkstelling van jonge mannen in rekening te brengen. Jonge immigranten zijn er iets slechter aan toe dan jongeren met Belgische nationaliteit, doch het verschil is miniem indien men het effect van de lagere diploma's van buitenlanders afzondert.

Men zou kunnen besluiten dat een politiek die alleen oog heeft voor de rol van de werkloze zelf en blind is voor de specifieke kenmerken van de arbeidsmarkt en voor de betrokkenheid van de ondernemingen in de problematiek van de werkloosheid op zijn minst eenzijdig genoemd moet worden. Bovendien zijn er belangrijke verschillen in de weerslag van de werkloosheid in de groep van werklozen die betrekking hebben op factoren die niet door de werkloze kunnen gecontroleerd worden, in het bijzonder gedane studies. Beleidsmaatregelen die ingrijpen op de jonge werklozen, zoals schorsingen met inactiviteitsduur als criterium en het relateren van uitkeringen aan inactiviteitsduur, evenals meer positieve maatregelen ter oplossing van de jeugdwerkloosheid, zouden moeten rekening houden met deze factoren die de werklozen niet zelf in handen hebben en met het profiel van de jongerenarbeidsmarkt, gekenmerkt door herhaling van werkloosheid en tewerkstelling.

TECHNISCHE BIJLAGE

De maximum likelihood schatting werd toegepast op een loglineair model waarbij :

$$\text{duur} = \exp (x'\beta)$$

De duur van de onvoltooide periodes werd berekend op basis van een Weibull-verdeling waarbij :

$$f(t) = \gamma \alpha t^{\gamma-1} \exp (-\alpha t^\gamma)$$

De gemiddelde duur van een individu met bepaalde karakteristieken is

$$E(t) = e^{x'\beta} \frac{1}{\gamma} \Gamma\left(\frac{1}{\gamma} + 1\right)$$

waarbij in de vector x de variabele x_i de waarde 1 aanmeet als het individu de karakteristiek bezit en in de vector β de procentuele verandering in duur weergegeven wordt door β_i .

Het effect van karakteristieken op de werkloosheidsgraden kan als volgt uit de geschatte effecten op werkloosheids- en tewerkstellingsduur afgeleid worden :

$$\frac{\Delta \ln WG}{\Delta x_i} = (1-WG^*) (\beta_i - \mu_i)$$

waarbij WG^* de basiswerkloosheidsgraad is, β_i het effect op werkloosheidsduur en μ_i het effect op tewerkstellingsduur.

3. DE MAATSCHAPPELIJKE EN JURIDISCHE POSITIE VAN DE JONGEREN

Annemie PERNOT

1. INLEIDING

Steeds meer wordt er op diverse niveau's aangedrongen op het verlagen van de leeftijdsgrens voor de burgerlijke meerderjarigheid van 21 jaar tot 18 jaar. De huidige regeling i.v.m. de ouderlijke macht over de minderjarige is zeer sterk geïnspireerd op de bescherming van de minderjarige en beantwoordt niet meer aan de thans geldende opvattingen inzake bekwaamheid en emancipatie van de jongeren. Zowel vanwege gezaghebbende auteurs en jongerenorganisaties als van wetgevende zijde wordt dan ook gepleit voor een meer emancipatorische benadering van de minderjarige, en vooral dan van de minderjarige adolescent.

Anderzijds moet men vaststellen dat de recente maatregelen van de overheid die ingrijpende consequenties inhouden voor de positie van de jongeren, niet altijd rekening hebben gehouden met deze tendens naar emancipatorische benadering van de jongeren. Deze maatregelen wijzen eerder in de richting van een uitgestelde beroepsdeelname en het verlaten van de integratie van de jongeren in de samenleving.

In deze bijdrage gaan we vooreerst in op de discussie rond de verlaging van de leeftijdsgrens voor de meerderjarigheid. Vervolgens wordt aan de hand van de maatregelen die betrekking hebben op de intrede van de jongeren op de arbeidsmarkt en op de inkomenspositie van de jongeren, nagegaan hoe deze leiden tot een toenemende afhankelijkheidsinstelling van de jongeren.

2. NAAR EEN EMANCIPATORISCHE BENADERING VAN DE RECHTSPOSITIE VAN DE JONGEREN

De rechtspositie van de jongeren hangt samen met het begrip "minderjarigheid". Tot de leeftijd van 21 jaar is een kind principieel onbekwaam om bepaalde rechtshandelingen te stellen en staat het onder gezag van zijn ouders. Het ligt niet in de bedoeling in deze bijdrage alle bekwaamheden of bevoegdheden van de minderjarige te inventariseren. Veeleer zal hier de huidige on-rechtspositie van de minderjarigen benadrukt worden. Het recht van deze leeftijdsgroep wordt immers gekenmerkt door een groot aanbod van bescherming, geringe zelfstandigheid en geringe verantwoordelijkheid (Rimanque, K., 1980). Men zal normaal geen moeite hebben met het erkennen van specifieke situaties en behoeften van de minderjarigen. Het probleem rijst veeleer met betrekking tot de leeftijdsgroep die zich bevindt in een situatie van "uitgestelde volwassenheid", met name de adolescenten. Problemen en conflicten "over" minderjarigen worden op een bepaald ogenblik immers conflicten "met" minderjarigen. Zowel de aangegeven leeftijdsgrens als de meer principiële betekenis van de minderjarigheid staan thans ter discussie.

2.1. Minderjarigheid : sleutelbegrip in de rechtspositie van de jongeren

Het begrip minderjarigheid is een juridische vondst waarmee getracht wordt een aantal problemen waarvoor het jonge kind het recht plaatst, op te lossen (De Bock, 1984). Tot de volle leeftijd van 21 jaar bereikt is, wordt het kind door zijn ouders opgevoed en vertegenwoordigd. De rechten van de ouders hebben enerzijds betrekking op de persoon van het kind anderzijds op de goederen.

Wat betreft de rechten van de ouders t.a.v. de persoon van de minderjarige, de ouderlijke macht in de meer beperkte betekenis van het woord, is er vooral een verschuiving geweest van vaderlijke macht naar ouderlijk gezag. Het ouderlijke gezag wordt door beide ouders samen uitgeoefend met als duidelijke functie het belang van het kind.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het recht van bewaring (materiële bewaring) en het recht van opvoeding (juridische bewaring). Het eerste betekent dat de ouders toezicht hebben op het komen en gaan van het kind, over zijn woonplaats en verblijfplaats en dat de ouders zorgen voor het onderhoud van het kind. De rechten die de opvoeding betreffen hebben betrekking op de keuze van godsdienst, sociale omgang, opleiding, school, beroep en gezondheidszorg. In het algemeen komt dit alleenrecht van de ouders om te beslissen steeds meer over als een eenzijdige machtsverhouding die voor velen niet meer aanvaardbaar is in deze tijd. Op wetgevend vlak zijn er door verloop van tijd enkele afbrokkelingen ontstaan die beperkt zijn naar situatie en leeftijd. Het is opvallend dat de meerderheid van deze uitzonderingen tot de sfeer van het levensbeschouwelijke kunnen gerekend worden (Rimanque, K., 1980) :

- vanaf 16 jaar kan hij verlangen dat zijn stoffelijk overschot zou worden verast;
- vanaf 18 jaar kan hij het statuut van gewetensbezwaarde tegen militaire dienst of gewapende militaire dienst aanvragen;
- vanaf 18 jaar kan hij in het officieel secundair en pedagogisch onderwijs vrij beslissen over de keuze van levensbeschouwelijke cursussen.

Zo ook zijn een aantal aangelegenheden die verstrekkende gevolgen kunnen hebben voor de minderjarige in het recht uitdrukkelijk geregeld. Vanaf 15 jaar is adoptie van de minderjarige niet meer mogelijk zonder zijn toestemming. Het meisje mag vanaf 15 jaar huwen, een jongen vanaf 18 jaar, al is er tot 25 jaar de toestemming van de ouders nodig. Bij weigering van de ouders kan de Rechtbank toestemming geven. Wat betreft andere aangelegenheden mag men echter niet vergeten dat de ouders die de ouderlijke macht bezitten zich kunnen verzetten tegen de handelwijze van de minderjarige of klacht kunnen neerleggen wegens "wangedrag" of "onbuigzaamheid" van de minderjarige tot de leeftijd van 18 jaar wanneer zij van oordeel zijn dat hun kind zich wil lenen tot een engagement dat schade kan berokkenen of zijn toekomst kan bezwaren.

De ouders hebben tevens het bestuur over de goederen van de minderjarige. Zij zullen de goederen van hun kinderen beheren en de minderjarige vertegenwoordigen wanneer zijn belangen op het spel staan. Tot de leeftijd van 18 jaar mogen de ouders ook beschikken over de opbrengsten van de goederen van de minderjarige.

Minderjarigheid betekent niet alleen onder het gezag staan van de ouders maar ook handelingsonbekwaam zijn. De minderjarige is wel drager van rechten maar hij kan ze niet uitoefenen. Op het principe van de algemene handelingsonbekwaamheid zijn wel enkele beperkingen voorzien die zich voornamelijk in de sociaal-economische sfeer situeren. Deze hebben betrekking op enkele spaarverrichtingen, het sluiten en opzeggen van een arbeidsovereenkomst vanaf 18 jaar, het vrij ontvangen van eigen loon (behoudens verzet van de ouders) en het maken van een testament over de helft van zijn goederen vanaf 16 jaar. De door de minderjarige met onderscheidingsvermogen gestelde handelingen kunnen bovendien door zijn ouders enkel bij benadeling worden aangevochten voor de Rechtbank. Sommige handelingen vereisen de tussenkomst van de minderjarige of kunnen niet tegen zijn zin gesteld worden zoals het sluiten van een huwelijkscontract.

Uit dit kort overzicht mag blijken dat de minderjarige een weinig zelfstandige rechtspositie bezit. Het feit dat de wetgever bepaalde rechten heeft voorzien voor de minderjarigen geeft wel te kennen dat hij er rekening mee houdt dat de minderjarige vanaf 15 jaar en ouder zelf verantwoordelijkheid kan dragen voor een beperkt aantal handelingen. Terecht wordt er echter gewezen op de weinig coherente en logische wijze waarmee de wetgever te werk ging (Verscuren, 1982). Als meest frappante tegenstredigheid wordt het recht van het meisje genoemd om op 15 jaar te huwen. Tegen de algemene onbekwaamheid in wordt zij toch bekwaam genoeg geacht om te kunnen huwen, waarbij het toch om een beslissing gaat waaraan wettelijk en persoonlijk veel gevolgen vastzitten.

De ontwikkelingen in de samenleving hebben in het recht een spanning gecreëerd tussen de oude wet en de nieuwe opvattingen, waaraan slechts gedeeltelijk tegemoet gekomen wordt door enkele wetswijzigingen, de rechtspraak of de praktijk. De weinig zelfstandige rechtspositie van de jongere komt nog het meest tot uiting in zijn onbekwaamheid om in rechte op te treden : de minderjarige die in conflict leeft met zijn ouders kan zijn zaak niet zelf aanhangig maken bij de Jeugdrechtbank en hij heeft niet het recht om gehoord te worden wanneer belangrijke maatregelen genomen worden ten aanzien van zijn persoon. Er zijn dus redenen om de leeftijdsgrens voor de meerderjarigheid te herdenken en om op zoek te gaan naar een rechtsregeling waarbij jongeren materieel en moreel steun krijgen bij conflicten met de ouders om de autonome ontwikkeling van de persoonlijkheid te bevorderen.

2.2. Meerderjarigheid op 18 jaar : een kans op emancipatie

Om de genoemde problemen op te lossen en om de groei naar zelfstandigheid te realiseren, zijn reeds tal van voorstellen en oplossingsmiddelen ontwikkeld. Een groot aantal mensen die met jongeren werken staat immers een zo spoedig mogelijke emancipatie van de jongeren voor. De hulpverlening en dan vooral de alternatieve hulpverlening, is voor het aanbrengen van een nieuwe visie op de rechtspositie van de jongeren zo belangrijk geweest dat hun bijdrage hier kort vermeld wordt. De jongereninformatie- en adviescentra (J.I.C. en J.A.C.) zijn in het begin van de jaren '70 ontstaan als een gevolg van een groeiende emancipatie van de jongeren. Zij hebben getracht een niet-bevoogdende houding tegenover de jongeren in hun hulpverlening te integreren en zijn als zodanig een belangrijk instrument geworden voor de verdere emancipatie van de jongeren (Samoy, 1978; Verscuren, 1982). Dat de hulpverlening het debat rond de rechtspositie van de minderjarigen mee op gang heeft gebracht is niet verwonderlijk daar een aantal problemen van hun cliënten juist te situeren zijn binnen het kader van al dan niet erkenning van het recht op zingeving van jongeren. Ongeveer 75% van de problemen van jongeren zijn immers te situeren onder de noemer van problemen met gezagsverhoudingen (Wingender, 1977). Door de hulpverleningsinstellingen wordt dan ook gepleit voor een wetswijziging waarin de mondigheid van de jongere erkend wordt. Belangrijk is dus vast te stellen dat het debat zich niet beperkt tot een louter technische wijziging van de wet (waar 21 staat wordt 18 gezet). Vanuit een aantal sociologische en pedagogische werkelijkheden wordt aangedrongen op een globale herziening van de rechtspositie van de jongeren, namelijk jonge mensen de kans geven om zichzelf te emanciperen (Boonen, J., Van Goey, T. en Walgrave, L. 1977-78).

Momenteel wordt er in twee richtingen gezocht : het afschaffen van het begrip minderjarigheid of het invoeren van geleidelijke of trapsgewijze meerderjarigheid (1).

---

(1) Voor een overzicht verwijzen we naar Gulcher-Wingender, 1980; De Bock, 1984.

De extreme stelling die opteert voor de afschaffing van de minderjarigheid, wenst via een totaal nieuwe wettelijke regeling de groeiende zelfstandigheid van de minderjarige en de afnemende ouderlijke macht aan te geven. Vaste leeftijdsgrenzen worden afgewezen en de bevoegdheden van de ouders dienen strikt begrensd te worden.

De trapsgewijze meerderjarigheid werd voornamelijk in Nederland ontwikkeld. Op dit principe zijn verschillende varianten uitgewerkt die voornamelijk de leeftijd waarop bepaalde rechten en plichten worden toegekend, afhankelijk stellen van hun opvatting over de zelfstandigheidsgraad van de jongeren. Sommige voorstellen opteren voor vaste leeftijden, anderen laten dit afhangen van de minderjarige zelf.

Het meest recente en globale voorstel inzake de rechtspositie van de minderjarigen werd reeds geformuleerd door de WERKGROEP BIJZONDERE JEUGDZORG, geïnstalleerd door Mevrouw Steyaert, Gemeenschapsminister voor Gezin en Welzijnszorg (1984). Hierin wordt gepleit voor een emancipatorische benadering van het te voeren jeugdbeleid en jeugdbeschermingsbeleid i.p.v. het verder aanhouden van een beschermingsmodel. De nadruk wordt daarbij gelegd op het verhogen van de individuele kansen op zelfrealisatie van de jongeren en op de mogelijkheid om zich volgens eigen inzicht te ontplooiën naarmate de minderjarige adolescent wordt. Daarnaast vermelden we nog de voorstellen van Info-Jeugd-Nationaal (1976), de Bond voor Grote en Jonge Gezinnen (1981) en de Federatie der Jeugd magistraten (1982).

En ingevolge het aandringen van de Raad van Europa op de verlaging van de leeftijdsgrens tot 18 jaar voor de meerderjarigheid, werden er ook op parlementair vlak enkele initiatieven genomen. Het in 1975 neergelegd wetsontwerp van de toenmalige Minister Vanderpoorten stelde voor om overal in de wet 21 jaar door 18 jaar te vervangen. Meer recentelijk werden nog 6 wetsvoorstellen ingediend (tussen 1981 en 1983) die allen de verlaging van de leeftijd van de burgerlijke meerderjarigheid tot doel hadden. Tenslotte dient het decreet inzake bijzondere Jeugdbijstand (19-6-1985) van Mevrouw Steyaert, Gemeenschapsminister voor Gezin en Welzijnszorg vermeld waarbij aan minderjarigen een zeker beslissingsrecht wordt toegekend in het verloop van het hulpverleningsproces waarin de minderjarige de hoofdpersoon is.

3. DE ARBEIDSRECHTELIJKE POSITIE VAN DE MINDERJARIGEN

De arbeidsrechtelijke positie van de jongeren is de laatste jaren sterk veranderd door de invoering van een grotere flexibiliteit op verschillende niveau's. Niet alleen in België maar ook in andere Europese landen worden de woorden "flexibiliteit" en "deregulering" als toverwoorden gebruikt voor de oplossing van de economische crisis en het daarmee samenhangend tewerkstellingsprobleem. Door velen werd dan ook de stelling ontwikkeld dat het Belgisch Arbeidsrecht moet worden herdacht en gewijzigd, enerzijds om de concurrentiepositie van de ondernemingen te verbeteren en anderzijds om mogelijke oplossingen te vinden voor de tanende tewerkstelling vooral dan van de jongeren.

Voor de werknemersorganisaties blijft de sleutel van de bestrijding van de werkloosheid de vermindering van de arbeidsduur gekoppeld aan verhoogde tewerkstelling. Het patronaat van zijn kant streeft naar meer flexibiliteit als reactie tegen de overreglementering of rigiditeiten. Flexibiliteit zou volgens het Verbond der Belgische Ondernemingen (V.B.O.) een belangrijke bijdrage kunnen leveren tot de werkgelegenheid. Deze zou voortvloeien uit de verbetering van de concurrentiepositie van de ondernemingen, uit het bijsturen van de remmen die recruteringen bemoeilijken en uit de bevordering van nieuwe arbeidstijdregelingen met werkverdeling. Het ontbreken van een consensus omtrent het sociaal wenselijke en het economisch haalbare heeft aan de overheid de mogelijkheid gegeven om autoritair in te grijpen.

3.1. Maatregelen met algemene draagwijdte

3.1.1. Flexibiliteit in de arbeidsovereenkomsten

Volgens het Belgische Arbeidsrecht kunnen er verschillende soorten arbeidsovereenkomsten afgesloten worden : arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde of bepaalde tijd, voor duidelijk omschreven werk, vervangingsovereenkomsten, ... Toch heeft de wetgever steeds de voorkeur gegeven aan de arbeidsovereenkomsten voor onbepaalde tijd omdat deze de beste garanties bieden wat betreft de vastheid van betrekking. De idee die hieraan ten basis lag was rechtszekerheid bieden en duidelijkheid scheppen in de

rechtstoestand van de partijen. Hieraan werd in de loop der jaren de rechtsbeschermingsidee toegevoegd nl. de zwakkere partij in de arbeidsverhouding beschermen. De arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd werd als het ideaal van rechtszekerheid aanzien en vandaar dat de andere soorten van arbeidsovereenkomsten streng werden bevoogd of ingeperkt.

Het Arbeidsrecht is een rechtstak die de sociaal-economische gebeurtenissen op de voet volgt. En de vraag die zich stelt is of het Arbeidsrecht zal moeten worden herdacht of gewijzigd wegens de huidige economische crisis (Blanpain, R., 1983).

In een poging de concurrentiekracht van het bedrijfsleven te herstellen en de tewerkstellingen te stimuleren ging de Belgische overheid over tot een aantal ingrepen in de Arbeidswetgeving.

- Precaire arbeid

Een hele reeks maatregelen werd genomen waarbij alle mogelijke vormen van arbeidsovereenkomsten buiten de arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd mogelijk of uitgebreid werden. Daar de meeste soorten van deze overeenkomsten meer in detail besproken worden in andere bijdragen beperken wij ons hier tot een opsomming : B.T.K., D.A.C., tewerkgestelde werklozen, jongerenstage, deeltijdse arbeid, Interdepartementaal begrotingsfonds voor de tewerkstelling in de niet commerciële sector, uitbreiding van de mogelijkheden tot het afsluiten van vervangingsovereenkomsten, verdubbeling van de proeftijd voor bedienden, de toelaatbaarheid van een tweede stage en mogelijkheid de stage te laten volgen door een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd, enz...

- Verzwakking van de arbeidsrechtelijke positie van de werknemer

Het leidt geen twijfel dat de arbeidsrechtelijke positie van de werknemer erop achteruit gegaan is. Door het optrekken van de loonplafonds inzake opzegging van bedienden (van 250.000 F naar 650.000 F met jaarlijkse automatische aanpassing vanaf 1.1.1986) is aan de wettelijke vastheid met betrekking ernstig geraakt. Bovendien krijgt men de indruk dat het handhavingsmechanisme inzake de vastheid van betrekking voortaan minder ernstig genomen wordt (Vranken, M., 1984). Sinds de sociale herstelwet wordt immers de mogelijkheid aan sommige

ondernemingen (2) geboden om de opzeggingsvergoeding in maandtermijnen te betalen. Welnu, het betalen van een opzeggingsvergoeding is enkel verplicht ingeval van onrechtmatige verbreking van de arbeidsovereenkomst. Het naleven van de opzeggingstermijn is de algemene regel en de opzeggingsvergoeding (als vervangende schadeloosstelling) is de uitzondering en niet omgekeerd. De sociale herstelwet heeft tevens het aantal "beschermde" werknemers in de onderneming verminderd. Zo moet in de ondernemingen met minder dan 100 werknemers geen ondernemingsraad meer opgericht worden en in ondernemingen met minder dan 50 werknemers geen comité V.G.V. In ondernemingen met minder dan 100 werknemers worden de functies van de ondernemingsraad uitgeoefend door de werknemersafgevaardigden van het comité V.G.V. Tussentijdse verkiezingen voor de ondernemingsraad en het comité V.G.V. worden eveneens afgeschaft indien de onderneming tussen twee verkiezingsperiodes in de oprichtingsdrempel van 50 tot 100 werknemers bereikt. Tenslotte wordt het begrip "sluiting" van de onderneming onder bepaalde voorwaarden uitgebreid tot "herstructurering" en worden een aantal werknemers uitgesloten van het recht op sluitingsvergoeding zoals de verschillende soorten gepensioneerden.

De invloed van de uitbreiding van preciaire statuten op de werkgelegenheid wordt in een andere bijdrage geëvalueerd. Hier beperken wij ons tot een evaluatie van de maatregelen die de rigiditeiten van de arbeidsovereenkomstenwet opheffen, de zogenaamde deregulering. De discussie die eigenlijk reeds beslecht is, accentueerde zich rond de vraag of deze zogenaamde rigiditeiten de arbeidsbevordering of de mobiliteit op de arbeidsmarkt niet in de weg stonden.

Het bevorderen van de tewerkstelling kan inderdaad een reden zijn om het beschermend karakter van het arbeidsrecht te herdenken. Dit veronderstelt echter een grondige voorafgaande studie omtrent de domeinen waar een gebrek aan flexibiliteit het sterkst voorhanden is en een kwantitatieve onderbouwing. Een verzwakking van de rechtsbescherming van de werknemers in een tijd dat die het hardst nodig is, verdient immers een

---

(2) Voor de ondernemingen in moeilijkheden en ondernemingen die in buitengewoon ongunstige economische omstandigheden verkeren.

duidelijke rechtvaardiging. Vanuit verschillende zijden zowel in binnen- als in buitenland wordt nu juist het gebrek aan voorafgaande studie onderstreept (Bélier, G., 1985 en Vranken, M., 1984). Bovendien worden bepaalde maatregelen in vraag gesteld wat betreft hun invloed op de tewerkstelling. Zo wordt gesteld dat het toepassen van arbeidsovereenkomsten met bepaalde tijd veeleer de arbeidsmobiliteit zal belemmeren dan wel bevorderen (Fase, W., 1984). Ook wordt gesteld dat de ontslagkost en de bescherming van de werknemers in België zeker niet overdreven is (was) in vergelijking met andere Europese landen (Blanpain, R., 1984). België kent immers geen motiveringsplicht bij ontslag door de werkgever welke in het buitenland meestal gepaard gaat met een tijdrovende procedure, wederopname van ten onrechte ontslagen werknemers wordt ook niet toegepast.

Ook blijkt dat het totaal aantal "beschermd" werknemers in de onderneming slechts 10% bedraagt in plaats van 48% zoals theoretisch door de werkgevers werd berekend. Dat de sleutel voor bijkomende tewerkstelling in de verzwakking van de rechtspositie van de werknemers zou liggen wordt ook in Frankrijk betwijfeld waar vastgesteld werd dat 80% van het aantal ontslagen werknemers uit de K.M.O.'s komen, daar waar de arbeidswetgeving het minst wordt toegepast (Roudil, A., 1985). Het bevorderen van de tewerkstelling kan een reden zijn om het Arbeidsrecht te herdenken, maar niet om op onverantwoorde wijze te snoeien en te saneren.

3.1.2. Flexibiliteit in de arbeidsorganisatie

De arbeidswet zoals wij die tot voor enkele tijd kenden is gegroeid uit de industriële revolutie die meteen de inhoud en de omvang ervan bepaalde. Arbeid werd vanaf 1830 hoe langer hoe meer overwegend georganiseerd binnen het kader van de fabriek. De arbeidswet is dan ook grotendeels gericht op de maat van de fabriek: voor de groep, met duidelijke uniformisatie, 8 uur per dag, 40 uur per week (dagsysteem met vijfdaagse werkweek) -verbod van nachtarbeid en verplichte zondagsrust.

In een periode van hoge werkloosheid, een verzwakking van de syndicale slagkracht en de vraag van werkgevers naar een sterkere concurrentiepositie, wordt gezocht naar oplossingen via de flexibiliteit in de

arbeidsorganisatie. Een reorganisatie van de arbeidstijd kan tegemoet komen aan de wensen van zowel de werkgevers als vakbonden. De werkgevers krijgen hierdoor de mogelijkheid om de arbeidsfactor meer soepel te organiseren. De vakbonden zouden kunnen heil zien in de arbeidsduurvermindering en de extra werkgelegenheid.

Een overzicht van de getroffen maatregelen biedt ons volgend beeld :

Intensievere benutting van het produktieapparaat

- de diverse pogingen van de overheid om deeltijdse arbeid te bevorderen geeft aan de ondernemingen de mogelijkheid om het produktieapparaat langer te benutten of om in de dienstensector langere openingsuren te garanderen. Meestal wordt deze vorm van tewerkstelling gecombineerd met een of ander soort van ploegenstelsel.
- het K.B. n° 179, experimenten Hansenne, geeft aan de sociale partners van de onderneming de mogelijkheid om bij wijze van experiment tijdelijk een nieuwe arbeidstijdregeling in te voeren. Hiermee wordt vooral het verlengen of het herschikken van de produktietijd beoogd. Dergelijke experimenten zijn als het ware te beschouwen als een variante op de reeds ruim verspreide systemen van ploegenarbeid waarbij de laatste jaren vooral gezocht werd naar een oplossing voor de economische- en de tewerkstellingscrisis (Denys, J., e.a., 1985).

Grotere soepelheid om de arbeidsorganisatie aan te passen aan de veranderende marktgegevens

- het K.B. N° 225 betreffende de overuren biedt meer soepelheid door de berekeningsbasis voor overwerk te wijzigen. Deze soepelheid wordt bereikt door het invoeren van een arbeidsduurgemiddelde over een langere periode dan één week die in beginsel een trimester bedraagt.
- de sociale herstelwet van 22 januari 1985 voorziet de mogelijkheid om bij collectieve arbeidsovereenkomst af te wijken van de normale grenzen van de arbeidsduur. De arbeidsduur mag per dag met één uur verhoogd of verlaagd worden (max. 9u/dag) en per week met 5 uur (max. 45u/week). De gemiddelde wekelijkse arbeidsduur mag dan op jaarbasis worden berekend.
- diverse pogingen werden door de overheid ondernomen om deeltijdse arbeid te bevorderen. Wij vernoemen hier de wet van 23 juni 1981 en de herstelwet van 1985. Een definitie van het begrip deeltijdse arbeid bleef

opzettelijk achterwege omdat, aldus de Minister van Tewerkstelling en Arbeid "wat slechts een modaliteit omtrent de uitvoering van de arbeids-overeenkomst is, die met veel soepelheid en verscheidenheid in de ondernemingen wordt toegepast, zou door een dergelijke bepaling strakker zijn geworden".

- flexibiliteit in het kader van de tewerkstellingsakkoorden 1985-1986.

Herverdeling van de beschikbare arbeid

- het K.B. n° 225 betreffende de overuren beoogt een betere verdeling van de beschikbare arbeid door de beperking van het aantal overuren, het invoeren van principieel verplichte inhaalrust na overwerk en door een nieuw uitbetalingssysteem voor het overloon.
- het K.B. n° 179 experimenten Hansenne, geeft aan de sociale partners van de onderneming de mogelijkheid om bij wijze van experiment tijdelijk een arbeidstijdregeling in te voeren die afwijkt van sommige essentiële beschermende bepalingen van de arbeidswet onder voorwaarde dat hierdoor een arbeidsduurvermindering toegestaan wordt en een bijkomende tewerkstelling bereikt wordt.
- eveneens te vermelden zijn : de tewerkstellingsakkoorden i.v.m. de tewerkstelling en de arbeidstijdverkorting van 1983-1984, die voor 1985-1986 verlengd worden door de sociale herstelwet; de bevordering van de deeltijdse arbeid beoogt eveneens een betere verdeling van de beschikbare arbeid.
- in de overheidssector kan iedere minister sinds het K.B. van 31.12.1984 een jaarlijks plan van aanpassing van de arbeidstijd vaststellen. Een dergelijk plan kan voorstellen omvatten die de wekelijkse arbeidsduur en de verdeling van de prestaties over de week, de maand of het jaar aanpassen of die afwijken van de bestaande regelen inzake variabele werktijd. De minister kan tevens een personeelsbestand bepalen en tot wervingen overgaan of de personeelsformatie wijzigen. Tevens vermelden we hier de uitbreiding van de mogelijkheden tot deeltijdse arbeid in de overheidssector en de specifieke maatregelen in het onderwijs (deeltijdse ingroeibanen en duo-banen).

De reorganisatie van de arbeidstijd als middel om tot een betere verdeling te komen van de beschikbare arbeid, is zeker het overwegen waard. Vooral de experimenten Hansenne hebben aangetoond hoe economisch beleid en tewerkstellingsbeleid op een bepaald ogenblik kunnen samengaan (Denys, J.,

e.a., 1985). Flexibiliteit in het kader van het K.B. nr. 179 kwam tegemoet aan de werkgeverseisen terwijl de vakbonden een arbeidsduurvermindering verkregen en bijkomende tewerkstelling. Deze elementen vinden we ook gedeeltelijk terug in de tewerkstellingsakkoorden 85-86 omtrent de flexibiliteit en de tewerkstelling. De afwijkingen i.v.m. enkele essentiële bepalingen van de arbeidswet blijft echter tot op heden een erg omstreden punt. De fundamentele vragen voor de toekomst zijn dan ook : hoe flexibiliteit en volwaardige sociale bescherming harmoniseren ? Hoe het juridisch arsenaal (rol van de ondernemingsraad en het comité V.G.V., sociale inspectie, syndicale afvaardiging, vakbonden, ...) aanpassen aan nieuwe arbeidsomstandigheden waar werknemers van dezelfde onderneming in verschillende arbeidsstelsels zullen werken ? Op welke wijze de garantie van vrijwilligheid van de werklozen inbouwen die als werkzoekenden als het ware alles aanvaarden om in het arbeidsproces geïntegreerd te worden ?

3.1.3. Flexibiliteit in de arbeidsverhoudingen

Op het collectief vlak zijn er in ons land sterk ontwikkelde sociale gesprekspartners, werkgevers- en werknemersorganisaties. Met 70% georganiseerde en sterk politieke steun behoren de Belgische vakbondsorganisaties tot de sterkste in Europa. Sinds de Tweede Wereldoorlog is een dik net van paritaire verhoudingen gespannen in de ondernemingen (ondernemingsraad, syndicale afvaardiging, comité V.G.V.), op bedrijfsniveau (paritaire comités) en op nationaal vlak (de Nationale Arbeidsraad) waarbij een zeer vergaande autonomie van de sociale partners langs duizenden collectieve arbeidsovereenkomsten de loons- en arbeidsvoorwaarden hebben vastgelegd.

Eenzijds is de overheid regulerend gaan optreden in een domein dat traditioneel het voorwerp uitmaakte van vrije onderhandelingen tussen werknemers en werkgevers : de loonvorming. De verplichte loonmatiging werd geïntroduceerd in 1976 en steeds sterker benadrukt vanaf de jaren tachtig. Het betreft hier dus een wel bijzondere vorm van deregulering (Vranken, M., 1984). De bedoeling van de maatregelen inzake loonmatiging was de concurrentiepositie van de ondernemingen te verbeteren door middel van het beheersen van de arbeidskost.

Anderzijds heeft de overheid op bepaalde domeinen de mogelijkheid geopend om het sociaal overleg te verleggen van nationaal niveau naar sectorieel of ondernemingsniveau. De overheid bepaalt dan het algemeen kader en de toepassingsmodaliteiten mogen verder uitgewerkt worden op ondernemingsniveau. Dit is het geval bij de Experimenten Hansenne, bij het invoeren van een arbeidsduur op jaarbasis op grond van de sociale herstelwet en bij de tewerkstellingsakkoorden.

Dit alles dient in het licht geplaatst te worden van de maatregel die een beperking inhoudt van de overlegorganen in bedrijven met minder dan 100 of 50 werknemers en van de maatregel die andere groepen bij het ondernemingsoverleg betrekken nl. het kaderpersoneel.

Vanuit juridisch oogpunt bekeken kan men zich de vraag stellen naar de wettelijkheid van de getroffen maatregelen.

Wat betreft de Experimenten Hansenne benadrukte de Raad van State tweemaal de onwettigheid van het K.B. 179 en het K.B. 253. Individuele vrijstellingen of schorsingen van de arbeidswet om de experimenten te doen slagen konden volgens de Raad hun rechtsgrond niet vinden in de volmachtenwet van 2 februari 1982. Wat betreft de invoering van de arbeidsduur op jaarbasis en wat betreft de tewerkstellingsakkoorden (verplicht collectief overleg) schendt de Belgische overheid de verdragen van de Internationale Arbeidsorganisatie (nrs. 87.98.154) die door ons land werden geratificeerd.

Door de werknemersorganisaties wordt zeer ernstig gereageerd tegen het verleggen van het overleg van nationaal naar ondernemingsniveau. Zij vrezen dat op die wijze bepaalde thema's niet meer aan bod zullen komen zoals solidaire loonpolitiek, werkgelegenheid ... Bovendien kan bij onderhandelingen op sectorieel en op intersectorieel vlak vermeden worden dat de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden tussen de bedrijven te sterk gaan uiteenlopen.

Door de werkgeversorganisaties wordt aangedrongen op onderhandelingen en/of overleg op bedrijfsniveau en met nieuwe sociale groepen zoals het kaderpersoneel en de vertegenwoordigers van de werknemers in de ondernemingen zonder ondernemingsraad of comité V.G.V.. Het traditioneel overleg

met de vakbonden in de bestaande structuren zou volgens het patronaat verstarrend, tijdrovend en conflictbevorderend werken.

Het is dan ook duidelijk dat het ontbreken van een consensus omtrent het sociaal wenselijke en het economisch haalbare tussen de vakbondsorganisaties en het patronaat, aan de overheid een grotere rol gegeven heeft om autoritair in te grijpen.

3.2. Maatregelen met betrekking tot de toetreding van de jongeren in het arbeidsproces

3.2.1. Flexibiliteit in verband met de aanwerving

De jonge werknemers vormden samen met de vrouwelijke werknemers de eerste categorieën personen die in het kader van de Arbeidswetgeving een bijzondere bescherming genoten (verbod van kinderarbeid, specifieke bepalingen m.b.t. de arbeidsduur en nachtarbeid ...). In de evolutie van het Arbeidsrecht werden aan de jonge werknemers diverse rechten toegekend.

De huidige economische crisis treft in eerste instantie de marginalen in het productieproces o.a. de jongeren. Om de jongeren in het arbeidsproces te betrekken heeft de overheid een aantal maatregelen getroffen die erop gericht zijn hun toetredingskansen te verbeteren en hun aanwerving te stimuleren.

Een overzicht van de getroffen maatregelen biedt ons volgend beeld :

- Een reeks maatregelen hebben de waaijer van overeenkomsten waarbij jongeren in het arbeidsproces kunnen betrokken worden of kunnen toetreden, aanzienlijk uitgebreid. Terwijl er voorheen een zekere uniformiteit bestond in de overeenkomsten zowel in soort (onbepaalde of bepaalde tijd) als in aard (bedienden, arbeiders) alsook in de statutaire bepalingen wat betreft het overheidspersoneel, zien we nu het aantal statuten steeds maar vergroten zowel in soort (uitbreiding van tijdelijke aanwervingen) als in aard (B.T.K., D.A.C., T.W.W., stagiairs, systemen van alternerend leren en werken, werklozen in beroepsopleiding ...)

- Sommige van deze maatregelen hebben tot doel reeds in een vroeg stadium de toetredingskansen van de jongeren te verbeteren. Zo heeft de verlenging van de leerplicht met de mogelijkheid van alternerend werken en leren onder meer tot doel door een langere scholing de jongeren meer kansen op de arbeidsmarkt te bieden. Eveneens te vermelden zijn : het leercontract van de middenstand, het industrieel leercontract, de stageovereenkomst, de beroepsopleiding of de beroepsvoelindiging in een onderneming en de mogelijkheden ter verbetering van de beroepskwalificatie. Sommige van deze systemen werden sinds 1977 aangepast aan nieuwe noden, anderen werden nieuw opgericht.

- Andere maatregelen hebben meer betrekking op de bestrijding van de werkloosheid. Het in 1978 gelanceerd programma van de overheid "ter opslorping van de werkloosheid" bevatte als voornaamste tewerkstellingsmaatregelen : de oprichting van het Bijzonder Tijdelijk Kader, het opdrijven van de tewerkstelling van werklozen door de Overheid en het opdrijven van het aantal jongeren met stages. Tevens te vermelden zijn de maatregelen betreffende de indienstneming van werklozen voor bepaalde projecten van economische expansie en voor bepaalde bijstandprojecten ten behoeve van kleine en middelgrote ondernemingen (K.B. n° 123 en 258). Tenslotte heeft het K.B. n° 25 en 255 een programma opgezet ter bevordering van de werkgelegenheid in de niet-commerciële sector. Hieronder zijn te vermelden het derde arbeidscircuit (D.A.C.) en het Interdepartementaal Begrotingsfonds (I.B.F.). Bij het D.A.C. gaat het om nieuw te creëren arbeidsplaatsen terwijl het I.B.F. langs de ministeries, gemeenschappen en gewesten reeds gecreëerde arbeidsplaatsen zal financieren op voorwaarde dat deze reeds voor subsidie in aanmerking komen.

- Een andere reeks maatregelen heeft een versoepeling gebracht in de bestaande wetgeving op het vlak van de aanwerving en het ontslag. Deze maatregelen zijn in principe van toepassing op alle werknemers, uitgezonderd de maatregelen i.v.m. de stage. Daar de meeste echter betrekking hebben op de rechtspositie van de werknemer bij de aanwerving, zullen jongeren dan ook meer geconfronteerd worden met de toepassing ervan. Te vermelden zijn de mogelijkheid tot het aangaan van een bijkomende, tweede stage voor de volledig vergoede werkloze van tenminste 2 jaar. Deze tweede stageperiode mag niet volbracht worden in dezelfde

administratie of onderneming waar de eerste werd voltooid. Na de stage kan er een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd worden gesloten zonder dat deze twee opeenvolgende contracten van bepaalde duur worden aanzien als zijnde één contract van onbepaalde duur. De proeftijd die in een arbeidsovereenkomst voor bedienden kan bedongen worden, wordt van drie op zes maanden en van zes op twaalf maanden gebracht naargelang het jaarlijks loon van de bediende lager of hoger ligt dan 780.000 F (vroeger bedrag was 300.000 F). Een versoepeling van de bestaande wetgeving op het vlak van de arbeidsovereenkomsten voor vervanging werd ingevoerd. Zo wordt het toepassingsgebied uitgebreid tot bedienden en arbeiders en tot alle gevallen van schorsing (vroeger uitsluitend ingeval van oproeping onder de wapens of wegens arbeidsongeschiktheid van de te vervangen werknemer) behalve bij staking, lock-out of gedeeltelijke werkloosheid. De vervangingsovereenkomst blijft beperkt tot 2 jaar. Ook in de overheidsector werd een versoepeling ingevoerd bij aanwerving : pas afgestudeerden worden slechts aangeworven in 4/5 jobs.

Wat betreft het ontslag werden in de privé-sector de loonbedragen voor het bepalen van de opzegtermijn voor bedienden opgetrokken van 250.000 F naar 650.000 F. In de praktijk zal dit betekenen dat vooral de jongeren zullen getroffen worden door deze vermindering van de opzegtermijnen.

Kenmerkend bij de maatregelen is de aanzienlijke overheidstussenkomst en het meestal tijdelijk karakter van de maatregel of van de tewerkstellingsduur. Bij de laatste volmachtenwet werden echter de speciale tewerkstellingsstelsels uitgebreid (stage, B.T.K.) of werden er bijgecreëerd (D.A.C., I.B.F.). Wanneer deze tewerkstellingsstelsels een meer duurzaam karakter krijgen dan houdt dit wel gevaren in voor de jongeren. Het gaat bij deze stelsels immers om onvolwaardige arbeidsstatuten met lagere lonen, met werkonzekerheid en met onvolledige sociale zekerheids- en arbeidsrechten.

3.2.2. Flexibiliteit in de beroepsloopbaan

Een van de velerlei initiatieven genomen in verband met de reorganisatie van de arbeidstijd is de flexibiliteit van de beroepsloopbaan. Voorheen werd de duur van de beroepsloopbaan uitsluitend bepaald door de maatregelen i.v.m. de leerplicht en de pensioengerechtigde leeftijd. In de loop der jaren werd hier weinig fundamenteels aan gewijzigd. Wel werden er vanaf 1975 wetsvoorstellen ingediend i.v.m. de tijdelijke onderbreking van de beroepsloopbaan maar deze situeerden zich vooral in het kader van het ouderschapsverlof, het verlof om familiale redenen en het opvangverlof bij adoptie. Het is slechts vanaf 1980 dat hierin verandering kwam mede onder invloed van de hoge werkloosheidscijfers. In de regeringsverklaring van 3 december 1979 wordt voorgesteld dat men tot een grotere soepelheid inzake de arbeid zou komen met name door de tijdelijke onderbreking van de loopbaan "zowel in het raam van de verdeling van de werkgelegenheid als om tegemoet te komen aan de wensen van sommige categorieën van de beroepsbevolking ...". De tijdelijke onderbreking van de beroepsloopbaan en een soepele overgang naar de pensioengerechtigde leeftijd worden aldus in de context geplaatst van de herverdeling van de beschikbare arbeid. Tevens wordt overwogen om de mogelijkheden tot tijdelijke onderbreking te verruimen tot zeer uiteenlopende beweegredenen zoals : sociale, familiale, culturele, politieke en persoonlijke redenen en dit naar het voorbeeld van wat reeds in geringe mate bestond in de overheidsdienst.

Overzicht van de getroffen maatregelen :

In verband met de Deeltijdse Arbeid werden een aantal specifieke maatregelen genomen voor de jongeren. We vermelden hier de verplichting om 1% van de 3% stagiairs deeltijds aan te werven. Binnen de overheidsprogramma's B.T.K. en D.A.C. waar jongeren terecht komen bestaat de mogelijkheid om deeltijds tewerkgesteld te worden. Sinds 1983 worden in de overheidssector pas afgestudeerden deeltijds aangeworven in 4/5 jobs tijdens het eerste jaar. Ook binnen de onderwijs-sector komen pas afgestudeerden langs deeltijdse ingroeibanen het onderwijs binnen : halftijdse opdrachten voor tijdelijke leerkrachten die nog geen 240 dagen gepresteerd hebben. Tenslotte vermelden we dat de akkoorden op ondernemingsvlak binnen de tewerkstellingsakkoorden 85/86 betrekking moeten hebben op o.a. de aanwerving van deeltijdse werknemers en de organisatie van duo-banen.

Sinds 15 februari 1985 werd in de privé-sector de mogelijkheid van beroepsloopbaanonderbreking ingevoerd. Er bestaan twee systemen : de volledige onderbreking van 6 maanden tot maximaal 1 jaar met recht op een vergoeding van 10.504 F per maand en de overgang van voltijds naar deeltijds na 1 jaar anciënniteit als voltijdse gedurende 6 maanden tot maximaal 5 jaar met recht op een half loon en een onderbrekingsuitkering van 5.252 F. Deze maatregelen werden onder meer getroffen in het raam van de verdeling van de arbeid vandaar de koppeling aan de voorwaarde van vervanging door een uitkeringsgerechtigde werkloze. Ook in de overheidssector werd de mogelijkheid van beroepsloopbaanonderbreking ingevoerd. De personeelsleden die aan het overheidsstatuut onderworpen zijn kunnen voor een periode van 6 maanden en ten hoogste één jaar hun beroepsloopbaan volledig onderbreken met recht op een onderbrekingsuitkering van 10.504 F per maand. Ook hier geldt het principe van vervanging door een uitkeringsgerechtigde volledig werkloze. Recentelijk werden ook maatregelen genomen in verband met de mogelijkheden tot vervroegd pensioen en in verband met de soepele overgang naar het pensioen (uitgroeibanen).

Flexibiliteit in de beroepsloopbaan wordt misschien wel het meest positief beoordeeld van al de flexibiliteits-maatregelen. De reden hiervoor is dat ook de werknemers hier vragende partij zijn. Dit is zeker het geval voor de loopbaanonderbreking doch ook in zekere mate voor het vervroegd pensioen en de uitloopbanen. Een geleidelijke uittreding biedt aan de betrokkene de mogelijkheid om zijn arbeidsprestaties te verminderen om zo te wennen aan een periode van totale beroeps-inactiviteit. Het verschijnsel gekend onder de naam "pensioenschok" wordt aldus vermeden.

Gezien de recentelijke invoering van de beroepsloopbaanonderbreking, is een evaluatie van deze maatregel op dit ogenblik niet mogelijk. Een andere vraag is in welke mate werknemers beroep zullen doen op deze maatregel. In het kader van de tewerkstellingsakkoorden 85-86 komt de beroepsloopbaanonderbreking voltijds of deeltijds nauwelijks ter sprake uitgezonderd in de sector van de grootwarenhuizen.

De nadelen die in het algemeen verbonden zijn aan deeltijdse arbeid zijn ook merkbaar in geval van geleidelijke uittreding. Zo worden vernoemd : gedeeltelijke verhoging van de kosten, reorganisatie, inkomensderving, verlies van kwalificatie, dwang in plaats van vrijheid, eventuele verhoging van het arbeidstempo, geleidelijke beroepsdeclassering.

4. DE MAATSCHAPPELIJKE INTEGRATIE VAN DE JONGEREN

Zoals in de bijdrage over de psycho-sociale gevolgen van werkloosheid bij jongeren wordt betoogd staan de jongeren bij hun intrede in de volwassenheid voor een drievoudige opgave. Ze dienen zich los te maken van het ouderlijk milieu, hun identiteitsontwikkeling te voltooien en zich tenslotte te integreren in de samenleving. In onze samenleving is het uitvoeren van betaalde arbeid het middel bij uitstek om deze driedubbele ontwikkelingstaak te realiseren (3). Alleen reeds om deze reden zou de beleidsaandacht prioritair mogen gaan naar een werkgelegenheidsbeleid voor jongeren.

4.1. De professionele integratie van de jongeren

Bij een evaluatie van het overheidsbeleid wordt hier niet ingegaan op de impact van deze maatregelen op de tewerkstelling (4). Wat ons hier interesseert vanuit de betekenis van arbeid als socialisatiefactor, is de vaststelling dat de recente beleidsmaatregelen aansturen op een "zo laat mogelijke" intrede en dat zij geen "volwaardige intrede" voor jongeren op de arbeidsmarkt openstellen (Bouverne - De Bie, 1984).

De recente beleidsmaatregelen sturen aan op een zo laat mogelijke intrede. De doorgevoerde leerplichtverlening tot 18 jaar is hiervan het duidelijkste voorbeeld. Doch ook andere maatregelen wijzen op een zo laat mogelijke inschakeling van de jongeren met name de stages voor jongeren, de toelaatbaarheid van een tweede stage, de verdubbeling van de proeftijd voor bedienden, de uitbreiding van de mogelijkheid tot het afsluiten van vervangingsovereenkomsten en de mogelijkheid de stage te laten volgen door een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd. Bovendien bepalen de meeste maatregelen ter creatie van bijkomende arbeidsplaatsen de voorwaarde van

---

(3) Zie bijdrage over de psycho-sociale gevolgen van werkloosheid bij jongeren.

(4) Zie bijdragen : Aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt; Tewerkstelling in het remediar circuit; Deeltijdse arbeid.

volledig uitkeringsgerechtigd zijn : het duurt dus minimaal zes maanden eer jongeren hier een kans maken.

Naast laattijdigheid, worden velen van de recent opgerichte tewerkstellingsvormen gekenmerkt door een "onvolwaardig statuut". Het gaat bij deze stelsels meestal om tijdelijke tewerkstelling waarbij de kans op blijvende tewerkstelling hypothetisch is, om tewerkstelling met lagere lonen, met werkonzekerheid en met onvolledige sociale zekerheids- en arbeidsrechten. Zo ook werd één van de doelstellingen van het onderwijsbeleid nl. het bevorderen van de sociale en professionele integratie van de deeltijds-leerplichtigen niet bereikt wegens het ontbreken van een volledige harmonisatie van het sociaal statuut van deze jongeren (Simoens, D., 1985). Bovendien werd vaak vastgesteld dat sommige tewerkstellingsvormen (o.a. stage) goedkope arbeidskrachten zijn zonder dat de jongeren een overgang gewaarborgd wordt tussen vorming en arbeid. Het feit o.a. dat voortaan geen rekening moet gehouden worden met de vroegere beroepsloopbaan in geval van werkloosheid van ten minste twee jaar, kan voor gevolg hebben dat personen met volledige vakbekwaamheid gebruikt worden als stagiairs (Nationale Arbeidsraad, 1984).

Anderzijds worden de maatregelen die de zogenaamde rigiditeiten van de arbeidsovereenkomstenwet in verband met de aanwerving en het ontslag moesten opheffen (dereguleren), in vraag gesteld. Een verzwakking van de rechtsbescherming van de werknemers en vooral van de jonge werknemers, in een tijd dat die het hardst nodig is, verdient immers een duidelijke rechtvaardiging. Het bevorderen van de tewerkstelling kan een reden zijn om het Arbeidsrecht te herdenken, maar niet om op onverantwoorde wijze te snoeien en te saneren.

4.2. De financiële inkomenspositie van de jongeren

In hun groei naar volwassenheid dienen jongeren zich geleidelijk aan van hun ouders los te maken. Deze evolutie naar zelfstandigheid wordt thans bemoeilijkt door de beperkingen op de inkomenspositie van de jongeren en door de jeugdwerkloosheid.

Een ingrijpende wijziging in dit verband betreft de verlenging van de wachttijden van 75 dagen naar 150 dagen vooraleer de schoolverlater recht verwerft op een uitkering. Ook het tijdstip waarop de wachttijd begint te lopen werd verschoven van juli naar augustus. Een tweede belangrijke wijziging betreft de verlaging van de wachtuitkering voor schoolverlaters - niet-gezinshoofden. Tevens wordt het begrip gezinshoofd in de werkloosheid zeer eng omschreven. Wanneer iemand samenwoont met een partner die over een inkomen, hoe gering ook, beschikt wordt de uitkeringsgerechtigde niet als gezinshoofd beschouwd maar als samenwonende. Voor een samenwonende tussen 16 en 17 jaar bedraagt de wachtuitkering 5.850 F per maand, en 9.412 F voor de 18-21 jarigen (5).

Voor de werkloze minderjarige die recht heeft op werkloosheidsuitkeringen op basis van arbeidsprestaties, bedraagt de minimumuitkering voor de -18 jarigen 7.280 F en voor de 18 tot 20-jarigen 11.258 F (5). Vermelden we hier ook de recente verlaging van de uitkeringen voor alle samenwonende werklozen, ook meerderjarigen, die meer dan twee jaar werkloos zijn tot het peil van het bestaansminimum bereikt is.

En als de minderjarige geschorst wordt van het recht op werkloosheidsuitkeringen dan kan hij tegen deze schorsing geen beroep aantekenen bij de arbeidsrechtbank daar hij niet handelingsbekwaam is. Het beroep kan slechts ingesteld worden door zijn ouders of door zijn wettige vertegenwoordigers.

Wanneer we de inkomenspositie van de werkende jongeren bekijken dan moet men ook daar vaststellen dat hun positie de laatste jaren ingeperkt werd. Zo zal in geval van een aanwerving als bediende met proeftijd een lager loon langer aangehouden worden dan voordien. Het loon van de jongeren die in het remedair circuit terechtkomen wordt in sommige gevallen beperkt tot 90% van het normale beginloon. In de overheidssector krijgen de jongeren slechts een 4/5 job aangeboden tijdens het eerste jaar, de zogenaamde ingroeibanen. Ook is het aantal jongeren dat vanuit de werkloosheid in een deeltijdse betrekking terechtkomt de jongste tijd snel toegenomen.

---

(5) Bedragen van juni 1985.

Tenslotte verwijzen we nog naar de wetgeving i.v.m. het recht op bestaansminimum. Tot aan hun meerderjarigheid kunnen jongeren geen beroep doen op het O.C.M.W.. Artikel 203 van het Burgerlijk Wetboek stelt duidelijk dat de ouders kost en inwoon dienen te verschaffen aan hun minderjarige kinderen. Er wordt zelfs aanvaard door de Rechtbanken dat de onderhoudsplicht van de ouders t.o.v. hun kinderen niet noodzakelijk en niet in ieder geval ophoudt op de dag waarop het kind meerderjarig wordt. Naargelang van de omstandigheden kan deze verplichting zelfs voortduren totdat het kind zelf voor zijn levensonderhoud kan zorgen (Pauwels, J., 1981). Zo zal het O.C.M.W. voor de toekenning van het bestaansminimum na de meerderjarigheid de jongere vragen eerst zijn rechten te laten gelden op onderhoudsgeld vanwege de onderhoudsplichtige ouders. Dit zal zeker het geval zijn voor de meerderjarige studenten die hun studies hebben aan-gevat voor de meerderjarigheid. In ieder geval heeft het O.C.M.W. het recht, en sinds kort de plicht, om het eventueel uitgekeerd bestaansminimum aan de jongere te verhalen op de ouders.

Het overlopen van de inkomenspositie van de jongeren laat ons toe een grotere financiële afhankelijkheid vast te stellen van de jongeren van hun ouders. Zowel de uitgestelde beroepsdeelname als de beperkingen op de inkomenspositie wijzen in die richting. Ten overstaan van de huidige jeugdwerkloosheid en de relatieve oververtegenwoordiging van de jongeren in het remediaire circuit is deze afhankelijkheid des te reëler.

5. BESLUIT

Eenzijds stellen wij een grote eensgezindheid vast bij alle betrokken instanties om de rechtspositie van de minderjarige te herzien. Deze zal dienen te beantwoorden aan een emancipatieproces dat niet kan ontkend worden. Centraal in de discussie staat de leeftijdsgrens voor de minderjarigheid. In deze bijdrage werd aan de hand van een overzicht van de wettelijke bepalingen gewezen op de weinig zelfstandige rechtspositie van de minderjarige. Het systeem waarbij aan de ouders een grote zeggenschap gegeven wordt over de minderjarige en waarbij de minderjarige beschouwd wordt als een voorwerp van bescherming beantwoordt niet meer aan de realiteit waarin vele gezinnen leven en wensen te leven. De verlaging van de meerderjarigheid van 21 tot 18 jaar zou reeds deze groep zelfstandig maken zonder al te grote wetswijzigingen. Het samenvallen van de burgerlijke meerderjarigheid met de feitelijke strafrechtelijke meerderjarigheid en het stemrecht vanaf 18 jaar zou bovendien een einde stellen aan de thans bestaande situatie waarbij het verantwoordelijk achten van de jongeren voor (bepaalde) misdaden en de integratie van de jongeren in het politieke leven eerder verondersteld worden dan hun bekwaamheid t.o.v. andere handelingen. Niet alleen zal men hierdoor een internationale tendens navolgen (België is bijna het enige land in Europa waar de grens van 21 jaar gehandhaafd blijft) maar ook de individuele kansen op zelfrealisatie van de jongeren verhogen.

Anderzijds wordt aan de hand van de recente maatregelen een toenemende afhankelijkheidsstelling van de jongeren vastgesteld op pedagogisch en op financieel vlak. Zo wordt er vooreerst aangestuurd op een zo laat mogelijke intrede van jongeren op de arbeidsmarkt. De verlengde leerplicht en de stages voor jongeren leggen een ogenschijnlijk aannemelijke verbinding tussen kansen op intrede op de arbeidsmarkt en bijkomende vorming.

Ook andere maatregelen wijzen op een uitgestelde beroepsdeelname of op een onvolwaardige intrede. Zo hebben recente maatregelen de arbeidsrechtelijke positie van de werknemers in het algemeen en van de jongeren in het bijzonder aanzienlijk beïnvloed. De versoepeling in de arbeidsovereenkomstenwet, de invoering van preciaire statuten en de flexibiliteit in de

arbeidsorganisatie en de arbeidsverhoudingen hebben de volwaardige sociale bescherming van de werknemer op de helling gezet.

Het verlaten van de integratie van de jongeren in de samenleving onafhankelijk van hun eigen mogelijkheden en inzet, heeft belangrijke consequenties zowel voor het gezin als voor de jongeren. Het gezin wordt geconfronteerd met een toenemende afhankelijkheid van de jongere zowel naar feitelijke situatie als naar de beleving ervan. De jongeren worden steeds vaker gedwongen om financiële redenen in hun thuismilieu te verblijven. In het recent opgestelde dossier van het Jeugdbeschermingscomité van Antwerpen (1985) wordt juist gewezen op deze groter wordende financiële afhankelijkheidsstelling van de jongeren, waardoor dit comité steeds frequenter wordt geconfronteerd met adolescentenproblemen.

Voor de jongeren valt er een toenemende discrepantie vast te stellen tussen enerzijds de tendens naar een emancipatorische benadering van de adolescent die zich concretiseert in de verlaging van de leeftijdsgrens voor de meerderjarigheid en anderzijds de mogelijkheden om die tendens te realiseren binnen de huidige beleidsmaatregelen.

De overgang tussen het school gaan en een volwaardige intrede op de arbeidsmarkt wordt steeds minder duidelijk. Door de laattijdige en onvolwaardige beroepsdeelname blijven de jongeren een "nog-niet-status" behouden. Men spreekt dan ook van een toenemende uitbreiding van het jeugdmoratorium.

In het internationaal jaar van de jeugd staat de positie van de minderjarige weer centraal. Terecht werd erop gewezen (Bouverne - De Bie, 1985) dat het recht van de jongeren op bestaanszekerheid en ontplooiingskansen niet mag ingeperkt of ontzegd worden door de beleidsontwikkelingen.

BIBLIOGRAFIE

- BELIER, G., Après l'échec des négociations sur la flexibilité, Droit Social, février 1985, p. 79-83.
- BLANPAIN, R., Arbeidsrecht in crisis, voordracht gehouden ter gelegenheid van de openingsvergadering van de Conferentie van de Jonge Balie te leper op 18.12.83, Rechtskundig Weekblad, 1983/84, kolon 2859.2868.
- BLANPAIN, R., De ontslagkost : een vergelijkende analyse, Economisch en Sociaal Tijdschrift, 1984, p. 39.
- BOND VAN GROTE EN JONGE GEZINNEN : Een rechtspositie voor jongeren, (themanummer) Gezinsbeleid in Vlaanderen, juni 1983, nr. 2, 56 pp.
- BOONEN, H., VAN GOEY, T. en WALGRAVE, L. : Meerderjarigheid op 18 jaar, een kans op emancipatie, Rechtskundig Weekblad, 77/78, kolon 1268.1277.
- BOUVERNE - DE BIE, M., Over jeugdwerkloosheid, of : de gedwongen kwetsbaarheid van een generatie, Panopticon, 1984, nr. 6, p. 477-494.
- BOUVERNE - DE BIE, M., 1985 het internationaal jaar van de jeugd, Panopticon, februari 1985, nr. 1, p. 1-5.
- DE BOCK, G., Overheen Jeugd en Recht, een bijdrage tot het uitvinden van nieuw jeugdrecht, Kluwer Antwerpen, Interuniversitaire Reeks Criminologie en Strafwetenschappen, nr. 6, 1982, 137 pp.
- DENYS, J., HEDEBOUW, G., LAMBERT, M., Nieuwe vormen van arbeidstijdregeling, De experimenten Hansenne, H.I.V.A., K.U.Leuven, 1985.
- FASE, W., Deregulering of ontregeling van het ontslagrecht ?, Sociaal maandblad Arbeid, juli/augustus 1984, p. 465-474.
- GULCHER-WINGENDER, C., De jongeren en hun recht op autonomie en verantwoordelijkheid, in : Rechten en plichten van jongeren, Colloquium - Kortrijk 20-21 maart 1980, Studiecentrum voor Jeugdmisdadigheid Brussel 1980.
- JEUGDBESCHERMINGSCOMITE ANTWERPEN, De financiële positie van de adolescent, 1985.
- NATIONALE ARBEIDSRAAD, Advies nr. 793 i.v.m. ontwerpen van wet en koninklijke besluiten betreffende de maatregelen inzake arbeidswetgeving aangekondigd door de Regering in haar saneringsplan van de overheidsfinanciën. Standpunt van de werknemersvertegenwoordigers, zitting van 21.9.1984, doc. 1351/925-1.
- PAUWELS, J., Onderhouds- en opvoedingsplicht t.o.v. meerderjarige kinderen, Rechtskundig Weekblad, 1981/1982, kol. 480-482.
- PAUWELS, J. en NUYTINCK, H., Voorstellen betreffende het wetsontwerp tot verlaging van de leeftijd van burgerlijke meerderjarigheid tot 18 jaar, Rechtskundig Weekblad, 1975/1976, kol. 1329-1339.

- ROUDIL, A., Flexibilité de l'emploi et droit du travail : la beauté du diable, Droit Social, février 1985, p. 84-94.
- RIMANQUE, K., Zelfstandige uitoefening van grondrechten door minderjarigen, in : COENE, M., e.a., Statuut van het kind, Brussel, CED-SAMSOM, Juridische Uitgave U.I.A., 1980, pp. 33-84.
- SAMOY, E., De jongereninformatie- en adviescentra, Sociologisch Onderzoeksinstituut, K.U.Leuven, 1978.
- SIMOENS, D., Deeltijdse leerplicht en sociale zekerheid, Journal des Tribunaux du Travail, 1985, 20 februari, nr. 309, 9 pp.
- VRANKEN, M., Arbeidsrecht en deregulering : een analyse, Oriëntatie, december 1984, p. 225-232.
- VERSCUREN, G., De rechtspositie van jongeren : een sociologische benadering, Eindverhandeling tot het verkrijgen van de graad van licentiaat in de Sociologie, K.U.Leuven, 1982.
- WERKGROEP BIJZONDERE JEUGDZORG, Discussieplatform overleg jeugdbescherming, de rechtspositie van jongeren en hun strafwaardigheid, Vlaams Gemeenschapsministerie voor Gezin en Welzijnzorg, 1984.
- Wetsontwerp tot verlaging van de leeftijd van burgerlijke meerderjarigheid tot 18 jaar, ingediend door de Heer H. Vanderpoorten, Minister van Justitie op 22 augustus, 1975. Parl. Bescheiden, Senaat, 1974-1975, nr. 673-1.
- WINGENDER, C., BEHETS, K. en NUYTINCK, H. : Alternatief principevoorstel tot verlaging van de meerderjarigheidsgrens en het trapsgewijs toekennen van rechten aan meerderjarigen, Infojeugd, 1976.

DEEL II

PSYCHO-SOCIALE GEVOLGEN
VAN WERKLOOSHEID BIJ JONGEREN

MET EEN STEMPEL VOOR HET LEVEN. OVERZICHT VAN RECENTE LITERATUUR OVER DE BELEVING VAN WERKLOOSHEID BIJ JONGEREN, EN DE INVLOED ERVAN OP HUN POLITIEKE HOUDINGEN EN HUN ARBEIDSETHOS.

Hans DE WITTE

Deze bijdrage biedt een overzicht van recent onderzoek naar de wijze waarop jongeren hun werkloosheid beleven. Belgisch onderzoek naar de beleving van werkloosheid is vrij schaars. Daarom wordt er tevens gebruik gemaakt van buitenlandse studies. In een eerste onderdeel wordt het verschil in werkloosheidsbeleving tussen jongeren en ouderen geschetst. In een tweede onderdeel wordt er ingegaan op de invloed van de werkloosheidsbeleving op de politieke houdingen van de jongere, op hun wens om op collectieve wijze hun belangen te behartigen, en op de vraag inhoeverre werkloosheid tot delinquentie leidt. In een derde onderdeel gaan we na op welke wijze de confrontatie met werkloosheid de houding beïnvloedt die de jongere aanneemt ten aanzien van betaalde arbeid. Een laatste onderdeel schetst de belevingsverschillen tussen hoger en lager geschoolden, en tussen mannen en vrouwen.

1. WERKLOOSHEIDSBELEVING BIJ JONGEREN : EEN TWEESNIJDEND ZWAARD

De werkloosheidsbeleving vormt voor jongeren een zwaard dat aan twee zijden snijdt. Omwille van hun positie in de samenleving zijn jongeren iets beter tegen werkloosheid bestand dan ouderen (1). Op korte termijn speelt hun statuut van "jongere" dus in hun voordeel. Werkloosheid verplicht jongeren echter in deze positie te blijven. Wat op korte termijn een voordeel bleek, blijkt op lange termijn een belangrijk nadeel te zijn : om "jong"

---

(1) In het verder vervolg van deze bijdrage bedoelen we met "ouderen" zowel de middencategorie (25 tot 45 jaar) als hen die ouder zijn dan 45 jaar.

te blijven moet de jongere immers de eigen persoonlijkheidsontwikkeling en maatschappelijke integratie uitstellen. Dit kan op lange termijn een serieuze handicap vormen voor de individuele jongere en voor de toekomstige samenleving.

1.1. Jongeren lijden iets minder onder de meeste gevolgen van werkloosheid dan ouderen ...

De beleving van werkloosheid hangt samen met de leeftijd van de werkloze : werklozen tussen 30 en 50 jaar blijken iets zwaarder te lijden onder werkloosheid in psychisch opzicht, dan werkloze jongeren (jonger dan 25 jaar) of werkloze ouderen (ouder dan 55 jaar) (Barendse et al., 1976, 136; Köditz, 1980, 179; Warr, 1983, 16; Warr en Jackson, 1984, 82). Ouderen worden immers geëlimineerd uit het arbeidsproces. Zij verliezen wat ze voorheen verworven hadden : hun werk. Dit is erger voor de middenste leeftijdscategorie. De oudere werklozen kunnen zich immers voorbereiden op een nieuwe rol : de pensionering. Jongeren nemen een andere positie in : ze verliezen geen vooraf verworven rol, doch slagen er niet in om een positie op de arbeidsmarkt te verwerven. Zij worden niet in het arbeidsproces geïntegreerd. Het verschil in werkloosheidsbeleving vloeit uit dit verschil in positie voort.

Werk voldoet immers aan diverse behoeften (Lagrou, 1982 en 1983). Deze omvatten : de nood aan een inkomen, aan een tijdsstructuur, aan sociale contacten buiten de gezinskring, aan status en erkenning, aan zelfontplooiing door de actieve inzet van de eigen capaciteiten, en aan een doelgericht en zinvol sociaal bestaan. Omwille van hun verschil in positie in de samenleving en op de arbeidsmarkt, stellen deze behoeftes zich niet op dezelfde wijze voor jongeren als voor ouderen. Beide leeftijdscategorieën beleven werkloosheid dan ook lichtjes anders.

Vooraleer we deze stelling verder onderbouwen, nog dit : de verschillen die we tussen de diverse leeftijdscategorieën vaststellen, zijn relatieve verschillen. Elke leeftijdsgroep beleeft de werkloosheidssituatie op een negatieve wijze. Werklozen tussen 30 en 50 jaar beleven deze situatie echter nog negatiever dan werklozen onder 25 jaar. Dit relatieve verschil wordt goed geïllustreerd door de resultaten van een in 1976 gehouden onderzoek bij een

representatief staal van Nederlandse werklozen (Barendse et al., 1976, 136). Toen vond 75% van de jongeren tussen 19 en 24 jaar de nadelen van werkloosheid groter dan de voordelen. In de leeftijdscategorie tussen 40 en 49 jaar was dit percentage iets hoger : 83%. Slechts 9% van de jongeren vond de voordelen van werkloosheid groter dan de nadelen. In lijn van het voorgaande lag dit percentage bij de oudere werklozen iets lager : 5%. In beide leeftijdsgroepen overwegen dus de nadelen van het werkloos zijn op de voordelen. Jongeren beleven een periode van werkloosheid zeker niet als een plezierige en kommerloze tijd. Toch wegen de nadelen bij de oudere werklozen iets zwaarder. Daarvoor zijn meerdere redenen, die we achtereenvolgens overlopen.

1.1.1. Jongeren dragen minder financiële verantwoordelijkheid, en gaan er financieel minder sterk op achteruit

Jongeren hebben minder last van de financiële achteruitgang die werkloosheid met zich meebrengt. Bij een navraag naar de nadelen van het werkloos zijn, vermelden jongeren de financiële achteruitgang pas op de tweede plaats (Arits et al., 1976, 13; Gravelotte et al., 1975, III-37; Bax, 1979, 367). Deze achteruitgang is immers groter voor oudere werknemers dan voor jongeren, vermits de werkloosheidsvergoeding berekend wordt op het oorspronkelijke loon. Dit is lager voor jongeren onder 25 jaar dan voor oudere werknemers (Samoy et al., 1982, 42-44). Voor schoolverlaters doet zich zelfs het omgekeerde voor. Daar waar ze voorheen niet over een eigen inkomen beschikten, verwerven ze nu een (lage) wachtvergoeding. In een Nederlands onderzoek onder jonge werklozen gaf ongeveer 1/3 van de schoolverlaters dan ook aan dat ze er sinds hun werkloosheid financieel op waren vooruitgegaan (Gravelotte et al., 1975, 64). In een Limburgs onderzoek onder werkloze jongeren gaf 15% van de ondervraagden zelfs het "verwerven van een inkomen zonder te moeten werken" op als een der voordelen van het werkloos zijn (Arits et al., 1976, 13-14) (2).

---

(2) Deze studies dateren van het begin van de economische crisis. Sinds 1978 daalde de vergoeding voor schoolverlaters in sterke mate (Nu, 1984, 21). Een actuele peiling onder werkloze jongeren zou dan ook tot andere resultaten kunnen leiden. Overigens kan niet iedereen van een wachtvergoeding genieten. Jongeren die het secundair onderwijs zonder getuigschrift verlieten hebben hierop immers geen recht.

Daar komt nog bij dat jongeren niet dezelfde financiële verantwoordelijkheid dragen als ouderen. Velen zijn nog niet gehuwd, en hebben niemand die financieel van hen afhankelijk is. Werkloosheid is voor hen dan ook financieel minder belastend dan voor ouderen. De resultaten van een Engels onderzoek illustreren dit (Warr en Jackson, 1984, 77-85). Een 1000-tal laag- of half-geschoolde mannelijke werklozen, met minstens 3 maanden werkervaring, werden ondervraagd naar de financiële en psychische gevolgen van hun werkloosheid. Jongeren tussen 16 en 19 jaar vertoonden minder psychische problemen dan werklozen uit de middenste leeftijdscategorieën. Ze hadden ook zelden financiële problemen, en hun uitgaven waren sinds hun werkloosheid "slechts" verminderd met 25%. Deze jongeren hadden immers zelden iemand ten laste en slechts 3% onder hen was gehuwd. De helft van de jongeren tussen 20 en 29 jaar was gehuwd, en de meesten hadden een of twee personen ten laste. Hun financiële situatie verschilde dan ook nauwelijks van deze van de 30 tot 39-jarigen : ze hadden dikwijls financiële problemen, en konden sinds hun werkloosheid de helft minder uitgeven als voordien. Ten gevolge van deze financiële druk vertoonden deze werklozen ook meer psychische problemen dan hun jongere collega's (Warr, 1983, 16).

1.1.2. Jongeren zien meer voordelen aan hun werkloosheid dan ouderen

Werk levert niet enkel voordelen op. Gaan werken heeft immers eveneens een dwingend en belastend karakter (Lagrou, 1983, 3-4). In ruil voor de positieve aspecten van arbeid dient de werkende inspanningen te leveren, en de belasting en de stress van het arbeidsritme te ondergaan. Het meeste werk gebeurt in hiërarchische verhoudingen, waarbij men als ondergeschikte de bevelen van een hogergeschikte dient op te volgen. Dit alles gaat gepaard met een strakke dagindeling : vroeg opstaan en vroeg gaan slapen, weinig vrije tijd in de loop van de week. Werkloosheid heeft dan ook een positieve zijde : de bevrijding van belastend werk, van controle door hogergeschikten, en het beschikken over veel vrije tijd. Dit laatste kan voor jongeren aantrekkelijk zijn. Jongeren zijn immers nog niet ingeschakeld in de routine en dwang die het werk kenmerkt. Jongeren zijn, in vergelijking met ouderen, dan ook iets meer gehecht aan hun vrije tijd (S.C.P., 1984, 314).

Het valt dan ook niet te verwonderen dat jongeren iets meer voordelen zien aan het werkloos zijn dan ouderen : 53 à 54% noemt één of meerdere voordelen op, tegenover 37 à 48% van hen die tussen 25 en 64 jaar oud zijn (Barendse et al., 1976, 136). Het opnoemen van voordelen impliceert echter niet dat deze ook opwegen tegen de nadelen van het werkloos zijn. Zo vindt slechts 5% van de jongeren onder 19 jaar de voordelen van werkloosheid groter dan de nadelen, tegenover 8% van de respondenten in de volledige steekproef.

De opgenoemde voordelen hebben vooral betrekking op het beschikken over meer tijd en vrijheid (ongeveer 2/3 van de antwoorden), en op de mogelijkheid om te relaxeren en uit te slapen. Dit laatste geldt vooral voor hen die jonger zijn dan 19 jaar (26% van de antwoorden, tegenover slechts 11% bij hen tussen 19 en 24 jaar). Deze groep omvat vermoedelijk méér schoolverlaters dan de groep tussen 19 en 24 jaar. Een dergelijke beleving is voor deze leeftijdsgroep begrijpelijk. Schoolverlaters ervaren immers geen breuk met het verleden : werkloos zijn kan door hen in het begin als "extra vakantie" ervaren worden (Lagrou, 1985, 7). Deze "wittebroods"-werkloosheidsbeleving is echter van korte duur. Vakantie krijgt immers slechts de betekenis van ontspanning, in het vooruitzicht van een zinvolle inspanning (Lagrou, 1985, 7). Dit blijkt uit de resultaten van een Nederlands onderzoek onder jeugdige werklozen. Naarmate deze jongeren langer werkloos waren, beleefden ze hun situatie als negatiever : daar waar ongeveer de helft van de ondervraagden aangaven hun werkloosheid in het begin als positief beleefd te hebben, beleefde ongeveer 3/4 van de steekproef haar als negatief op het ogenblik van het onderzoek (Van Der Leeden en Schoemaker, 1974, 52). Levine vermeldt deze zorgeloze fase dan ook als het eerste stadium in een proces dat geleidelijk uitmondt in gevoelens van wanhoop of apathie (Levine, 1979, 7).

1.1.3. Ouderen verliezen de beroepsidentiteit die jongeren nog niet verwerven

Via het werk verwerft men sociaal aanzien (Warr, 1983, 2; Lagrou, 1983, 7-8). Werk is immers een moreel gewaardeerde activiteit. Deze verworven status is een belangrijk steunpunt voor het ontwikkelen van gevoelens van eigenwaarde en zelfzekerheid. Het beroep dat we uitoefenen is immers een

centraal element in ons zelfconcept : we zijn in sterke mate datgene wat we doen (Ovesen, 1977, 66-67). Werkloosheid gaat gepaard met prestige-verlies, en leidt tot twijfel aan zichzelf en gevoelens van schaamte en minderwaardigheid. Als werkloze is men plots "niemand" meer.

Werkloosheid heeft niet hetzelfde verlies in aanzien tot gevolg voor jongeren als voor ouderen. Ouderen verliezen immers een beroepsidentiteit die ze doorheen de jaren hebben opgebouwd (Roberts, 1984, 322). Ouderen geven tevens in sterkere mate dan jongeren aan dat ze gaan werken om door anderen gerespecteerd te worden (De Valck, 1981) (3). Jongeren verliezen geen voorheen verworven status. Hun zelfconcept wordt dan ook niet op dezelfde wijze bedreigd als bij oudere werknemers. Ook hierdoor is werkloosheid voor hen minder belastend dan voor ouderen. Onderzoek naar dit aspect is schaars. Toch lijken de beschikbare gegevens deze stelling te ondersteunen. Uit de resultaten van de R.V.A.-enquête blijkt immers dat jongeren zich in mindere mate dan ouderen waardeloos voelen ten gevolge van hun ontslag (De Valck, 1981). Ouderen ervaren de stempelcontrole in sterkere mate dan jongeren als vernederend, en geven ook sterker aan dat ze sinds hun werkloosheid minder kritiek kunnen verdragen. Al deze gegevens wijzen op een sterker gekrenkt zelfwaardegevoel bij ouderen.

De verschillen tussen ouderen en jongeren zijn relatief van aard. Ook bij jongeren zorgt een werkloosheidsperiode voor een daling van het zelfwaardegevoel. Warr en Jackson ondervroegen een 1000-tal 16-jarige schoolverlaters op 3 tijdstippen : toen ze nog op school zaten, en 1 en 2 jaar later (Warr en Jackson, 1983, 355-366). Op elk tijdstip waardeerden werklozen

---

(3) In 1979 voerde de R.V.A. een enquête uit onder een representatieve steekproef van Belgische werklozen. De administrateur-generaal van de R.V.A. stond ons toe om de resultaten van dit onderzoek verder te analyseren. Bij de vermelding van de resultaten van deze heranalyse zal steeds gerefereerd worden naar : "De Valck, 1981". We danken de R.V.A. voor hun toestemming, en Dr. Rosseel van de V.U.B. voor het ter beschikking stellen van de ruwe gegevens.

zichzelf lager dan werkenden. Werkloze jongeren kampen tevens met schaamtegevoelens. In een Nederlands onderzoek zei ongeveer 25% van de ondervraagde jongeren dat ze het een schande vonden om een werkloosheidsuitkering te krijgen (Gravelotte et al., 1975, 71-72). Bij jongeren die reacties krijgen vanuit hun omgeving overwegen de negatieve reacties vaak op de positieve (Arits et al., 1975, 15-16). Werkloos zijn is immers ook nu nog een sociaal weinig gewaardeerd statuut. In een Engels onderzoek beoordeelden jonge werklozen de werklozen als groep negatiever dan de werkenden als groep. De ondervraagde werkenden waardeerden de werklozen als groep zelfs nog lager (Breakwell et al., 1984, 87-88).

1.1.4. Oudere werklozen voelen zich het eenzaamst

Recent onderzoek op representatieve groepen werklozen toont aan dat werkloosheid sociale isolatie met zich meebrengt (De Valck, 1981; Becker en Vink, 1984, 46-48). Dit geldt in nog sterkere mate voor oudere werklozen. Uit de R.V.A.-enquête blijkt dat deze groep zich eenzamer voelt dan jonge werklozen, terwijl deze laatsten meer contacten met werkenden onderhouden dan ouderen (De Valck, 1981). Uit een Nederlands onderzoek blijkt ook dat jongeren minder verwijzen naar het sociale isolement bij het aangeven van de nadelige gevolgen van werkloosheid (Barendse et al., 1976, 136). Dit is vooral opvallend bij jongeren onder 19 jaar : slechts 2% vermeldt dit nadeel tegenover 9 à 10% van de respondenten tussen 25 en 49 jaar. Toch hebben we ook hier te maken met een relatief verschil : voor beide leeftijdsgroepen nemen de sociale contacten af, terwijl de eenzaamheidsgevoelens toenemen.

Roberts veronderstelt dat jongeren beter bestand zijn tegen een werkloosheidsperiode, omdat hun leefstijl sterker dan deze van ouderen gericht is op de omgang met leeftijdsgenoten (Roberts, 1984, 322). Werkloosheid zou hen hiertoe meer mogelijkheden bieden dan werken. Ouderen integreerden zich sterk in hun werkmilieu. Bij werkloosheid vallen voor hen de meeste contacten buiten de gezinssfeer weg. Voor vele ouderen verdwijnt met het werk tevens de voornaamste bron van aanzien. Velen schamen zich dan wellicht, of voelen zich minderwaardig. Door zich te isoleren pogen ze zich te beschermen voor mogelijke kritiek.

Jongeren hechten inderdaad meer dan ouderen belang aan het hebben van veel vrienden en kennissen in het leven (S.C.P., 1984, 314). Een werkloosheidsperiode leidt bij hen echter niet tot een vermeerdering van hun sociale contacten. In een Vlaams onderzoek gaf 60% van de ondervraagde jongeren aan dat ze sinds hun werkloosheid juist minder vrienden hadden dan toen ze nog schoolgingen of werkten (Vettenburg et al., 1984, 144). Tevens bleek dat jonge werklozen hun vrienden ook in mindere mate bezochten in vergelijking tot de niet-werkloze ondervraagden (Vettenburg et al., 1984, 128-129). Ook in een Nederlands onderzoek motiveerden 22% van hen die hun werkloosheid als onprettig beleefden dit door te verwijzen naar de afname in sociale contacten die het werkloos zijn met zich meebracht (De Graaf en Paauwe, 1984, 14). Deze afname in sociale contacten is niet verbazend. Ten gevolge van hun tijdsbeleving verschilt het levensritme van werkloze jongeren sterk van dat van hun niet-werkloze leeftijdsgenoten (Demers, 1983, 794). Het gebrek aan gemeenschappelijke ervaringen maakt dat hun contacten met werkenden ook stroever verlopen : waarover kan men immers praten nu de levenssituatie zo verschilt ? Wellicht verklaart dit waarom werkloze jongeren "bij vrienden zijn" minder vermelden als motief voor hun vrijetijdsbesteding in vergelijking tot hun niet werkloze leeftijdsgenoten (Vettenburg, 1983, 15). Ook het ontbreken van een inkomen bemoeilijkt de contacten. Er zijn immers geen middelen meer om uit te gaan met anderen (Taylor, 1983, 47; Braun, 1977, 53).

1.1.5. Oudere werklozen voelen zich sterker uitgesloten uit de samenleving dan jongeren

Door te werken levert men een bijdrage aan de samenleving. In ruil hiervoor wordt men door de samenleving opgenomen : de werkende voelt zich deel uitmaken van een groter geheel (Lagrou, 1983, 7). Het gevoel uitgesloten te worden laat zich wellicht het sterkste voelen bij die categorie werknemers die na jarenlange arbeid plots uit het arbeidsproces geëlimineerd wordt. Vooral zij verliezen immers hun bron van status in de samenleving, terwijl zij gingen werken om daardoor van een zeker aanzien te kunnen genieten. Tevens vallen vooral voor deze werknemers de vrienden uit het werkmilieu weg, zonder dat er nieuwe voor in de plaats komen. Deze sociale isolatie leidt voor hen dan ook tot een reële maatschappelijke isolatie.

Uit Nederlands onderzoek blijkt inderdaad dat vooral oudere werklozen zich uitgeschakeld voelen uit de maatschappij (Van Büchem, 1977, 122; Barendse et al., 1976, 136). Ook uit de R.V.A.-enquête blijkt dat ouderen zich sterker dan jongeren in de hoek van de samenleving gedruwd voelen (De Valck, 1981). Ze beleven hun ontslag ook negatiever dan jongeren : vooral zij voelen zich ten gevolge van hun ontslag geschokt, ontgoocheld en vernederd. Ook met betrekking tot dit aspect blijkt de jongste werklozengroep (onder 19 jaar) er het beste van af te komen : slechts 1% onder hen vermeldt "uitschakeling uit de samenleving" als nadeel van werkloosheid, tegenover 7 à 14% van de werklozen tussen 25 en 64 jaar (Barendse et al., 1976, 136). Jonge werklozen tussen 19 en 24 jaar vermelden dit nadeel slechts iets minder dan gemiddeld : 7% tegenover 9% voor de totale steekproef.

1.1.6. Jongeren hebben gunstiger vooruitzichten op werk dan ouderen

Jongeren kunnen nog realistische hoop koesteren dat ze in de nabije toekomst werk zullen vinden, zij het misschien van tijdelijke aard (Roberts, 1984, 322). Hun vooruitzichten op werk zijn niet volledig geblokkeerd. Voor ouderen ligt dit anders. Vooral zij die ouder zijn dan 45 jaar beseffen dat hun kansen om ooit nog aan werk te komen gering zijn. Dit gebrek aan toekomstperspectief werkt vooral voor hen psychisch belastend. Uit een Belgisch onderzoek blijkt dat bijna niemand van de werklozen boven 40 jaar zichzelf een kans gaf om op korte termijn terug aan het werk te kunnen gaan (A.C.V.-Waasland, 1979, 19). Zowel bij de jongeren als bij de werklozen tussen 25 en 40 jaar gaf slechts 40% zichzelf geen kans, terwijl bijna 50% overtuigd was snel werk te zullen vinden. Ook uit de R.V.A.-enquête blijkt eenzelfde tendens : vooral oudere werklozen zijn pessimistisch wat hun kansen op werk vinden betreft, en maken in vergelijking met vroeger minder toekomstplannen (De Valck, 1981).

Sommigen stellen tevens dat de werklozen uit de middenste leeftijdscategorie zwaarder onder hun werkloosheid lijden omdat ze zich in sterkere mate dan beide andere leeftijdscategorieën verbonden voelen met hun werk (Warr, 1983, 16). Zij veronderstellen dat jongeren zich nog niet aan hun werk hebben kunnen hechten, terwijl oudere werklozen (boven 55 jaar) zich met het oog op hun pensionering langzaam van deze binding pogen te ontdoen.

Onderzoek naar deze veronderstelling levert echter tegenstrijdige bevindingen op. Geers vermeldt een onderzoek van Van Wezel waaruit blijkt dat oudere werknemers een sterker plichtsbesef met betrekking tot arbeid vertonen dan jongeren (Geers, 1982, 3). Uit de R.V.A.-enquête blijkt dat werklozen naarmate ze ouder worden in sterkere mate aangeven dat ze gaan werken omdat ze dit "graag doen" (De Valck, 1981). Hiermee is niet gezegd dat jongeren niet graag werken. Ook jongeren gaven aan graag te werken, doch voor ouderen gold dit in nog sterkere mate. Uit andere onderzoeken blijken echter omgekeerde tendensen. Stafford en medewerkers stelden bij jongeren een sterkere wens om tewerkgesteld te worden vast dan bij ouderen (Stafford et al., 1980, 299). Warr voerde in 1982 een bevraging uit op een representatieve steekproef van ongeveer 3500 werknemers uit de Britse populatie (Warr, 1982, 297-312). Daarbij werd nagegaan in hoeverre men nog zou gaan werken indien dit financieel niet meer noodzakelijk was. Jongeren onder 25 jaar bleken sterker gehecht te zijn aan werk dan beide overige leeftijdscategorieën. Ongeveer 72% van hen gaf op dat ze zouden blijven werken, tegenover 64% van hen tussen 25 en 44 jaar, en slechts 49% van hen die ouder waren dan 45. Dit verschil in tewerkstellingswens bleef bestaan wanneer de totale populatie uitgesplitst werd in mannen en vrouwen, en in werkenden tegenover werklozen.

1.1.7. Jongeren vervelen zich sterker dan ouderen en voelen zich tevens doellozer

Oudere werklozen beleven niet élk gevolg van werkloosheid als belastender dan jongeren. Ook hier vloeit dit verschil in beleving voort uit het verschil in positie in het arbeidsproces.

Jongere werklozen verwierven nog geen vaste plaats op de arbeidsmarkt. Ze hebben daarom nog geen vaste routine opgebouwd die hun levensritme bepaalt (Lagrou, 1985, 8). Het is dan ook niet verrassend dat jongere werklozen zich sterker vervelen dan de overige leeftijdsgroepen (Becker en Vink, 1984, 96). Uit zowel Belgisch als Nederlands onderzoek blijkt zelfs dat deze verveling voor jongeren het voornaamste nadeel vormt van hun werkloosheid (Arits et al., 1976, 13; Gravelotte et al., 1975, Bijlage III-37). Dat dit gevoel van verveling door werkloosheid veroorzaakt wordt, wordt aangetoond door het longitudinaal onderzoek van Tiggemann en

Winefield (Tiggemann en Winefield, 1984, 33-42). Zij onderzochten 761 17-jarige schoolgaande jongeren, en herhaalden hetzelfde onderzoek 8 maanden later, na het verlaten van de school. Uit de resultaten blijkt dat werkloze jongeren zich sterker vervelen sinds ze werkloos werden, terwijl zij die werk vonden zich op dat moment in mindere mate verveelden dan toen ze nog naar school gingen. Op de schoolbanken verschilden beide groepen niet van elkaar wat hun gevoel van verveling betrof. Gaan werken brengt dus afwisseling met zich mee, terwijl werkloosheid leidt tot een eentonig leven.

Jongeren die hun tijd weten te vullen met bezigheden, lijden minder onder hun werkloosheid (Warr et al., 1985, 82-84; De Graaf en Pauwe, 1984, 16). Werkloze jongeren worden dan ook geconfronteerd met een moeilijk op te lossen contradictie : werkloos zijn maakt hen passief, terwijl vooral een actief herstructureren van de beschikbare tijd tot een psychisch minder belastende situatie leidt. Niet elke activiteit leidt echter tot een positievere beleving. Doelloze activiteiten, zoals thuiszitten, TV kijken of "rondhangen" in winkelstraten gaan eerder samen met een daling van het psychisch welbevinden (Warr, 1984, 271-275). Andere activiteiten zoals het maken van uitstapjes en het uitgaan met vrienden - niet toevallig allemaal sociale activiteiten - leiden tot een stijging van het psychisch welzijn. Juist deze activiteiten vergen echter geld, en nemen dan ook af gedurende de werkloosheidsperiode, terwijl vooral de "doelloze activiteiten" toenemen (Demers, 1983, 793).

De vaststelling dat jongeren zich sterker vervelen dan ouderen kan nog op een andere wijze geïnterpreteerd worden. Werk biedt de jongere de mogelijkheid om de eigen capaciteiten op een constructieve wijze in te zetten voor een doel dat het strikt individuele overschrijdt (Lagrou, 1982 en 1983). In zijn of haar werk kan de jongere de ervaring die opgedaan werd gedurende de opleiding aanwenden om iets nieuws te realiseren. Met vol-doening kunnen terugkijken op de vruchten van de eigen arbeid is bevredigend, en geeft zin aan het leven. Op deze wijze levert de jongere tevens een zinvolle bijdrage tot de samenleving. Dit alles wordt de werkloze jongere ontzegd. Alle moeite om een diploma en ervaring te verwerven blijkt plots nutteloos te zijn geweest : niemand heeft deze capaciteiten nodig. Niet enkel kan de jongere de eigen mogelijkheden nergens inzetten, elke inzet buiten het betaalde circuit wordt daarenboven streng

gereguleerd en zo nodig bestraft (Lagrou, 1985, 13). De frustratie die voortkomt uit het onbenut moeten laten van de eigen capaciteiten stelt zich sterker voor jongeren dan voor ouderen. Jongeren hebben immers nog niets kunnen bewijzen. Ze hebben de kans nog niet gekregen om zin te geven aan hun leven, en een bijdrage te leveren aan de samenleving. Ouderen kregen deze kans wél, en kunnen er gedurende een eventuele werkloosheidsperiode naar verwijzen (Lagrou, 1985, 11). Uit vergelijkend onderzoek blijkt dan ook dat jongeren zich sterker doelloos voelen dan ouderen : tussen 48 en 54% van de jongeren noemen doelloosheid als nadeel van werkloosheid, tegenover slechts 28 à 34% van de werklozen tussen 25 en 64 jaar (Barendse et al., 1976, 136).

1.2. ... ten koste van hun persoonlijkheidsontplooiing en maatschappelijke integratie

Uit wat tot nu toe besproken werd blijkt dat ouderen iets zwaarder belast worden door een eventuele werkloosheidsperiode dan jongeren. Hieruit zouden we moeten concluderen dat juist ouderen prioriteit verdienen bij het opvangen van het psychisch onwelzijn dat werkloosheid teweegbrengt. Er is echter een keerzijde aan het beeld dat tot nog toe werd geschetst.

Bij hun intrede in de volwassenheid staan jongeren voor een drievoudige opgave (Stoffels et al., 1979, 74). Ze dienen zich los te maken van het ouderlijk milieu, hun identiteitsontwikkeling te voltooien en zich tenslotte te integreren in de samenleving. In onze samenleving is het uitvoeren van betaalde arbeid het middel bij uitstek om deze driedubbele ontwikkelingstaak te realiseren. Werkloosheid confronteert jongeren met een paradox : zolang ze verzaken aan het opnemen van hun ontwikkelingstaken, vormt de werkloosheid voor hen een iets minder zware last dan voor ouderen. Hun "nog niet-volwassen"-status wordt er enkel door verlengd (Georges et al., 1981, 289-290). Daarom beleefden de jongeren onder 19 jaar hun werkloosheid als iets minder belastend dan de jongeren tussen 19 en 25 jaar. Vooral zij verlengen hun status van jongere. Het daadwerkelijk opnemen van de drie ontwikkelingstaken wordt echter bemoeilijkt, zoniet onmogelijk gemaakt. Het paradoxale van de situatie bestaat dan ook hierin dat jongeren omwille van hun nog niet ingetreden zijn in de samenleving en op de arbeidsmarkt hun werkloosheid op korte termijn iets beter kunnen verwerken dan ouderen.

Dit gaat echter ten koste van hun onafhankelijkheid, hun identiteitsontwikkeling en hun maatschappelijke integratie. Werkloosheid verplicht hen met andere woorden om "jong" te blijven, en een randpositie te blijven innemen, vermits de middelen om hun ontwikkelingstaken te realiseren ontbreken. Dit verplichte verlengen van de status van "nog niet volwassen"-jongere kan op lange termijn vérstrekkende gevolgen hebben op de ontwikkeling van hun identiteit. Erickson stelt immers dat deze identiteitsontwikkeling enkel gedurende een zekere kritieke periode kan plaats vinden (Ovesen, 1977, 71-78). Het gedurende deze periode blokkeren van deze ontwikkelingstaak kan aanleiding geven tot het niet ontwikkelen van een identiteit, of tot het ontwikkelen van een "negatieve" identiteit.

Bij het uitstellen van de identiteitsontwikkeling doet de jongere volgens Erickson een achterstand op, die in het vervolg van zijn of haar leven niet meer in te halen valt. Men spreekt dan van een "lidteken"-effect. De veronderstelling dat werkloosheid de psycho-sociale ontwikkeling van jonge werklozen blokkeert wordt bevestigd in een Australisch longitudinaal onderzoek (Gurney, 1980, 205-213). Een 400-tal schoolverlaters werd via een vragenlijst onderzocht vooraleer ze de school verlieten. Vier maanden later werden dezelfde jongeren opnieuw benaderd met dezelfde vragenlijst. Volgens Erickson maakt de jongere achtereenvolgens een 6-tal fasen door in diens psycho-sociale ontwikkeling. In de vragenlijst werd nagegaan in hoeverre de jongere deze fasen op succesvolle wijze had doorgemaakt. Uit de resultaten blijkt dat schoolverlaters die werk vonden een significante verbetering vertoonden in hun ontwikkeling. Zij die na het verlaten van de school werkloos werden waren in vergelijking tot hun schooltijd niet veranderd. Hun psycho-sociale ontwikkeling was ten gevolge van hun werkloosheid geblokkeerd.

Dat deze gedwongen stilstand in de identiteitsontwikkeling zich doet voelen gedurende de rest van de levensloop, blijkt uit longitudinaal onderzoek uit de 30-er jaren. Jongeren die toen verplicht waren om te gaan werken stelden zich toen, en in het verdere verloop van hun leven, onafhankelijker op, en vertoonden meer verantwoordelijkheidszin dan jongeren die toen thuis dienden te blijven of verder naar school gingen (Hamilton en Crouter, 1980, 326). Longitudinaal onderzoek op 50 tot 60-jarigen die gedurende de 30-er jaren gedwongen waren inactief te blijven, toont aan dat dit een negatief psychologisch effect had gedurende de rest van hun leven (Cools,

1984, 34). Een verdere instabiele tewerkstelling is een van de mogelijke gevolgen. Volwassenen die frequent werkloos werden toen ze jong waren blijken in het verdere verloop van hun leven een grotere kans te hebben op werkloosheid (Hamilton en Crouter, 1980, 331). Dit is niet enkel te wijten aan een verschil in opleidingsniveau of etnische afkomst, vermits eenzelfde resultaat eveneens bekomen werd wanneer deze variabelen onder controle werden gehouden.

Wanneer de mogelijkheden om een identiteit op te bouwen beperkt zijn, kan de jongere kiezen voor het ontwikkelen van een "negatieve" identiteit (Ovesen, 1977, 74-75). Deze reactie komt vooral voor wanneer de jongere zich onrechtmatig uitgesloten voelt uit een groep waartoe hij of zij wenste te behoren. Als verzet tegen deze situatie verwerpt de jongere dan de waarden en normen van deze groep en neemt tegengestelde houdingen aan. Een "negatieve" identiteit is immers nog altijd beter dan helemaal geen identiteit. Wanneer de inschakeling in de arbeidsmarkt aan jongeren ontzegd wordt, dan zouden deze als reactie hierop dus radicalere en zelfs anti-maatschappelijke opvattingen en gedragingen kunnen ontwikkelen. Dit is vooral met betrekking tot twee domeinen van belang (Roberts, 1984, 321). Men veronderstelt dat de jongere gedurende de eerste jaren van diens tewerkstelling een aantal cruciale arbeidsattitudes vormt, die stabiel blijven gedurende de verdere levensloop. Werkloosheid belemmert dit socialisatieproces. Velen vrezen er dan ook voor dat werkloosheid bij jongeren de wil en capaciteit tot werken zal ondermijnen, en zal leiden tot de voorkeur voor een "arbeidsloze" leefstijl. Jongeren verlaten tevens de school op een ogenblik dat de controle van ouders en familie afzwakt. Deze controlefunctie wordt normalerwijze overgenomen door de tewerkstelling. Werkloosheid verhindert echter het tot stand komen van deze controle. In plaats van een band met de samenleving te ontwikkelen voelen jongeren zich door deze samenleving tekortgedaan. Velen vrezen dan ook voor radicalere opvattingen op politiek gebied, en voor een toename van gewelddadige acties en delinquentie.

In wat nu volgt gaan we verder in op de gevolgen van een geblokkeerde psycho-sociale ontwikkeling bij jongeren. We beperken ons daarbij tot de gevolgen op relatief korte termijn, vermits studies over impact op langere termijn grotendeels ontbreken (Demers, 1983, 808). In een volgend stuk gaan we in op de vraag in hoeverre de werkloosheidsbeleving van invloed is

op de politieke opvattingen van de jongere, op hun wens om op autonome wijze hun belangen te behartigen en op mogelijk delinquent en vandalistisch gedrag. In een later stuk behandelen we de vraag in hoeverre de werkloosheidservaring van invloed is op hun houdingen ten aanzien van betaalde arbeid.

1.2.1. Werkloosheid blokkeert de psycho-sociale ontwikkeling van jongeren

1.2.1.1. Werkloosheid verlengt de afhankelijkheid van de ouders

In hun groei naar volwassenheid dienen jongeren zich geleidelijk aan van hun ouders los te maken. Deze evolutie naar zelfstandigheid wordt bemoeilijkt bij werkloosheid. Het uitbouwen van een zelfstandig leven vergt immers voldoende financiële middelen, die enkel via betaalde arbeid verworven kunnen worden. Bij gebrek hieraan kunnen jongeren onmogelijk onafhankelijk van de ouders gaan wonen en een eigen budget leren beheren (Elling, 1978, 528). Om rond te komen dienen jongeren terug te vallen op hun ouders, en gedeeltelijk te verzaken aan hun streven naar zelfstandigheid.

De financiële afhankelijkheid die uit de werkloosheid voortvloeit, is vooral een jongerenzaak. Uit de resultaten van de R.V.A.-enquête blijkt immers dat jonge werklozen (onder 25 jaar) zich ten gevolge van hun werkloosheid "nogal" financieel afhankelijk voelen (De Valck, 1981). Voor werklozen ouder dan 45 jaar is dit slechts "een weinig" het geval. De vraag werd algemeen geformuleerd, en omvat dus zowel afhankelijkheid van de ouders, als van partner of R.V.A. Deze afhankelijkheid stelde zich in gelijk mate voor schoolverlaters als voor jongeren die reeds gewerkt hadden. De schoolverlaters kunnen het ouderlijk huis bij gebrek aan middelen niet verlaten. Jongeren die voorheen reeds werkten, en tevens zelfstandig gingen wonen, worden gedwongen om de financiële hulp van hun ouders in te roepen. Enkel door werk te vinden kunnen beide groepen de afhankelijkheid van hun ouders doorbreken. De middelen ontbreken echter : solliciteren is immers duur.

1.2.1.2. Werkloosheid belemmert de persoonlijkheidsontplooiing en de maatschappelijke integratie van jongeren

De persoonlijkheidsontplooiing en de maatschappelijke integratie zijn complementaire processen : via het ene realiseert en versterkt de jongere het andere en omgekeerd. Beide processen veronderstellen tevens een proces van geleidelijk loskomen van de ouders, en dragen tegelijkertijd bij tot het voltooien van dit proces. Het ontplooiën van de persoonlijkheid en de integratie in de samenleving worden mogelijk via het opnemen van verantwoordelijkheid, en via het experimenteren met rollen en gedragingen (Ovesen, 1977, 75-77). Betaald werk biedt hiertoe de middelen, en is er tevens het instrument voor.

Erickson beschouwt de jeugdfase als een psycho-sociaal moratorium (Ovesen, 1977, 76-77). Om zichzelf beter te leren kennen, en om de eigen plaats in de samenleving te vinden, dienen jongeren eerst gedurende een zekere periode hun mogelijkheden "uit te proberen". Het inkomen dat werken biedt, maakt deze "experimenteer"-periode mede mogelijk. Arbeid zelf vormt er eveneens een van de middelen voor : door meerdere soorten arbeid met elkaar af te wisselen ontwikkelt de jongere een klaardere kijk op zichzelf, en op zijn of haar capaciteiten en verlangens. Werkloosheid beperkt deze speelruimte om de eigen mogelijkheden te exploreren.

Ook via het opnemen van verantwoordelijkheid realiseert de jongere beide ontwikkelingstaken. Het uitvoeren van betaalde arbeid verschaft hiertoe de middelen, terwijl het opnemen van arbeid zelf de opname van verantwoordelijkheid impliceert. In onze samenleving neemt men verantwoordelijkheid op door zich in te schakelen in het arbeidsproces, en door te huwen (Maes, 1985, 401-402). Beiden zijn basisinstituties waardoor de eigen identiteit versterkt wordt, en men als volwaardig lid opgenomen en erkend wordt in de samenleving.

Onderzoek naar de impact van werkloosheid op het gezin is relatief schaars. Een studie die nagaat in welke mate jonge werklozen zich verhinderd voelen in het starten van een gezin, hebben we dan ook niet kunnen vinden. Wel onderzochten Van Loon en medewerkers de gevolgen van werkloosheid op de gezinsontwikkeling bij 296 gehuwde werklozen onder 35 jaar (Van Loon et al., 1982). Hoewel de onderzochte groep voor slechts 35% uit jongeren be-

neden 25 jaar bestond (gemiddelde leeftijd 27 jaar), kunnen de resultaten aanduidingen geven die tevens opgaan voor deze jongeren. Uit de studie blijkt dat de financiële achteruitgang ten gevolge van werkloosheid van invloed is op het maken van plannen voor de toekomst, en op het wensen van kinderen. Het beschikbare inkomen verhinderde bij bijna 80% van de ondervraagden het maken van toekomstplannen. Ongeveer 40% van de respondenten dienden plannen die in het verleden gemaakt waren, in te krimpen of zelfs op te geven (Van Loon et al., 1982, 37 en 41). Naarmate de respondenten langer werkloos waren, stonden ze afwijzender tegenover het krijgen van kinderen (Van Loon et al., 1982, 79-90). Deze houding hield verband met de ervaren financiële achteruitgang: de kinderwens daalde naarmate de levensstandaard als slechter werd ervaren. Ongeveer 40% van de ondervraagden wensten nog een of meerdere kinderen in de toekomst. Toch wenste 20% van hen op dat ogenblik minder kinderen dan wanneer ze werk zouden hebben gehad.

Het aanzien dat men via werk verwerft, is voor jongeren op een speciale wijze van belang. De overgang van school naar werk gaat immers gepaard met een stijging in sociale status (Elling, 1978, 528-529). Voor het eerst krijgen jongeren een volwaardige plaats toegewezen in de samenleving. Aan werkloze jongeren wordt deze status ontzegd. Iets minder dan de helft van de ondervraagde jongeren, gaven in een Engels onderzoek dan ook te kennen dat ze, omwille van hun werkloosheid, het gevoel hadden niet als volwassenen behandeld te worden (Taylor, 1983, 27). Schoolverlaters die werk vonden verwerven die status wel. In een gelijkaardig Engels onderzoek gaf 81% van de schoolverlaters die werk vonden aan dat ze zich als volwassenen behandeld voelden, tegenover slechts 40% van hen die werkloos waren (Stokes, 1980 in: Taylor, 1983, 27).

Het opnemen van de arbeidsrol is tevens een van de taken die leiden tot de ontwikkeling en versteviging van de persoonlijkheid. We toonden hoger reeds aan dat werkloze jongeren een lager zelfwaardegevoel vertonen dan hun werkende leeftijdsgenoten (Warr en Jackson, 1983, 355-366). Dit was niet te wijten aan een selectieproces, waarbij jongeren met een hoger zelfwaardegevoel sneller werk vinden, terwijl diegenen die zich lager waarden werkloos blijven, bvb. omdat ze zich minder zelfzeker gedragen in een sollicitatiegesprek. Een analyse van de evolutie in de tijd toonde immers aan dat het al dan niet werkloos zijn het gevoel van eigenwaarde beïnvloedde en

niet omgekeerd : bij hen die werkloos werden na een periode van tewerkstelling daalde het zelfwaardegevoel, terwijl zij die werk vonden na eerst werkloos te zijn geweest een significante stijging in hun zelfwaardering vertoonden. Bij het voortduren van de werkloosheid neemt het zelfwaardegevoel verder af. Feather stelde immers een negatief verband vast tussen de duur van de werkloosheid en de gevoelens van eigenwaarde (Feather, 1982, 319). Vermoedelijk stabiliseert deze afname zich na een zekere periode. De werkloze past zich dan aan zijn of haar positie aan, met een stabiel doch significant lager niveau van eigenwaarde (Warr, 1983, 18). Deze daling in het zelfwaardegevoel is mede het gevolg van de frustratie die voortkomt uit het niet kunnen benutten van de eigen capaciteiten. Met voldoening kunnen terugkijken op het resultaat van de eigen inzet is immers een belangrijke steun bij het verder ontplooiën en verstevigen van de eigen identiteit.

Naast het starten van een gezin, en het opnemen van de rol van werkende dient de jongere beide ontwikkelingstaken ook te realiseren door zich verder te engageren in het gemeenschapsleven, bvb. door de contacten met leeftijdsgenoten uit te breiden en zich te integreren in het verenigingsleven. Het gebrek aan financiële mogelijkheden bemoeilijkt ook deze activiteiten.

2. INVLOED VAN DE WERKLOOSHEIDSBELEVING OP DE POLITIEKE HOUDINGEN, DE WENS TOT COLLECTIEVE BELANGENBEHARTIGING EN HET (MOGELIJK) DELINQUENT GEDRAG VAN DE JONGERE

Werkloosheid tast het toekomstperspectief van jonge werklozen aan, en maakt hen ontevreden over de samenleving en hun positie erin. Een minderheid van de werklozen ontwikkelt daardoor radicalere politieke opvattingen, terwijl de overgrote meerderheid hierdoor sterker van het politieke gebeuren vervreemdt. Radicale gedragingen, gaande van het participeren aan dopperscomités tot criminaliteit, komt eveneens slechts bij een kleine groep jongeren voor. In plaats daarvan leggen de meesten zich bij hun situatie neer, en zoeken ze op individueel vlak naar oplossingen.

2.1. De politieke opvattingen van jonge werklozen : een kleine minderheid radicaliseert, terwijl de meerderheid apathisch wordt

Werkloosheid wordt ook door jongeren als negatief beleefd. Hun intrede in de samenleving wordt erdoor verhinderd, en hun persoonlijke ontwikkeling afgeremd. Vooral zij beleven de frustratie hun mogelijkheden niet te kunnen benutten. Ze voelen zich dan ook minder tevreden over hun huidige bestaan in vergelijking tot werkende leeftijdsgenoten (Warr, 1983, 11). Vele jonge werklozen zien de toekomst somber in. Uit een Limburgs onderzoek blijkt dat werklozen een pessimistischere kijk op de samenleving en de toekomst hebben dan werkenden (J.O.L., 1981, 264-301). Zo stellen ze dat de verdraagzaamheid in de samenleving zal afnemen, terwijl de jeugdmisdadigheid in belangrijke mate zal stijgen. Tevens denken ze in mindere mate dan werkenden dat de arbeid menselijker en zinvoller zal worden. Volgens hen zal het er in de toekomst minder democratisch aan toe gaan, terwijl de jeugd minder kansen zal krijgen in het politieke leven. Ze beleven zichzelf als achteruitgesteld op maatschappelijk vlak (Gaskell en Smith, 1981, 186; Gaskell en Smith, 1985, 72-73). Een kleine groep jongeren radicaliseert hierdoor. De grote meerderheid reageert gelaten op deze achteruitstelling, en vervreemdt hierdoor sterker dan volwassenen van het politieke gebeuren.

De beleving van subjectieve deprivatie gaat bij sommige groepen jongeren samen met gevoelens van vijandigheid ten aanzien van de samenleving die hiervoor verantwoordelijk wordt geacht (Jahoda, 1982, 51; Tiggemann en Winefield, 1984, 37). Deze vijandigheid leidt tot een radicalisering, die zich weerspiegelt in hun politieke gezindheid en in hun houding ten aanzien van het gebruik van geweld als actiemiddel.

Uit het Nederlandse onderzoek naar de leefsituatie van werklozen in 1982, blijkt dat de politieke gezindheid ten gevolge van de werkloosheidsbeleving iets naar links verschuift (Becker en Vink, 1984, 62-71). Dit gegeven werd niet afzonderlijk nagegaan bij jongeren. Toch blijkt uit analoog buitenlands onderzoek dat deze tendens zich ook bij jongere werklozen voordoet. In een Engels onderzoek stonden de werkloze jongeren positief ten aanzien van de socialistische partij, terwijl ze de conservatieve partij afwezen. Hun werkende leeftijdsgenoten stonden negatief ten aanzien van beide partijen (Gaskell en Smith, 1985, 72-73). In een Nederlands onderzoek onder werkloze jongeren blijkt dat bijna 3/4 van hen die een partijvoorkeur uitspreken, kiezen voor een linkse partij (De Graaf en Pauwe, 1984, 14). Dit was des te opmerkelijker daar de jongeren allen afkomstig waren uit de katholieke zuil.

Deze linkse politieke gezindheid is wellicht vooral te herleiden tot een negatieve houding ten aanzien van de huidige economische ordening, en hun positie als werkloze daarin. Vooral werklozen worden immers geconfronteerd met de negatieve kanten van onze economie. In een Nederlandse studie stelden laag geschoolde jonge werklozen zich hierdoor anti-kapitalistischer op dan hun werkende leeftijdsgenoten (Bax, 1979, 381-382). Een afwijzing van de huidige sociaal-economische structuren leidt niet noodzakelijk tot een linkse opstelling op politiek vlak. De frustratie eigen aan het werklozenbestaan kan ook aanleiding geven tot een identificatie met een (extreem-) rechtse ideologie. Deze ideologie voorziet immers in het uitschakelen van twee groepen concurrenten op de arbeidsmarkt : vrouwen en gastarbeiders (Hagendoorn en Janssen, 1983, 169-170). Taylor stelt dan ook vast dat extreem-rechtse groepen zoals het Engelse "national front" er met succes in geslaagd zijn om jonge werklozen te mobiliseren voor hun activiteiten (Taylor, 1983, 49). Vermoedelijk leidt werkloosheid tot het intensifiëren van de reeds bestaande politieke gevoeligheid bij de werkloze jongere. Een dergelijk proces werd immers in de 30-er jaren vastgesteld met betrekking

tot morele en religieuze houdingen (Eisenberg en Lazersfeld, 1938, 368-369). Veel hangt wellicht af van het concrete aanbod aan politieke groepen op het plaatselijk vlak.

Dit toegenomen radicalisme kan samengaan met een grotere instemming met het voeren van acties om de eigen situatie te verbeteren. Uit de resultaten van het Nederlandse onderzoek naar de leefsituatie van werklozen blijkt dat een iets groter percentage werklozen in vergelijking tot werkenden het goedkeuren om protesttochten te organiseren tegen een mogelijke inkomensverlaging (Becker en Vink, 1984, 69). Ook jongeren delen deze mening. In een Australisch onderzoek gaf 45% van de ondervraagde werkloze jongeren aan dat ze instemden met het organiseren van betogingen om hun situatie te verbeteren (Clark en Clissold, 1982, 887-893). Slechts 15% van de werkenden stemden hiermee in. In een Engels onderzoek gaven werkloze jongeren aan dat het gebruik van geweld in bepaalde situaties een aanvaardbaar middel kan zijn om politieke veranderingen te bewerkstelligen (Gaskell en Smith, 1985, 72-73). Hun werkende leeftijdsgenoten wezen deze stelling af. Toch oordeelden zowel werklozen als werkenden dat de samenleving niet via geweld kan verbeterd worden. Beide groepen veroordeelden tevens in gelijke mate rellen die in het verleden plaats gevonden hadden in de buurt waar ze woonden. Werkloze jongeren brengen dus meer begrip op voor het gebruik van geweld, zonder dit geweld evenwel goed te keuren.

De meeste (jonge) werklozen nemen eerder een berustende dan een radicale houding aan. Deze berustende houding is begrijpelijk. Werkloosheid brengt immers structuurloosheid, een afname van sociale contacten en een daling van het zelfwaardegevoel met zich mee. Centraal in de werkloosheidsbeleving staat het verlies aan controle over het eigen leven. De toekomst wordt onzeker : zal ik aan werk geraken of niet ? De mogelijkheden om de eigen toekomst te bepalen zijn beperkt en niet steeds effectief : men kan wel solliciteren, doch het al dan niet aangeworven worden wordt door anderen bepaald. Er zijn tevens zoveel andere valabele kandidaten. Daarbij komt nog de afhankelijkheid ten aanzien van controlerende instanties zoals de R.V.A. Deze ervaringen leiden tot gevoelens van machteloosheid. In een Engels onderzoek hadden jonge werklozen in tegenstelling tot werkenden, het gevoel dat hun leven door het toeval werd beheerst (Gaskell en Smith, 1985, 72-73). Men had geleerd dat de dingen die men

doet toch geen verandering in de eigen situatie teweegbrengen : "het resultaat is toch hetzelfde, wat ik ook doe". Gelatenheid en apathie zijn hiervan het gevolg. Het heeft immers geen zin om zich tegen "het noodlot" te verzetten. Zich erbij neerleggen lijkt de enig mogelijke oplossing. Feather stelde dan ook vast dat jonge werklozen apatischer reageerden dan hun werkende leeftijdsgenoten (Feather, 1982, 318-319).

Gevoelens van maatschappelijke vervreemding hangen met deze gevoelens van persoonlijke machteloosheid en gelatenheid samen. Men gelooft niet meer in de haalbaarheid van een structurele oplossing, en wenst er zich niet voor in te zetten. Zowel in Engeland als in Nederland werd vastgesteld dat werkloze jongeren zich sterker van de samenleving vervreemd voelen dan werkende jongeren (Gaskell en Smith, 1981, 190; Becker en Vink, 1984, 25 en 96). Het is dan ook niet verwonderlijk dat werkloze jongeren minder kennis hebben van het politieke gebeuren dan hun werkende of studerende leeftijdsgenoten, en er ook minder in geïnteresseerd zijn (Fonck en Van Deun, 1983, 135; Becker en Vink, 1984, 62-64 en 96). Dit gebrek aan politieke interesse is zelfs groter bij de jongere werklozen dan bij de oudere werklozen. Vooral zij dreigen in politiek opzicht geïsoleerd te geraken van de samenleving.

Deze toename van machteloosheids- en vervreemdingsgevoelens verklaart ten dele het uitblijven van radicale reacties. In plaats daarvan werkt werkloosheid eerder dé-activerend (Becker en Vink, 1985, 81). Dit geldt zelfs voor velen die radicalere opvattingen vertoonden. Zoals gezegd vertoonden de werklozen uit het Nederlandse leefsituatie-onderzoek een linksere gezindheid, en verklaarden ze zich in sterkere mate dan werkenden akkoord met het organiseren van acties om hun situatie te verbeteren. Toch namen ze niet frequenter aan deze acties deel, terwijl ze minder dan de werkenden lid waren van een politieke partij of een vakbond. Tegenover deze afgenomen participatie stond geen toegenomen deelname aan nieuwere vormen van belangenbehartiging, zoals werklozenbewegingen (Becker en Vink, 1984, 62-71). Vooral dit laatste is opmerkelijk. Er wordt immers frequent verondersteld dat jongeren in sterkere mate dan ouderen aangesproken worden door autonome vormen van collectieve belangenverdediging. Daarnaast leeft tevens de angst dat werkloosheid bij jongeren zal leiden tot agressie en vandalisme. Beide veronderstellingen worden nu achtereenvolgens behandeld.

2.2. Het zwakke appél van werklozenbewegingen

Werklozenorganisaties die op autonome wijze de belangen van werklozen wensen te verdedigen, kennen weinig succes. Uit een behoeftepeiling onder werklozen bleek dat slechts een minderheid van de jongeren opteerde voor het oprichten van een dopperscomité, dat zich zou bezig houden met beleidsgerichte actie (A.C.V.-Waasland, 1979, 39). Uit onderzoek blijkt dat slechts een kleine groep jongeren daadwerkelijk aan dergelijke initiatieven deelneemt (Alaluf et al., 1983, 82; De Graaf en Paauwe, 1984, 19). Dit beperkt zich niet alleen tot autonome werklozenorganisaties. Uit een overzicht van onderzoek naar de syndicale werking van het A.C.V., blijkt dat ook hun werkzoekendenwerking weinig jongeren bereikt (Cossey et al., 1984, 24).

Hiervoor zijn meerder verklaringen te geven. Het gevoel van machteloosheid ten aanzien van de eigen situatie is er één van. Het heeft geen zin om zich tegen de huidige positie te verzetten, wanneer men denkt dat men ze toch niet kan veranderen. Collectieve belangenverdediging vergt dus de perceptie dat men de eigen situatie kan beïnvloeden. Daarenboven dient men de oorzaak van de werkloosheid in de samenleving te situeren (Klandermans, 1979, 7-9). Het leidt geen twijfel dat de overgrote meerderheid van de werklozen (en de bevolking in het algemeen) dit doet (Furnham, 1982, 340 en 347). Werkloosheid is echter een complex probleem. Er bestaat dan ook weinig eenduidigheid over de oorzaken en de mogelijke oplossingsmodellen. Deze afwezigheid van een gemeenschappelijke visie vermindert de kansen tot groepsvorming (Verbrugge, 1983, 61).

Werklozencomités richten zich bijna uitsluitend tot werklozen. Vele jongeren wensen echter niet als "werkloze" aangesproken te worden (Vettenburg et al., 1983, 8). Weinigen identificeren zich met dit statuut. Een identificatie impliceert immers dat men zich neerlegt bij de werkloosheid. De meesten ervaren hun situatie als tijdelijk: ze zijn werkzoekend, niet werkloos (Lagrou, 1985, 9-10). Hun gerichtheid op betaalde arbeid vermindert hun gevoeligheid voor het appél van werklozenorganisaties (Bax, 1979, 375). Dit blijkt tevens uit de resultaten van het Limburgse jeugdonderzoek van 1981 (J.O.L., 1981, 103-104). Slechts 20% van de werklozen had in het verleden deelgenomen aan activiteiten die speciaal voor werklozen werden

opgezet. Zij die eraan hadden deelgenomen hadden bijna uitsluitend interesse voor activiteiten die gericht waren op beroepsvorming of herscholing.

Het statuut van werkloze is weinig sociaal gewaardeerd. Het werklozenbestaan is immers strijdig met de arbeidsmoraal. Ook dit bemoeilijkt een identificatie met het werklozenstatuut. In een Nederlands onderzoek gaf 2/3 van de ondervraagde jongere werklozen aan dat "mensen beter over je denken als je werkt" (Gravelotte et al., 1975, 71). Tevens gaf 22% van de jongeren aan dat ze zich schaamden over hun werkloosheid. Zich publiekelijk als werkloze affirmeren houdt dan ook heel wat nadelen in. Zich aansluiten bij een werklozenbeweging kan deze stigmatisering versterken, en wordt daarom vermeden. De meest bevredigende sociale contacten zijn immers enkel deze, waarbij men als volwaardig burger wordt erkend (Lagrou, 1985, 10).

Sommige werkloze jongeren hebben een erg negatieve houding ten aanzien van hun werkloze soortgenoten (Van Der Leeden en Schoemaker, 1974, 93; Vettenburg, 1983, 17). Ze beschouwen zichzelf als eerlijke, werkwillige werklozen; hun werkloze collega's beschouwen ze als "profiteurs". Deze houding bemoeilijkt de onderlinge solidariteit tussen werklozen. Een dergelijke opvatting komt deels voort uit de beleving van concurrentie met andere werklozen. Werkloze jongeren staan immers met elkaar in competitie voor het verwerven van een schaarse arbeidsplaats. Uit de psychologische literatuur blijkt dat men vanuit een dergelijke competitieve positie negatieve houdingen over elkaar vormt, om de eigen belangen te kunnen rechtvaardigen (De Witte en Lagrou, 1984, 15).

Deze negatieve houding ten aanzien van andere werklozen is tevens een verdedigingsreactie (Braun, 1977, 50-51). Werkloosheid is immers bedreigend omwille van de onmacht die men ervaart om haar te controleren. Door de oorzaak van het werkloos zijn bij de werkloze zelf te leggen, krijgt men het gevoel de situatie opnieuw te beheersen. Wanneer een ander werkloos is, dan is dat omdat hij of zij onvoldoende moeite doet om werk te vinden. Zelf is men bereid om hard te zoeken naar werk. Men denkt dan ook snel werk te zullen vinden. Deze verklaring heeft dus een beveiligend en hoopvol karakter. De resultaten van een in 1977 gerapporteerd Nederlands onderzoek onder schoolverlaters illustreren deze verdedigende houding (Stroink en Andries, 1977, 75 en 80). We beperkten ons tot hen die werkloos waren geweest. De persoonlijke verantwoordelijkheid voor de eigen

werkloosheid werd afgewezen door 70% van de ondervraagden. Toch gaf 56% van de werklozen aan dat vele anderen zelf verantwoordelijk zijn voor hun werkloosheid, en profiteren van de werkloosheidsvoorzieningen.

Wellicht beperkt een dergelijke houding zich tot het begin van de werkloosheidsperiode. Vooral dan heeft men nood aan deze beveiligende houding. Solliciteren vergt immers een onafgebroken inzet. Deze energie kan enkel opgebracht worden indien men het gevoel heeft dat men de eigen toekomst in handen heeft. Na vele vruchteloze sollicitaties verlaat men dan de idee van de persoonlijke verantwoordelijkheid. Het gebrek aan controle over de eigen situatie wordt dan immers duidelijk. Uit onderzoek blijkt dan ook dat men de oorzaak van werkloosheid minder aan individuen toeschrijft, naarmate men zelf langer werkloos is (Van Der Leeden en Schoemaker, 1974, 81; Feather en Davenport, 1981, 429-430).

Het gebrek aan interesse voor werklozenorganisaties kan ook ingegeven zijn door de wens om de eigen werkloosheid gedeeltelijk of tijdelijk te negeren (Kwekkeboom en Neefs, 1984, 499-500). Vele jongeren voelen er weinig voor om steeds weer gedrukt te worden op de pijnlijke werkelijkheid werkloos te zijn. Als verdediging sluiten ze zich gedeeltelijk af van deze situatie. "Waarom zou je jezelf steeds weer confronteren met een situatie waar je toch niets aan kan doen?" stelde een geïnterviewd meisje, "je praat elkaar en jezelf alleen maar in de put". Hierbij komt nog dat vele jonge werklozen niet in de kijker wensen te lopen. Het wantrouwen en de onzekerheid ten aanzien van de R.V.A. is bij sommigen groot. Velen ervaren deze instelling eerder als een controlerend orgaan dan als een orgaan dat hen helpt bij het zoeken naar werk (Arits et al., 1976, 12). Deze jongeren zijn dan ook bang voor sancties, indien ze zich laten opmerken (Alaluf et al., 1983, 82).

Naast de hoger vermelde psychologische obstakels, staan er tevens een aantal structurele barrières het organiseren van werklozen in de weg. Werkloze jongeren vormen een heterogene groep met diverse - soms wellicht tegenstrijdige - behoeftes (Verbrugghe, 1983, 57). Werkloosheid is tevens een individuele ervaring. Structurele verbanden waarin men elkaar regelmatig treft, ontbreken grotendeels. Dit maakt werklozen moeilijker bereikbaar en versterkt hun sociaal isolement. Werkloze jongeren wijten hun isolatie grotendeels aan het ontbreken van dergelijke structuren

(Vettenburg et al., 1984, 144). Tenslotte verhindert de snelle afwisseling binnen de werkloze jongerengroep het tot stand komen van duurzame contacten (Alaluf et al., 1983, 81-82). Jongeren zijn immers gemiddeld minder lang werkloos dan oudere werklozen, en wisselen periodes van tewerkstelling af met periodes van werkloosheid.

2.3. Leidt werkloosheid tot delinquentie en vandalisme ?

Overzichtstudies over de beleving van werkloosheid bij jongeren geven aan dat er geen causaal verband bestaat tussen werkloosheid en criminaliteit (Köditz, 1980, 188-190; Ter Huurne, 1982, 68-69; Demers, 1983, 804-806). Een voorafgaandelijk proces van maatschappelijke marginalisering leidt bij een kleine groep jongeren wel tot zowel werkloosheid als delinquentie. Werkloosheid kan op termijn tevens bijdragen tot het verdringen van jongeren naar een dergelijke sociale randpositie, met criminaliteit tot gevolg. Tevens zou een iets grotere groep werkloze jongeren onder bepaalde omstandigheden kunnen deelnemen aan kortstondige agressieve uitbarstingen (4). De meeste jongeren passen zich evenwel aan hun situatie aan, en zoeken op individueel niveau naar (legale) oplossingen.

2.3.1. Slechts een kleine groep reageert delinquent

Onderzoek op politionele en gerechtelijke dossiers toont bijna steeds een oververtegenwoordiging van werklozen aan (Jongman, 1982, 11-12; Van Kerckvoorde et al., 1984, 296). Jongman stelt dit ook vast in zijn eigen onderzoek op verbalisering tussen 1961 en 1978 in Groningen (Jongman, 1982, 3-20). Hij beperkte zijn onderzoek niet tot jongeren, doch betrok er alle personen tussen 15 en 64 jaar bij. Deze oververtegenwoordiging van werklozen is volgens hem een uiting van verzet tegen de ervaren sociale ongelijkheid. Hij veronderstelt dat deze verzetsreactie tot criminaliteit leidt, wanneer de mogelijkheid om het op legale wijze te uiten gering is, en de werkloze tevens het gevoel heeft dat hij of zij toch maar weinig te

---

(4) In al deze gevallen betreft het bijna uitsluitend jongens. Meisjes nemen bijna nooit aan dergelijke agressieve gedragingen deel.

verliezen heeft. Hij wijst er evenwel op dat slechts een kleine minderheid (nog geen 2%) effectief delicten begaat. Het percentage illegale daden is bij werkenden echter geringer, zodat werklozen oververtegenwoordigd zijn in de dossiers.

De vraag in hoeverre de werkloosheidsbeleving tot crimineel gedrag leidt is hiermee echter niet beantwoord. Werklozen verschillen immers van werkenden met betrekking tot meerdere kenmerken (bv. scholingsgraad), waarvan sommigen een grotere kans op delinquentie met zich meebrengen. De toename van delinquent gedrag kan dan ook aan de invloed van deze variabelen te wijten zijn, terwijl deze variabelen niet in de studies opgenomen of gecontroleerd worden. Werklozen kunnen tevens oververtegenwoordigd worden in gerechtelijke dossiers, zonder dat ze criminelere zijn dan de werkenden. Zo kan het justitieel apparaat jonge werklozen strenger controleren, sneller arresteren en zwaarder sanctioneren dan werkende jongeren (Vettenburg et al., 1984, 24). Om de directe invloed van werkloosheid op delinquentie na te gaan, dienen jonge werklozen daarom rechtstreeks bevraagd te worden. De resultaten van dergelijk onderzoek kunnen wel vervormd worden door sociale wenselijkheid. Het is immers sociaal onwenselijk om delinquent gedrag toe te geven.

Vettenburg, Walgrave en Van Kerckvoorde ondervroegen zowel schoolgaande als werkende en werkloze jongeren tussen 17 en 19 jaar (Vettenburg et al., 1984). De werklozen uit hun onderzoeksgroep reageerden in lichte mate delinquenter dan de werkenden of schoolgaanden. Dit hoger percentage delinquent gedrag werd echter grotendeels veroorzaakt door een kleine subgroep binnen de ondervraagde werklozen. Deze subgroep bleek reeds voor ze werkloos werden delinquent te reageren. Hun illegaal gedrag werd dus niet door hun werkloosheid veroorzaakt. In plaats daarvan bleek zowel hun delinquent gedrag als hun werkloosheid veroorzaakt te worden door een voorafgaandelijk proces van sociale degradatie, door de auteurs "maatschappelijke kwetsbaarheid" geheten. Ze veronderstellen dat bepaalde groepen jongeren sterker dan anderen gecontroleerd worden door de maatschappelijke instellingen (zoals school en justitie), terwijl ze minder kunnen genieten van het positieve aanbod van deze laatste. Dit proces bevestigt en versterkt hun reeds bestaande sociale randpositie. Ten gevolge van deze voorgeschiedenis wordt de kans op zowel werkloosheid als delinquentie groter, wat het groter percentage delinquentie onder de werklozengroep

verklaart. Een professionele inschakeling zou dit proces van sociale degradatie kunnen stopzetten en zelfs omdraaien, zodat ook het delinquent gedrag van deze jongeren zou afnemen (Junger-Tas, 1985, 368).

De meerderheid van de ondervraagde werklozen reageerde niet delinquenter dan hun ondervraagde soortgenoten. De auteurs stelden tevens vast dat deze werklozen niet geheel zonder hoop waren : ze beschouwden hun werkloosheid als een overgangsfenomeen, en rekenden erop om in de nabije toekomst werk te vinden (Van Kerckvoorde et al., 1984, 308). Een langdurige of permanente uitsluiting uit het arbeidsproces zou deze groep eveneens kunnen wegduwen naar de rand van de samenleving. Dit proces van sociale achterstelling ten gevolge van werkloosheid kan dan aanleiding geven tot delinquent gedrag.

Iets dergelijks werd door Brusten en medewerkers vastgesteld (Brusten, 1982, 4-5). Zij interviewden werkloze jongeren in België en Duitsland. Ze stelden vast dat de overgrote meerderheid van de ondervraagden zich tijdens hun werkloosheidsperiode terugtrokken op hun gezin of vriendenkring, zonder delinquent te reageren. Slechts een kleine groep beging delicten. Zoals in het onderzoek van Vettenburg en medewerkers, bleek de meerderheid van deze jongeren deze delicten reeds te begaan vooraleer ze werkloos werden. Toch bleek ook een minderheid onder hen delinquent te reageren ten gevolge van de ondervonden werkloosheid. In hun delinquent gedrag overheersten de gewelddadige delicten over de vermogenscriminaliteit. Hun delicten lijken dus eerder een uiting van frustratie ten gevolge van hun geblokkeerde toekomst.

Het vandalisme vormt een goed voorbeeld van deze agressieve delicten. Onder vandalisme verstaan we immers het opzettelijk en zonder toestemming beschadigen of vernielen van publieke en particuliere eigendommen (Junger-Tas, 1985, 357). In Nederland nam dit vandalisme de jongste jaren sterk toe onder jongeren. Deze toename wordt door sommigen in verband gebracht met het gebrek aan toekomstperspectieven voor jongeren (De Boer en De Graaf, 1984, 403). Bij het onderzoeken van deze veronderstelling dienen we een onderscheid te maken tussen "hoog" en "laag" vandalistische jongeren (Hauber, 1985, 425-426). Ongeveer 3/4 van alle vanden begaan eerder zelden vandalistische daden. Hun motieven voor dergelijk gedrag zijn erg verscheiden. Het gebrek aan toekomstperspectieven vormt slechts

één van de mogelijke redenen, naast bv. de afname van sociale controle op jongeren, het opzoeken van "spannende" activiteiten en het verwerven van status in de ogen van vrienden door objecten te vernielen (Van Lieshout, 1985, 389-393). Daarbij komt nog dat deze groep niet beperkt is tot werklozen alleen, doch eveneens schoolgaanden en werkenden bevat (Junger-Tas, 1985, 357). Werkloosheid is dus zeker niet de enige reden voor deze jongeren om vandalistisch te reageren.

Anders is het gesteld bij de kleinere groep van "hoog" vandalen. De overeenkomst met de resultaten uit het onderzoek van Vettenburg, Walgrave en Van Kerckvoorde is hierbij opvallend. In beide gevallen blijkt het te gaan over dezelfde groep achteruitgestelde jongeren (Junger-Tas, 1985, 368). Ook zij komen uit overbevolkte wijken waar de woonomstandigheden slecht zijn. Tevens mislukten ze vaker op school, en braken ze frequenter hun opleiding voortijdig af. Eenzelfde fenomeen van sociale degradatie ligt dus aan de basis van zowel werkloosheid als vandalisme en delinquentie. Het vandalisme van deze jongeren is dan ook een uiting van hun agressie ten gevolge van hun randpositie in de samenleving, en hun onvermogen om daar op doeltreffende wijze iets aan te veranderen (Hauber, 1985, 430). De agressie die ermee gepaard gaat houdt verband met de normen van mannelijkheid, hardheid en kracht die in dit milieu gehanteerd worden voor mannen (Willis, 1983, 621-622). Velen onder hen voelen zich in de hoek van de samenleving gedrukt, en beleven deze positie als uitzichtloos. Bij gebrek aan alternatieven betrekken zij hun status uit het groepsgewijze vernielen van objecten (Junger-Tas, 1985, 378-379). Vooral zij ontwikkelen wat Erickson een "negatieve identiteit" noemt.

Een van de uitingsvormen van deze identiteitsbeleving zijn de inmiddels berucht geworden voetbalsupporters. Anderen vertalen de beleving van hun situatie in politieke termen. De "autonome beweging" is hiervan een treffend voorbeeld (Projectgroep Gemeenschapspsychologie, 1982). Deze "autonomen" zoals ze zichzelf noemen, ontstonden in België als reactie op de economische crisis en de ermee gepaard gaande werkloosheid. Het betreft hier een kleine radicale groep die 100 à 500 - grotendeels werkloze - jongeren telt. De onmacht en perspectiefloosheid die de crisis met zich meebrengt, wensen ze collectief en gewelddadig te doorbreken, om op maximale wijze controle te verwerven over het eigen leven. Het recht op zelfbeschikking staat in hun ideologie immers centraal. De (negatieve) identiteit

die deze beweging aan haar leden biedt, is gebaseerd op een radicale afwijzing van alle bestaande normen en instituties, en een aanvaarding van het gebruik van geweld als actiemiddel om haar doelen te bereiken. Het perspectiefloze van hun situatie vertaalt zich in hun korte termijn planning : elke actie moet onmiddellijke resultaten opbrengen, er is immers geen toekomst meer. Deze autonome beweging illustreert dat bepaalde groepen werklozen radicaliseren ten gevolge van hun situatie en dit niet enkel in opvattingen, doch ook in daden. Toch betreft het hier erg beperkte initiatieven van een kleine groep.

Frequent wordt gevreesd dat de frustratie, de verveling en de verbittering die voortkomt uit het werkloos zijn, aanleiding kan geven tot plotse collectieve uitbarstingen van ongecontroleerde agressie (Demers, 1983, 795-796). In Engeland sloeg in het verleden de gelatenheid bij sommige groepen jonge werklozen inderdaad plots om in blind geweld. In België zijn rellen zoals deze op het einde van de jongerenmars in 1984, eerder zeldzaam. Wellicht gaan ze vooral uit van kleine radicale groepen, zoals de autonomen. Toch kan deze uitbarsting van geweld ook gesteund worden door een grotere groep jonge werklozen, die misschien nooit met dit geweld zouden starten. Hoger werd immers reeds vermeld dat bepaalde groepen werkloze jongeren het gebruik van geweld in bepaalde situaties konden begrijpen. Tevens voelen jonge werklozen zich sterker van de samenleving vervreemd dan hun werkende leeftijdsgenoten. Uit onderzoek blijkt dat jongeren die geen band met de samenleving ontwikkelden, vandalistisch kunnen reageren wanneer er zich hiervoor een gelegenheid voordoet (Junger-Tas, 1985, 375). De kans op kortstondige gewelddadige uitbarstingen is dus reëel, vooral in anonieme, moeilijk controleerbare situaties, waar de kans om betrapt of gearresteerd te worden gering is.

2.3.2. Een meerderheid zoekt individuele oplossingen voor een op een individuele wijze ervaren probleem

Weinig werklozen zoeken een oplossing voor hun situatie op collectief of politiek niveau. Tevens voelen de meesten zich niet aangesproken door radicale acties of crimineel gedrag. In plaats daarvan zoekt de meerderheid onder hen naar een oplossing op individueel niveau. Werkloosheid wordt door hen immers - mede ten gevolge van het (sociaal) onwenselijke statuut

en de sociale isolatie die dit meebrengt - als een individueel probleem ervaren (Derber, 1978, 36-37; Demers, 1983, 796).

De resultaten van een recent Nederlands onderzoek naar de tijdsbesteding van werkloze jongeren gedurende de dag, geeft een goed beeld van de inhoud van deze individuele activiteiten (De Graaf en Paauwe, 1984, 19). Dit beeld stemt sterk overeen met de resultaten van twee Belgische onderzoeken naar de voorkeur van werkloze jongeren voor diverse activiteiten (Arits et al., 1976, 19-21; A.C.V.-Waastrand, 1979, 36-40). In het Nederlandse onderzoek kon elke jongere twee activiteiten opgeven. Meer dan de helft van de opgegeven activiteiten had betrekking op een of andere vorm van niet-betaalde arbeid (30% vrijwilligerswerk en 26% hulp in de huishouding). Iets minder dan de helft van de antwoorden betrof ontspanningsactiviteiten (37% hobby's en 12% sport), en een bijna even groot percentage had betrekking op activiteiten die in verband staan met betaald werk (33% scholing en 14% bijverdienen in het "zwart" of "grijs" circuit) (5). Toch had nog 35% van de antwoorden betrekking op "niets doen" of zich vervelen.

De grote nadruk op vrijwilligerswerk is begrijpelijk. Vrijwilligerswerk voldoet immers aan alle behoeften waaraan ook betaald werk voldoet, behalve natuurlijk aan de behoefte aan inkomen. Uit een onderzoek onder vrijwilligers in Nederland bleek dan ook dat vrijwilligerswerk voor bijna alle ondervraagden "het gevoel van minderwaardigheid en leegte deed verdwijnen" (De Graaf en Paauwe, 1984, 12). Werkloze jongeren hechten tevens meer dan hun werkende leeftijdsgenoten belang aan "nuttig" zijn als motivatie voor hun vrijetijdsbesteding (Vettenburg et al., 1984, 129). Vrijwilligerswerk doen kan hieraan tegemoet komen en stelt hen tevens in staat om hun mogelijkheden zinvol aan te wenden. Vrijwilligerswerk plaatst werklozen echter tevens voor een dilemma (Demers, 1983, 793). Het uitvoeren van dergelijke arbeid biedt op korte termijn wel een oplossing voor de noodsituatie van de werkloze. De jongere kan er zijn of haar ervaring mee onderhouden en vergroten, en wellicht biedt deze positie meer mogelijkheden om later eventueel aangeworven te worden. Zij die betaald werk willen, kunnen er zich echter nooit volledig aan overgeven. Dit zou hen immers

---

(5) Aan het sollicitatiegedrag wordt in het volgende onderdeel aandacht besteed.

hinderen in het verder uitkijken naar een baan. Deze permanente afwisseling van overgave aan de uit te voeren taak met uitkijken naar betaald werk, is belastend en vermoeiend. Beide taken remmen elkaar af. Vrijwilligerswerk kan daarom enkel tijdelijk een psychisch heilzame oplossing zijn. Zolang het niet op dezelfde wijze gevaloriseerd wordt als betaald werk, vormt het er op langere termijn geen echt alternatief voor.

In de Limburgse behoeftepeiling gaf 41% van de jonge werklozen aan, dat ze zich tijdens hun werkloosheid toegelegd hadden op één of andere vorm van hobby- of vrijetijdsbesteding (Arits et al., 1976, 17). Dat werklozen zich in sterkere mate dan werkenden toeleggen op vormen van vrijetijdsbesteding zoals hobby- en sportbeoefening, blijkt uit de resultaten van het representatieve onderzoek naar de vrijetijdsbesteding in Vlaanderen in 1983 (Naeyaert en Claeys, 1984, 322-323). Nederlands onderzoek wijst echter uit dat tijdvolle hobby's op langere termijn nauwelijks leiden tot een vermindering van het gevoel zich te vervelen (De Graaf en Pauwe, 1984, 11). Hobby's voldoen immers niet aan al de behoeften waaraan werk voldoet. Vooral de behoefte aan zingeving aan het bestaan wordt er in mindere mate door bevredigd. Tevens blijkt dat enkel hen die hobby's beoefenden voor ze werkloos werden, deze tijdsbesteding als bevredigend en zinvol ervaren (Gravelotte et al., 1975, 69). Vooral zij die voorheen zelfs in hun vrije tijd één of andere vorm van arbeid verrichtten, ondervinden moeilijkheden met hun vrijetijdsbesteding. Voor hen is het beoefenen van hobby's geen alternatief voor betaald werk.

In hetzelfde Limburgse onderzoek wenste ongeveer 2/3 van de ondervraagden een of andere vorm van scholing te volgen (Arits et al., 1976, 27-30). Uit onderzoek op een representatieve steekproef uit de Vlaamse populatie blijkt dat werklozen in sterkere mate dan werkenden bereid zijn om zich verder te scholen (Naeyaert en Claeys, 1984, 322-323). Naast het verhogen van de kans op werk, biedt het statuut van diegene die een scholing volgt immers meer sociale erkenning dan de status van "werkloze" (Braun, 1977, 50-51). Vooral het volgen van bijscholing, genoot de voorkeur van de Limburgse jongeren (35% van de respondenten). Hierbij valt op dat meer dan de helft van de ondervraagden geen enkele voorafgaandelijke voorwaarde stelde om deel te nemen. Ongeveer 1/5 stelde de voorwaarde dat de scholing ook effectief een kans tot tewerkstelling diende te bieden. Bax stelde evenwel vast dat jongeren de kans op werk, na het volgen van een

opleiding als eerder ongunstig percipiëren (Bax, 1979, 372). Een hogere scholingsgraad verbetert misschien wel de arbeidsmarktpositie van de werkloze jongere, doch verandert weinig aan het fundamentele probleem van het tekort aan arbeidsplaatsen. Door zich bij- of om te scholen creëert men immers geen werkgelegenheid.

3. INVLOED VAN DE WERKLOOSHEIDSBELEVING OP DE HOUDING TEN AANZIEN VAN BETAALDE ARBEID

De wijze waarop de jongere zijn of haar werkloosheid beleeft, is natuurlijk afhankelijk van het belang dat hij of zij hecht aan het uitvoeren van betaalde arbeid. Le Mouël onderscheidt daarom twee manieren waarop jongeren hun werkloosheid beleven : zij die zich professioneel wensen te integreren worden in deze wens gefrustreerd, en beleven hun werkloosheid als traumatiserend (Le Mouël, 1981, 163-172). Zij die het belang van betaalde arbeid in vraag stellen, opteren voor een leefstijl waarin arbeid weinig of niet centraal staat. Werkloosheid wordt door hen niet ervaren als een uitsluiting uit de samenleving, doch als een periode van vrijheid waarin ze activiteiten kunnen ontplooiën die ze als zinvoller ervaren dan arbeid. Onderzoek onder werkloze jongeren toont aan dat deze groep erg klein is : ongeveer 10% verklaart dat werken voor hen niet hoeft (Arits et al., 1976, 34; Warr, 1982, 303-305; De Graaf en Paauwe, 1984, 15). De overige 90% is daarom niet unaniem in hun werkwil. Uit een Limburgs onderzoek onder werkloze jongeren bleek dat 51% onder hen op korte termijn wilde gaan werken, zonder daar voorafgaandelijke condities aan te verbinden (Arits et al., 1976, 34-38). De overige 39% wilde eveneens op korte termijn aan de slag, doch stelde hiervoor bepaalde voorwaarden die vooral sloegen op de werkcondities. De grote werkwiligheid van werkloze jongeren wordt goed geïllustreerd door het feit dat bijna 70% onder hen zou gaan werken indien het loon gelijk was aan hun werkloosheidsuitkering. Wanneer dit loon hoger zou zijn dan hun uitkering, dan zou zelfs 95% onder hen kiezen voor werk in plaats van voor werkloosheid.

In welke mate leidt de beleving van werkloosheid tot deze houdingen ten opzichte van betaalde arbeid ? In navolging van Jahoda en Kelvin veronderstelt Feather dat de ervaring met werkloosheid op lange termijn leidt tot het afzwakken en zelfs uitschakelen van de wens tot tewerkstelling (Feather, 1982, 310-311). Zolang de werkloze arbeid als essentieel ervaart voor zijn of haar leven, vormt de werkloosheid een pijnlijke ervaring. Deze ervaring kan enkel omgebogen worden via het vinden van werk. Wanneer dit laatste uitblijft, rest er de werkloze niets anders dan zijn waardepatronen aan de feitelijkheid aan te passen. Door het belang van werk te reduceren wordt de eigen werkloosheid minder traumatiserend, en kan de

werkloze zijn eigenwaardegevoel behouden. Deze aanpassing aan de eigen werkloosheid, zou dan leiden tot de hoger aangehaalde arbeidsloze leefstijl.

Onderzoek bevestigt deze stelling niet. In een overzicht van diverse studies, komt Köditz tot het besluit dat de werkloosheidsbeleving de reeds bestaande houding ten opzichte van betaalde arbeid versterkt (Köditz, 1980, 179-181). Jongeren die zich reeds voor hun werkloosheidservaring afzetten tegen het arbeidsbestel, zullen er zich ten gevolge van hun werkloosheid nog negatiever tegen opstellen. Jongeren die werk als essentieel ervaren voor hun leven, zullen betaalde arbeid ten gevolge van de ervaren werkloosheid opwaarderen. Rosseel veronderstelt dat deze dubbele evolutie zich, ten gevolge van het schaarser worden van arbeid, zelfs bij alle jongeren zal voordoen (Rosseel, 1984, 576-577). De vaststelling dat de houding van de jongere tegenover betaalde arbeid reeds gevormd werd vooraleer de jongere werkloos werd, wordt geïllustreerd door de resultaten van diverse opiniepeilingen onder jongeren in het algemeen (Georges et al., 1980, 44-45; Le Soir, 1980; Warr, 1982, 303-305; Rosseel, 1982; De Graaf en Pauwe, 1984, 38, 61 en 87). Daaruit blijkt immers dat het percentage jongeren dat liever bedankt voor een betaalde baan, ongeveer even groot is onder de werklozen als onder de werkenden of schoolgaanden.

3.1. Over het "recht op luiheid", "arbeidsvrijen" en werkloosheid als heroriënteringsfase

De werkloosheidsbeleving leidt dus niet tot het devalueren van het belang van betaalde arbeid. Deze relativiserende houding gaat daarentegen de werkloosheidsbeleving vooraf, en wordt erdoor versterkt. In sommige gevallen wordt de werkloosheid zelfs door deze houding veroorzaakt (Stafford et al., 1980, 300; Vints, 1977, 90-91). Van hen die verklaarden dat ze op korte termijn geen werk wensten, was 83% een jaar later nog steeds werkloos. Bij hen die onmiddellijk aan de slag wensten, bedroeg dit "slechts" 51%. Dit toch nog hoge percentage werklozen illustreert de moeilijke integratie van jongeren in de arbeidsmarkt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat degenen die deze integratie niet essentieel achten, langer werkloos blijven. Werkloosheid wordt door hen immers niet als belastend ervaren: velen onder hen vertonen een hoog niveau van psychisch welbevinden, en

voelen zich net zo min als tewerkgestelde jongeren depressief of angstig (Warr, 1983, 22-23; Warr et al., 1985, 82-83).

In deze kleine marginale groep dienen we een onderscheid te maken naar scholingsniveau (Köditz, 1980, 189-190 en 193). Een subgroep onder hen zijn hoger geschoolden die goede kansen hebben op een baan, doch daar uit ideologische motieven aan verzaken. Het overige deel bestaat uit laag geschoolde jongeren die ten gevolge van hun randpositie op de arbeidsmarkt een negatieve houding ontwikkelen ten aanzien van betaalde arbeid. Voor hen stonden immers enkel de minst bevredigende jobs open, in een marginaal deel van de arbeidsmarkt. De parallel met de jongeren die vanuit hun randpositie in de samenleving delinquent reageren, is hier groot. We gaan kort op beide groepen in.

Groepen hoger geschoolden die in België of Nederland het "recht op luiheid" opeisen zoals Lafargue het omschreef, zijn eerder zeldzaam. Een enkele keer propageert een enkeling de volledige zelfontplooiing via het "nietsdoen" : "vrij zijn van de noodzaak te arbeiden, waardoor je in de gelegenheid bent om te mijmeren, je interesses te volgen en ontvankelijk te zijn voor wetenswaardigheden. Vroeger was het nietsdoen van weinigen slechts mogelijk via de arbeid van velen. Bij de huidige stand van de techniek is het onvermijdelijk dat velen niet werken. Werkloosheid bevrijdt ons daarom van de arbeidsdwang en opent de mogelijkheid voor het nietsdoen, dat wezenlijk is voor de verdere ontwikkeling van de beschaving. Via het nietsdoen kunnen immers de hogere interesses van de mens ontwikkeld worden" (Vanvugt, 1983, 63-67 en 71). Enkel de autonome beweging heeft dit "recht op luiheid" in haar eisen en ideologie opgenomen (Projectgroep Gemeenschapspsychologie, 1982). Deze groepering, die zowel hoger als lager geschoolden in haar midden telt, stelt dat zelfrealisatie via de arbeid in het kapitalisme onmogelijk is. Aangezien arbeid volgens hen enkel leidt tot vervreemding, weigeren ze te werken onder dwang, en wijzen ze elke vorm van arbeidsdiscipline of arbeidsplicht van de hand. Om aan de levensnoodzakelijke behoeftes te voldoen, wensen ze slechts enkele uren per dag te werken. In de overige behoeftes wordt voorzien via "proletarisch winkelen" : uit grootwarenhuizen wordt het noodzakelijke gestolen. In het raam van de totale zelfbeschikking over het eigen leven wordt het "recht op luiheid" opgeëist : "arbeid knecht" immers.

Het grootste deel van hen die zich tegen betaalde arbeid afzetten, stelt andere eisen. Voorbeelden van dergelijke groepen zijn de Nederlandse "Bond Tegen het Arbeidsethos", en de Antwerpse "Bond Arbeidsvrijen". De aanhang van deze groeperingen is erg beperkt (in Antwerpen bv. maximaal 25 personen), en bestaat voornamelijk uit hoger geschoolden (Van Der Loo et al., 1984, 213). Centraal in hun analyse staat de vaststelling dat de werkloosheid enkel verwijst naar een tekort aan banen (Maanders, 1984, 13-23). Werk is er immers nog genoeg te doen. Vanuit deze vaststelling formuleren ze twee eisen : de afschaffing van de sollicitatieplicht, en de invoering van een (arbeidsloos) basisinkomen. Solliciteren heeft immers geen zin meer : er zijn toch te weinig banen, en deze schaarste lijkt in de toekomst niet te zullen verminderen. Via een basisinkomen wordt vrijwilligerswerk mogelijk gemaakt waardoor vele noden gelenigd kunnen worden die tot nog toe onbevredigd bleven. Vele vormen van onbetaalde arbeid ervaren zij immers als zinvoller dan betaald werk. Anders dus dan de autonome beweging ijveren deze groepen voor de erkenning van de onbetaalde (vrijwilligers-)arbeid in plaats van (enkel) op te komen voor het recht op luiheid (Van Der Loo et al., 1984, 135-137). Beide groepen vinden elkaar in hun strijd tegen vervreemdende arbeid. Beide bewegingen wensen tevens door de overheid met rust gelaten te worden bij het uitwerken van hun alternatieven voor loonarbeid : ze willen zich "niet langer laten aanpraten dat werkloosheid een probleem is" (Van Der Loo, 1984, 135).

Daar waar hoger geschoolden hun arbeidsoriëntatie tijdens hun scholing gevormd hebben, ontstaat de arbeidshouding van lager geschoolden eerder via hun ervaringen met werk en via hun contacten met gezinsleden en leeftijdsgenoten. Willis, Roberts en Matthijs argumenteren dat werkloosheid voor bepaalde delen uit de arbeidsklasse steeds als dreiging aanwezig geweest is (Willis, 1983, 621; Roberts, 1984, 322 en 324; Matthijs, 1984, 71). Van oudsher wisselen ze periodes van werk met periodes van werkloosheid af. Daarom ook vormt de ervaring met werkloosheid een onderdeel van hun cultuurpatroon : ze zijn erop voorbereid, en voelen er zich daarom niet zo sterk door belast.

Werkloosheid kan voor sommigen onder hen integendeel een oriënteringsfase zijn, waarvoor de mogelijkheid zich voorheen niet voordeed. Matthijs argumenteert dat werkloosheid voor jongeren uit de middenklasse storend is, omdat ze hun belet om hun periode van experimenteren met rollen op een

zinnvolle wijze af te sluiten (Matthijs, 1984, 74). Jongeren uit de arbeidersklasse kregen voor een dergelijke "uitprobeer"-fase weinig mogelijkheden : ze dienden sneller dan de middenklasse-jongeren in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Voor hen opent een zekere periode van werkloosheid de mogelijkheid om zich over de eigen wensen en mogelijkheden te bezinnen. Dit is precies wat Le Mouël vaststelt in zijn onderzoek (Le Mouël, 1981, 163-172). De meeste jongeren die hun werkloosheid niet als belastend beleefden, vertoonden geen alternatieve arbeidsoriëntatie, maar een instrumentele. Werk werd door hen beschouwd als een middel om geld te verdienen. Toch koesterden ze tevens aspiraties die ze niet konden realiseren in hun vorig werk. Deze ervaren frustraties mondden niet uit in een verwerping van werk "op zich". Wél keerden ze zich tegen het soort werk dat ze zojuist verloren hadden. Hun werkloosheidsperiode stelde hen daarbij in staat om na te gaan wat ze in de toekomst zouden willen realiseren. Deze periode van reflexie werd door hen als tijdelijk ervaren : het was een noodzakelijke periode van heroriëntatie, die hen na enige tijd in staat stelde om over te gaan naar een ander werk dat beter bij hun capaciteiten en wensen aansloot.

Bij hen die hun werkloosheid niet als belastend ervaren zijn we dus alles bij elkaar genomen relatief weinig werkonwilligen tegengekomen. Zelfs binnen deze groep koos een meerderheid voor een of andere vorm van (veelal onbetaalde) arbeid.

3.2. Een meerderheid wil kost wat kost aan het werk

Vooraf zij die werkwilbig zijn beleven hun werkloosheid op een negatieve wijze : ze vertonen het laagste psychisch welzijn en voelen zich het depressiefste (Warr et al., 1985, 82-83). Ook hier reageren de meesten op een individuele wijze : de confrontatie met de schaarste aan arbeidsplaatsen dwingt hen om zich aan te passen aan de (beperkte) mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Deze aanpassing uit zich in de volgende vier aspecten van hun arbeidsmarktgedrag : de houding ten aanzien van betaald werk, de eisen die men aan dit werk stelt, de beoordeling van de kans op het vinden van werk, en het sollicitatiegedrag.

Uit meerdere studies blijkt dat de werkloosheidsbeleving bij de meeste jongeren een opwaarderen van betaald werk tot gevolg heeft. Rosseel ondervroeg in 1982 bijna 700 Vlaamse mannelijke recruten naar hun houdingen ten aanzien van arbeid (Rosseel, 1982 en 1983) (6). Werklozen uit de steekproef waardeerden werken sterker dan werkenden. Zo verwierpen ze de uitspraak "er zijn nog andere manieren dan werken om zich goed door het leven te slaan", terwijl werkenden ermee instemden. Werklozen verwierpen in nog sterkere mate dan werkenden uitspraken die verwezen naar een "arbeidsvrij" leven, zoals : "een leven zonder te moeten werken zou toch veel aangenamer zijn". De werkloosheidsduur had geen invloed op de optie voor een dergelijke leefstijl, doch versterkte daarentegen nog het belang dat men hechtte aan betaalde arbeid. Zo waren de jongeren die langer dan 6 maanden werkloos waren de enigen die instemden met de uitspraak "werk hebben is het belangrijkste in het leven van de mens". Deze verschillen in waardering waren niet te herleiden tot verschillen in scholingsgraad : binnen elk onderwijsniveau bleken werklozen betaalde arbeid sterker te waarderen dan werkenden.

Longitudinaal onderzoek bij schoolgaande jongeren toont eenzelfde tendens aan. Ook Stroink en Andries stelden vast dat de waardering van arbeid toenam bij hen die werkloos waren geweest (Stroink en Andries, 1977, 77-78 en 81). Zo gaf 27% onder hen aan dat ze door hun werkloosheid "ontdekt hadden wat een voorrecht werken eigenlijk is". In een Belgisch longitudinaal onderzoek werd vastgesteld dat de werkloosheidsbeleving het traditionele arbeidsethos versterkte (Georges et al., 1981, 240-241 en 254-257). Bij werkenden daarentegen was dit lichtjes afgenomen. Zo stelden werklozen in sterkere mate dan werkenden dat "men pas iemand is wanneer men werkt". Werklozen worden immers geconfronteerd met het gebrek aan status dat uit hun werkloosheid voortvloeit, wat bijdraagt tot het opwaarderen van betaald werk.

Dit opwaarderen van het belang van werk uit zich in het matigen van de aspiraties die men ten aanzien van een toekomstige baan koestert. Aan het

---

(6) De nu volgende gegevens zijn de resultaten van eigen bewerkingen op het materiaal van Dr. Rosseel. We danken de auteur voor de bereidwilligheid waarmee hij deze gegevens ter beschikking stelde.

einde van de 60-er jaren ontstond onder jongeren de tendens om de ontplooiingskansen via het werk te beklemtonen. Een persoonlijke betrokkenheid bij een als zinvol ervaren werk kwam hierbij als eis op het voorplan. Deze evolutie wordt nu afgeremd en omgebogen (Rosseel, 1984, b, 569-571). Arbeid is immers het instrument voor deze zelfactualisatie, en werd schaars. Het nastreven van werkzekerheid krijgt daarom de bovenhand, en verdringt de eis voor zinvol en interessant werk. Rosseel interpreteert deze evolutie als het teruggrijpen naar conservatieve "vaste waarden", waarbij werk weer een prioritaire levensbehoefte wordt (Rosseel, 1984, b, 576-577).

Het teruggrijpen naar werkzekerheid als antwoord op het tekort aan arbeidsplaatsen werd al aan het begin van de economische crisis vastgesteld. Reeds in 1975 registreerde Braun onder jeugdige werklozen een dermate grote angst voor werkloosheid, dat ze zich bereid verklaarden om "gelijk welk werk" aan te nemen (Braun, 1977, 50). Uit het onderzoek van Stroink en Andries blijkt dat de meeste schoolverlaters die aan werk waren geraakt, dit ook werkelijk gedaan hadden : 49% nam "de eerste de beste baan aan die ze konden krijgen", en 14% had "met ander of minder werk genoeg moeten nemen" (Stroink en Andries, 1977, 78). Slechts 31% vond uiteindelijk "de baan die ze wilden hebben". Ook uit actueel onderzoek blijkt dat 50 à 60% van de jonge werklozen elke baan wil accepteren die er maar te krijgen is (De Graaf en Paauwe, 1984, 18; War et al., 1985, 79).

Dat het benadrukken van werkzekerheid ten koste ging van het beklemtonen van de eis voor zinvol werk, blijkt uit een vergelijkend onderzoek naar de evolutie in de opvattingen van werklozen tussen 1974 en 1982 (Becker et al., 1983, 10-22). Het belang dat werklozen hechten aan interessant werk en aan autonomie in de werksituatie nam van 1974 tot 1982 af. Daarentegen bleken werklozen sterker dan vroeger bereid te zijn om weinig aantrekkelijk werk aan te nemen, zoals ploegenarbeid en werk aan de lopende band. Ook de offerbereidheid nam toe : méér werklozen bleken bereid om zich op eigen kosten om te scholen of om tijdelijk werk aan te nemen zonder vooruitzicht op vast werk. Vooral de sterke toename van de bereidheid om een werk aan te nemen waarvoor men niet opgeleid is, was opvallend. Dergelijk werk impliceert immers meestal een tewerkstelling onder het diploma. Daar waar 53% van de werklozen in 1974 bedankten voor een dergelijke job, daalde dit aantal in 1982 tot slechts 33% : een afname van 20% ! Al deze resultaten duiden op een toename van de (individuele) aanpassing aan de beperkte

arbeidsmarktperspectieven. Wanneer de arbeid sterker gewaardeerd wordt, terwijl de kansen om aan werk te geraken geringer worden, dan dient men het ambitieniveau naar beneden te schroeven in de hoop om zo werk te vinden.

De gegevens in de vorige alinea hadden betrekking op de totale werklozen-groep. Er werden geen resultaten voor jongeren afzonderlijk gerapporteerd. De kans dat jongeren van de globale groep afwijken is evenwel klein (Cremers, 1985, 184). Onderzoek bij jonge werklozen laat immers analoge resultaten zien. De werklozen uit Rosseels onderzoek stemden in veel zwakkere mate dan werkenden in met de uitspraak "het zou me ziek maken als ik werk moest doen dat me zinloos, nutteloos of overbodig lijkt" (Rosseel, 1982). Werklozen die langer dan 6 maanden werkloos waren, bleken tevens in sterkere mate dan kortstondig werklozen bereid om hun vrije tijd op te offeren aan hun werk. Longitudinaal onderzoek toont dan ook aan dat jongeren, die na het verlaten van de school gedurende één jaar werkloos bleven, de eisen die ze aan een mogelijke job stellen matigden (Dowling en O'Brien, 1983, 91-96). Zo wensten ze in mindere mate een beroep waarin ze hun eigen ervaring en deskundigheid konden aanwenden. De aspiraties van hen die steeds gewerkt hadden sinds het verlaten van de school waren ten gevolge van deze werkervaring gestegen.

Ook via hun sollicitatiegedrag en via het inschatten van hun kansen om werk te vinden, passen jongeren zich aan de realiteit op de arbeidsmarkt aan. Uit Engels onderzoek blijkt dat de verwachting om op korte termijn werk te zullen vinden afneemt, naarmate de jongere langer werkloos is (Ullah en Banks, 1985, 56). Jongeren die na het verlaten van de school werkloos werden, stemmen tevens minder dan toen ze nog naar school gingen in met de uitspraak "wie echt werk wil, zal er ook vinden" (Georges et al., 1981, 267). Hun negatieve ervaringen met solliciteren leerden hen immers dat dit niet zo is, en brachten hen ertoe om hun kansen op werk lager te gaan inschatten. Ook het sollicitatiegedrag neemt af naarmate de jongere langer werkloos is (Warr et al., 1985, 85-86). Solliciteren levert immers niet steeds het gewenste resultaat op. Van hen die in een Limburgs onderzoek actief bleken te solliciteren, was 53% na één jaar nog steeds werkloos (Vints, 1977, 82-83). Uit de R.V.A.-enquête blijkt dan ook dat het sollicitatiegedrag na één jaar werkloosheid in sterke mate daalt (De Valck, 1981). Deze daling van het sollicitatiegedrag is psychologisch gezien

zeer goed te begrijpen (Demers, 1983, 789). Telkens opnieuw afgewezen worden is demoraliserend, en tast op de duur het gevoel van eigenwaarde aan. Een afremmen of zelfs stopzetten van de frequentie waarmee men solliciteert dient dan ook begrepen te worden als een verdedigingsreactie : de werkloze beschermt zich tegen moeilijk te verwerken afwijzingen (Roberts, 1984, 323). De aanhoudende inzet en energie die solliciteren vergt kan tevens slechts gedurende een beperkte periode volgehouden worden, zeker wanneer blijkt dat deze inzet weinig resultaat oplevert. Blijven solliciteren blijkt dan een "zinloze pijniging" : er is toch geen werk. Deze ervaringen dragen bij tot de hoger beschreven gevoelens van machteloosheid : de jongere verliest controle over de eigen tewerkstelling en verzinkt in apathie en passiviteit.

De afname van de frequentie waarmee men solliciteert impliceert geen werk-onwilligheid. Meer dan 3/4 van hen die op het ogenblik van de bevraging geen werk zochten, gaf in een Limburgs onderzoek aan dat ze op korte termijn wilden gaan werken (Vints, 1977, 80-86). Uit uitgebreid Engels onderzoek blijkt immers dat de werkloosheidsduur de tewerkstellingswens niet beïnvloedt (Warr et al., 1985, 81-86). Werklozen passen zich dus niet aan hun situatie aan door het belang van het (onbereikbare) werk te devalueren. Wél geven ze het actief nastreven ervan op, omdat de ervaring uitwijst dat ze het toch niet kunnen bereiken. Een afname van de sollicitatiefrequentie bij langdurige werkloosheid impliceert al evenmin dat jongeren de laatste jaren minder zouden solliciteren dan vroeger. Uit Nederlands vergelijkend onderzoek blijkt precies het omgekeerde : werklozen gingen pessimistischer denken over hun kans om werk te vinden, doch gingen er tevens intenser naar zoeken (Becker et al., 1983, 10 en 15). Dit kadert in het raam van de toegenomen offerbereidheid : arbeid werd schaarser en daardoor belangrijker. Werklozen zijn daarom bereid om méér dan voorheen grote inspanningen te doen om het te verwerven.

4. BELEVINGSVERSCHILLEN NAAR SCHOLINGSGRAAD EN GESLACHT

Werkloosheid treft vooral de zwakkere groepen op de arbeidsmarkt en leidt daarom tot een vergroting van de sociale ongelijkheid en van de discriminatie van de vrouw : de hoger geschoolden verdringen de lager geschoolden op de arbeidsmarkt, en de mannen verdringen er de vrouwen. Ook op belevingsvlak vergroot werkloosheid deze ongelijkheid : lager geschoolden lijden erger onder hun werkloosheid dan hoger geschoolden, en jonge vrouwen beleven hun werkloosheid op een negatievere wijze dan jonge mannen. Om hieraan te ontsnappen trekken vele vrouwen zich na enige tijd terug uit de arbeidsmarkt, wat hun ongelijke positie nog vergroot.

4.1. Ook in psychisch opzicht worden lager geschoolden het zwaarst getroffen door werkloosheid

Een overzicht van de literatuur toont aan dat lager geschoolden ook in psychisch opzicht sterker getroffen worden door werkloosheid dan hoger geschoolden (Hepworth, 1980, 139-145; Van Loon et al., 1982, 15; Warr, 1983, 20; Becker en Vink, 1984, 94 en 96). Bij werkloosheid is hun psychisch welbevinden lager dan dat van hoger geschoolden, en voelen ze zich minder tevreden over hun leven in het algemeen. Deze bevindingen hebben betrekking op de totale leeftijdsgroep. Toch is er weinig evidentie om te veronderstellen dat dit belevingsverschil afwezig zou zijn binnen de jongerengroep. Hiervoor zijn meerdere redenen.

Lager geschoolde jongeren beleven de financiële achteruitgang die werkloosheid met zich meebrengt, als belastender dan hoger geschoolden (Ter Huurne, 1982, 62-65). Hun eventuele inkomen is dikwijls nodig als bijdrage tot de welvaart van het ouderlijk gezin. Deze laatsten kunnen hun werkloze kinderen dan ook niet in dezelfde mate financieel steunen als ouders uit de hogere inkomenscategorieën. Wellicht verklaart dit mede waarom vooral lager geschoolden het storend vinden dat ze hun ouders niet financieel kunnen ontlasten (Kwekkeboom en Neefs, 1984, 504; Alaluf et al., 1983, 84). Daarbij komt nog dat lager geschoolden in sterkere mate dan hoger geschoolden een instrumentele arbeidsoriëntatie vertonen : ze gaan in de eerste plaats werken om geld te verdienen (Georges et al. 1981, 239; Claes et al., 1984, 57-76). Het gebrek aan inkomsten ten gevolge van

werkloosheid wordt vooral door hen aanvoeld : dit inkomen vormde immers hun hoofdmotief om te werken.

Lager geschoolden ondervinden méér moeilijkheden met hun tijdsbesteding en vervelen zich daarom sterker, dan hoger geschoolden (Taylor, 1983, 35-39; Ter Huurne, 1982, 64-65). Vooral zij motiveren hun werkwil immers vanuit de nood om " bezig " te zijn (Dewaele en Douterlungne, 1984) (7). Bij werkloosheid ondervinden ze daarom meer problemen om hun tijd door te brengen. Noch in hun scholing, noch in hun - eventuele - vroegere werksituatie leerden ze omgaan met deze "extra vrije tijd" (Lagrou, 1985, 9-10). Wie steeds dient uit te voeren wat anderen beslissen geraakt passief ingesteld, terwijl een gebrek aan algemene vorming de mogelijkheden tot creativiteit inperkt. Veel lager geschoolden besteden daarom hun vrije tijd op een passieve en consumptieve wijze (Ter Huurne, 1982, 65). Hiervoor is sinds hun werkloosheid echter minder geld beschikbaar, wat hun moeilijkheden met hun tijdsbesteding nog vergroot. Hoger geschoolden vermelden vaker dan lager geschoolden dat ze de "vrijheid en vrije tijd" waarderen die werkloosheid hen biedt (Ter Huurne, 1982, 61; Van Büchem, 1977, 122). Ze zijn immers voorstanders van een arbeidsethos waarin zowel werk waarbij ze van een zekere vrijheid en autonomie kunnen genieten, als vrije tijd centraal staan (Rosseel, 1982) (8). Gedurende hun werkloosheid zijn ze daarom actiever dan lager geschoolden : ze leggen zich sterker toe op hobby's en vrijetijdsactiviteiten, en verklaren zich ook in sterkere mate bereid om zich bij te scholen en om activiteiten te volgen voor werklozen (Gravelotte et al., 1975, 67; Arits et al., 1976, 18-25; Vints, 1977, 101). Deze hogere activiteitsgraad maakt hun werkloosheid psychisch minder belastend (Warr, 1984, 271-275; Warr et al., 1985, 82-83).

Hoger geschoolden kunnen hun situatie gemakkelijker herdefiniëren omwille van hun hogere scholingsgraad. Hierdoor kunnen ze er zich wellicht -

---

(7) Niet gepubliceerde resultaten van onderzoek van beide H.I.V.A.-medewerkers over de "projecten indirect arbeidsmarktgerichte opleiding voor jonge laaggeschoolde werkzoekenden" ("experimenten Lenssens") en de E.E.G.-experimenten alternerend leren i.s.m. het Ministerie van Onderwijs.

(8) Resultaten van de eigen analyse op Rosseels gegevens.

tijdelijk - beter aan aanpassen. Zo kunnen velen hun capaciteiten toch nog valoriseren via vrijwilligerswerk, wat tevens tegemoetkomt aan hun nood aan status en erkenning. Lager geschoolden daarentegen stemmen in sterkere mate dan hoger geschoolden in met het traditionele arbeidsethos (Rosseel, 1982, 7-9; 1983, 8-9; Georges et al., 1981, 82-83). Dit stelt dat men pas waardevol is voor de samenleving, wanneer men werkt. Alternatieven voor arbeid zijn voor hen daarom minder aanvaardbaar. Hun sterkere gehechtheid aan de traditionele arbeidsmoraal verklaart tevens waarom ze zich in sterkere mate dan hoger geschoolden doelloos voelen ten gevolge van werkloosheid (Van Büchem, 1977, 122). Een arbeidsloos leven berooft hen immers van hun bron van erkenning in de samenleving (Geers, 1982, 3). Om dezelfde reden is werkloosheid voor lager geschoolden beschamender, en leidt deze vooral bij hen tot gevoelens van minderwaardigheid (Gravelotte et al., 1975, 75).

Tenslotte hebben lager geschoolden méér kans op werkloosheid, en hebben ze - eens werkloos - minder kans om op korte termijn werk te vinden (Vints, 1977, 61). Het fenomeen van de "diploma-inflatie" werkt dit nog sterker in de hand : meer en meer nemen hoger geschoolden werk aan onder hun diploma, waardoor ze de lager geschoolden verdringen naar de onderste lagen van de arbeidsmarkt (Heijink, 1984, 28). Lager geschoolden zijn zich vanzelfsprekend bewust van hun geringe kansen op werk (A.C.V.-Waasland, 1979, 19-20; Georges et al., 1981, 94 en 101-102). Vooral zij zijn daarom pessimistisch ten aanzien van de toekomst (Ter Huurne, 1982, 65). Ten gevolge van hun geringe perspectieven op de arbeidsmarkt beoordelen ze hun (eventuele) vorige werk en hun opleiding als een onvoldoende basis voor een toekomstige betrekking (Arits et al., 1976, 27). Het is dan ook niet verwonderlijk dat het vooral lager geschoolden zijn die minder eisen gaan stellen aan een mogelijke baan : 78% van hen die beschikten over een getuigschrift van het lager secundair onderwijs, vonden dat "het beter is om gelijk welk werk te aanvaarden dan te gaan stemtelen", tegenover "slechts" 52% van de universitaireren (Georges et al., 1981, 105). Wellicht zijn hun geringe kansen op werk de oorzaak van de lagere frequentie waarmee ze solliciteren (Arits et al., 1976, 32). Deze houding weerspiegelt immers een realistische aanpassing aan de beperkte mogelijkheden die voor hen op de arbeidsmarkt openstaan (Warr et al., 1985, 85-86). Lager geschoolde werklozen voelen zich tevens weerlozer en zijn daardoor fatalistischer ingesteld (Geers, 1982, 3; Becker en Vink, 1984, 96).

Omwille van hun zwakke positie in de samenleving zijn de gevoelens van persoonlijke machteloosheid en maatschappelijke vervreemding van oudsher het hoogste onder deze bevolkingsgroep (Reynolds, 1974, 120-148). Ook deze gevoelens dragen bij tot een afname van hun sollicitatiegedrag, waardoor ze sneller dan hoger geschoolden in apathie verzinken.

Het belevingsverschil tussen hoger en lager geschoolden mag niet overroepen worden. Ook hier hebben we te maken met een relatief verschil : werkloosheid is voor beide groepen psychisch belastend en brengt voor allen psychisch onwelzijn met zich mee. Voor lager geschoolden geldt dit echter in nog sterkere mate dan voor hoger geschoolden. Doch ook voor deze laatsten is een gefrustreerde werkmotivatie deprimerend (Feather en Bond, 1983, 248-250). Daarbij komt nog dat hoger geschoolden blijk geven van een expressieve arbeidsoriëntatie : werk is voor hen het middel bij uitstek om zich te ontplooiën (Georges et al., 1981, 150; Ter Huurne, 1982, 65). Een blokkering van dit streven leidt bij hen tot de beleving van nutteloosheid : de samenleving heeft hun capaciteiten niet nodig. Zij voelen zich daarom in sterkere mate dan lager geschoolden uit de samenleving gestoten (Van Büchem, 1977, 122).

4.2. Meisjes lijden sterker onder hun werkloosheid dan jongens, en trekken zich daarom terug uit de arbeidsmarkt

Onderzoek op grote groepen jeugdige werklozen onder de 19 jaar toont aan dat meisjes hun werkloosheid als belastender ervaren dan jongens : hun niveau van psychisch welzijn is lager en ze voelen zich depressiever en angstiger dan hun mannelijke leeftijdsgenoten (Banks en Jackson, 1982, 794; Warr et al., 1985, 79-80). Hiervoor zijn diverse redenen. Meisjes zijn nog sterker gehecht aan betaald werk dan jongens (Warr et al., 1985, 79-80). Betaald werk wordt door hen immers beschouwd als het middel bij uitstek tot financiële onafhankelijkheid (Le Gall en Gascoin, 1983, 69-92; Georges et al., 1981, 75 en 79). Deze nood aan zelfstandigheid en autonomie nam de laatste decennia sterk toe onder jonge vrouwen, ook onder hen die lager geschoold zijn (Le Gall en Gascoin, 1983, 69-92; Kwekkeboom en Neefs, 1984, 504-505). Ook de nood aan individuele zelfontplooiing via betaalde arbeid nam toe onder vrouwen (Le Gall en Gascoin, 1983, 90). Sommige onderzoekers stellen dan ook vast dat meisjes in de planning van hun

verdere levensloop evenveel belang hechten aan werk als jongens (Roberts, 1984, 325). De frustratie van deze hogere werkmotivatie veroorzaakt bij hen daarom psychisch onwelzijn. Dit wordt nog versterkt door hun geringe kansen op de arbeidsmarkt. Ze zijn daarom pessimistischer in hun verwachtingen om werk te vinden (Georges et al., 1981, 94; Hagendoorn en Janssen, 1983, 173). Het conflict tussen aspiraties en de haalbaarheid ervan is bij meisjes het grootste. Als reactie hierop stellen ze hun eisen lager : méér dan jongens zijn ze bereid om minder prettig werk te doen, en om werk aan te nemen onder hun niveau (Cremers, 1985, 186). Ook dit helpt niet steeds : uit onderzoek blijkt dat vrouwen, zelfs bij gelijke inspanningen om werk te vinden, toch minder aangeworven worden dan mannen (Vints, 1977, 82-83).

Het onwelzijn dat hieruit voortvloeit wordt nog in de hand gewerkt door de sociale isolatie die werkloosheid met zich meebrengt. Meisjes lijden hieronder erger dan jongens (De Valck, 1981). Dit is ook zo in de totale werklozenpopulatie (Van Büchem, 1977, 122; Van Loon et al., 1982, 74-75). Vrouwen motiveren hun deelname aan het arbeidsproces immers sterker vanuit de nood aan sociale contacten (Claes et al., 1984, 73 en 76). Ook het stigma van de werkloosheid ervaren meisjes in sterkere mate dan jongens (Warr et al., 1985, 79-80). Ze schamen zich sterker voor hun werkloosheid en krijgen er vaker verwijten over. De stempelcontrole wordt door hen tevens als vernederender ervaren (Arits et al., 1976, 14-15). Sommigen ervaren deze verwijten als één van de pijnlijkste aspecten van hun werkloosheid (Kwekkeboom en Neefs, 1984, 499-500). Hun grotere nood aan sociaal contact versterkt wellicht de gevoeligheid voor dergelijke opmerkingen. Het is echter de contestatie van het recht op arbeid voor vrouwen dat aan de grondslag ligt van deze verwijten (Lagrou et al., 1984, 84). Vooral thuiswerkende vrouwen beleven immers een belangenconflict met deze werkloze meisjes. Werkloze vrouwen worden in hun ogen voor hun huishoudelijke taken betaald, terwijl zij voor hun huishoudelijk werk geen vergoeding ontvangen. Ze verwijten de werkloze (gehuwde) vrouwen dan ook dat ze "profiteren" van hun werkloosheidsuitkeringen (Arits et al., 1976, 16). Werkloze meisjes voelen deze verwijten sterk aan, vermijst zij hun situatie vooral vergelijken met deze van andere vrouwen en slechts in mindere mate refereren naar de positie van mannen.

Tenslotte doet de werkloosheidsbeleving vooral vrouwen terugvallen op het (eventueel ouderlijke) gezin, wat hun isolatie nog versterkt. Mannen verwierven immers het "recht op de straat" (Roberts, 1984, 325). Vooral zij zijn buitenshuis bezig met hobby's, uitgaan met vrienden en participatie aan clubs en verenigingen (Arits et al., 1976, 17-18; Warr et al., 1985, 80-81). Precies deze activiteiten dragen bij tot het verhogen van het welzijn van werkloze jongeren (Warr et al., 1985, 82-85).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat vele meisjes na een zekere tijd terugvallen in het traditionele rollenpatroon en de verantwoordelijkheid van het huishouden en de opvoeding van de (eventuele) kinderen opnemen. Deze terugtrekking uit de arbeidsmarkt wordt in vele studies vastgesteld (9).

Veelal laten deze meisjes zich eveneens uitschrijven uit de werkloosheidsvoorzieningen (Taylor, 1983, 49-50; Cremers, 1985, 187 en 190). Vermoedelijk verloopt dit proces in twee fasen. In een eerste fase nemen vele meisjes een deel van de huishoudelijke taken op, om "iets om handen te hebben". Omwille van de heersende rolpatronen wordt dit tevens van hen verwacht. De meisjes zelf doen het "bij gebrek aan beter", in afwachting tot ze werk vinden (Kwekkeboom en Neefs, 1984, 500-501). Echt prettig vinden ze het echter niet : het vormt voor hen immers geen bevredigend alternatief voor betaald werk. Na verloop van tijd blijkt dan dat hun aspiraties op een baan veelal onrealiseerbaar zijn : solliciteren levert niets op, en de druk van de omgeving om de traditionele vrouwenrol op te nemen wordt groter. Deze rol ligt immers in de lijn van hun opvoeding. Velen verzaken dan ook aan hun beroepsaspiraties en leggen zich toe op hun gezin. Deze ommezwaai vindt vooral plaats na langdurige werkloosheid, wanneer de huwelijksleeftijd van ongeveer 20 jaar bereikt werd (Warr et al., 1982, 210). In dit longitudinale onderzoek werd vastgesteld dat het psychische welzijn van deze vrouwen toenam vanaf het ogenblik dat ze zich uit de arbeidsmarkt terugtrokken.

---

(9) Ondermeer in : Braun, 1977, 50-51; Warr, Jackson en Banks, 1982, 210, Demers, 1983, 798; Taylor, 1983, 49-50; Heijink, 1984, 27; Cremers, 1985, 187 en 190.

Op korte termijn kunnen er inderdaad positieve effecten verwacht worden. Het stresserende van de werkloosheidssituatie valt immers weg. Tevens vertonen vrouwen ten gevolge van hun socialisatie ook een sterke gerichtheid op huwelijk en gezin (Kwekkeboom en Neefs, 1984, 505; Rosseel, 1984, a, 27). Bij navraag naar de positieve kanten van hun werkloosheid verwijzen vele (gehuwde) jonge vrouwen dan ook naar de toename van tijd voor de huishouding (26%) en voor het opvoeden van kinderen (20%) (Arits et al., 1976, 13-14). Het opnemen van de rol van "huisvrouw" biedt tevens een zekere tijdsstructuur, en schept de mogelijkheid tot erkenning en waardering binnen de gezinskring (Kwekkeboom en Neefs, 1984, 501). In vergelijking met deze vrouwen beleven de meeste mannen hun werkloosheid als belastender. Daar waar deze vrouwen hun traditionele geslachtsrol opnemen om aan de werkloosheid te ontsnappen, belet de werkloosheid de man juist om zijn traditionele rol van kostwinner op te nemen. Willis argumenteert dat het gevoel "een man te zijn" in arbeidersculturen nauw samenhangt met hun capaciteit om (lichamelijke) arbeid uit te voeren, en een arbeidsloon te verdienen (Willis, 1983, 621). Ook in de middenklasse hangt de status van de man af van zijn capaciteit om zijn gezin te onderhouden. Jonge mannen klagden daarom vaker dan vrouwen over de financiële nadelen van hun werkloos zijn, en ervaren de grootste subjectieve deprivatie op financieel vlak (Van Der Leeden en Schoemaker, 1974, 66; Warr et al., 1985, 79-80). Ze voelen zich tevens nuttelozer, vermits ze hun rol van kostwinnaar niet kunnen opnemen (Arits et al., 1976, 13).

Op lange termijn brengt de rol van "huisvrouw" echter analoge nadelen met zich mee als werkloosheid (Taylor, 1983, 49-50). Ook hier dreigt het gevaar voor sociale isolatie. Het huisvrouwenbestaan is tevens maatschappelijk weinig gewaardeerd. Ook hun drang naar autonomie wordt er door gefrustreerd. De financiële afhankelijkheid van de partner kan daarom een blijvende bron van ongenoegen en conflicten worden in hun huwelijk. Uit longitudinaal onderzoek blijkt tevens dat tewerkstelling vooral bij meisjes leidt tot groei in psychisch opzicht : vooral hun zelfwaarde steeg, en zij waren de enigen die een vooruitgang vertoonden in de ontwikkelingsfase die ze volgens Erickson op dat ogenblik dienden te voltooien (Gurney, 1980, 175-182; Gurney, 1980, 205-213; Tiggemann en Winefield, 1984, 33-42). Deze psychische groei wordt ontzegd aan hen die zich uit de arbeidsmarkt terugtrekken. Wellicht trekken velen zich slechts tijdelijk terug : na enige jaren wensen ze opnieuw tewerkgesteld te worden. Het is echter de vraag

of ze na een lange onderbreking van hun loopbaan nog wel aan de slag zullen kunnen. Hun oorspronkelijke beroepskennis en -ervaring konden ze immers niet verder onderhouden of ontwikkelen. Op lange termijn zou deze "voorlopige" keuze wel eens op een "gedwongen permanente" keuze kunnen uitdraaien, met alle frustraties en wrevel vandien.

5. BESLUIT

Ook voor jongeren vormt werkloosheid een negatieve ervaring. Toch lijden ouderen iets sterker onder hun werkloosheid. Jongeren integreerden zich immers nog niet in de samenleving. Op korte termijn is werkloosheid voor jongeren daarom minder belastend : ze verlengen hun positie van "jongere" die nog geen verantwoordelijkheid opnam. Dit kan slechts gedurende een beperkte periode volgehouden worden. Op lange termijn heeft werkloosheid vooral voor jongeren negatieve gevolgen. Door de verplichte verlenging van hun randpositie in de samenleving, blokkeert men hun persoonlijkheidsontplooiing en verhindert men hun maatschappelijke integratie. Dit geldt vooral voor hen die langdurig werkloos moeten blijven : een groeiende groep sociaal en psychisch gedepriveerden wordt erdoor verdrongen naar de onderkant van de samenleving. Deze gevoelens van achterstelling worden nog versterkt door de beleving overbodig te zijn : vooral jongeren voelen zich gefrustreerd in hun wens om hun mogelijkheden te benutten. Over de gevolgen van dit alles op langere termijn is slechts weinig geweten. De kosten van deze geblokkeerde ontwikkeling op individueel en op sociaal vlak kunnen groot zijn. Daarom verdienen deze lange termijn-effecten meer aandacht in toekomstig onderzoek.

De gevolgen van de jongerenwerkloosheid op maatschappelijk vlak kregen (iets) meer aandacht in de literatuur. Er wordt immers herhaaldelijk verondersteld dat werkloosheid bij jongeren zal leiden tot radicalere politieke opvattingen, een toename van de delinquentie en de keuze voor een leefstijl waarin arbeid slechts een ondergeschikte rol speelt. Deze reacties komen slechts bij een kleine minderheid effectief voor. Veelal zijn ze geen gevolg van de werkloosheidsbeleving, doch gaan ze de werkloosheid vooraf. De werkloosheidservaring versterkt bij deze jongeren wel deze reeds bestaande radicale of delinquente gedragingen. Een toename van de werkloosheid kan op termijn tevens bijdragen tot het marginaliseren van een steeds grotere groep jongeren, met een verhoging van dergelijke radicale en delinquente gedragingen als gevolg.

De meeste werkloze jongeren reageren echter op een andere wijze. Ze radicaliseren niet, doch vervreemden omwille van hun werkloosheid van de samenleving en haar politiek systeem. Deze toename van gevoelens van

machteloosheid en vervreemding bij de meerderheid van de werkloze jongeren zou op lange termijn wel eens nefaster kunnen zijn voor de samenleving, dan de toename van het politiek radicalisme onder een kleine minderheid. De meeste werkloze jongeren pogen zich aan hun werkloosheid aan te passen. Ze zoeken op individueel vlak naar (veelal legale) oplossingen voor hun situatie, bv. door zich bij te scholen, door te helpen in de huishouding, of door zich toe te leggen op een hobby of vrijwilligerswerk. Tevens passen ze zich aan hun beperkte kansen op de arbeidsmarkt aan, door het belang van betaalde arbeid sterker te gaan waarderen. Om hun kansen op werk te verhogen, matigen ze de eisen die ze aan een potentiële baan stellen.

De werkloosheidsbeleving versterkt de reeds bestaande ongelijkheid op de arbeidsmarkt. De lager geschoolden lijden sterker onder hun werkloosheid dan de hoger geschoolden. Meisjes beleven hun werkloosheid als belastender dan jongens. Om hieraan te ontkomen trekken velen zich na verloop van tijd terug uit het arbeidsproces.

BIBLIOGRAFIE

- A.C.V.-WAASLAND, Enquête over de sociale en menselijke gevolgen van de werkloosheid. Het werklozenprobleem. "Wij maken er werk van", A.C.V.-Waasland, Hendrik Heymanplein 7, Sint Niklaas, 44 pp. + 35 pp. bijlagen.
- ALALUF, M., DESMAREZ, P. en DOMB, I., Life patterns of poorly educated young unemployed people in the Charleroi region. In : Growing up without work. Two case studies, Assen-Vangorcum, The Netherlands, june 1983, 57-95.
- ARITS, T., KELCHTERMANS, L. en VINTS, L., Jeugdwerkloosheid in Limburg. Rapport IV : Situatiebeleving en motivatie van de jonge werkloze, Limburgse Economische Raad, Limburgse Raad voor Samenlevingsopbouw, juli 1976, 65 pp.
- BANKS, M.H., JACKSON, P.R., Unemployment and risk of minor psychiatric disorder in young people : cross-sectional and longitudinal evidence, Psychological Medicine, 1982, 12, 789-798.
- BARENDSE, K., BUIJZE, Q., CAPEL, C., DOORNEBAL, F., OLDE DAALHUIS, A. en STEGINK, M., Werkloosheid en gezin, Wageningen, Uitgeverij De Uitbuyt, 1976, 184 pp.
- BAX, E.H., Oriëntaties van lager geschoolde werkloze en werkende mannelijke jongeren, Mens en Maatschappij, 1979, 4, jrg. 54, 361-386.
- BECKER, J.W. en VINK, R., Werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden vergeleken. Eerste resultaten van een leefsituatieonderzoek uit 1982, Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Stukwerk Nr. 18, 1984, 114 pp.
- BECKER, J.W. en VINK, R., Een nieuwe maatschappelijke tweedeling ? Over de leefsituatie van werklozen. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, jrg. 1, 1985/1, 79-88.
- BECKER, J.W., VINK, R. en WIEBRENS, C.J., Opvattingen van werklozen 1974-1982, Stukwerk Nr. 13, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, november 1983, 37 pp.
- BRAUN, F., Youth Unemployment in West Germany, The Psycho-Social aspect. In : PETTMAN, B.O. en FYFE, J., Youth Unemployment : In Great Britain and the federal republic of Germany, West Yorkshire, 1977, MCB Publications, 47-58.
- BREAKWELL, G.M., COLLIE, A., HARRISON, B. en PROPPER, C., Attitudes towards the unemployed : effects of threatened identity, British Journal of Social Psychology, 1984, 23, 87-88.
- BRUSTEN, M., Juvenile unemployment and juvenile delinquency, Paper presented at the Session on 'Deviance Welfare and Economy', organized by the Research Committee for Sociology of Deviance and Social Control (ISA) and the Research Committee for Sociotechnics at the 10 th World Congress of Sociology, 20 aug., 1982, Mexico City, 11 pp.

- CLAES, R., COETSIER, P., QUINTANILLA, A.R., WILPERT, B., ANDRIESSEN, J.H.T.H., DRENTH, P.J.D. en VAN DER KOOY, R.N., Meaning of working : A comparison between Flanders, Germany and The Netherlands. In : Koopman-Iwema, A.M. en Roe, R.A. (ed.), Work and Organizational psychology. European Perspectives. Selected papers from the First North-West European Conference on the Psychology of Work and Organization, Nijmegen, The Netherlands, March 28-30, 1983, Lisse, Swets & Zeitlinger, 1984, 57-76.
- CLARK, A.W. en CLISSOLD, M.P., Correlates of adaptation among unemployed and employed young men, Psychological Reports, 1982, 50, 887-893.
- COOLS, E., The meaning of work in the age of unemployment. Historical developments in the work system and their significance for welfare and health care. Proceedings of the ICOMH conference "Mental health and the economic recession", Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg, 1984, jrg. 62, nr. 8, 308-312.
- COSSEY, H., HEDEBOUW, G. en VERBRUGGHE, B., De syndicale werking. Een samenvattend beeld, juni 1984, Leuven; H.I.V.A., 38 pp.
- CREMERS, J., Jongeren over werk en werkloosheid, een eerste inventarisatie, Jeugd en samenleving, maart 1985, 3, 180-192.
- DE BOER, N. en DE GRAAF, W., Het verschijnsel vandalisme is méér dan vernielen alleen, Marge, 1984, nr. 10, 402-404.
- DE GRAAF, J. en PAAUWE, J., Jongeren over werk, werkloosheid en vakbeweging, Utrecht, C.N.V., mei 1984, 122 pp. + bijlagen.
- DEMERS, M., Chômage chez les jeunes. Conséquences psychologiques et sociales, Relations Industrielles, 1983, vol. 38, no. 4, 785-814.
- DERBER, C., Unemployment and the entitled worker : job- entitlement and radical political attitudes among the youthful unemployed, Social Problems, 1978, Vol. 26, nr. 1, okt., 26-37.
- DE VALCK, N., Enquête over de beleving en de gevolgen van de werkloosheid. Verwachtingen die werklozen hebben omtrent de R.V.A., Brussel, R.V.A., mei 1981, 60 pp.
- DE WITTE, H. en LAGROU, L., Houdingen ten aanzien van categorieën van werklozen, Niet-gepubliceerd onderzoeksvoorstel Centrum voor Gemeenschapspychologie, Leuven, K.U.L., 1984, 21 pp.
- DOWLING, P., O'BRIEN, G.E., The effects of employment, unemployment and further education upon the work values of school leavers. Australian Journal of Psychology, vol. 33, no 2, 1981, 185-195.
- DOWLING, P., O'BRIEN, G.E., The work values of unemployed and employed youth : a reply to Rump, Australian Journal of Psychology, Vol. 35, nr. 1, 1983, 91-96.
- EISENBERG, Ph., LAZARFIELD, P.F., The psychological effects of unemployment, The Psychological Bulletin, 1938, vol. 35, nr. 6, 358-390.

- ELLING, M., Jeugdige Werklozen : Een overbodige generatie ? Jeugd en Samenleving, 1978, jrg. 8, nr. 9, 519-536.
- FEATHER, N.T., Unemployment and its psychological correlates : A study of depressive symptoms, self-esteem, protestant ethic values, attributional style, and apathy, Australian Journal of Psychology, vol. 34, nr. 3, 1982, 309-323.
- FEATHER, N.T., BOND, M.J., Time structure and purposeful activity among employed and unemployed university graduates, Journal of Occupational Psychology, 1983, 56, 241-254.
- FEATHER, N.T., DAVENPORT, P.R., Unemployment and depressive affect : A motivational and attributional analysis, Journal of Personality and Social Psychology, 1981, vol. 41, nr. 3, 422-436.
- FONCK, H. en VAN DEUN, R., Arbeidersjongeren. Een onderzoek naar religiositeit en maatschappelijke opvattingen, K.A.J., Brussel, 1983, 172 pp.
- FURNHAM, A., Explanations for unemployment in Britain, European Journal of Social Psychology, 1982, vol. 12, 335-352.
- GASKELL, G., SMITH, P., 'Alienated' black youth : an investigation of 'conventional wisdom' explanations, New Community 9, 1981, 182-193.
- GASKELL, G., SMITH, P., An investigation of youth's attributions for unemployment and their political attitudes, Journal of Economic Psychology, 1985, nr. 6, 65-80.
- GEERS, F., R.V.A./2, De beleving van de werkloosheid, Intermediair. Tijdschrift voor leidinggevende personen, 8 oktober 1982, 1-6.
- GEORGES, R., LEDOUX, Y. en LISEIN-NORMAN, M., Les jeunes et le travail : attitudes et préférences, Brussel, Nationaal Onderzoeksprogramma in de sociale wetenschappen, Diensten van de Eerste Minister, Programma van Wetenschapsbeleid, 1981, 11, 308 pp.
- GRAVELOTTE, R., HATENBOER, A. en KOSTER, A., Jeugdwerkloosheid in Leiden. II. De belevingsaspecten nader onderzocht, Leiden, Vakgroep Klinische psychologie Rijksuniversiteit te Leiden, jan. 1975, 92 pp.
- GURNEY, R.M., Does unemployment affect the self-esteem of school-leavers ? Australian Journal of Psychology, vol. 32, nr.3, 1980, 175-182.
- GURNEY, R.M., The effects of unemployment on the psycho-social development of school-leavers. Journal of Occupational Psychology, 1980, 53, 205-213.
- HAGENDOORN, L., JANSSEN, J., Rechtsomkeer. Rechtsextreme opvattingen bij leerlingen van middelbare scholen, Baarn, Amboboeken, 1983, 220 pp.
- HAMILTON, S.F., CROUTER, A.C., Work and Growth : A review of research on the impact of work experience on adolescent development. Journal of Youth and Adolescence, vol. 9, nr. 4, 1980, 323-338.

- HAUBER, A.R., De ene vandaal is de ander niet, Jeugd en Samenleving, juni 1985, 6, 425-430.
- HEIJINK, J.Z., Jeugd en arbeid. Een analyse van de arbeidsoriëntaties van de jeugd in relatie tot de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt., CEDEFOP, Beroepsopleiding, dec. 1984, nr. 16, 25-29.
- HEPWORTH, S.J., Moderating factors of the psychological impact of unemployment, Journal of Occupational Psychology, 1980, 53, 139-145.
- JAHODA, M., Employment and Unemployment. A Social-psychological analysis. The Psychology of Social Issues, Cambridge University Press, London/New York, 1982, 111 p.
- JEUGDONDERZOEK LIMBURG, Volume I.A. : Eindrapport, Limburgse Raad voor Samenlevingsopbouw, Provinciale dienst voor de jeugd, Hasselt, 1981, sept., 103-104.
- JEUGDONDERZOEK LIMBURG, Volume I.B. : Eindrapport, Limburgse Raad voor Samenlevingsopbouw, Provinciale dienst voor de jeugd, Hasselt, 1981, sept., 264-309.
- JONGMAN, R.W., Criminaliteit als gevolg van de uitstoting uit het arbeidsproces, Tijdschrift voor Criminologie, 1982, 1, 3-20.
- JUNGER-TAS, J., Oorzaken van vandalisme, Jeugd en Samenleving, juni 1985, 6, 357-381.
- KLANDERMANS, B., Werklozen en werklozenbeweging, Mens en Maatschappij, 1979, 1, 5-33.
- KODITZ, V., Beroepskeuze en motivatie van jongeren, Deel 2, in : Jeugdwerkloosheid en beroepsopleiding, Een verslag betreffende de beroepskeuze en motivatie van jongeren, hun beroepsopleiding en vooruitzichten op de arbeidsmarkt, Berlijn, Europees Centrum voor de Ontwikkeling van de Beroepsopleiding, CEDEFOP - 1980, 135-201.
- KWEKKEBOOM, M., NEEFS, M., 'Ik heb het hartstikke druk', Werkloosheidsbeleving bij meisjes, Jeugd en Samenleving, aug. 1984, 8, 496-507.
- LAGROU, L., Werkloosheid en psychisch welzijn, dossier 3, Kultuurleven, 1982, jrg. 49, nr. 10, 880-888.
- LAGROU, L., Beleving van werkloosheid, Welzijnsgids - Noden I.A.3.3., Afl. 18 (dec. 1983), 13 pp.
- LAGROU, L., Jeugdwerkloosheid en Psychisch Welzijn, Centrum voor Gemeenschapspsychologie, K.U.Leuven, Conferentie Aktueel denken en leven, Brussel, 13 febr. 1984, opgenomen in : K.A.V.-K.W.B.-Gezinswerking. Ook werkloze kinderen thuis ?, Handleiding voor gespreksleiders, september 1985, 17 pp.

- LAGROU, L., DE WITTE, H., VAN RENSBERGEN, J., The obligation to work and the right to work as determinants of the attitude towards the unemployed, in : KOOPMAN, A.M. en ROE, R.A. (eds.), Work and organizational psychology. European Perspectives. Selected papers from the First North-West European Conference on the Psychology of Work and Organization, Nijmegen, The Netherlands, March 28-30, 1983, Lisse, Swets & Zeitlinger, 1984, 77-97.
- LE GALL, Ch., GASCOIN, C., Attitude face au travail, de jeunes filles terminant un cycle d'études, L'Orientation scolaire et professionnelle, 1983, 12, no 1, 69-92.
- LE MOUEL, J., Le chômage des jeunes : des "vécus" très différents, Sociologie du travail, 23e année, nr. 2, 1981, 163-172.
- LE SOIR, Les jeunes rêvent d'un travail intéressant, mais craignent l'instabilité de l'emploi; le salaire passé au deuxième plan ! Le Soir, 29 octobre 1980, 5.
- LEVINE, S.V., The psychological and social effects of youth unemployment, Children today, nov.-dec. 1979, 6-9 and 40.
- MAANDERS, K., De vrouwenbeweging moet strijden tegen baandenken en het arbeidsethos, Vorming, 1984, jrg. 33, nov/dec, nr. 9/10, 13-23.
- MAES, M., Jongeren in (de) beweging ?, Deel 1. Jeugd en jongeren : welbegrepen begrippen ? De Gids op Maatschappelijk Gebied, 76^e jrg., nr. 4, april 1985, 391-406.
- MATTHIJS, M., Beleving van werkloosheid bij jongeren, Pedagogisch tijdschrift, 9, 2 febr. 1984, 67-77.
- NAEYAERT, D., CLAEYS, U., Vrijetijdsbesteding in Vlaanderen anno 1983. Participatiegegevens. Deelrapport I, Leuven, Sociologisch onderzoeksinstituut K.U.Leuven, 1984.
- NU, Werkloosheidsdossier, Nu Maandblad van de jongsocialisten, 1984, april, 28 pp.
- OVESEN, E.E., Werkloosheid. Een inzicht in de psychische en maatschappelijke gevolgen van werkloosheid, Kooyker Reeks, Rotterdam, 1977, 1-93.
- PROJECTGROEP GEMEENSCHAPSPSYCHOLOGIE, De autonome beweging in België, Zuchten helpt niet meer, Projectwerk Cursus Gemeenschapspsychologie, Leuven, K.U.Leuven, 1982, 23 pp.
- REYNOLDS, H.T., Politics and the common man. An introduction to political behavior, Illinois, The dorsey Press, 1974, pp. 120-148.
- ROBERTS, K., Problems and initiatives in youth unemployment. Proceedings of the ICOMH conference 'Mental health and the economic recession', Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg, 1984, jrg. 62, nr. 8, 320-326.

- ROSSEEL, E., Het arbeidsethos bij de Vlaamse jongeren : Conclusies van een onderzoek bij de Vlaamse dienstplichtigen, Brussel, Centrum voor organisatie- en consumptiepsychologie, V.U.B., 1982, 14 pp.
- ROSSEEL, E., Work ethic and orientations to work of the young generations : Psychological and societal implications, Paper presented at the First North-West European Conference of the Psychology of Work and Organization, Nijmegen, The Netherlands, March 28-30, 1983, Center of Organisational and Consumer Psychology, Free University of Brussels, 1983, 16 pp.
- ROSSEEL, E., Zorgen voor morgen : Arbeidsethos en toekomstverwachtingen bij een steekproef van leerlingen niet-confessionele zedenleer (determinatiegraad VSO), Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 1984, a, 41 pp.
- ROSSEEL, E., Moeder waarom werken wij ? De ontwikkeling van de arbeidslust bij de jongeren, De Nieuwe Maand, jrg. 27, nr. 8, 1984, b, 567-578.
- RUMP, E.E., A Comment on Dowling and O'Brien's "Employed" and "Unemployed" Groups, Australian Journal of Psychology, vol. 35, no. 1, 1983, 89-90.
- SAMOY, E., COENS, F., VERBRUGGHE, B. en COSSEY, H., Werken. Ongelijkheden in de arbeidssituatie, Leuven, H.I.V.A., 1982, 203 pp.
- SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, Sociaal en Cultureel Rapport 1984, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1984, 454 pp.
- STAFFORD, E.M., JACKSON, P.R., BANKS, M.H., Employment, work involvement and mental health in less qualified young people, Journal of Occupational Psychology, 1980, 53, 291-304.
- STOFFELS, W., WOORTS, A., ZELDENRUST-NOORDANUS, M., Jeugdwerkloosheid in Nederland, Contact Tijdsdocumenten, Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 1979, 197 pp.
- STROINK, P.L. en ANDRIES, F., De LTS'er : van scholier tot werknemer, Leiden, NIPG-TNO, 1977, 143 pp.
- TAYLOR, M., Growing up without work : a study of young unemployed people in the West Midlands, in : Growing up without work. Two case studies, Assen-Vangorcum, The Netherlands, June 1983, 7-56.
- TER HUURNE, A.G., Beleving van jeugdwerkloosheid : individuele ervaring en maatschappelijke gevolgen, in : Symposium jeugdwerkloosheid, Tilburg, I.V.A., november 1982, 59-69.
- TIGGEMANN, M., WINEFIELD, A.H., The effects of unemployment on the mood, self-esteem, locus of control, and depressive affect of school-leavers, Journal of Occupational Psychology, 1984, 57, 33-42.
- ULLAH, P. en BANKS, M., Youth unemployment and labour market withdrawal, Journal of Economic Psychology, 6, 1985, 51-64.

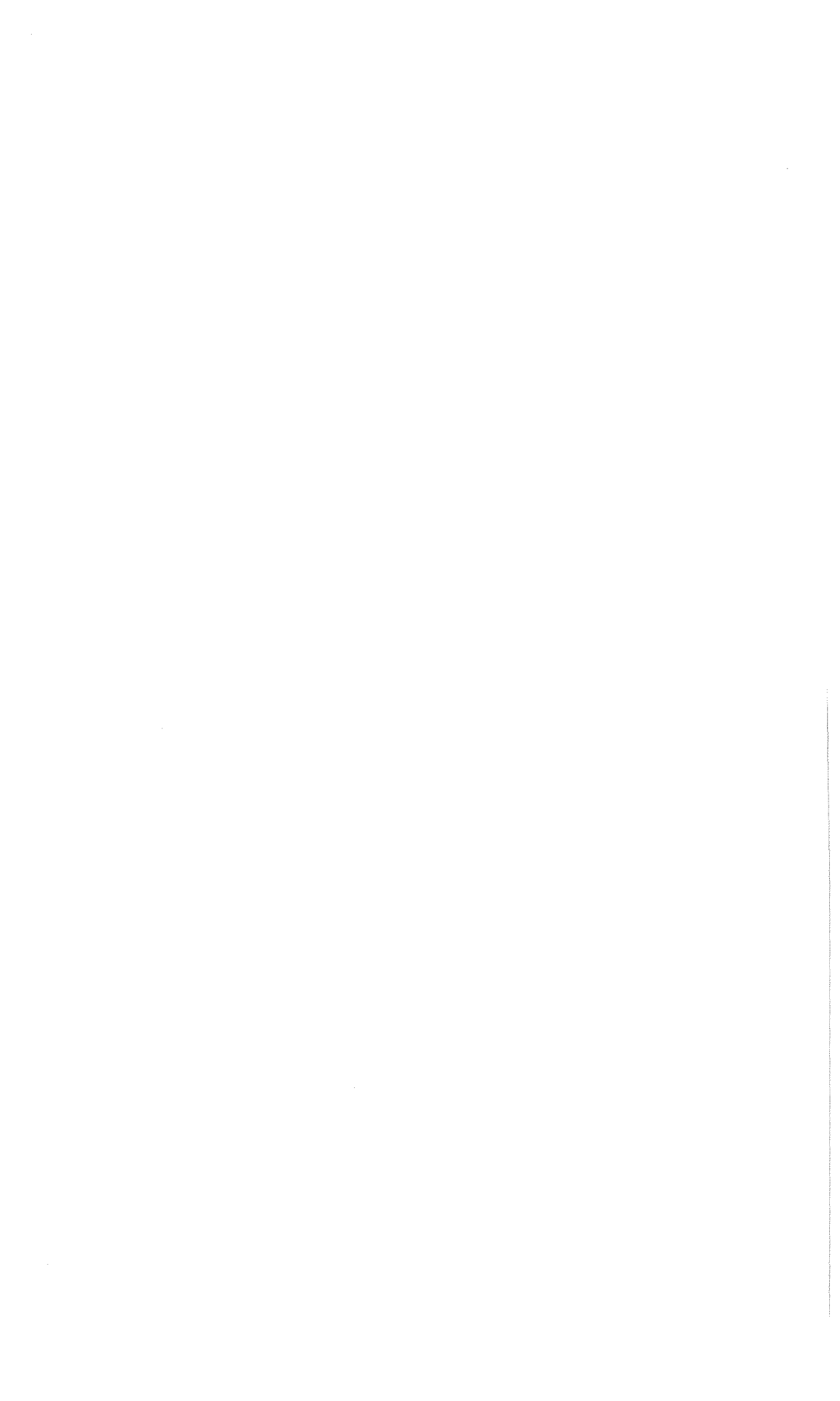

- VAN BUCHEM, A.L.J., Werkloos-zijn, een grotere straf dan werken ?
in : VAN DYCK, J.J.J. en TER HOEVEN, P.J.A. (red.), Het vermoede arbeidsbestel. Een sociaal-culturele verkenning van crisisverschijnselen, Alphen aan de Rijn, Samson, 1977, 109-127.
- VAN DER LEEDEN, B., SCHOEMAKER, J., Jeugdwerkloosheid in Leiden. I. Een exploratief onderzoek naar de belevingsaspecten, Leiden, Vakgroep Klinische psychologie rijksuniversiteit te Leiden, okt. 1974, 95 pp.
- VAN DER LOO, H., SNEL, E., VAN STEENBERGEN, B., Een wenkend perspectief ? Nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen, Amersfoort, De Horstink, 1984, 247 pp.
- VAN KERCKVOORDE, J., VETTENBURG, N., WALGRAVE, L., Over de justitiële en maatschappelijke kwetsbaarheid van jonge werklozen, Panopticon, 1984, 296-310.
- VAN LIESHOUT, M., "Duidelijk maken waar de grenzen liggen". In gesprek met vandalisme-deskundigen, Jeugd en Samenleving, juni 1985, 6, 389-393.
- VAN LOON, F., PAUWELS, K., VAN HUMSKERKE, H., Werkloosheid en Gezin. Een onderzoek naar de gevolgen van werkloosheid, Antwerpen/Amsterdam, De Sikkel, De Nederlandse Boekhandel, reeks Studies en Documenten 20, 1982, 107 pp.
- VANVUGT, E., Brief aan een nieuwe werkloze. Over het leven zonder dwangarbeid en de zin van het nietsdoen, Onze Tijd/In de Knipscheer, 1983, 130 pp.
- VETTENBURG, N., Werklozen zijn niet meer delinquent, wel meer kwetsbaar, Synthese en commentaar bij de belangrijkste bevindingen van het onderzoek naar het verband tussen jeugdwerkloosheid en delinquentie, ten behoeve van het jeugdwerk. Onderzoeksgroep jeugd-criminologie K.U.Leuven, 1983, dec., 19 pp.
- VETTENBURG, N., WALGRAVE, L., VAN KERCKVOORDE, J., Jonge werklozen : afglijdend naar delinquentie ? Onderzoek naar de mate en de aard van het verband tussen jeugdwerkloosheid en delinquentie, Leuven, K.U.Leuven, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Afd. Strafrecht, strafvordering en criminologie, 1983, persnota 24 pp.
- VETTENBURG, N., WALGRAVE, L., VAN KERCKVOORDE, J., Jeugdwerkloosheid, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid. Een theoretisch en empirisch onderzoek naar de veronderstelde band tussen werkloosheid en delinquentie bij 17-19 jarigen, Interuniversitaire reeks criminologie en strafwetenschappen, Antwerpen, Uitgeverij Kluwer, 1984, 242 pp.
- VERBRUGGHE, B., Werkloosheid en maatschappelijke ontwikkelingen, Leuven, H.I.V.A., 1983, 62 pp.
- VINTS, L., Werkloosheid : een zichzelf bevestigend fenomeen. Onderzoek van het fenomeen werkloosheid aan de hand van het project "jeugdwerkloosheid in Limburg", Eindverhandeling o.f.v. E. Leemans, Faculteit der Sociale wetenschappen, Departement Sociologie, K.U.Leuven, 1977, 130 pp.

- WARR, P., A national study of non-financial employment commitment. Journal of Occupational Psychology, 1982, 55, 297-312.
- WARR, P., Werk en werkloosheid, in : DRENTH, P.J.D., THIERRY, H., WILLEMS, P.J. en DE WOLFF, Ch.J., Handboek Arbeids- en Organisationspsychologie, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1983, afl. 9, 2.13, War., 35 pp.
- WARR, P., Reported behaviour changes after job loss, British Journal of Social Psychology, 1984, 23, 271-275.
- WARR, P., BANKS, M. en ULLAH, P., The experience of unemployment among black and white urban teenagers, British Journal of Psychology, 1985, 76, 75-87.
- WARR, P., JACKSON, P., Self-esteem and unemployment among young workers, La Travail humain, 1983, tome 46, no. 2, 355-366.
- WARR, P., JACKSON, P., Men without jobs : Some correlates of age and length of unemployment, Journal of Occupational Psychology, 1984, 57, 77-85.
- WARR, P., JACKSON, P. en BANKS, M., Duration of unemployment and psychological well-being in young men and women. Current Psychological Research, 1982, 2, 207-214.
- WILLIS, P., Jeugdwerkloosheid en culturele verandering, Te Elfder Ure 35, jrg. 27, nr. 3, dec. 1983, 619-630.

DEEL III

INGRIJPEN OP DE AANSLUITING
VAN HET ONDERWIJS OP DE ARBEIDSMARKT

DE AANSLUITING ONDERWIJS - ARBEIDSMARKT : CONCRETE TOEPASSINGEN IN HET EXPERIMENTEEL DEELTIJDS ONDERWIJS EN IN DE PROJECTEN ALTERNEREND LEREN.

Mia DOUTERLUNGNE
Krista MICHIELS (*)

1. INLEIDING

"Werkloos zijn ... Het moet mij maar weer overkomen : ik geraak gewoon niet aan werk !" Met deze woorden typeert een jongere waar het schoentje nijpt voor velen onder hen : het wordt steeds moeilijker om in het arbeidsproces te stappen. Dat de jeugdwerkloosheid verontrustend hoog ligt, wordt duidelijk geschetst in het artikel van Francis Holderbeke. Het aandeel van de -25 jarigen in het totaal aantal uitkeringsgerechtigd volledige werklozen bedraagt 29,4%. M.a.w. praktisch een derde van de werklozen is jonger dan 25 jaar. Een tweede belangrijke vaststelling is dat de werkloosheid onder de jongeren vooral een probleem van de laaggeschoolden is : 61% van de -25 jarige werklozen bezit slechts een getuigschrift van lager onderwijs of lager secundair onderwijs.

In het licht van deze vaststelling wordt het onderwijs als oorzakelijke factor ook niet ongemoeid gelaten : het gebrek aan en/of een verkeerde scholing zou ondermeer bijdragen tot het grote cijfer van de jeugdwerkloosheid. De kloof tussen onderwijs en arbeidsmarkt zou alsmaar groter worden. Dit fenomeen is allang geen onbekende meer : spanningen tussen onderwijs en het arbeidssysteem hebben zich altijd voorgedaan en dit op alle niveaus van het onderwijs. Door de economische crisis en hieraan verbonden de grote werkloosheid komt de aansluitingsproblematiek meer op de voorgrond te staan. Zij krijgt de laatste jaren nog een extra dimensie door de ingrijpende veranderingen in de arbeidsorganisatie zelf o.a. onder invloed van de nieuwe technologieën. Studiewerk toont aan dat men kan spreken van een

---

(*) Met dank aan Jan Denys en Luc Van Waes die mede basismateriaal ter beschikking stelden voor dit artikel.

tweezijdige kloof tussen onderwijs en arbeidsmarkt : er bestaat zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve discrepantie tussen vraag en aanbod. Beide zijn te herkennen in de klachten die aan het adres van onderwijs gericht zijn : er zouden teveel mensen van bepaalde opleidingsrichtingen en -niveaus afgeleverd worden in vergelijking met de reële behoeften van bepaalde arbeids- en beroepssectoren. Zo toont Marleen Dekeyser aan dat althans voor het jaar '83 de jeugdwerkloosheid vooral hoog is in volgende sectoren : de Diensten, de Bouw en de andere be- en verwerkende industrieën (kwantitatieve discrepantie). Het onderwijs zou zijn beroepsvoorbereidende functie onvoldoende waarmaken doordat zij de evolutie in het arbeidssysteem niet genoeg volgt en te weinig kennis en vaardigheden bijbrengt die nodig zijn voor de beroepsuitoefening (kwalitatieve discrepantie). Anders gesteld : de kwantitatieve discrepantie vormt in feite de enorm scheve verhouding tussen de beschikbare arbeid en het aanbod van arbeidskrachten. Men kan spreken van een absorptieprobleem : zowel de daling van de vraag als het groeiend aanbod van arbeidskrachten hebben een sterk structureel karakter. Om deze kwantitatieve discrepantie enigszins te verminderen zou men een goed zicht moeten krijgen op sectoren die nog perspectief hebben. Arbeidsmarktonderzoek is nodig om de vraagzijde duidelijker te onderkennen. Voor wat de beschikbare tijd betreft : bedrijven kennen een toenemende specialisatie en hebben klachten over onvoldoende vakmanschap. Om nu die kwalitatieve aansluiting tussen vraag en aanbod te verbeteren zou er dringend werk moeten gemaakt worden van beroepsprofielen om dan hieraan opleidingsprofielen te kunnen relateren (1). Naast deze eerder onderzoeksmatige aanbevelingen blijft een fundamentele vraag te beantwoorden : in hoeverre kan en moet het onderwijs inspelen op deze aantijgingen van het bedrijfsleven ?

---

(1) Momenteel zijn twee onderzoeken aan het H.I.V.A. lopende die interessant materiaal kunnen opleveren omtrent deze problematiek. Een ervan bekijkt de aansluiting beroepsonderwijs - arbeidsmarkt en de invloed daarop van nieuwe technologieën (afsluiting in oktober '86). Het ander zou profielen samenstellen van enkele actuele beroepen en die vertalen naar onderwijsleerpakketten (afsluiting in november '87).

Zonder deze vraag te willen ontlopen worden eerst enkele reacties van het onderwijs zelf bekeken en besproken. Zoals reeds eerder gesteld is de kloof tussen onderwijs en arbeidsmarkt terug te vinden op alle niveaus van het onderwijs. Wij spitsen ons evenwel toe op enkele maatregelen die vooral de laaggeschoolde jongeren beroeren, gezien zij juist de risicogroep voor de werkloosheid uitmaken.

Een van de voornaamste regelingen naar deze jongeren toe is wel de leerplichtverlenging. Jongeren krijgen meer scholing in de hoop dat zij hun kans op tewerkstelling zullen verhogen. Velen vragen zich echter af in hoeverre deze leerplichtverlenging niet eerder zal bijdragen tot het verschuiven van de werkloosheid naar een latere leeftijd dan tot het verminderen ervan. Men zou echter ook betere scholing geven aan die jongeren o.a. door meer aan te sluiten bij hun eigen leefwereld en bij de arbeidsmarkt. Een nieuw onderwijsconcept doet zijn intrede : alternerend leren. Het wordt omschreven als een geheel van programma's die een stelselmatige combinatie vormen van opleiding en ervaring op de arbeidsplaats en onderwijs buiten de arbeidsplaats. De koppeling van leren en werken zou zorgen voor een kwalitatief betere opleidingssituatie en zou hierdoor grotere tewerkstellingskansen op de arbeidsmarkt voor de jongeren garanderen. In hoeverre dit concept nu kon uitgebouwd worden voor de deelnemersgroep van de leerplichtverlenging, wordt in een eerste punt beschreven.

In een tweede punt worden de experimenten "Alternerend Leren" besproken. Deze projecten kenden hun aanvang reeds voor de leerplichtverlenging en hebben dus als expliciete bedoeling iets te verhelpen aan de kwantitatieve en kwalitatieve discrepanties tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Opleidings- en bedrijfsinstellingen slaan de handen in elkaar om de overgang van school naar bedrijfsleven efficiënter te laten verlopen. Hoe deze samenwerking verloopt, welke consequenties dit heeft voor de doelgroep, voor het uitzicht van het hele systeem en welke tewerkstellingskansen eraan verbonden zijn, kunt u in een tweede punt lezen.

Tot slot, naast deze twee voorbeelden zijn er nog andere initiatieven ondernomen om de dialoog tussen onderwijs en arbeidsmarkt nieuw leven in te blazen. Dit artikel heeft echter niet de bedoeling hiervan een overzicht te

geven. Wel wil het een eerste antwoord geven op de vraag in hoeverre alternatief leren als onderwijsconcept iets kan verhelpen aan de kwantitatieve en kwalitatieve discrepantie tussen onderwijs en arbeidsmarkt, voor welke groep jongeren dit geldt en in welke mate dit hun tewerkstellingskansen verhoogt.

2. HET EXPERIMENTEEL DEELTIJDS ONDERWIJS

Alvorens de mogelijkheden van het deeltijds onderwijs te verkennen, situeren we deze nieuwe onderwijsvorm even in het globale kader van de leerplichtverlenging.

2.1. Het kader van de leerplichtverlenging

Wat betreft de duur en einde van de leerplicht bengelde België tot voor kort, samen met Italië, aan de staart van het E.E.G.-rijtje. De leerplicht duurde immers "slechts" 8 jaar en eindigde "reeds" op 14-jarige leeftijd. Volgens sommige beleidsfiguren was het dan ook de hoogste tijd dat er een einde kwam aan deze archaïsche toestand. Aangezien niet de meerderheid maar toch een niet te verwaarlozen deel van de jongeren de school verlieten voor hun 18 jaar en dikwijls zonder diploma, was men inderdaad bezorgd over de kansen die deze groep in de maatschappij kreeg. Hun opleiding en vorming leek ontoereikend om zich in de huidige snel ontwikkelende samenleving te kunnen integreren en op een volwaardige wijze eraan te kunnen participeren. Niet alleen was hun beroepsgerichte vorming meestal niet af, ook hun persoonlijkheidsvorming vertoonde niet de nodige weerbaarheid en mondigheid op persoonlijk en sociaal vlak. Dit soort bekommernissen leidde uiteindelijk tot de verlenging van de leerplicht.

De geplande verandering zou eveneens een positieve invloed hebben op de jeugdwerkloosheidscijfers omdat in de toekomst een moeilijk te plaatsen categorie werklozen verplicht zou worden langer op de schoolbanken te blijven. Dit motiveerde men in de Memorie van toelichting bij het wetsontwerp nogmaals als volgt : "De jeugdwerkloosheid die niet van voorbijgaande maar van structurele aard is, verzwakt nog de maatschappelijke positie van de vroege schoolverlaters. Deze groep eigen gearde jeugdigen draagt grote risico's tot marginalisering in zich. Hen opvangen met werkloosheidsvergoedingen lost het probleem geenszins op. Hen opleidingskansen geven is een sociale maatregel van de allereerste orde, waarvoor alle bezwaren moeten wijken" (Kamer, Memorie van Toelichting bij wetsontwerp betreffende de leerplicht, p.5.).

De nieuwe leerplichtwet van 29 juni 1983 (B.S. 6.7.1983) voorziet een leerplicht gedurende een periode van 12 jaar, m.n. te beginnen op 6-jarige leeftijd en te eindigen op 18 jaar. Deze leerplicht is echter maar voltijds tot 16 jaar (in sommige gevallen zelfs tot 15 jaar). Daarna volgt een periode van deeltijdse leerplicht. Hieraan kan men voldoen door het voortzetten van secundair onderwijs met volledig leerplan, of door het volgen van onderwijs met beperkt leerplan of van een voor de vervulling van de leerplicht erkende vorming (waarvan de middenstandsopleiding tot nog toe het belangrijkste initiatief is).

2.2. Enkele opties vanuit de leerplichtverlenging

Om jongeren meer kansen te geven in de maatschappij, op professioneel gebied maar ook op andere terreinen, wordt via de leerplichtverlenging dus een langere, doch eveneens betere scholing als oplossing naar voor geschoven. Hierbij viseert men vooral deze groep jongeren, welke vroeger voortijdig vanuit het beroeps-, en ook technisch, onderwijs de school verlieten.

In onderwijsmiddens blijft voltijds onderwijs tot 18 jaar voor alle jongeren het ideaal. Om dit te realiseren beseft men dat tegelijk moet gewerkt worden aan een vernieuwing, een verbetering van vooral het beroepsonderwijs. Maar zelfs dan vrezen onderwijsdeskundigen nog dat het moeilijk zal zijn om sowieso iedereen tot 18 jaar voltijds op de school te houden. Voor de schoolmoeë, sterk arbeidsgeoriënteerde groep werd dus een soort ontsnapingsmogelijkheid voorzien via het invoeren van deeltijdse systemen.

Deze deeltijdse systemen mogen niet enkel gekenmerkt worden door een reductie van de opleidingstijd. Naar vorm en inhoud van de scholing wensen zij aangepast te zijn aan de eigenheid van de doelgroep. Daarbij steunen de systemen op de koppeling van dit deeltijds leren aan een deeltijdse vorm van tewerkstelling.

Met dit concept van alternerend leren wil men voor de meest kansarme groep op gebied van scholings- en latere tewerkstellingskansen een zo optimaal mogelijke opleidingssituatie creëren.

Eigenlijk wordt deze koppeling van werken en leren reeds jarenlang gebruikt in de middenstandsopleiding. Dit is een wijd verspreid systeem, waaraan jaarlijks zo'n 10 à 11.000 jongeren participeren om via de leertijd een zelfstandig beroep aan te leren. Om als erkende vorming voor de leerplicht in aanmerking te komen heeft de middenstandsopleiding slechts enkele kleine, eerder formele wijzigingen moeten doorvoeren. Aangezien wijzelf over weinig evaluatief materiaal met betrekking tot dit deeltijds systeem beschikken, wordt het in het vervolg van dit artikel buiten beschouwing gelaten.

We richten onze aandacht op een nieuw initiatief, het Experimenteel Deeltijds Onderwijs (E.D.O.), welk sinds oktober 1984 operationeel is. De evolutie van dit experiment werd door het H.I.V.A. van nabij gevolgd via een in hoofdzaak beschrijvend onderzoek in opdracht van de Minister van Onderwijs (2).

2.3. De contouren van het E.D.O. : op de eerste plaats een onderwijsproject

Het E.D.O. werd uitgedacht als een netwerk van een vijftigtal vlaamse technische en/of beroepsscholen, die werden aangeduid om als centrum voor deeltijds onderwijs (C.D.O.) te fungeren. Om echter effectief als C.D.O. te kunnen starten, moesten deze scholen op 1 oktober 1984 de inschrijvingsnorm van 10 leerlingen halen. Tijdens het schooljaar 1984-1985 slaagden ongeveer 30 van de oorspronkelijk voorziene scholen hierin. Zij werden dus de eerste inplantingspunten van het E.D.O.

De opdracht van deze C.D.O.'s bestond eruit wekelijks 12 tot 15 lestijden gedurende de dag in te richten, waarvan ongeveer de helft moest gewijd zijn aan beroepsvoorbereiding, de andere helft aan algemene vorming. De centrumsscholen konden hiervoor een beroep doen op andere onderwijs-

---

(2) Uitgebreide informatie hierover is terug te vinden in volgend onderzoeksrapport: MICHIELS K., Het Experimenteel Deeltijds Onderwijs, Schooljaar 1984-1985, Leuven, H.I.V.A., 1985, 232p.

instellingen, die dan meewerkende scholen werden, en op allerlei organisaties/instellingen/diensten, welke onder de vorm van gastvoordrachten één- of meermaals bepaalde inhouden aan bod brachten. Door het samenwerken met meewerkende scholen werd een differentiatie in het beroepsvormingsaanbod en een goede regionale spreiding beoogd. Met de voordrachtenregeling wenste men het realiteitsgehalte van de opleiding te verhogen. Tijdens het eerste jaar werd van beide werkingsmiddelen in ruime mate gebruik gemaakt.

Tot zover het opleidingsgedeelte dat zich in de scholen afspeelde. Voor het deeltijds werken waren de leerlingen die zich inschreven in een C.D.O. normaal gesproken op zichzelf aangewezen. De inschrijving bracht dus niet automatisch een tewerkstellingsplaats met zich mee. Toch werd vanuit de C.D.O.'s, vanuit de schoolwereld dus, tijdens het eerste experimenteel jaar veelvuldig mee gezocht naar werkplaatsen voor de leerlingen. Dit gebeurde in hoofdzaak via persoonlijke contacten tussen onderwijsbegeleiders en bedrijfsleiders/personeelschefs, waarbij de eersten als het ware trachten hun leerlingen te plaatsen. In de C.D.O.'s van het vrij gesubsidieerd onderwijs waren daarenboven ook meer formele structuren uitgebouwd waar de scholen en arbeidswereld elkaar ontmoeten. Bij elk van de 20 vrije C.D.O.'s richtte men een stuurgroep op waarin vertegenwoordigers van de betrokken scholen en P.M.S-centra, en van de christelijke werknemers (A.C.W.) en christelijke werkgevers (V.K.W.) zetelden. Alhoewel er nogal wat regionale verschillen bestonden, bleek globaal gezien de interesse en inzet van de werkgeversorganisatie in dit samenwerkingsverband het minst intens. Het V.K.W. was wel bereid mee te denken rond een beter onthaal en een degelijke begeleiding voor jongeren die in het arbeidsproces stapten, maar wilde zich niet engageren om de deeltijdse leerlingen ook effectief werk te bezorgen en zo een alternerend systeem uit te bouwen. Op deze tewerkstellingsproblematiek komen we later nog terug.

Vooraleer naar de concrete leerlingengroep over te gaan, is nog het vermelden waard dat voor de leerplichtigen die deeltijds werkten en leerden een nieuw statuut werd uitgetekend. Kort gezegd, hield dit voor de bedrijfswereld in dat de loonkost voor dit soort werknemers afnam gezien er minder sociale lasten moesten betaald worden.

2.4. De leerlingen van het eerste jaar E.D.O.

Om later meer evaluatieve opmerkingen omtrent het E.D.O. juist te kunnen situeren, is het nodig een korte kennismaking met de leerlingengroep in te lassen.

Elke jongere die aan de voltijdse leerplicht tot 15 of 16 jaar heeft voldaan, kan zich inschrijven in een C.D.O. De maximumleeftijd werd op 18 jaar gesteld. Verder werden geen toelatingsvoorwaarden geformuleerd.

Het totaal aantal leerlingen in het E.D.O. tijdens het schooljaar 1984-1985 wordt op 700 à 750 geschat. Van deze populatie hebben wijzelf een steekproef van 500 jongeren bevroegd. Enkele relevante kenmerken van deze leerlingengroep zijn het onthouden waard : ongeveer 50% van de jongeren was 15 of 16 jaar, de andere helft was 17 of 18 jaar oud. Het aandeel van de meisjes was kleiner dan dat van de jongens; gezien deze verhouding 1/3 meisjes tegenover 2/3 jongens bedroeg . Om en bij de 70% van de leerlingen situeerde zich qua sociale herkomst in de arbeidersklasse. De schoolloopbaan van een deel van de E.D.O.-groep werd duidelijk gekenmerkt door een aantal negatieve ervaringen. Daarop wezen de relatief hoge zittenblijven percentages, hoge afzakcijfers en frequent van school veranderen. De leerlingen kwamen voor 70% uit het beroepsonderwijs en bij het verlaten van het voltijds onderwijs had 64% van de leerlingen geen getuigschrift lager secundair onderwijs behaald. Uit hun motivatiepatroon kwam een eerder negatieve schoolbeleving en sterke gerichtheid op arbeid naar voor.

Een belangrijke bevinding in het kader van wat hier volgt, is wel dat op het moment van de bevraging "slechts" 30% van de leerlingen deeltijds leren combineerde met deeltijds werken. Onder dit deeltijds werken hoorden dan nog verschillende statuten thuis : zo had ongeveer de helft van de werkenden een halftijds arbeids- of stagecontract, een vierde werkte met een leerovereenkomst in de diamantsector en het resterende kwart werd beschouwd als helper van zelfstandige (hulp in het ouderlijk bedrijf). De tewerkstelling situeerde zich in een tiental verschillende bedrijfssectoren, waarvan de belangrijkste 'voeding en diensten', 'diamant', 'openbare diensten' en 'land- en tuinbouw' waren. Voor wat de private sectoren betreft ging het in 70% van de gevallen om bedrijven met minder dan 50 werknemers.

Het geschetste beeld van de leerlingengroep sluit mooi aan bij wat als doelgroep voor het E.D.O. werd vooropgesteld. Alhoewel er verschillende subgroepen te onderscheiden zijn, vertoont de totale populatie zeker kenmerken die erop wijzen dat de schoolcarrière minder gestroomlijnd verloopt. Volgens de 'theorie van de cumulatie van mindere kansen' zijn vooral kinderen uit het werkmilieu op dit vlak bijzonder kwetsbaar. Het grote percentage E.D.O.-leerlingen uit lagere sociale klassen lijkt dit te bevestigen. De vicieuze cirkel van de cumulatie van mindere kansen voorspelt daarenboven dat de moeilijkheden op school zich later weerspiegelen in een minder gewaardeerde positie op de arbeidsmarkt (en daardoor in heel het maatschappelijk bestel) : on- en laaggeschoolden hebben het extra moeilijk om werk te vinden. Slagen ze daar toch in dan komen ze in het secundaire arbeidssegment terecht, d.w.z. laaggekwalificeerde jobs met weinig stabiliteit en dito perspectief.

Op het eerste zicht worden de E.D.O.-jongeren inderdaad hiermee geconfronteerd. Hoe gering hun kansen zijn om zelfs in het kader van een opleidings situatie aan werk te geraken wordt hieronder meer geconcretiseerd.

2.5. De mogelijkheden van alternerend leren in het E.D.O.

Wil men de waarde van het concept 'alternerend leren' voor het E.D.O. beoordelen, dan moet de dubbele uitgangsvraag beantwoord worden, m.n. zorgt de koppeling van leren en werken voor een kwalitatief betere opleidingssituatie bij de deelnemersgroep en krijgen deze jongeren hierdoor meer tewerkstellingskansen op de arbeidsmarkt ?

De vraag naar het verhogen van de opleidingskwaliteit door het invoeren van een leren-werken-systeem, lijkt voor het E.D.O. enigszins naast de kwestie, omdat de werkcomponent in belangrijke mate ontbreekt. Vele uitgangspunten komen hierdoor gewoon op de helling staan.

De moeilijkheden om deeltijdse tewerkstellingsplaatsen te vinden, hebben zowel te maken met de leerlingkarakteristieken als met kenmerken van het E.D.O. als systeem.

Het leerlingenprofiel kunnen we typeren als jong, laaggeschoold en onervaren. Dat dit kenmerken zijn die weinig geliefd blijken op de arbeidsmarkt

heeft geen betoog. In een andere bijdrage (cfr. artikel Marleen Dekeyser) werd er reeds op gewezen hoe in de loop van 3 jaar (1983 in vergelijking tot 1980) het aantal -18 jarigen werkenden, dus veelal laaggeschoolden, in Vlaanderen van 33.000 tot 14.000 is teruggelopen. De ervaringen die de C.D.O.-begeleiders in hun zoektocht naar werk opdeden, wijzen erop dat er volgens het bedrijfsleven nog relatief weinig ongeschoold of halfgeschoold werk waarvoor de E.D.O.-jongeren in aanmerking komen, voorhanden is. Zijn er toch vacatures dan geeft men eerder de voorkeur aan oudere, hogergeschoolde kandidaten die onder het niveau van hun diploma willen werken en betaald worden. Deze vergelijking valt dus uit in het nadeel van de E.D.O.-groep.

Ook bepaalde statutaire bepalingen die het E.D.O.-systeem met zich meebrengt vormen een hinderpaal. Zo bv. het feit dat het om "deeltijds" werk gaat en de jongere nog naar school moet, en eveneens de hoogte van de vergoeding die officieel werd vastgelegd. Het bedrijfsleven vindt deze jongeren nog te duur, zeker in vergelijking met de middenstandseerjongeren waarvoor een nog lager "loon" moet worden betaald. Weer trekken de E.D.O.-jongeren aan het kortste eind. Verder blijkt de houding van de bedrijfsleiders tegenover het nog onbekende onderwijsexperiment eerder afwachtend te zijn.

Al bij al werd tijdens het eerste schooljaar niet voldaan aan één van de belangrijkste voorwaarden om van alternerend leren te kunnen spreken : het E.D.O. slaagde niet in het opzet om voldoende werkplaatsen te vinden. Een kwalitatief andere opleiding dan in het voltijds onderwijs zat er voor de meeste leerlingen dus niet in, alhoewel er in de C.D.O.'s zowel in het beroepsvoorbereidend als algemeen vormend gedeelte wel vernieuwingspogingen werden ondernomen, zij het dan op kleinere schaal in de zin van een betere aansluiting bij de leefsituatie, interesses, en capaciteiten van de jongeren, een meer individuele en gedifferentieerde aanpak in kleine groepen, een afstemming van de opleidingsrichtingen - en inhouden op de regionale arbeidsmarktsituatie.

Naast de vaststelling dat in vele gevallen van leren-werken geen sprake was, is er ook nog de bevinding dat voor de groep leerlingen die wel werk hadden er niet altijd verbindingen bestonden tussen hun leer- en werksituatie. Frappant is in dat verband de vaststelling dat bij een ruwe

vergelijking van de gevolgde studierichting in het E.D.O. en de concrete taken van de jongeren op het werk bij bijna een kwart van de werkende jongeren hoegenaamd geen verband te constateren is tussen de leerinhoud en de werkinhoud. Voor 40% van de werkenden is deze inhoudelijke aansluiting op het eerste zicht wel mogelijk, maar dit werd niet van dichtbij gecontroleerd dus hier toch ook nog enkele vraagtekens. Voor de overige jongeren is het onmogelijk hierover een oordeel te vellen, aangezien zij qua opleidingsrichting onder de noemer "polyvalente opleiding" vallen, hetgeen verschillende inhouden kan dekken.

Eens er dus werk gevonden is, is de kous niet af. Wil men de kwaliteit van de opleiding via alternerend leren verhogen, dan veronderstelt dit eveneens een aansluiting tussen wat op school geleerd en in de werksituatie geoefend wordt. Dit betekent echter vooraf dat men op school moet kunnen vertrekken vanuit een goed beroepsprofiel en dat de werkplaats mogelijkheden tot een zinvolle taakinhoud waarbij onder begeleiding kan geleerd worden in zich moet dragen.

Dat in de schoolwereld goede beroepsprofielen ontbreken is geen onbekende. Daarbij komt nog dat de gereduceerde schooltijd een beperktere keuze van kennis en vaardigheden noodzakelijk maakt, en dat de huidige leercapaciteiten en van daaruit latere mogelijkheden bij de leerlingen zeker in rekening moeten genomen worden. De doelstellingen die men met de beroepsopleiding kan bereiken zijn dus ongetwijfeld begrensd.

Wat de werksituatie betreft, maakt een blik op het lijstje van opgesomde taken en functies van de E.D.O.-leerlingen op het werk, ons duidelijk dat deze lang niet allemaal aan de vereisten van een zinvolle taakinhoud waaraan een leer karakter verbonden is, beantwoorden. Een aantal jongeren verrichten ongeschoold werk, met een eerder lage moeilijkheidsgraad, waarvoor zeker geen langdurige scholing vereist is. Dit zegt niet alles maar toch veel over de geringe mogelijkheden van dit soort werksituaties om het leren op school te bevruchten en aldus de motivatie te versterken en een meer realistische, beter aangepaste beroepsopleiding kansen te geven.

Op het snijpunt van de assen 'opleiding' en 'werkervaring' stelt zich nog een derde voorwaarde; deze van de koppeling tussen beide componenten. Dit veronderstelt vooreerst een gezamenlijke planning en begeleiding van

leerkrachten en praktijkbegeleiders. In hoeverre hieraan in het E.D.O. aandacht is besteed, is onduidelijk. Formele contactorganen- en momenten waren in elk geval niet voorzien.

Uit het voorgaande blijkt dat het antwoord op onze eerste uitgangsvraag kort kan zijn. Of het E.D.O. erin slaagt een kwalitatief betere opleiding te organiseren, wordt gehypothekerd door de moeilijkheden om werk te vinden. Dan nog veroorzaakt de eis om een goede opleidings- en een goede werksituatie te koppelen een aantal problemen.

Anders gezegd, de E.D.O.-jongeren zijn op de arbeidsmarkt niet gewenst, tenzij ze misschien zeer goedkoop voor ongeschoolde functies met een garantie van onmiddellijke produktiviteit en weinig nood aan begeleiding kunnen ingezet worden. Deze laatste jobkenmerken zijn echter volledig in strijd met wat door de principes van alternerend leren gepropageerd wordt. Het voorbestemmen van dit concept voor de laaggeschoolde jongerengroep botst in de huidige situatie van economische crisis op een muur van contradicties.

De tweede vraag die de invloed van deze opleidingssituatie op latere tewerkstellingskansen centraal stelt, blijft dan ook op het theoretisch niveau steken. Daarenboven is de eerste cohorte E.D.O.-leerlingen nog niet voluit op de arbeidsmarkt verschenen, zodat ook deze resultaten nog af te wachten zijn.

3. DE PROJECTEN "ALTERNEREND LEREN"

Zoals in de inleiding gesteld kenden deze projecten reeds een aanvang voor de leerplichtverlenging nl. in september '83. Door alternerend onderwijs zou men proberen iets te verhelpen aan de moeilijke overgang tussen school en bedrijfswereld van de jongeren. Deze projecten geven een concreet beeld over de mogelijkheden en beperktheden van samenwerkingsverbanden onderwijs-bedrijfsleven in de praktijk met het oog op een betere professionele integratie van de jongeren.

Vooreerst is het interessant om de groei van dit praktijkvoorbeeld te bekijken. De voorbereidingsperiode van de experimenten wordt in een drietal punten geschetst. De internationale en nationale visie vertelt iets over de uitgangspunten. De zoektocht naar de institutionele partners geeft weer wie wilde meestappen en onder welke condities. De doelgroepbepaling geeft het spel weer van selecteren en geselecteerd worden. Het alternerend onderwijs kreeg een welbepaalde vorm ...

In hoeverre de koppeling tussen leren en werken nu voor een kwalitatief betere opleidingssituatie zorgt bij de deelnemersgroep, wordt in het vierde punt belicht. In een laatste punt wordt nagegaan of de deelnemers hun tewerkstellingskansen op de arbeidsmarkt effectief verhoogd hebben. Tot slot worden vanuit deze ervaringen twee mogelijke beleidsstrategieën t.o.v. alternerend leren ontwikkeld.

3.1. Internationale en nationale context : bekommernis voor (laagge-schoolde) werkloze jongeren.

De projecten zijn ingericht door het Ministerie van Onderwijs in samenwerking met de Europese Commissie en dit voor een periode van drie jaar nl. van '83 tot '86. Zij kaderen in het tweede actieprogramma van de Europese Gemeenschap omtrent de overgang van jongeren van school naar werk. Als grondslag voor dit programma herkennen wij dezelfde punten als in de inleiding gesteld : de groeiende jeugdwerkloosheid en hieraan

gekoppeld de moeilijkheid van de schoolverlaters om in het arbeidsproces te stappen.

In verschillende lidstaten van de E.E.G. werden projecten opgezet om ideeën op te doen omtrent maatregelen die getroffen moeten worden ter vergemakkelijking en ter verbetering van de overgang van school naar beroepsleven.

Het Ministerie van Onderwijs pikte hierop in : zij beoogde reeds geruime tijd een verlenging van de leerplicht en hieraan gekoppeld een grondige hervorming van het beroepssecundair onderwijs dat o.m. voor 16-18 jarigen aantrekkelijker zou worden gemaakt door vormen van deeltijds onderwijs. Een mogelijkheid was een systeem van alternerend leren : jongeren lopen deeltijds school en zijn deeltijds tewerkgesteld en beide componenten spelen op elkaar in. Deze leervorm zou zowel tegemoetkomen aan de eigengeaardheid van deze jongeren als aan de wens om onderwijs en arbeidswereld meer op elkaar te laten inspelen. Aldus werd er voor Vlaanderen gekozen voor het opzetten van projecten Alternerend Leren in twee regio's : de Noord-Zuid-as in Limburg en Zuid-West-Vlaanderen.

In de volgende punten wordt vooral het eerste experimenteel jaar bekeken nl. '83-'84 en dit in Zuid-West-Vlaanderen, daar dit intensief gevolgd werd door het H.I.V.A. Waar het mogelijk is worden ook resultaten m.b.t. de volgende jaren gegeven (3)..

3.2. Alternerend leren : een gedeelde verantwoordelijkheid tussen onderwijs- en bedrijfsinstellingen.

Alternerend leren is een onderwijskundig concept waarbij onderwijs, vorming en arbeidswereld op velerlei wijze op elkaar ingrijpen. In de

-
- (3) Een uitvoeriger beschrijving en evaluatie is terug te vinden in volgend onderzoeksrapport : Douterlungne M., Alternerend Leren. Beschrijving en evaluatie van de experimenten '83-'84 in Zuid-West-Vlaanderen, Leuven, H.I.V.A., 1985, 159p. Het H.I.V.A. blijft de projecten volgen en zal verdere onderzoeksresultaten na het derde experimenteel jaar bekend maken.

voorbereidingsperiode kwam het erop aan om institutionele partners te vinden die het geheel zouden verzorgen...

Geen alternerend leren zonder deelname van het bedrijfsleven. Deze werden moeizaam gerecruteerd. De textielsector stond wel open voor de experimenten gezien zij een tekort aan arbeidskrachten had en het dagonderwijs onvoldoende "bruikbare" jongeren kon leveren. Vanuit deze vraag zouden drie opleidingen opgezet worden : weven, spinnen en verven/veredelen. In de metaalsector werden een zestal bedrijven bereid gevonden om deel te nemen. Zij hadden niet zozeer een tekort aan geschoolde arbeidskrachten maar wilden via deze weg ervaringen opdoen met een nieuw systeem dat een aangepaste vorming en een betere inschakeling van jonge werknemers in het arbeidsproces zou waarborgen. Daarnaast was een onderliggende doelstelling : het aanpassen en verbeteren van de kwaliteit van A2-opleidingen. Drie opleidingen kwamen tot stand : elektronica, lassen en verspanen. Typisch bij het profiel van de deelnemende bedrijven is dat het allemaal - op een paar uitzonderingen in de textielsector na - grote, expansieve bedrijven waren die de jongeren zouden aannemen onder een halftijds stagecontract. De projecten pasten in hun tewerkstellingsbeleid.

De sturing van de projecten was gekenmerkt door overleg en decentralisatie. Er werden verschillende organen opgericht waarin telkens het onderwijs, het bedrijfsleven, de werknemersorganisaties, de vormingssector, de R.V.A., de G.O.M. en het P.M.S. vertegenwoordigd waren. De beslissingsbevoegdheid en de procedure van besluitvorming stonden evenwel niet op punt wat de moeizame werking van de organen in de hand werkte. Het samenwerkingsverband werd trouwens in het begin gekenmerkt door een grote onduidelijkheid. Op de eerste plaats was het experimenteel kader niet duidelijk voor de verschillende partners. In dat verband zou het beleid een experimenteerruimte moeten afbakenen en dit zowel vanuit onderwijs als vanuit tewerkstelling gezien het hier gaat over een thematiek op het snijvlak van onderwijs en arbeid. Concreet moesten bijvoorbeeld voorstellen van de school inzake het omzeilen van de cumulatieve wetgeving voor de leerkrachten en het voorstel van het bedrijfsleven om deelnemers in aanmerking te laten komen voor de 3% stagiairs, een lange administratieve weg doormaken. Op de tweede plaats werd aangetoond dat iedere institutie er zijn eigen doelstellingen op nahield. Men werkte wel samen maar in welke

richting werd niet geëxpliciteerd. Wij zien bij de doelstellingen van de verschillende instituties zowel bedoelingen op onderwijskundig als op tewerkstellingsvlak. Ging het hier om het uittesten van een OPLEIDING die de overgang van school naar beroepsleven zou vergemakkelijken ? Of ging het hier om het leveren van DIRECT INZETBARE KRACHTEN voor het bedrijfsleven ? Deze tweespalt is merkbaar wanneer men de recruitering van de jongeren voor de projecten bekijkt...

3.3. Doelgroepbepaling ; onderwijs- of arbeidsmarktwetten ?

Typisch voor de projecten was dat het bedrijfsleven de selectie in handen wou hebben ; men zou de jongeren immers tewerkstellen na hun opleidingsperiode.

Het Ministerie van Onderwijs, dat de projecten oorspronkelijk zag in het kader van de komende leerplichtverlenging werd meteen in onderhandelingen betrokken om de leeftijdsgrens van 18 jaar op te trekken tot 20 jaar, later tot 25 jaar. Het recruiteringsproces en het profiel van de deelnemers was wel verschillend in het textiel- en metaalproject.

Voor het textielproject werden er vanuit de 13 deelnemende bedrijven officieel geen eisen gesteld naar vooropleiding en niveau. De R.V.A.-bureaus hadden dan ook alle werklozen tussen 16 en 25 jaar aangeschreven die een A2-, A3- of A4-diploma hadden of ongeschoold waren : een 700-tal. Op de informatievergadering hadden 85 jongeren zich kandidaat gesteld waarvan 57 geschikt bevonden waren door de psychologische dienst van de R.V.A. Uiteindelijk werden hieruit 28 jongeren door de deelnemende bedrijven geselecteerd. Het vooropleidingsniveau was tamelijk heterogeen, de leeftijd schommelde tussen 19 en 21 jaar en het waren allen jongens.

In het metaalproject werden duidelijke niveau- en richtingseisen gesteld vanuit de 6 deelnemende bedrijven. Als vooropleiding werd gevraagd : mechanica of elektronica. Wat het niveau betreft, verschilde dit per opleiding. Een 200-tal jongeren kwamen naar de informatievergadering, 80 stelden hun kandidatuur. Uiteindelijk werden hieruit 26 jongeren geselecteerd door de bedrijven. Het waren eveneens jongens maar onder hen bevonden

zich meer schoolverlaters en hoger geschoolden dan in het textielproject : meer dan de helft had een A2-diploma.

Achteraf gezien kan men stellen dat de interesse van de jongeren voor beide projecten groot was, gezien de "sobere" reclamecampagne van de R.V.A. De selectieprocedure had echter veel weg van een afvallingskoers, zeker voor de laaggeschoolden. Vooropleiding, geslacht, leeftijd, leer-gierigheid, familiebanden met het bedrijf speelden een rol bij de aan-werving. Juist doordat de bedrijven geschikte arbeidskrachten wilden vin-den hanteerden zij ons inziens eerder tewerkstellings- dan opleidingscrite-ria. In de feiten zag men dus de oorspronkelijke doelstelling nl. een sys-teem voor schoolmoeë 16-18 jarigen bijna compleet de mist' ingaan : slechts 10% was jonger dan 18 jaar.

Twee jaar later ...

Het totaal aantal deelnemers aan de drie jaar "Alternerend Leren" is onder-tussen opgelopen tot tegen de 500. Qua richtingen vond er in West-Vlaanderen naast de metaal- en textielsector een uitbreiding plaats naar de opleidingen "gezins- en sanitaire hulp" en "industriële naad". Waar in Limburg de meeste richtingen zich in de metaal situeerden, kregen sinds het tweede jaar de opleidingen in de welzijnssector (kwantitatief althans) de bovenhand. Daarnaast noteren we nog de opleidingen "textielreiniging" (chemie) en "all-round stikken " (textiel).

Gespreid over de verschillende regio's en schooljaren geeft het deelnemers-aantal het volgende beeld :

Tabel 1 : Spreiding van het deelnemersaantal Alternierend Leren over de regio's en schooljaren.

Schooljaar Regio	'83-'84	'84-'85	'85-'86 (4).	Totaal
Limburg (5).	83	102	78	263
West-Vlaanderen	54	101	78	233
	137	203	156	496

Achter deze totalen schuilen wel grote verschillen qua richting gecombineerd met deelnemersaantallen, vooropleiding en geslacht.

Om toch enigszins een beeld te krijgen van laatstgenoemde deelnemerskenmerken geven we beknopt enkele percentages zonder uit te splitsen naar opleidingen toe. Deze cijfers konden we berekenen uit "voorlopige" gegevens, verkregen uit de twee regio's, en betrekking hebbend op de eerste twee jaren.

Zo blijkt de verdeling over de geslachten vrij evenwichtig te zijn : 51,5% jongens en 48,5% meisjes. Deze is grotendeels te verklaren door de inrichting van opleidingen in de welzijnssector.

-
- (4) Op dit moment (nov. '85) liggen de preciese aantallen van enkele opleidingen om diverse redenen nog niet vast. Globaal blijven de aantallen wel richtinggevend.
- (5) Aangezien in Limburg ook 2-jarige opleidingen liepen werden voor de berekening van het effectief aantal deelnemers, enkel de eerstejaars meegeteld. Zo werd dubbele telling vermeden.

Naar leeftijd toe blijkt de groep 18-20 jarigen de overgrote meerderheid te vormen : 60% tegenover 7% -18 jarigen en 33% +20 jarigen.

Qua vooropleiding is "hoger secundair technisch" meest voorkomend (36%), gevolgd door lager secundair technisch (23%), hoger secundair beroeps (19%) en lager secundair beroeps (16%).

Qua doelgroepbepaling is de verschuiving van de oorspronkelijk beoogde laaggeschoolde -18 jarige groep naar een beter geschoold en iets ouder publiek een feit geworden.

Zoals reeds eerder gesteld kan er een verklaring gevonden worden in het selectie-orgaan nl. het bedrijfsleven, dat o.i. eerder tewerkstellings- dan opleidingscriteria hanteert juist omdat het geschikte arbeidskrachten wil vinden. Vraag hierbij blijft of het zo evident is dat het bedrijfsleven de eindverantwoordelijkheid heeft voor de selectie van een OPLEIDING. Wanneer dit zo is dan betekent alternerend leren geen drempelloos onderwijs en is het onderhevig aan arbeidsmarktwetten. Zwakkere groepen op de arbeidsmarkt - laaggeschoolden, vreemdelingen ... - worden dan zwakke groepen voor alternerend leren.

3.4. Onderwijskundige vormgeving : alternerend leren als brug tussen onderwijs en arbeidswereld ?

Alternerend leren zou als onderwijsconcept een betere en meer aangepaste scholing bieden voor intrede in het arbeidsproces juist omdat zowel opleidings- als arbeidsinstellingen verantwoordelijkheid opnemen voor de inhoudelijke uitbouw van de opleiding. De ware alternerende opleiding eist een systematische programmering van zowel de beroepsopleiding, de algemene en sociale vorming als van de werkervaring zodat zij elkaar wederzijds kunnen beïnvloeden.

De projecten van het eerste jaar toonden aan hoe complex het was dit principe om te zetten in de praktijk. Bij de ene opleiding lukte dit zeer goed, bij de andere totaal niet. Een eerste jaar kan nu moeilijk een uitspraak geven over het feit of alternerend leren een beter onderwijsconcept is voor de overgang school - werken of niet : men moet rekening houden met

kinderziekten, onbekendheid van het principe enz. Toch lieten de onderzoeksgegevens over de verschillende opleidingen heen toe drie soorten factoren te onderkennen die het alternerend karakter beïnvloeden. Het gaat om schoolgebonden, bedrijfsgebonden en persoonsgebonden factoren.

Bij de schoolgebonden factoren komt naar voren : programma, infrastructuur en vakbekwaamheid van de leerkrachten.

Voor wat de programmering betreft, was het zo dat die opgemaakt werd samen met de bedrijven. Het gevaar zat erin dat deze programma's te bedrijfsspecifiek zouden opgevat worden zeker als er weinig bedrijven in de opleiding betrokken waren.

Een andere moeilijkheid was dat de bedrijven wel klachten hadden inzake kwalificaties maar die soms moeilijk konden omzetten in leerinhouden. In dat verband moet erop gewezen worden dat het alternerend leren het midden dient te houden tussen een schoolse opleiding die dikwijls gekenmerkt is door sclerose en een bedrijfsopleiding die dikwijls te eng begrensde kwalificaties betreft. Het zou een compromis moeten zijn tussen de korte termijnbehoeften van het bedrijfsleven en de lange termijnbehoeften van de jongeren. Op gebied van programmering moet er dringend werk gemaakt worden van de opstelling van beroepsprofielen om hieraan opleidingsplannen te koppelen. Hieruit kan men dan basisvaardigheden en bedrijfsspecifieke vaardigheden afleiden die hetzij op school, hetzij op het bedrijf kunnen aangeleerd worden. In dit kader is het van groot belang dat er een duidelijke overlegstructuur bestaat voor wat betreft de contacten tussen school en bedrijfsleven. Dat de infrastructuur van de school en de vakbekwaamheid van leerkrachten onmiskenbare vereisten zijn, lijkt evident. Ook hier moet nog meer gezocht worden naar mogelijkheden om scleroseverschijnselen tegen te gaan. Zo werden in bepaalde opleidingen beroepsopleidingscentra van de R.V.A. ingeschakeld : R.V.A. en onderwijs ontsloten hun deuren om gezamenlijk een opleiding te verzorgen. De betrokken leerkrachten ervaren des te sterker dat bedrijfservaring, vakbekwaamheid en intrinsieke motivatie hun taak gemakkelijker maakten. Bedrijfsstages voor hen zouden ook meer aangemoedigd moeten worden zowel vanuit onderwijs als vanuit het bedrijfsleven.

Bedrijfsgebonden factoren zijn : interesse van de bedrijven, systematische programmering van de werkervaring van de jongere, duidelijk profiel van de stagebegeleiding. Veel bedrijven waren eigenlijk niet zo aanspreekbaar

om de opleidingskwaliteit te waarborgen. De interesse die bedrijven kunnen tonen in de opleiding is vooral tijd die onttrokken wordt om mee programma's op te stellen, jongeren in het bedrijf zelf te begeleiden en infrastructuur te geven. De werkervaring van de jongere zou systematisch geprogrammeerd moeten zijn en resulteren in een takenpakket passend bij de beroepsopleiding. Ook de bedrijfsbegeleiding zou beter geprofileerd moeten worden. In de feiten was het een zogenaamde taak met "gedeelde verantwoordelijkheden": naast de produktietaak kregen sommige werknemers nog de taak van begeleiding. Voor veel jongeren was hierrond verwarring. De bekende ziekten van de stagemaatregel als opleidingsperiode doken ook hier op. Net zoals voor de leerkrachten op school gelden voor de bedrijfsbegeleiders factoren van vakbekwaamheid, intrinsieke motivatie en een positieve houding t.o.v. de jongeren.

Tot slot zijn er de persoonsgebonden factoren die het alterneren beïnvloeden. De begeleiders haalden er twee aan: de motivatie en het opleidingsniveau van de jongeren. Met deze woorden is voorzichtigheid geboden: het moeilijke verloop van de opleiding of de geringe resultaten ervan worden dikwijls toegeschreven aan bovenstaande factoren terwijl de oorzaken evengoed op andere vlakken kunnen liggen.

Het recente probleem dat de textielsector in het kader van deze opleidingen meemaakt is hiervan een voorbeeld. De bedrijven zitten reeds enige tijd met het probleem dat er te weinig afgestudeerden uit de textielrichtingen op de arbeidsmarkt komen: reden om in te stappen in het experiment alternerend leren. Begin dit jaar blijken - om diverse redenen - weinig jonge werklozen met andere vooropleidingen de stap te willen wagen naar de textielsector. Velen trekken dus ook de conclusie dat de jongeren een gebrek aan omscholingsmotivatie hebben. Hoe verklaart men dan dat de coorte jongeren de overige jaren zo groot was voor deelname aan het experiment (in '82-'83: 150, in '83-'84: 85)? Moet de oorzaak ook niet gezocht worden bij de experimenten zelf, die stilaan een zeker imago krijgen bij de mensen? Een diepgaander onderzoek zou de preciese oorzaken moeten aanwijzen. Naar het uitzicht van de projecten toe kunnen nu reeds twee consequenties getrokken worden. Het karakter van de opleiding moet duidelijk zijn voor de jongeren. Gaat het om een omscholingsproject zoals het textielproject dan is een oriëntatieperiode noodzakelijk zodat de deelnemers een bewuste keuze voor een bepaalde opleiding kunnen maken. Gaat het om een bijscholingsproject zoals het metaalproject dan is evengoed duidelijkheid

noodzakelijk : jongeren moeten de waarde van de bijscholing kunnen afwegen t.o.v. de reeds genoten kennis zodat zij kunnen zien dat het niet om een herhaling gaat.

Het niveau van de opleiding moet ook duidelijk zijn : wanneer men een opleidingsplan zou uittekenen op basis van modules waarvan de voorkennis uitgetekend is zou men meer naar de jongeren toe kunnen differentiëren.

In het concept van alternerend leren is het ook belangrijk dat de leersituatie niet alleen op de arbeidssituatie maar op de totale leefsituatie van de deelnemers wordt afgestemd. Vandaar dat het Ministerie van Onderwijs erop stond dat er ook een pakket Algemene en Sociale Vorming gegeven werd. In deze context gaan wij hier niet verder op in.

Naast de inhoudelijke lading is de tijdsdimensie van het alternerend leren een belangrijke factor voor een efficiënte wisselwerking tussen opleidings- en tewerkstellingsperiodes.

Nu was het zo dat de opleidingen meestal een jaar duurden. De eerste zes maanden gingen de jongeren 14 dagen naar school en 14 dagen naar het bedrijf. De laatste zes maanden waren zij, indien geslaagd, full-time-stagiair. Voor sommige opleidingen bleek de totale duur te lang te zijn, voor anderen moest de verhouding school-bedrijfsperiode opnieuw bekeken worden. Leidraad hiervoor zouden opnieuw beroepsprofielen kunnen zijn met hieraan gerelateerd inzichten en vaardigheden die hetzij op school, hetzij in het bedrijf kunnen aangeleerd worden.

Het mooiste concept staat of valt tenslotte met de mensen die het moeten doen. Typisch voor alternerend leren is dat er verschillende soorten begeleiders in het spel zijn. Hier waren er beroepsleerkrachten, vormingswerkers en bedrijfsbegeleiders. Vanuit hun verhalen werden enkele factoren gevonden voor een efficiënte personeelsstrategie. Het begeleidersteam moet vooreerst een identiteit kunnen bezitten : het aantal begeleiders en de tijdsduur van inschakeling in het project spelen hierin mee. De bedrijfsbegeleiding moet duidelijker geprofileerd worden. Bijscholingsinitiatieven zijn noodzakelijk zowel op vaktechnisch gebied als op vlak van efficiënte technieken inzake wisselwerking tussen de componenten. Tenslotte moet er in het takenpakket van de begeleiders ruimte zijn voor onderling overleg.

Tot slot nog een woord over de evaluatieprocedure : men had serieuze pogingen ondernomen om een kwalitatief goede methode van systematische evaluatie voor zowel de onderwijs- als de bedrijfscomponent op punt te zetten. De eindevaluatie van het onderwijs bleek toch een klassieke kwalificatieproef te zijn. Men kreeg dan een getuigschrift van het Onderwijs Sociale Promotie. Daarnaast kreeg men een attest van de R.V.A. voor de gevolgde beroepsopleiding dat wel steunde op de systematische evaluaties. Op de eerste plaats geniet een erkend diploma de voorkeur doordat het een herkenningsswaarde voor de arbeidsmarkt heeft en men het ook kan afwegen tegen de hiërarchie van andere diploma's. Alleen is het spijtig dat de klassieke evaluatieprocedures de uiteindelijke bovenhand hadden voor de toekenning van het diploma vanuit onderwijs. Voor veel betrokken bedrijven bleken bovendien de prestaties in de bedrijfsperiode het doorslaggevend criterium voor aanwerving te zijn en niet zozeer de resultaten van de opleidingsperiode. Een gezamenlijke validering van de opleiding was er blijkbaar niet.

Zoals men ziet, is er aan de onderwijskundige vormgeving nog heel wat te doen. Alles draait in feite rond de verantwoordelijkheid voor de opleiding, die gezamenlijk zou moeten gedragen worden door onderwijs en bedrijfsleven. Onderwijsinstanties beginnen zich flexibeler op te stellen. Bedrijven kregen veelal gehoor voor hun eisen maar mogen de handschoen niet alleen naar het onderwijs toewerpen : ook zij hebben een didactische taak te vervullen in het onderwijskundig proces om betere en meer aangepaste scholing te geven aan jongeren. De drie experimentele jaren zullen uitwijzen in hoeverre men de hierbovengenoemde factoren heeft kunnen en willen optimaliseren voor een volwaardige uitbouw van alternerend leren.

3.5. Maatschappelijke waarde : onderwijs- en tewerkstellingseffecten

Wat heeft dit systeem opgebracht voor de jongeren ? Wat is de waarde geweest op tewerkstellings- en op onderwijskundig vlak ?

Naar tewerkstelling toe :

De resultaten m.b.t. de tewerkstelling konden na het eerste jaar in Zuid-West-Vlaanderen tamelijk positief worden geïnterpreteerd : de meeste

van de geslaagde jongeren hadden hun intrede in de arbeidswereld gemaakt. In kwantitatief opzicht wilde dit zeggen dat van de 38 geslaagden in de textiel- en metaalgroepen er 31 (of 81,5%) aangeworven werden. Vooral in de metaal was echter het statuut nog verre van zeker : 14 op 17 kregen er 'slechts' een verlengd stage-contract.

Op basis van een voorlopige verwerking van een enquête afgenomen van de ex-deelnemers over de eerste 2 jaren kunnen deze cijfers wat beter onderbouwd worden (6). De conclusies luiden dat ongeveer 80% werk heeft, 70% hiervan in het bedrijf terecht kan waar men de opleiding had gevolgd, en 50% een contract van onbepaalde duur bezat. Wanneer de cijfers voor de metaal in het eerste jaar te West-Vlaanderen nader bestudeerd worden (ruim een jaar later), dan blijkt dat op de 12 teruggezonden enquêtes er 11 werk hebben, waarvan 7 met contract onbepaalde duur en slechts 3 met een stagecontract. Allicht is dit een aanwijzing die de vrees voor verdere onzekerheid na een stage-contract, ondergraaft. Op basis van gegevens uit dezelfde enquête, kan men ook even blijven stilstaan bij het meer kwalitatieve aspect, met name de aansluiting van taken in de werksituatie bij het vroeger geleerde in de opleiding. De ex-deelnemers konden aanduiden dat er een volledige, een zekere, weinig of geen aansluiting was. Wanneer de antwoorden op de eerste twee alternatieven en die op de laatste twee samengeteld worden komt men tot volgend resultaat : 58% vindt dat er minstens een zekere aansluiting is, 42% zegt weinig of geen overeenkomst te constateren. Opvallend hierbij blijkt echter het verschil tussen de regio's en de geslachten : zo blijkt zowel van de Westvlaamse als van de vrouwelijke ex-deelnemers ongeveer driekwart een zekere of volledige aansluiting tussen werk en vroegere leersituatie op te merken. In Limburg daarentegen vond 71% geen of weinig verband, en op het totaal aantal jongens antwoordde 68% in dezelfde zin.

---

(6) De voorlopige verwerking gebeurde d.m.v. turving van de hoofdvragen bij 128 van de 303 opgezonden vragenlijsten, begin november '85 (tot eind december kwamen nog vragenlijsten binnen). De definitieve resultaten worden naar buiten gebracht in een later H.I.V.A.-rapport.

Tot slot dient nog vermeld dat van diegenen die werk hebben, ruim 90% zich 'tevrede' noemt, waardoor ruim driekwart dan ook niet naar ander werk zoekt.

Vorzichtige conclusies bij deze tewerkstellingsgegevens :

- de wil van de deelnemende bedrijven om de geslaagde jongeren na de opleiding alternerend leren aan werk te helpen, blijkt groot te zijn;
- hoewel een relatie met het gevolgd project niet rechtstreeks aantoonbaar is, blijken sommigen ook elders makkelijk aan werk te raken;
- bij de inhoudelijke aansluiting tussen opleidings- en werksituatie kunnen, vooral naar de jongens en naar Limburg toe, vraagtekens geplaatst worden. In verder onderzoek moet aangetoond worden hoe het kan dat men enerzijds via een welbepaalde opleiding in jongeren investeert om hen anderzijds nadien in andere jobs tewerk te stellen;
- ongeacht de 'kwaliteit' van het werk, blijkt 90% van de werkenden tevreden te zijn in hun situatie.

Naar Onderwijs toe :

De alternerende onderwijsvorm kan een remotiverende functie voor het leren hebben : zo gingen in het omscholingsproject (textiel) veel jongeren liever naar school : men was meer gemotiveerd en er heerste geen schoolse mentaliteit. Uiteraard zal optimalisering van school- en bedrijfsgebonden factoren hierin een rol spelen. De volgende jaren moeten ook verder in dat licht bekeken worden.

De alternerende opleiding heeft een signaalwaarde naar het dagonderwijs. De doorstroming van ervaringen van leerkrachten naar hun collega's moet zeker nog geïntensifieerd worden.

Of het systeem na de experimenteerperiode een bestaanswaarde moet krijgen hangt o.i. af van de inspanningen die én onderwijs én bedrijfsleven willen doen om het serieus uit te bouwen. Voorgaande punten laten zien dat er heel wat kansen inzitten indien beide instituties hun verantwoordelijkheid opnemen.

Welke plaats het systeem dan in het onderwijs moet krijgen is afhankelijk van de beleidsstrategie die men zal kiezen. Rekening houdend met de ervaringen van een eerste experimenteel jaar kunnen er ons inziens twee mogelijke wegen uitgetekend worden : ofwel vindt men directe tewerkstelling na de opleiding belangrijk en laat men het systeem afhangen van vraag en aanbod op dat moment. Zo is het nu grotendeels gebeurd. Op nationaal niveau lijkt men te willen doorgaan op deze weg. Voor dit jaar werd althans beslist dat geen enkele opleiding nog van start kan gaan zonder een combinatie van betaald werk tijdens de opleiding en - voor de geslaagden - een zekere garantie op werk achteraf (behalve voor de welzijnssector waar tijdens de opleiding o.a. met B.T.K.-ers gewerkt wordt). De eisen liggen vooral op het tewerkstellingsvlak. Het alternerend leren is dan geen dremelloos onderwijs maar bestemd voor jongeren die reeds "een geschikt profiel" voor de arbeidsmarkt hebben.

Ofwel vindt men het belangrijker dat zoveel mogelijk jongeren werkervaring kunnen opdoen zonder dat er directe tewerkstelling aan verbonden is. Het systeem hangt dan af van de bezorgdheid van de groep laaggeschoolde jongeren en van het geloof in de opleidingswaarde van systemen met werkervaring inbegrepen. De eisen zouden dan ook meer op onderwijskundig vlak liggen. In dat kader zou de overheid dan bijvoorbeeld stimuleringsmaatregelen naar de bedrijven toe kunnen nemen voor het opnemen van hun didactische verantwoordelijkheid. De premie van 85.000 Fr. om gedurende één jaar een training-on-the-job te geven gecombineerd met de deeltijdse leerplicht, zoals in het tutorship-project, kan een mogelijkheid zijn. Ervaringen zullen uitwijzen of dit volstaat om genoemde verantwoordelijkheid door de bedrijven op zich te laten nemen. Deze strategie legt meer de nadruk op het onderwijskundig effect dan op het tewerkstellingseffect maar gaat dit laatste daarom niet uit de weg. De overtuiging is echter dat voor het vergroten van de tewerkstellingskansen van de jongeren er op twee vlakken moet gewerkt worden : enerzijds kwalitatief betere opleidingen, anderzijds een actief tewerkstellingsbeleid.

4. BESLUIT

In dit artikel werd vertrokken van de vaststelling dat vooral laaggeschoolde jongeren een risicogroep vormen voor de werkloosheid. Vanuit dit verband tussen geringe scholing en werkloosheid wordt veelal de conclusie getrokken dat scholing een wapen zou zijn tegen de werkloosheid. De aansluitingsproblematiek onderwijs-bedrijfsleven, die, omwille van de economische crisis en van de grote veranderingen in de arbeidsorganisatie, meer en meer op de voorgrond kwam te staan, zou ook voor deze groep aangepakt worden. In onderwijsmiddens kunnen enkele recente vernieuwingen dan ook in die zin geïnterpreteerd worden.

De meest ingrijpende maatregel van het onderwijsbeleid naar de groep laaggeschoolde jongeren toe is wel die van de leerplichtverlenging : men zou hen een langere en betere scholing geven zodat zij meer gewapend op de arbeidsmarkt zouden komen. Onder beter verstond men : een grotere aansluiting bij de eigen leefwereld van deze "schoolmoeë" groep en bij de evoluties op de arbeidsmarkt.

Om nu iets te verhelpen aan die discrepantie tussen vraag en aanbod moeten vooreerst onderwijs- en bedrijfsinstellingen meer contact met elkaar hebben. Een van de mogelijkheden van betere aansluiting was dat beide instituties zouden samenwerken om een opleiding te verzorgen. In onderwijsmiddens doet het concept Alternierend Leren zijn intrede : jongeren zouden deeltijds een beroepsopleiding volgen en deeltijds werken en beide componenten zouden op elkaar inspelen. Het voordeel van dit onderwijsconcept is enerzijds dat het beter zou aansluiten bij de leefwereld van die jongeren die sterk arbeidsgeoriënteerd zijn en anderzijds zou de opleiding meer inspelen op de wensen van de bedrijven gezien zij zelf medeverantwoordelijk zijn voor de opleiding. Door zijn kenmerken zou alternerend leren moeten leiden tot een soepeler en geleidelijker overgang van school naar werk.

De praktijkvoorbeelden tonen echter dat dit concept tot nu toe moeilijk te verwezenlijken valt voor de groep laaggeschoolden. In de experimenten van deeltijds onderwijs werden pogingen ondernomen om het alternerend leren uit te bouwen. De werkcomponent ontbreekt hiervoor echter in belangrijke mate : slechts een klein derde van de leerlingen kon deeltijds leren met

deeltijds werken combineren. Bovendien was er bij hen niet altijd een verband tussen het werk en de opleiding zodat er geen sprake van wisselwerking kon zijn. Op basis van praktijkervaringen zouden de moeilijkheden om werk te vinden deels te wijten zijn aan de karakteristieken van de groep en aan de kenmerken van het deeltijds onderwijs als systeem. Die jongeren zijn op de arbeidsmarkt niet gewenst omdat ze te jong, onervaren en laag-geschoold zijn. Het bedrijfsleven wil blijkbaar ook niet investeren in een opleiding voor deze groep door hen halftijds tewerk te stellen, tenzij men ze zeer goedkoop kan inschakelen voor ongeschoolde functies, met een garantie van onmiddellijke produktiviteit én weinig nood aan begeleiding. Produktiviteit staat dan centraal en niet de leerwaarde van werkervaring.

De experimenten alternerend leren wijzen in dezelfde zin : het systeem wordt uitgetest op een oudere en hoger geschoolede groep. De (vrijwillig) deelnemende bedrijven zijn trouwens meestal expansieve bedrijven die een zekere behoefte aan personeel hebben. De uitbouw van alternerend leren wordt in die zin volledig gekoppeld aan arbeidsmarktbehoeften. Voordeel is dat de kans op tewerkstelling op korte termijn groot is, getuige de bevindingen van het experiment. Nadeel is dat alleen jongeren met een geschikt profiel voor de arbeidsmarkt in aanmerking komen. Alternerend onderwijs kan in die optiek geen drempelloos onderwijs betekenen : zwakke groepen op de arbeidsmarkt worden zwakke groepen voor alternerend leren.

Men kan zich echter een andere weg voorstellen ...

Die vertrekt vanuit de redenering dat het werkloosheidsprobleem geen rechtstreeks onderwijsprobleem is. Meer en betere scholing leidt niet onmiddellijk tot tewerkstelling. Wel daalt het individueel risico op werkloosheid; collectief gezien betekent het alleen een herverdeling van kansen, opleiding schept immers geen tewerkstelling. Voor het vergroten van de arbeidskansen van de jongeren moet er op twee vlakken gewerkt worden : enerzijds kwalitatief betere opleidingen, anderzijds een actief tewerkstellingsbeleid. Naar een systeem van alternerend leren toe zou dit dan betekenen dat niet zozeer de sociaal-economische doelstelling om jongeren direct werk te bezorgen als prioritaire doelstelling geldt, maar wel de pedagogische onderwijskundige doelstelling om hen een betere opleiding te geven waarbij werkervaring een onmiskenbare vereiste is. Anders

gezegd : het opleidingseffect zou dan niet geëvalueerd worden naar de onmiddellijke tewerkstelling gezien het systeem dan volledig afhangt van vraag en aanbod maar wel naar de impact ervan op de latere tewerkstelling van de jongeren. Alternierend onderwijs zou voor ieder openstaan en de kwalitatieve aansluitingsproblematiek zou centraal staan. De vraag die dan gesteld moet worden is : onder welke voorwaarden wil het bedrijfsleven een didactische verantwoordelijkheid opnemen om voor jongeren een kwalitatief betere opleiding d.m.v. combinatie school-werk te geven ? Momenteel wordt gedacht aan stimuleringsmaatregelen om de werkervaring didactisch te onderbouwen. Het tutorship-project is hiervan een concreet voorbeeld. Ervaringen hiermee kunnen uitmaken of dit volstaat.

Over de vraag of alternerend onderwijs nu voor een kwalitatief betere opleidingssituatie zorgt, leren ons de experimenten dat dit vooral afhangt van onderwijs- en bedrijfsgebonden factoren. Om deze te optimaliseren is een gesystematiseerd overleg tussen beide instituties van groot belang. Vooreerst zou het bedrijfsleven zijn roep om gekwalificeerd personeel concreter moeten kunnen maken. Arbeidsmarktanalyses en beroepsprofilering zijn in dat kader noodzakelijk. Vervolgens kunnen deze gegevens vertaald worden in opleidingsprofielen. Hierbij mag niet uit het oog verloren worden dat dit een compromis moet zijn tussen de korte termijnbehoeften van het bedrijfsleven en de lange termijnbehoeften van de jongeren. Eens deze leerplaninhouden opgesteld, kan nagegaan worden of deze beter op school dan wel in het bedrijf kunnen aangeleerd en ingeoeffend worden. Speciale aandacht moet gaan naar een betere uitbouw van de didactische mogelijkheden van werkervaringen. Alternierend onderwijs kan zodoende een belangrijke doorbraak betekenen om de kwalitatieve discrepantie tegen te gaan : alleen moeten onderwijs- en bedrijfsleven bereid zijn meer ruimte vrij te maken om dit concept volwaardig uit te bouwen.

In dezelfde optiek zouden het onderwijs- en tewerkstellingsbeleid meer moeten samenwerken. En hiermee besluiten wij dan ook : de twee beschreven voorbeelden van onderwijsvernieuwing, die ongetwijfeld op gang getrokken dan wel versneld zijn door de crisisperiode, kunnen een grote waarde voor de jongeren hebben indien ze niet op pragmatische gronden gesteund zijn en/of uitgebouwd worden maar geïntegreerd worden in een alomvattend sociaal en economisch herstelbeleid.

DEEL IV

STIMULERING EN HERVERDELING
VAN DE BETAALDE ARBEID

1. TEWERKSTELLING IN HET REMEDIAIR CIRCUIT.

Francis HOLDERBEKE

1. INLEIDING

1.1. Algemeen kader

Telkens een economische crisis de tewerkstelling van een groot deel van de beroepsbevolking onder druk gaat zetten, rekent de overheid het tot één van haar taken via tijdelijke maatregelen het werkloosheidsprobleem te verlichten. De tijdelijkheid van de getroffen maatregelen komt ondermeer tot uiting in de verplichte jaarlijkse vaststelling van het budget ter financiering ervan en in de beperkte duur van de aangeboden contracten (stage, B.T.K.).

Dit illustreert de dubbele filosofie die schuilgaat achter het zogenaamde mediaire circuit : het dient als een vangnet om bepaalde welomschreven categorieën werklozen die in perioden van ondertewerkstelling voeling dreigen te verliezen met de maatschappij, de mogelijkheid te bieden zich via een (tijdelijke) (her)integratie op de arbeidsmarkt tegen verdere uitstoting te wapenen.

De aanhoudend hoge werkloosheidsgraad ondergraaft de jongste tijd meer en meer deze fundamenteën. Vooreerst is het door de overheid uitgetrokken budget totaal ontoereikend om het volledige werklozenbestand te bereiken en ten tweede wijst de gemiddelde werkloosheidsduur erop dat een tijdelijke mediaire tewerkstelling voor bepaalde categorieën werklozen geen enkel soelaas biedt. Eind juni 1985 was iets meer dan de helft van de volledig uitkeringsgerechtigde werklozen sinds meer dan 2 jaar werkloos. Ook en vooral de jongere werklozen ontsnappen niet aan dergelijk lange periode van "gedwongen nietsdoen" : in de categorie 20-25 jarigen is meer dan 55% van de werklozen gedurende minstens één jaar werkloos.

Vanuit die dubbele vaststelling is er sinds enkele jaren een koerswijziging merkbaar die reeds ten dele af te lezen is uit de beleidsopties (D.A.C.,

nieuwe stagereglementering) maar waar vooral vanuit diverse hoeken op aangedrongen wordt. In het bijzonder bepleit men de harmonisatie van de talrijke, naast elkaar bestaande remediaire stelsels. Impliciet bevat deze wens het aanvaarden van een volledig door de overheid gereguleerd segment van de arbeidsmarkt en de ombuiging ervan naar een permanent circuit. Dit zou zowel de doorzichtigheid en een betere afstemming tussen doel en middelen bewerkstelligen alsook de nefaste gevolgen die verbonden zijn aan het tijdelijke karakter van de remediaire tewerkstelling moeten wegwerken.

Dergelijke aanpak vereist dat men een aan de structuur van de werklozenpopulatie aangepast tewerkstellingsbeleid voert. In hetgeen volgt zullen we aan de hand van een vergelijking van de structuur van het werklozenbestand en van de groep tewerkgestelden in de remediaire stelsels nagaan in hoeverre dit tot op heden het geval is.

1.2. Inhoud

In dit artikel zullen we de vijf belangrijkste maatregelen tot bevordering van de tewerkstelling - T.W.W., stage van jongeren, B.T.K., D.A.C., werklozen in projecten K.M.O. - op éénvormige wijze bespreken. Een eerste paragraaf geeft een korte uitleg over doelstellingen en werking van de maatregel. In een tweede paragraaf bieden we een vooral cijfermatige doorsnede van ieder stelsel : in een eerste tabel wordt telkens een beknopte evolutie gegeven van het aantal jongeren (-25 jaar) en hun aandeel in het totaal aantal tewerkgestelden in het stelsel, in een tweede tabel wordt aan de hand van gegevens over het onderwijsniveau de populatie iets nader omschreven waarbij op twee tijdstippen een vergelijking gemaakt wordt tussen de -25 jarigen en de +25 jarigen.

In een samenvattend besluit voegen we de diverse tabellen samen om na te gaan welke impact de tewerkstelling van de jongeren in het ganse circuit heeft op de jeugdwerkloosheid. Ook hier zullen we de eerder gebruikte indelingen (geslacht, leeftijd en onderwijsniveau) aanhouden.

2. MAATREGELEN TOT BEVORDERING VAN DE TEWERKSTELLING

2.1. Werkwijze bij het opstellen van de tabellen

Met uitzondering van deze voor de stages, zijn de tabellen in de tweede paragraaf telkens op identieke wijze opgebouwd.

In een eerste tabel wordt, naargelang de periode het stelsel reeds in voege is, voor twee of drie tijdstippen (de laatste momentopname betreft telkens juni 1985) het aantal jongeren, (mannen en vrouwen afzonderlijk) in het desbetreffend stelsel opgegeven en wordt hun aandeel in het totaal aantal tewerkgestelden in dit stelsel berekend.

Een tweede tabel betreft het studieniveau in de analyse. Opnieuw voor mannen en vrouwen afzonderlijk wordt voor twee tijdstippen een vergelijking gemaakt tussen de -25 jarigen en de +25 jarigen volgens de gedane studies waarbij binnen een bepaalde groep het aandeel van de respectievelijke studieniveau's berekend wordt. Het groot aantal categorieën dat de R.V.A. hanteert werd als volgt samengetrokken :

1. lager onderwijs (L.O.), voleindigd of niet;
2. lager secundair onderwijs (L.S.O.) omvat de personen met een getuigschrift L.S.O., een kwalificatiegetuigschrift van het vierde leerjaar of van het vijfde vervolmakings- of specialisatiejaar van het technisch, kunst- en beroepssecundair onderwijs alsook het lager technisch en beroepsonderwijs;
3. hoger secundair onderwijs (H.S.O.) omvattende het kwalificatiegetuigschrift van het zesde leerjaar of van het zevende vervolmakings- of specialisatiejaar van het technisch, kunst- en beroepssecundair onderwijs alsook het hoger technisch en beroepsonderwijs;
4. niet-universitair hoger onderwijs (N.U.H.O.) omvat het hoger onderwijs van de eerste graad (korte type), de tweede graad en de derde graad (lange type);
5. universitair onderwijs (univ.) omvat alle universitaire opleidingen.

Drie moeilijk in deze classificatie in te passen categorieën die samen hooguit 2 à 3 procent van het totaal uitmaken, werden niet opgenomen : aanvullend beroepsonderwijs, leerlingenschap en overige studies. Dit brengt wel mee dat

de sommatie van de kolompercentages in de tweede tabel van ieder stelsel geen 100% bedraagt. Gezien het relatief geringe belang van deze categorieën nemen we aan dat deze werkwijze de vergelijkingen niet beïnvloedt.

Voor 1985 hebben de gegevens altijd betrekking op eind juni, voor de overige weerhouden jaren geven de cijfers informatie voor eind december. De keuze van de jaartallen varieert van stelsel tot stelsel in functie van de inwerkingtreding ervan. Met uitzondering van de eerste tabel voor de stages, hebben alle gegevens betrekking op het geheel van voltijdse en deeltijdse werknemers samen. De cijfers zijn niet opgesplitst naar gewest maar bevatten informatie voor gans het land.

Voor het cijfermateriaal werd gebruik gemaakt van het Maandelijks Bulletin van de R.V.A. maar vooral - uitsplitsing naar leeftijd voor juni 1985 en alle gegevens over het studieniveau - van bij de statistische dienst van de R.V.A. opgevraagde depouilleringen.

2.2. Tewerkgestelde werklozen (T.W.W.)

2.2.1. Historiek

Dit stelsel is als enige niet ontworpen sinds de huidige economische crisis maar werd opgericht ingevolge de economische crisis van rond de jaren 1930 (K.B. 31.05.1933). Deze maatregel werd naargelang van de conjunctuurbewegingen afgebouwd of uitgebreid. Het kan beschouwd worden als de eerste en nog altijd belangrijke buffer in de opvang van een abnormaal hoge werkloosheid.

In zijn huidige vorm biedt het de mogelijkheid aan alle overheidsinstellingen (incl. onderwijs) en aan V.Z.W.'s die een sociaal, humanitair of cultureel doel nastreven, beroep te doen op uitkeringsgerechtigde volledig werklozen voor de verwezenlijking van werken van openbaar nut, die normaal niet kunnen uitgevoerd worden door het personeel waarover ze beschikken. De enige vereiste om tot dit stelsel toegelaten te worden is dat men uitkeringsgerechtigd volledig werkloos is. Sinds 1975 wordt gepoogd dit stelsel bij voorrang open te stellen voor jonge en volledig arbeidsgeschikte werklozen.

De T.W.W.-ers kunnen geen arbeidsovereenkomst sluiten met de werkge-
vende instantie maar blijven volledig afhankelijk van de R.V.A. die hen een
verhoogde werkloosheidsuitkering toekent, variërend naargelang de functie
behoort tot niveau 1, 2, 3 of 4 van de Rijksbesturen. Zoals in alle hier
besproken stelsels kunnen ook de T.W.W.-ers deeltijds tewerkgesteld wor-
den.

2.2.2. Cijfermatige doorlichting.

In een eerste tabel schetsen we de evolutie van het aantal T.W.W.-ers sinds
1978, volgens geslacht en leeftijd waarbij vooral de categorie -25 jarigen
onze aandacht heeft.

Tabel 1 : Aantal jongeren (-25j.) in T.W.W.-stelsel en hun aandeel in het
totaal volgens geslacht.

	Dec. 78		Dec. 82		Juni 85	
	N	Aandeel (%)	N	Aandeel (%)	N	Aandeel (%)
Mannen	4.943	25,0	3.683	20,3	3.679	21,3
Vrouwen	6.629	59,0	6.002	44,0	5.242	38,0
Totaal	11.572	37,0	9.685	30,5	8.921	28,7

Een constante die we aantreffen in het deeltijds circuit, duikt ook hier me-
teen op : het aandeel van de jonge vrouwen ligt beduidend hoger dan bij
de mannen.

De algemene daling van het aandeel van de jongeren wijst op een ver-
schuiving in de toewijzing van deze arbeidsplaatsen van jongeren naar
andere leeftijdscategorieën waar de gemiddelde werkloosheidsduur een stuk
hoger ligt. Vooral bij de vrouwen is de daling opmerkelijk hoewel hun aan-
deel bijna het dubbele bedraagt van dat bij de mannen. Tegenover hun
aandeel van 32,2% in het aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen

(U.V.W.) medio 1985 zijn de jonge vrouwen zelfs oververtegenwoordigd, de jonge mannen daarentegen zijn ondervertegenwoordigd (21,3% in T.W.W.-stelsel tegenover 25,7% U.V.W.). Samen genomen is er een kleine ondervertegenwoordiging zodat dit stelsel niet (meer) specifiek voor jongeren openstaat.

Tabel 2 : T.W.W. volgens geslacht, leeftijd en studieniveau (%).

Studieniveau	Mannen				Vrouwen				Alg. totaal	
	-25j.		+25j.		-25j.		+25j.			
	'82	'85	'82	'85	'82	'85	'82	'85	'82	'85
L.O.	23,1	16,9	63,8	57,9	5,7	4,3	26,4	23,3	39,1	34,4
L.S.O.	44,4	50,3	15,8	19,8	31,2	25,0	30,0	28,1	25,4	26,6
H.S.O.	26,4	23,9	10,9	11,1	56,1	55,2	29,5	32,2	25,7	25,9
N.U.H.O.	3,3	4,3	4,6	5,5	5,1	10,5	8,7	10,0	5,5	7,4
Univ.	0,3	0,4	3,3	2,9	0,5	0,6	4,1	3,8	2,6	2,5

Uit deze gegevens blijkt onmiddellijk dat dit stelsel zich in hoofdzaak tot laaggeschoolden richt. Meer dan 60% van alle tewerkgestelde werklozen hebben enkel L.O. of L.S.O. gevolgd. Eén vierde heeft een diploma van H.S.O. en een kleine 10% heeft hogere studies achter de rug.

In alle categorieën is er tussen 1982 en 1985 een daling vast te stellen van het aandeel van het L.O. Dit is deels te verklaren door de verlenging van de leerplicht die midden de beschouwde periode doorgevoerd is, maar kan onafhankelijk hiervan ook het gevolg zijn van de stijgende participatie van hogere studieniveau's. Bij de mannen lijkt de eerste verklaring plausibel omdat de daling in het laagste niveau (L.O.) bijna volledig gecompenseerd wordt door de stijging in het tweede niveau (L.S.O.). Bij de vrouwen daarentegen daalt ook het aandeel van het L.S.O. en worden de "vrijge-

komen" plaatsen ingenomen door afgestudeerden uit het N.U.H.O. (-25 jarigen) en het H.S.O. (+25 jarigen). Deze vaststelling sluit aan bij een algemeen verschijnsel in dit stelsel : het aandeel van de hogere studieniveau's (H.S.O., N.U.H.O., univ.) is bij de vrouwen veel hoger dan bij de mannen en het laagste niveau wordt vooral bij de jonge vrouwelijke werklozen bijna niet bereikt.

Het aandeel van de twee laagste categorieën samen (L.O. en L.S.O.) in het totaal aantal uitkeringsgerechtigde werklozen (U.V.W.) ligt bij de vrouwen wel lager dan bij de mannen (67,8% tegenover 80,7% eind juni 1985), in absolute cijfers daarentegen ligt de werkloosheid daar hoger dan bij de mannen (175.752 U.V.W.'s tegenover 158.387).

Het relatief grote aandeel van het middenste niveau (H.S.O.) in de vrouwelijke werkloosheid heeft voor gevolg dat deze tewerkstellingsmaatregel zelfs de laagst geschoolden niet kan opvangen. Vooral voor de jongere werkloze vrouwen leidt dit tot een sterke ondervertegenwoordiging in het T.W.W.-stelsel : 4,3% tegenover een aandeel van 18,8% in de vrouwelijke jeugdwerkloosheid. Dezelfde situatie doet zich, hetzij in minder mate, voor bij de mannen van dezelfde categorie : 16,9% T.W.W.-ers tegenover 32,2% U.V.W.-ers.

2.3. Stages voor jongeren

2.3.1. Historiek.

Het stelsel van de stages is het enige dat zich specifiek richt tot de jonge werklozen, met name -30 jarigen die ingeschreven zijn als werkzoekende bij de R.V.A. Het stelsel werd voor het eerst vastgelegd door de Wet van 30 maart 1976 maar onderging tal van wijzigingen. De huidige reglementering ervan ligt vervat in het Koninklijk Besluit nr. 230 van 21 december 1983 en de Herstelwet houdende sociale bepalingen van 22 januari 1985.

De doelstelling is steeds dezelfde gebleven : door een praktijkgerichte opleiding in een bedrijf of overheidsadministratie dient de kloof tussen onderwijs en beroepspraktijk overbrugd en de inschakeling van de jongeren in

het arbeidsproces bevorderd te worden. Het stelsel stoelt op de verplichting voor de bedrijven met ten minste 50 werknemers en de overheid een aantal stagiairs aan te werven dat overeenkomt met een voltijdse aanwerving van 3% van het personeelsbestand. De ondernemingen hebben de keuze tussen voltijdse en deeltijdse stagecontracten, de overheid werft nog enkel deeltijdse (half- en 4/5-tijdse) stagiairs aan. Die aanwerving van stagiairs moet bijkomende tewerkstelling uitmaken die niet gecompenseerd mag worden door het ontslag van andere personeelsleden. Het stagecontract wordt geregeld door de bepalingen van de Wet op de arbeidsovereenkomsten die betrekking hebben op de overeenkomst voor een bepaalde tijd omdat een stage een beperkte looptijd heeft, nl. van 6 tot 12 maanden en één maal verlengbaar voor eenzelfde periode. De stagiair wordt een vergoeding gewaarborgd die minstens 90% bedraagt van het loon van een werknemer met dezelfde functie in het desbetreffend bedrijf.

De Herstelwet van begin 1985 heeft twee belangrijke wijzigingen aangebracht. Het principe van de éénmaligheid werd opgeheven zodat personen die reeds een eerste stage volbracht hebben en sinds ten minste twee jaar uitkeringsgerechtigd volledig werkloos zijn een tweede stage kunnen vervullen maar dan wel in een andere onderneming.

Daarnaast werd de vaste aanwerving van jongeren na hun stage door financiële tegemoetkomingen aangemoedigd : tijdens het eerste jaar van de overeenkomst ontvangen de stagiairs slechts 90% van het normale loon, tijdens het tweede jaar krijgen de bedrijven een vermindering van de werkgeversbijdragen voor sociale zekerheid met 10% van het brutoloon. Deze maatregelen zijn duidelijk bedoeld om het tijdelijke karakter van het stelsel uit te vlakken maar vergroten tegelijkertijd de armslag van de ondernemingen op het gebied van goedkope aanwervingen.

2.3.2. Cijfermatige doorlichting.

Vermits de stages speciaal bedoeld zijn voor jongeren onder de 30 jaar wordt er hier geen onderscheid gemaakt volgens leeftijd. De <25 jarigen vormen de overgrote meerderheid maar toch is het aandeel van de categorie 25-30 jarigen tussen eind '82 en midden '85 gestegen van 5,9% naar 9,2%. Dit kan te verklaren zijn vanuit de vertraagde intrede op de arbeidsmarkt

van de afgestudeerden uit het hoger onderwijs waarbinnen het aandeel van de 25-plussers in de stages over dezelfde periode gestegen is van 16,2% naar 19,5%.

Door het stijgende belang van de deeltijdse stages wordt in onderstaande tabel wel een opsplitsing gemaakt tussen voltijdse en deeltijdse stagiairs.

Tabel 3 : Evolutie van het aantal deeltijdse en voltijdse stagiairs volgens geslacht (overheid + privé-sector).

	dec. '78	dec. '82		juni '85		
	VT	VT	HT	VT	4/5	HT
Mannen	18.101	14.387	2.388	13.927	3.404	2.607
Vrouwen	13.370	11.886	3.681	9.139	5.771	4.519
Totaal	31.471	26.273	6.069	23.066	9.175	7.126

In de bijdrage "Deeltijdse Arbeid" van deze publikatie wordt dieper ingegaan op de evolutie van het aantal stages. We stippen hier enkel aan dat door invoering van de deeltijdse stages het aantal stageplaatsen gevoelig is verhoogd maar dat het arbeidsvolume, uitgedrukt in voltijdse equivalenten, in een eerste fase gedaald is maar nadien door de invoering van 4/5-stages toegenomen is.

Tabel 4 : Stagiairs volgens geslacht, leeftijd en studieniveau (%).

Studieniveau	Mannen				Vrouwen				Alg. Totaal	
	-25j.		+25j.		-25j.		+25j.			
	'82	'85	'82	'85	'82	'85	'82	'85	'82	'85
L.O.	9,6	7,2	3,5	3,5	6,8	4,3	9,8	5,9	8,0	5,7
L.S.O.	39,1	37,4	5,0	5,9	20,8	16,0	11,7	10,8	28,7	24,9
H.S.O.	32,0	33,9	21,0	23,4	45,7	43,1	31,4	26,3	37,9	37,5
N.U.H.O.	14,5	16,4	34,0	36,9	21,5	29,1	24,6	30,1	18,8	23,9
Univ.	2,6	2,2	35,4	28,6	2,0	2,8	19,9	22,9	4,0	4,7

De verdeling van de stages volgens onderwijsniveau ziet er volledig anders uit dan in het T.W.W.-stelsel. De stagiairs worden voor meer dan 60% gerecruteerd uit de drie hoogste studieniveau's. Hun participatie is de laatste jaren zelfs in belangrijke mate toegenomen : van 60,7% in 1982 naar 66,% in 1985. Deze stijging situeert zich bijna uitsluitend bij de afgestudeerden van het N.U.H.O. en gaat ten nadele van de twee laagste studieniveau's.

Om de impact van een specifieke maatregel op de werkloosheid in te schatten kan men de verhouding berekenen van het aantal tewerkgestelden door deze maatregel tegenover het totaal aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen met inbegrip van het aantal tewerkgestelden door bedoelde maatregel.

Met 35.761 stagiairs onder de 25 jaar en 133.980 U.V.W.-ers bedroeg deze verhouding eind juni 1985 21,1%. Bij afgestudeerden uit het hoger onderwijs ligt dit percentage zeer hoog : 51,5% voor het N.U.H.O. en 45,6% voor universitair. De grotere impact voor het N.U.H.O. wijst erop dat niet enkel het niveau van de gedane studies een rol speelt maar de aard van de

studierichting minstens even belangrijk is voor het verkrijgen van een stagecontract. Een verdere opsplitsing van de niveau's L.S.O. en H.S.O. ondersteunt volledig deze stelling.

Tabel 5 : Verhouding (%) van het aantal stagiairs tegenover het totaal aantal U.V.W.-ers plus het aantal stagiairs (-25 jarigen, juni 1985).

	Algemeen	Technisch	Beroeps
L.S.O.	22,9	35,0	13,6
H.S.O.	46,7	55,7	21,1

Op beide niveau's is er een duidelijke voorkeur voor jongeren met een technisch diploma en komen de jongeren uit het beroepssecundair onderwijs weinig aan hun trekken.

Zonder hieromtrent over gegevens te beschikken mag men stellen dat de privé-sector hoofdzakelijk beroep doet op afgestudeerden uit technische richtingen en dat de stages in overheidsdienst vooral de jongeren met een algemene vorming ten goede komen.

2.3.3. Evaluatie van het stagesysteem.

Deze gegevens weerspiegelen het belang dat vooral de bedrijven hechten aan de aanwerving van stagiairs. Gezien de zeer selectieve aanwerving - jongeren met een zeer hoog opleidingsniveau of een goede technische vorming - is het zonder meer duidelijk dat de stageplaatsen in de eerste plaats bezet worden door mensen die gezien hun opleiding ook zonder dergelijk circuit het meeste kans maken op de arbeidsmarkt. Op die manier wordt één van de objectieven van het stagesysteem, het bezorgen van een praktijkgerichte opleiding, grotendeels ondergraven voor die groepen

jongeren die het meest gebaat zouden zijn met een stage als brug tussen hun opleiding en (definitieve) tewerkstelling.

Uit eerder onderzoek is ook gebleken dat vooral de hoger geschoolden tijdens de stage ook effectief meer opleiding krijgen (Cossey, Lambert, 1982, p.903). Het verplicht op te stellen stageprogramma en de opleiding ontbreken het meest bij de lagere uitvoerende functies.

Een tweede doelstelling van het stagestelsel, het creëren van supplementaire tewerkstelling, komt meteen ook in het gedrang. De traditioneel selectieve aanwervingspolitiek van de bedrijven hanteert identieke criteria bij het recruterende van stagiairs zodat de gewone aanwervingen en de aanwerving van stagiairs op elkaar afgestemd worden of zelfs volledig gaan samenvallen. De geciteerde studie kwam tot de bevinding dat via de verplichte stages in privé-ondernemingen veelal "gewone" aanwervingen gebeurden : vervangingen van personeelsleden of aanwervingen door uitbreiding van het bedrijf. Slechts een kleine minderheid van de aangeworven stagiairs zouden supplementair tewerkgesteld zijn.

De statistiek van de gecumuleerde stage-activiteiten (tabel 6) toont aan dat er in de privé-sector een groot deel van de stages verlengd worden (55,7%) en dat een behoorlijk aantal stagiairs uiteindelijk aangeworven worden (44,4%).

Tabel 6 : Gecumuleerde activiteiten van de voltijdse stages (1976-1984) en de deeltijdse stages (1982-1984) in de privé-sector.

	Voltijdse stages			Deeltijdse stages		
	M	V	Tot.	M	V	Tot.
Begonnen stages	118.206	72.013	190.219	6.013	8.655	14.668
- waarvan verlengd	64.465	41.476	105.941	1.819	3.325	5.144
%	54,5	57,6	55,7	30,3	38,4	35,1
Beëindigde stages						
- zonder gevolg	50.032	32.834	82.866	1.411	2.253	3.664
- met aanwerving	40.401	25.669	66.070	547	1.022	1.569
%	44,7	43,9	44,4	27,9	31,2	30,0

In de privé-sector ligt het percentage aanwervingen van voltijdse stagiairs in de buurt van het percentage verlengingen. Deze cijfers kunnen een beeld geven van de aanwervingspolitiek van de bedrijven. Stagiairs die gedurende een half jaar voldoening schenken krijgen een tweede proefperiode waarna er nog een relatief beperkt deel van de stages beëindigd worden zonder gevolg. De verlenging van de stage heeft dus een duidelijke signaalfunctie naar definitieve aanwerving toe. We vinden enige evidentie voor deze stelling in de gecumuleerde gegevens over deeltijdse stages. Zowel het aantal verlengingen (35,1%) als het aantal aanwervingen (30%) liggen op een lager niveau dan voor de voltijdse stages maar ook hier sluiten de percentages nauw bij elkaar aan met iets minder aanwervingen dan verlengingen.

Los van de vraag of het hier al of niet om supplementaire tewerkstelling gaat zit er alleszins een duidelijk patroon in het verloop en de afloop van de stages in de privé-sector.

2.4. Het Bijzonder Tijdelijk Kader (B.T.K.)

2.4.1. Historiek

Het Bijzonder Tijdelijk Kader werd opgericht door de wet van 22 december 1977 betreffende de budgettaire voorstellen 1977-1978, met de bedoeling aan bepaalde werkzoekenden de kans te geven deel te nemen aan projecten die voorzien in de uitvoering van taken van collectief belang.

De grondredenering luidde dat een deel van de werkloosheidsuitkeringen beter kon besteed worden door werklozen aan te stellen voor werkzaamheden of activiteiten die nuttig zijn voor de gemeenschap. Dergelijke latente behoeften zouden niet zo dwingend zijn dat de overheid er gaat voor instaan en evenmin rendabel genoeg om door de privé-sector vervuld te worden.

De uitgevoerde taken moeten van openbaar, sociaal of cultureel nut zijn, collectieve behoeften bevredigen die anders niet voldaan zouden worden en mogen geen winstoogmerk hebben. Daarnaast moeten ze aangepast zijn aan de bekwaamheden van de werklozen van de streek, bijkomende arbeidsplaatsen scheppen en in de activiteiten kaderen van de voor ieder

B.T.K.-project aangestelde promotor. De mogelijke promotors zijn zowel de Staat, de provincies, de agglomeraties, de federaties van gemeenten, de gemeenten, de instellingen van openbaar nut als de rechts- of feitelijke verenigingen van personen zonder winstoogmerk.

Zoals in het T.W.W.-stelsel zijn het in hoofdzaak de uitkeringsgerechtigde werklozen die in aanmerking komen voor een B.T.K.-project. Ze krijgen een contract voor een minimumperiode van 2 maanden en een maximumperiode van 12 maanden, één keer verlengbaar voor ten minste één maand en ten hoogste 12 maanden. Tijdens het eerste jaar betaalt de Staat (R.V.A.) hun loon dat gelijk is aan de beginwedde van een ambtenaar die een gelijkwaardige functie uitoefent. Voor universitairers bedraagt de tussenkomst slechts 90% en vanaf de 13e maand wordt de staats tussenkomst voor alle B.T.K.-tewerkgestelden beperkt tot 75%. De bepalingen met betrekking tot het Bijzonder Tijdelijk Kader zijn van toepassing tot 31 december 1986.

2.4.2. Cijfermatige doorlichting.

Een eerste belangrijke vaststelling is dat het B.T.K.-stelsel zich aanvankelijk vooral naar jongere vrouwen richtte, de groep met doorgaans de laagste tewerkstellingskansen. Niettemin werd de meerderheid van de B.T.K.-projecten toegekend aan mannen (alle leeftijden). Het aandeel van de jongeren is vooral in de tweede periode beginnen dalen maar bedraagt nog meer dan 40%.

Tabel 7 : Aantal jongeren (-25j.) in B.T.K.-stelsel en hun aandeel in het totaal, volgens geslacht.

	Dec. '78		Dec. '82		Juni '85	
	N	Aandeel (%)	N	Aandeel (%)	N	Aandeel (%)
Mannen	5.274	38,1	2.489	35,1	2.299	34,6
Vrouwen	5.072	61,2	5.452	53,2	4.710	47,4
Totaal	10.346	46,8	7.941	45,8	7.009	42,3

Een drietal jaren na het opstarten werden twee correcties aangebracht volgens de veranderende werklozenstructuur. Het mannelijk overwicht brokkelde geleidelijk aan af en werd in de loop van 1980 omgebogen naar een duidelijke vrouwelijke meerderheid die nog steeds gehandhaafd blijft. Terzelfdertijd verminderde het aandeel van de jonge vrouwen omdat ook de tewerkstellingskansen van de +25 jarigen stelselmatig verslechterden.

In de verdeling volgens studieniveau zijn eveneens enkele belangrijke verschuivingen vast te stellen.

Tabel 8 : B.T.K. volgens geslacht, leeftijd en studieniveau (%).

Studie- niveau	Mannen				Vrouwen				Alg. Totaal	
	-25j.		+25j.		-25j.		+25j.			
	'82	'85	'82	'85	'82	'85	'82	'85	'82	'85
L.O.	17,0	13,0	38,7	22,1	4,8	1,0	24,3	5,5	21,0	9,6
L.S.O.	32,4	29,4	10,5	10,7	13,2	9,2	13,4	9,9	15,3	12,6
H.S.O.	26,1	27,5	13,4	16,9	51,1	51,4	21,4	29,7	29,3	32,2
N.U.H.O.	19,0	23,3	18,7	26,3	27,2	33,3	25,5	33,4	23,3	30,0
UNIV.	3,3	4,5	16,7	21,7	3,3	4,4	14,1	20,1	9,9	13,9

Een algemene trend is een sterk gestegen participatie van hoger afgestudeerden. In 1982 waren de twee laagste niveau's samen (L.O. + L.S.O.) nog beter vertegenwoordigd dan de twee hoogste samen (N.U.H.O. + UNIV.), in 1985 bedraagt het aandeel van de hoger afgestudeerden reeds het dubbele van de laagst gediplomeerden. De middencategorie (H.S.O.) blijft globaal het sterkst vertegenwoordigd met zelfs een absolute meerderheid bij de jonge vrouwen.

Deze opmerkelijke verschuiving is in hoofdzaak te wijten aan de oprichting van het Derde Arbeidscircuit (zie 3.4.) in 1982. Dit stelsel richt zich specifiek tot langdurig werklozen, dus in belangrijke mate tot laaggeschoolden. Als gevolg hiervan treedt er een polarisatie op in de aard van de goedgekeurde projecten. Gegevens over de verdeling van het aantal B.T.K.- en D.A.C.-arbeidsplaatsen tonen aan dat het verschil in doelgroep een verschil in projecten bewerkstelligt.

Tabel 9 : Verdeling van het aantal arbeidsplaatsen in de goedgekeurde B.T.K.- en D.A.C.-projecten volgens activiteitsgroep, gecumuleerde gegevens voor België, eind 1984.

Activiteitsgroep	B.T.K.		D.A.C.	
	N	%	N	%
Bouw	6.389	12,0	3.786	14,4
Leefmilieu	2.622	4,9	3.713	14,1
Kunst en cultuur	4.286	8,0	2.040	7,8
Onderwijs	9.791	18,3	452	1,7
Informatie	2.314	4,3	644	2,5
Sociale en gezondheidsdiensten	8.322	15,5	11.974	45,6
Administratiewerk	4.566	8,5	702	2,7
Sport en vrije tijd	2.591	4,9	591	2,2
Analyse en onderzoek	5.791	10,8	484	1,8
Gemengde projecten	6.816	12,8	1.890	7,2
Totaal	53.488	100	26.276	100

Iets minder dan 75% van het totaal aantal D.A.C.-tewerkgestelden voeren projecten uit waarvoor doorgaans weinig of geen bijzondere kwalificatieeisen worden gesteld, met name in de sectoren bouw, leefmilieu en sociale en gezondheidsdiensten.

De B.T.K.-tewerkgestelden zijn niet zo ongelijkmatig verdeeld over de verschillende sectoren maar een drietal activiteitsgroepen waarvoor relatief hoge kwalificaties worden vereist - administratief werk, analyse en onderzoek, onderwijs - worden praktisch uitsluitend opgeslorpt in het B.T.K.-stelsel.

Hoewel de oprichting van het Derde Arbeidscircuit duidelijk invloed gehad heeft op de aard van de B.T.K.-projecten was de 'up-grading' in deze laatste reeds een tijd aan de gang. Tussen juni 1978 en maart 1982 daalde het aandeel van leefmilieu- en bouwprojecten respectievelijk van bijna 22% naar 9% en van 21,8% naar 17,6%. In die periode steeg het aandeel van de sectoren 'kunst en cultuur' en van 'analyse en onderzoek' respectievelijk van 4,1% naar 8,8% en van 8,3% naar 12,1% (Cossey, Lambert, 1982, p.912).

Deze 'up-grading' tendens die ook in de hiervoor besproken stelsels vaststelbaar is, manifesteert zich in het B.T.K.-stelsel vooral bij de +25-jarigen.

2.5. Het Derde Arbeidscircuit (D.A.C.)

2.5.1. Historiek.

Het Derde Arbeidscircuit werd ingesteld door het K.B. nr.25 (24 maart 1982), het volmachtenbesluit tot opzetting van een programma ter bevordering van de werkgelegenheid in de niet-commerciële sector.

De doelstellingen van het D.A.C. zijn zeer gelijklopend met die van het B.T.K.-stelsel. Het betreft eveneens een specifiek programma dat wil tegemoetkomen aan collectieve behoeften die noch door de private sector, noch door de openbare diensten voldaan worden. Deze behoeften moeten van openbaar, sociaal of cultureel nut zijn en mogen geen winstoogmerk nastreven. De kandidaat-werkgevers voor het D.A.C. zijn dezelfde als voor het B.T.K. behalve dat ook de gemeenschappen en de gewesten in aanmerking komen.

Het D.A.C. onderscheidt zich echter in de uitwerking op enkele belangrijke punten van het B.T.K. Vanuit de vaststelling dat de inactiviteitsduur voor

een groot deel van de werklozen uitzonderlijk lang is, is het D.A.C. aanvankelijk bestemd voor uitkeringsgerechtigde volledig werklozen van lange duur. Naast de vereiste sedert minstens twee jaar uitkeringsgerechtigd te zijn of dit ten minste twee jaar geweest te zijn in de loop van de vier jaar voor de indienstneming, moet het gemiddelde profiel van de werknemers in het D.A.C. overeenstemmen met dat van de structurele werklozen uit de streek.

Door het K.B. nr.255 (31 december 1983) wordt het D.A.C. ook opengesteld voor werkloze werknemers-gezinshoofden van ten minste 45 jaar ongeacht hun werkloosheidsduur. Deze categorie ondervindt gezien hun leeftijd grote moeilijkheden om zich vanuit een werkloosheidssituatie opnieuw in de arbeidsmarkt te integreren.

Gezien de aard van de doelgroep is het begrijpelijk dat de D.A.C.-werknemers tewerkgesteld zijn in het kader van een arbeidsovereenkomst van onbepaalde tijd. Van bij de aanvang is het ook de bedoeling geweest het D.A.C. een permanent en algemeen karakter te geven waardoor in één jaar tijd ten minste tien procent van de structurele werklozen tewerkgesteld zouden worden.

Het derde arbeidscircuit is op die manier uitgegroeid tot een stelsel dat de essentiële punten van kritiek op de hiervoor beschreven stelsels heeft weten op te vangen. Op het T.W.W.-stelsel dat eveneens een permanent systeem is, heeft het voor dat het de werknemers wel een arbeidsovereenkomst aanbiedt en dat het in principe geen normale aanwervingen in de weg staat. Tegenover de tijdelijkheid van het stage- en B.T.K.-stelsel en de beperkte duur van de hierin afgesloten arbeidsovereenkomsten, staan het permanent karakter en de tewerkstelling in het kader van een arbeidsovereenkomst van onbepaalde tijd in het derde arbeidscircuit.

2.5.2. Cijfermatige doorlichting.

In vergelijking met de andere stelsels (T.W.W., B.T.K.) is het aandeel van de -25 jarigen in het D.A.C. relatief laag.

Tabel 10 : Aantal jongeren (-25j.) in D.A.C.-stelsel en hun aandeel in het totaal, volgens geslacht.

	December 1983		Juni 1985	
	N	Aandeel (%)	N	Aandeel (%)
Mannen	1.489	24,1	2.165	19,0
Vrouwen	2.117	28,1	3.298	23,0
Totaal	3.606	26,3	5.463	21,2

Dit is het logische gevolg van de vereiste reeds twee jaar werkloos te zijn vooraleer in aanmerking te komen voor een D.A.C.-project. Het openstellen van het D.A.C. voor +45 jarige werkloze gezinshoofden ongeacht hun werkloosheidsduur brengt mee dat het aandeel van de -25 jarigen nog verder gedaald is. Dit betekent niet dat er bij de jongere werklozen geen structurele werkloosheid zou bestaan. Eind juni 1985 was precies één derde van het totaal aantal werklozen tussen 20 en 25 jaar reeds sinds méér dan twee jaar volledig werkloos. Dit percentage stijgt echter bij alle hogere leeftijdscategorieën boven de 50 procent uit zodat deze groepen meer vertegenwoordigd zijn in het derde arbeidscircuit.

In dezelfde lijn situeert zich het zeer geringe aandeel van de hoger afgestudeerden onder de -25 jarigen.

Tabel 11 : D.A.C. volgens geslacht, leeftijd en studieniveau (%).

Studie- niveau	MANNEN				VROUWEN				ALG. TOTAAL	
	-25j.		+25j.		-25j.		+25j.		1983	1985
	1983	1985	1983	1985	1983	1985	1983	1985		
L.O.	36,1	35,5	67,4	61,1	18,2	15,1	48,8	39,4	49,0	43,7
L.S.O.	47,9	50,7	16,0	19,3	27,2	25,9	20,4	20,8	22,9	23,4
H.S.O.	11,8	9,8	8,1	10,1	49,7	55,2	19,8	27,2	19,6	23,2
N.U.H.O.	1,3	0,8	4,1	4,8	4,0	2,8	7,5	8,8	5,1	5,9
UNIV.	0,0	0,0	1,8	1,8	0,0	0,0	1,8	1,8	1,3	1,5

Hier treft men begrijpelijkerwijze geen jonge universitairanen aan maar opmerkelijk is het dalende aandeel van de N.U.H.O.-afgestudeerden die in de vorige stelsels zowel bij de mannen als bij de vrouwen steeds een stijgende participatie kenden. Alle leeftijden samen zijn de N.U.H.O.-gediplomeerden over de beschouwde periode wel sterker vertegenwoordigd geworden zodat het dalende aandeel bij de jongeren kan wijzen op een vertraagde intrede op de arbeidsmarkt, een trend die we ook in de gegevens over de stages konden terugvinden.

De belangrijkste groep D.A.C.-tewerkgestelden bestaat uit mensen met enkel een getuigschrift van lager onderwijs. Hun aandeel is wel gevoelig gedaald op een relatief korte termijn. Dit verlies situeert zich vooral bij de +25 jarigen. Het kan dus geen gevolg zijn van een hogere scolarisatiegraad temeer daar deze dalende participatie vooral ten goede komt aan mensen die niet één maar twee niveau's (H.S.O.) hoger staan.

Het studieniveau ligt ook in het D.A.C. gemiddeld hoger bij de vrouwen dan bij de mannen. Bij de -25 jarige mannen heeft de helft van de D.A.C.-ers een getuigschrift van lager secundair onderwijs, bij de jonge

vrouwen heeft meer dan de helft hoger secundair onderwijs gevolgd. Bij de +25 jarigen komt het aandeel van de mannen met getuigschrift lager onderwijs ongeveer overeen met het cumulatief aandeel van de twee laagste niveau's bij de vrouwen.

2.5.3. Evaluatie van het Derde Arbeidscircuit.

Bij de mannen beantwoordt de participatiegraad aan het D.A.C. bijzonder goed aan de structuur (volgens leeftijd en opleiding) van de werklozenpopulatie. De geringe ondervertegenwoordiging van de laagste studieniveau's (L.O. en L.S.O.) bij de +25 jarigen wordt gecompenseerd door een kleine oververtegenwoordiging van deze niveau's bij de -25 jarigen (1).

Bij de vrouwen daarentegen zijn de laagste twee studieniveau's in beide leeftijdsgroepen ondervertegenwoordigd, telkens ten voordele van het midde-nste studieniveau (H.S.O.)

Wanneer men enkel het opleidingsniveau als criterium hanteert, is het D.A.C. het enige stelsel dat nauw aansluit bij de structuur van de werklozenpopulatie. Het aandeel van de diverse studieniveau's in het derde arbeidscircuit weerspiegelt in grote mate het respectievelijk aandeel in het totaal aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen.

Bij het opstarten van het D.A.C. was het de bedoeling van de toenmalige regering in één jaar tijd minstens 10% van de structurele werklozen tewerk te stellen. Als men de sinds meer dan twee jaar werklozen als structureel werklozen beschouwt dan kan men vaststellen dat het toen gestelde objectief eind 1983 op verre na niet bereikt was. Medio 1985 is dit streefcijfer nipt overschreden : in totaal zijn 25.748 mensen in het D.A.C. tewerkgesteld tegenover een totaal van 229.331 als dusdanig gedefiniëerd structurele werklozen (2).

-
- (1) Voor gegevens omtrent de structuur van de werkloosheid verwijzen we naar de samenvattende tabel 14 in het besluit.
  - (2) Hierbij houden we geen rekening met het aandeel van de +45 jarige gezinshoofden die sinds 1984 ongeacht hun inactiviteitsduur tot het stelsel toegelaten worden.

Hieruit blijkt dat dit stelsel de naar omvang en doelgroep beoogde doelstellingen bereikt (heeft). Afgaand op het cijfermateriaal betekent het D.A.C. een stap vooruit op de weg naar volwaardige arbeid voor de meest bedreigde categorieën werklozen. Daarnaast is de aanwerving in het kader van een arbeidsovereenkomst van onbepaalde tijd een belangrijk pluspunt in vergelijking met de andere stelsels. Hierin schuilt echter het gevaar dat over een min of meer lange periode de lopende D.A.C.-projecten opgevuld blijven door eenzelfde minderheid zodat door gebrek aan voldoende rotatie een groot deel opnieuw uitgesloten blijft.

Dit kan enkel vermeden worden door het derde arbeidscircuit verder uit te breiden. De nodige middelen hiervoor kunnen ondermeer vrijgemaakt worden door het afbouwen van de niet op de privé-sector afgestemde stelsels die bovendien een tijdelijk karakter hebben (T.W.W. en B.T.K.). De integratie van deze stelsels in het derde arbeidscircuit en het behoud (mits enige correcties) van de positief discriminerende toelatingsvoorwaarden zou getuigen van een remedair tewerkstellingsbeleid dat beantwoordt aan de reële werkloosheidsproblemen en bestand is tegen de veel gehoorde kritiek dat het remedair circuit slechts een bundeling is van minderwaardige arbeidsvormen en dito statuten.

2.6. Werklozen in projecten K.M.O.

2.6.1. Historiek.

Dit is de jongste in de serie remedaire maatregelen. Deze maatregel, ingesteld door K.B. nr.123 (30 december 1982), voorziet in een staatstussenkomst ten gunste van kleine en middelgrote ondernemingen (tussen 3 en 100 werknemers) en van instellingen die deze K.M.O.'s bijstaan of adviseren, die werklozen in dienst nemen om hen in te schakelen in een zogenaamd project van economische expansie. Hieronder verstaat men programma's die ofwel de studie van of het onderzoek naar nieuwe produkten en procédés en de uitwerking daarvan, ofwel de bevordering van de uitvoer of de besparing van energie of grondstoffen tot doel hebben en waarvan de verwezenlijking een gunstig effect heeft op de evolutie of het behoud van de tewerkstelling.

Voor dergelijke projecten kunnen de K.M.O.'s gedurende maximum twee jaar een staatstussenkomst van 50 tot 100% van het loon en de sociale bijdragen krijgen als ze hiervoor beroep doen op uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (inclusief tewerkgestelde werklozen, B.T.K.-ers en D.A.C.-ers). De werkgever kan aanwerven volgens de eigen selectiecriteria door middel van een arbeidsovereenkomst voor een voltijdse of halftijdse betrekking. De vergoeding van de werknemers mag niet minder zijn dan deze voorzien voor B.T.K.-tewerkgestelden.

Dit stelsel is in feite een toepassing van het Bijzonder Tijdelijk Kader in de privé-sector. Samen met enkele maatregelen tot bevordering van de werkgelegenheid in de commerciële sector (Plus Eén Plan, Participatiefonds) duidt dit een nieuwe richting aan in het tewerkstellingbeleid van de overheid.

2.6.2. Cijfermatige doorlichting.

De eerste K.M.O.-projecten zijn pas in 1984 van start gegaan zodat midden 1985 slechts 628 personen hierin tewerkgesteld zijn. Bijna 80% hiervan zijn mannen.

Tabel 12 : Aantal jongeren (-25j.) in K.M.O.-projecten en hun aandeel in het totaal, volgens geslacht (juni 1985).

	N	Aandeel (%)
Mannen	114	23,0
Vrouwen	57	42,9
Totaal	171	27,2

Het globale aandeel van de jongeren ligt iets onder hun aandeel in de werkloosheid maar bij de vrouwen zijn de jongeren sterk vertegenwoordigd.

De verdeling volgens studieniveau toont onmiddellijk aan dat de aanwervingen voor K.M.O.-projecten gebeuren volgens de in de privé-sector geldende criteria.

Tabel 13 : K.M.O.-projecten volgens geslacht, leeftijd en studieniveau (%) (juni 1985).

Studie- niveau	MANNEN		VROUWEN		ALGEMEEN TOTAAL
	-25j.	+25j.	-25j.	+25j.	
L.O.	0,9	0,8	0,0	1,3	0,8
L.S.O.	10,5	3,4	0,0	0,0	4,0
H.S.O.	28,9	12,1	26,3	14,5	16,7
N.U.H.O.	47,4	42,5	59,6	43,4	45,1
UNIV.	11,4	40,2	14,0	39,5	32,5

Er wordt gemikt op de hoger gediplomeerden (N.U.H.O. + UNIV.) die samen 77,6% van de arbeidsplaatsen opeisen.

Bij de jongeren is het relatief hoge aandeel van het hoger secundair onderwijs opvallend. Dit komt voor meer dan 80% op rekening van de afgestudeerden uit het technisch onderwijs die gezien hun technische kennis goed aan bod komen in soortgelijke projecten. Deze vaststelling sluit aan bij identieke bevindingen in het stelsel van de stages in de privé-sector.

3. BESLUIT

In dit artikel hebben we gepoogd een doorsnede te geven van de diverse maatregelen tot bevordering van de tewerkstelling die door de overheid opgezet zijn om via de onder haar bevoegdheid ressorterende bemiddelingsinstanties arbeidsplaatsen te creëren voor specifieke categorieën werklozen.

De vijf besproken stelsels hebben als gemeenschappelijke doelstelling het scheppen van supplementaire tewerkstelling : de arbeidsplaatsen mogen in principe geen normale aanwervingen vervangen of mogen geen verlies aan gelijkaardige betrekkingen tot gevolg hebben.

Hierdoor onderscheidt het zogenaamde remediair circuit zich van andere instrumenten van het tewerkstellingsbeleid. Deeltijdse arbeid, de maatregelen tot bevordering van de werkgelegenheid nl. het Plus Eén Plan, het Interdepartementeel Begrotingsfonds, het Tewerkstellingsfonds, het Participatiefonds en de Experimenten voor aanpassing van de arbeidstijd, en de diverse brugpensioenstelsels beogen een solidariteit tussen werkenden en niet-werkenden in de verdeling van het beschikbare arbeidsvolume of stimuleren tewerkstelling en aanwervingen van werklozen door meestal financiële tegemoetkomingen.

We zijn slechts zijdelings ingegaan op de vraag in welke mate deze maatregelen extra tewerkstelling opleveren. In eerste instantie hebben we nagegaan hoeveel jongeren in deze stelsels tewerkgesteld zijn, een tweede invalshoek was de omschrijving van deze populatie naar hun studieniveau omdat dit de belangrijkste determinant is in de werkloosheidsproblematiek. In een samenvattende tabel maken we de som van de vijf behandelde maatregelen en gaan we na wat het remediair circuit betekent voor diverse categorieën werklozen door hun participatie hieraan te vergelijken met hun aandeel in de werkloosheid.

Tabel 14 : Samenvattende tabel van de remediaire maatregelen (T.W.W., stages, B.T.K., D.A.C. en K.M.O.-projecten) en uitkeringsge-rechtigde volledig werklozen (U.V.W.): absolute aantallen en aandeel in totaal volgens geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (juni 1985).

MANNEN								
	-25				+25			
	remediair		U.V.W.		remediair		U.V.W.	
	N	%	N	%	N	%	N	%
L.O.	2.976	11,5	16.251	32,2	14.544	48,8	97.075	66,6
L.S.O.	10.248	39,5	21.894	43,3	5.087	17,1	23.167	15,9
H.S.O.	7.757	29,9	7.341	14,5	3.752	12,6	10.131	7,0
N.U.H.O.	3.660	14,1	1.754	3,5	3.328	11,2	4.293	2,9
UNIV.	524	2,0	335	0,7	2.311	7,7	2.427	1,7
overige	771	3,0	2.933	5,8	775	2,6	8.633	5,9
TOTAAL	25.936	100	50.508	100	29.797	100	145.726	100

VROUWEN								
	-25				+25			
	remediair		U.V.W.		remediair		U.V.W.	
	N	%	N	%	N	%	N	%
L.O.	1.551	4,9	15.699	18,8	6.703	25,5	90.426	51,4
L.S.O.	5.496	17,5	27.747	33,2	5.354	20,4	41.880	23,8
H.S.O.	15.028	47,9	29.291	35,1	7.675	29,3	24.916	14,2
N.U.H.O.	7.506	23,9	5.910	7,1	4.012	15,3	9.811	5,6
UNIV.	757	2,4	730	0,9	1.915	7,3	2.629	1,5
overige	1.051	3,4	4.095	4,9	576	2,2	6.102	3,5
TOTAAL	31.389	100	83.472	100	26.235	100	175.824	100

TOTAAL								
	-25				+25			
	remediair		U.V.W.		remediair		U.V.W.	
	N	%	N	%	N	%	N	%
L.O.	4.527	7,9	31.950	23,9	21.247	37,9	187.501	58,3
L.S.O.	15.744	27,5	49.641	37,1	10.441	18,6	65.047	20,2
H.S.O.	22.785	39,7	36.632	27,2	11.427	20,4	35.047	10,9
N.U.H.O.	11.166	19,5	7.664	5,7	7.340	13,1	14.104	4,4
UNIV.	1.261	2,2	1.065	0,8	4.226	7,6	5.056	1,6
overige	1.822	3,2	7.028	5,2	1.351	2,4	14.795	4,6
TOTAAL	57.325	100	133.980	100	56.032	100	321.550	100

ALGEMEEN TOTAAL				
	remediair		U.V.W.	
	N	%	N	%
L.O.	25.774	22,7	219.451	48,2
L.S.O.	26.185	23,1	114.688	25,2
H.S.O.	34.212	30,2	71.679	15,7
N.U.H.O.	18.506	16,3	21.768	4,8
UNIV.	5.507	4,9	6.121	1,3
overige	3.173	2,8	21.823	4,8
TOTAAL	113.357	100	455.530	100

(—) : ondervetegenwoordiging in remediaire stelsels tegenover aandeel in totaal aantal U.V.W.

3.1. Impact van de remediaire stelsels op de tewerkstelling

Het remediaal circuit zorgt eind juni 1985 voor 113.357 voltijdse en deeltijdse arbeidsplaatsen. De impact ervan op de tewerkstelling van werklozen (455.530 eenheden) bedraagt juist 20% of één op vijf werklozen kan (meestal tijdelijk) aan de slag in één of ander stelsel.

De toekenning van deze relatief schaarse arbeidsplaatsen gebeurt echter volgens criteria die weinig afgestemd zijn op de structuur van de werklozenpopulatie. In eerste instantie zijn het de jongeren die met 50,6% van het totale pakket tegenover een aandeel van 29,4% in de totale werkloosheid 'bevoorrecht' zijn tegenover de +25 jarigen. Deze duidelijke oververtegenwoordiging van de jongeren is volledig te wijten aan de belangrijke plaats die het stage-systeem inneemt in het remediaal circuit. Naast het D.A.C. is dit het enige stelsel dat zich naar een welomschreven categorie werklozen richt, in dit geval de -30 jarigen. Wanneer we dit stelsel uit het circuit lichten dan bezetten de jongeren nog 29,1% van de arbeidsplaatsen in de overige vier stelsels hetgeen een evenredige vertegenwoordiging betekent.

De impact van het remediaal circuit op de tewerkstelling van jongeren bedraagt 30%. Zuiver cijfermatig betekent dit dat er momenteel op tien werkloze jongeren permanent drie in één of ander stelsel tewerkgesteld zijn. Hoewel deze statistische gegevens geen informatie bieden over het rotatiepercentage binnen deze stelsels kan men met grote zekerheid stellen dat de overgrote meerderheid van de werkloze jongeren gedurende een bepaalde tijd in dit circuit tewerkgesteld zijn.

In absolute aantallen zijn meer jonge vrouwen in deze stelsels aan het werk. Toch heeft het remediaal circuit een grotere impact op de tewerkstelling van mannelijke jongeren ; deze bedraagt 33,9% tegenover 27,3% bij de -25 jarige vrouwen.

3.2. Remediaire tewerkstelling en studieniveau

Belangrijker dan het onderscheid naar geslacht is de ventilering van de tewerkgestelden volgens onderwijsniveau. Hierbij vergelijken we telkens de remediaire participatie van mensen met een bepaald studieniveau binnen een

bepaalde groep met hun aandeel in de werkloosheid binnen diezelfde groep. Wanneer de mediaire participatie onder het aandeel in de werkloosheid ligt is er sprake van ondervetegenwoordiging in het mediair circuit, in het andere geval is er overvetegenwoordiging. In de samenvattende tabel zijn de categorieën die ondervetegenwoordigd zijn onderlijnd.

Het cruciale belang van het studieniveau voor de positie op de arbeidsmarkt komt ook sterk tot uiting in het mediair circuit.

Globaal bedraagt de impact van de stelsels 13,6% bij de werklozen met enkel lager of lager secundair onderwijs, bij de hoogste drie niveau's (H.S.O., N.U.H.O., UNIV.) samen is dit 36,9%. Over alle niveau's is de impact recht evenredig met het studieniveau.

Met uitzondering voor de +25 jarige mannen zijn de laagste twee studieniveau's (lager onderwijs en lager secundair onderwijs) telkens ondervetegenwoordigd in de mediaire stelsels. Vooral de mensen met het laagste opleidingsniveau die bijna de helft van de totale werkloosheid uitmaken komen nagenoeg niet aan bod in het mediair circuit. Hun participatie bedraagt niet eens de helft van hun aandeel in de werkloosheid.

De ondervetegenwoordiging van de laagste niveau's is het sterkst bij de jongeren. Dit komt het duidelijkst naar voor bij de -25 jarige vrouwen waar onder druk van de relatief hoge werkloosheid op de middenniveau's (H.S.O. en N.U.H.O.) de lagere niveau's in de mediaire stelsels nog sterker weggedrukt worden dan in de andere groepen. Dit fenomeen doordringt het ganse mediair circuit en ligt in het verlengde van het zogenaamde verdringingsproces dat tot stand komt bij een structureel tekort aan arbeidsplaatsen op de arbeidsmarkt. In dit geval treedt een proces in werking waarbij de hoger geschoolden het werkloosheidsrisico afschuiven op de lagere niveau's zodat deze proportioneel harder getroffen worden.

Het mediair tewerkstellingsbeleid is in beginsel vooral afgestemd op die verdrongen categorieën. De quasi-wetmatigheid van het verdringingsproces brengt echter met zich mee dat deze ook hier weggedrukt worden naarmate de mediaire stelsels uitgebouwd worden. De scheidingslijn tussen het door de overheid gereguleerd mediair segment en de relatief autonome arbeidsmarkt valt weg waardoor het allocatieproces in dit segment op identieke wijze gaat verlopen als op de autonome arbeidsmarkt.

Hoewel de aangeboden tewerkstelling in het remedair circuit alle kenmerken vertoont van minderwaardige arbeid, zijn de traditioneel sterke groepen (jonge mannen, hooggeschoolden) onder druk van het structureel tekort aan volwaardige arbeidsplaatsen bereid zich hiervoor aan te bieden.

Het moet duidelijk zijn dat het hieruit voortvloeiende verdringingsproces nefaste gevolgen heeft voor de echte risicogroepen op de arbeidsmarkt. Dit kan enkel afgeremd worden door in het remedair tewerkstellingsbeleid positief discriminerende toelatingsvoorwaarden in te bouwen. Wil men hiermee een bepaalde doelgroep bereiken dan moet men de toegang tot op zekere hoogte kunnen belemmeren voor andere categorieën.

Van de in dit artikel besproken remediaire maatregelen is het Derde Arbeidscircuit hierin het meest geslaagd. De vaststelling echter dat ook hier, ondanks de aanwezige positief discriminerende maatregelen, een geleidelijke verdringing plaatsgrijpt, vereist naast een juiste afstemming van de getroffen maatregelen op de structuur van de werklozenpopulatie evenzeer een soepel instrument om waar nodig correcties aan te brengen in het systeem. Vandaar ook de noodzaak om de verschillende naast elkaar bestaende remediaire stelsels beter op elkaar af te stemmen.

BIBLIOGRAFIE

COSSEY H., LAMBERT M., Maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid, Kultuurleven, 10/82, p.898-922.

2. LOKALE WERKGELEGENHEIDSINITIATIEVEN EN HUN BETEKENIS VOOR DE PROBLEMATIEK VAN DE JEUGDWERKLOOSHEID

Bert VERBRUGGHE*

1. EEN INTERNATIONALE STROMING

Sinds de economische depressie en de oliecrisis in de jaren zeventig zijn heel wat initiatieven genomen om het tij te doen keren : arbeidsduurverkorting, herverdeling, inlevering, etc. Een andere strategie bestaat erin op plaatselijk vlak nieuwe (K.M.O.-)bedrijven op te richten met steun van het bestaande (grote) bedrijfsleven, de banken en de plaatselijke overheden. Verschillende instrumenten staan ter beschikking : bedrijventra, begeleiding van kandidaat-ondernemers, starterscursussen etc. De groei van de werkgelegenheid wordt niet meer verzekerd door de grote (multinationale) bedrijven, dus probeert men nieuwe bedrijfjes op te starten.

De beweging startte in de Verenigde Staten en waaide over naar Europa (Engeland, Nederland). De beweging krijgt aandacht vanuit diverse internationale organen : de OESO die met de E.E.C. een actieprogramma heeft opgezet (co-operative Action Program on Local Employment Initiatives), de E.E.C. die een resolutie van de Raad heeft uitgevaardigd en ook de Raad van Europa. Gemeenschappelijk uitgangspunt van deze actie is het geloof dat de grootste ondernemingen niet meer de groeiers zijn inzake werkgelegenheid. Grote ondernemingen of filialen ervan bouwen hun werkgelegenheid af door invoer op massale schaal van nieuwe technologie. Ook wordt er soms een nieuw beleid inzake toelevering en uitbesteding gevoerd waarbij interne activiteiten worden uitgestoten naar sub-contractors. Vakbonden bestempelen deze strategie als een deel van de flexibilisering. In kleine bedrijven zouden de werknemers minder sterk staan om hun arbeidsvoorwaarden te verbeteren.

---

* Stafmedewerker G.K.W.G. (Gemeentelijke Kontaktwerkgroep Werkgelegenheid Genk)

Het is inderdaad zo dat de groei van de werkgelegenheid te plaatsen valt in de nieuwe ondernemingen die ontstaan. In de V.S. is het aantal nieuwe zaken per jaar in de periode 1950-1980 gestegen van 93.000 tot 600.000. In Nederland zorgden in 1980 ongeveer 15.000 starters voor 60.000 nieuwe banen. Ook in België zijn er in de periode 1973-1983 zowat 13.600 bedrijven bijgekomen bij de kleinste bedrijven met minder dan 10 werknemers. Het aantal bedrijven met meer dan 10 werknemers daalde aanzienlijk. De werkgelegenheid volgde dezelfde trend : een toename met 28.400 tegenover een daling met 320.000.

Het betreft hier uiteraard een statisch-vergelijkende en geen dynamische analyse. Maar de internationale trend is vrij duidelijk : de werkgelegenheid daalt in de grote ondernemingen van de traditionele sectoren en er is nog slechts groei in kleinere bedrijven in voornamelijk de dienstensector.

Anders dan in Vlaanderen is deze trend eigenlijk ook het gevolg van een strategie terzake. Dit is duidelijk in Engeland met de vorming van de Local Enterprise "Agency". Daarin zijn enkele adviseurs gedetacheerd vanuit privé-bedrijven om actief nieuwe kleine bedrijven op te starten. Een nieuwe "Groot-helpt-klein"-beweging. Arbeidsplaatsen scheppen in kleine bedrijven is trouwens zelf een onderneming geworden zoals in "Job-creation" die vanuit de V.S. over Engeland naar Nederland en Wallonië is uitgezwermd.

Deze trend valt samen met een hernieuwde aandacht voor het traditionele ideeëngoed van de coöperatieve beweging. Alhoewel de aandacht daar veel-er uitgaat naar de zeggenschapsverhoudingen en de kwaliteit van de productie dan naar de creatie van arbeidsplaatsen, worden de nieuwe coöperatieven onder dezelfde noemer gebracht van de lokale initiatieven. Dit leidt overigens tot misverstanden en een breed geschakeerd veld van initiatieven zoals ook blijkt uit de definities terzake.

2. OP ZOEK NAAR EEN DEFINITIE

Om een beter beeld te geven maken wij hier melding van twee omschrijvingen uit publikaties verschenen in 1984. Verhoef omschrijft lokale initiatieven als "activiteiten die op plaatselijk niveau worden ontplooid om op min of meer niet-traditionele manier de bedrijvigheid te stimuleren en werkzoekenden te activeren en de kans te geven maatschappelijk zinvol bezig te zijn". Deze activiteiten worden de volgende kenmerken toegewezen :

- ze komen voort uit de lokale gemeenschap;
- ze kunnen zowel door bevolkingsgroepen, het bedrijfsleven, de lagere overheid of andere organisaties worden geïnitieerd;
- ze worden gedragen door één of meer lokale organisaties en soms ondersteund door instanties van buiten de regio;
- de bijdrage van de participanten kan bestaan uit het beschikbaar stellen van geld, mankracht, kennis of materiële zaken, zoals huisvesting geven en drukwerk verzorgen;
- zowel sociale als commerciële motieven kunnen ten grondslag liggen aan de deelname door de diverse participanten;
- ze richten zich op werkzoekenden en bedrijven;
- ze zijn voornamelijk afgestemd op de plaatselijke aanwezige energie, dat wil zeggen het totaal aan lokale behoeften en mogelijkheden;
- ze worden beheerd door plaatselijk actieve personen en organisaties.

In de resolutie van de Raad van Ministers van de Europese Gemeenschappen worden de volgende algemene kenmerken gegeven.

De Raad stelt vast dat de plaatselijke werkgelegenheidsscheppende initiatieven :

- meestal uitgaan van particulieren of groepen personen, die werkloos zijn of dreigen te worden en vaak gesteund worden door plaatselijke initiatiefnemers;
- derhalve ten uitvoer worden gelegd door personen, die niet noodzakelijkerwijze vertrouwd zijn met het leiding geven en het beheren van een onderneming en niet over veel eigen kapitaal beschikken;
- bijzonder belangrijk zijn voor personen wier kansen om voor het eerst of opnieuw in het arbeidsproces te worden opgenomen, zeer beperkt zijn;
- een grote verscheidenheid aan organisatievorm kennen;

- een grote verscheidenheid aan activiteiten omvatten, die doorgaans toegespitst zijn op de plaatselijke behoeften en aangepast zijn aan de plaatselijke omstandigheden;
- vaak belangrijk zijn in plaatsen die zwaar getroffen zijn door werkloosheid of gebrek aan werkgelegenheid ingevolge bijzondere ontwikkelingsmoeilijkheden;
- vaak, vooral op plaatselijk en regionaal niveau, een samenwerking met de overheid, de sociale partners en andere sectoren waaronder jongerenorganisaties, inhouden;
- in de eerste plaats ten doel hebben, economisch levensvatbare arbeidsplaatsen te scheppen;
- het vertrouwen kunnen herstellen en bekwaamheid, vaardigheden en ondernemersgeest bijbrengen.

Uit deze laatste omschrijving blijkt de voorkeur om plaatselijke werkgelegenheidsinitiatieven te onderscheiden van andere kleine of middelgrote ondernemingen omwille van hun motieven voor hun oprichting, de achtergrond van hun leden en de soorten van activiteiten waarop zij zich concentreren. Hiermee plaatst men zich duidelijk binnen de coöperatieve beweging, de zogenaamde werkbeweging, de buurteconomie.

In de twee volgende paragrafen zullen we dan ook de coöperatieve beweging en de overige lokale initiatieven afzonderlijk behandelen. In Vlaanderen liggen die twee werelden voorlopig ver uiteen. Er zijn nochtans diverse raakvlakken en samenwerkingsvormen mogelijk. Voorlopig geldt ook bij ons wat in het onderzoek door Van Buiren wordt beschreven. In dit onderzoek in opdracht van de E.E.G. over de mate waarin de alternatieve economie in de V.S.A. heeft bijgedragen tot werkgelegenheidscreatie wordt het essentiële onderscheid tussen de traditionele opvatting en de alternatieve opvatting van de arbeid als volgt geformuleerd : "De eerste berust op het idee dat betaald werk de onmisbare basis vormt voor het bestaan, terwijl de tweede opvatting ijvert ten voordele van een toename van de huishoudelijke arbeid, de zelf-voorziening op het niveau van de buurt of de lokale gemeenschap en kleine, autonome en plaatselijke bedrijfjes om zodoende op directe wijze de menselijke behoeften te bevredigen in plaats van elkaar de zeldzame arbeidsplaatsen te betwisten evenals een beperkte koopkracht". De mogelijkheden inzake werkcreatie mogen nochtans niet onderschat worden zoals buitenlandse voorbeelden getuigen. Maar hoe zit het bij ons in Vlaanderen ?

3. DE NIEUWE COÖPERATIEVE BEWEGING

De hernieuwde aandacht voor de coöperatieven brengt een traditioneel erfgoed van de arbeidersbeweging terug in de belangstelling. De coöperaties op het einde van de 19de eeuw poogden tegenover ellende en hongersnood de arbeiders van het levensnoodzakelijke te voorzien in de solidaire strijd om te overleven. De eerste coöperaties waren verbruikcoöperatieven (zoals de Vooruit van Anseele in Gent of de coöperaties van A.C.W.-strekking in Limburg) en eerder zelden produktiecoöperaties (zoals het Walden van F. van Eeden in Nederland).

Een tweede generatie coöperatieven wordt gevormd door de bloei van de overgebleven coöperatieven uit de eerste periode uit de dienstensector, met name de financiële en de verzekeringssector en de apotheken. Naast deze grootschalige uitbouw komen in diezelfde periode kleine bedrijven tot stand in de milieusector, vooral de MEMO-bedrijven in Nederland. Zij vormen een alternatief voor de welvaartmaatschappij.

De derde generatie wordt geboren tijdens de crisisperiode van het afgelopen decennium, het zijn de crisisbestrijdende initiatieven. Globaal genomen staan ze buiten de arbeidersbeweging, alhoewel oude syndicale waarden worden opgenomen : medezeggenschap van de werknemer, kwaliteit van de produktie, enz. De kleinschalige aanpak staat echter haaks op de massabeweging van arbeiders en ook de nadruk op het zelf ondernemen is een nieuw geluid, de ondernemers zijn toch de tegenstanders.

De belangstelling voor de 'werklozen en idealisten in zaken' komt weer vanuit de arbeidscreatie. In de afgelopen 10 jaar is het aantal produktiecoöperaties in de E.E.G. verdubbeld, evenals de werkgelegenheid : 500.000 personen in 13.000 coöperaties, vooral in Italië, Groot-Brittannië en Frankrijk. Ook in Wallonië, waar de anarcho-syndicale traditie van zelfbeheer sterker is, wint de coöperatieve beweging snel terrein.

In Vlaanderen telt men een veertigtal ondernemingen. Aan deze initiatieven werd een korte vragenlijst voorgelegd met een vijftal vragen : werkgelegenheid, statuut en kenmerken van de deelnemers naar leeftijd, geslacht en opleiding. De respons lag zeer hoog : 35 op 41 aangeschrevenen. Deze bedrijven zijn vooral actief in de sector van de voedselproduktie, de gra-

fische sector, de diensten, recyclage en reparatie.

Uit de antwoorden blijkt dat de eigenlijke coöperaties in de minderheid zijn. De coöperatieve beweging vaart onder een bonte vlag van juridische statuten : v.z.w., P.V.B.A., feitelijke vereniging, samenwerkende echtparen, ééngezinsbedrijf, zelfstandige. Het statuut blijkt op zich geen criterium te zijn. Sommige zelfstandigen bijvoorbeeld rekenen zichzelf tot de coöperatieven, anderen uitdrukkelijk niet. De vragenlijst was dan ook niet ingevuld. Op grond van het criterium dat men zichzelf rekent tot de coöperatieve beweging worden de onderzoeksresultaten opgesplitst tussen de pure coöperatieven en de overige initiatieven.

3.1. Werkgelegenheid

Het is niet altijd eenduidig hoeveel personen er nu feitelijk werkzaam zijn in de onderneming zelf en wie eerder tot de kring van sympatisanten moeten gerekend worden. Coöperatieven hebben meestal een brede ondersteunende groep van gelijkgezinden. Bij een ruime interpretatie gaat het om 128 personen, in strikte zin om 91 voltijds werkenden, 57 bij de coöperatieven in de strikte zin, 34 in ruime zin.

3.2. Statuut

Zoals gesteld gaat het om een veelheid van statuten waarin men is tewerkgesteld, zoals hieronder blijkt uit tabel 1.

Tabel 1 : Indeling van de werknemers in coöperatieven naar statuut.

Statuut	Aantal werknemers in		totaal
	coop. (strikt)	coop. (breed)	
Contract onbepaalde duur	31	3	34
Coöperant	17	-	17
Gewetensbezwaarde	1	-	1
Opleiding Rijksfonds	1	-	1
B.T.K.	4	5,5	9,5
D.A.C.	-	2	2
Losse medewerker	2	-	2
Zelfstandige	10	8	18
Vrijstelling stempelcontrole	8	1	9
Vrijwilliger	-	36	36
Vennoot	-	2	2
Zelfstandig helper	-	1	1

Hierbij valt het op dat de zelfstandigen en de contractuelen het aantal echte coöperanten ruim overschrijdt. Dit wijst op ernstige problemen rond het juridisch karakter van de coöperatieve.

3.3. Geslacht

Bij de coöperatieven zijn er meer mannen dan vrouwen : 42 tegenover 19, terwijl er in de ruime beweging meer vrouwen zijn : 36 tegenover 24.

3.4. Opleiding

De coöperatieve beweging telt opvallend weinig laaggeschoolden en des te meer hoger gediplomeerden. Dit blijkt uit tabel 2. Dit lokt meermaals de commentaar uit dat de coöperatieven de actuele vorm zijn voor het engagement van de contestanten van '68.

Tabel 2 : Indeling van de medewerkers aan coöperatieven naar onderwijsniveau.

Onderwijsniveau	Aantal medewerkers		totaal
	coöperatieven (strikt)	coöperatieven (breed)	
Lager onderwijs	1	2	3
Lager secundair	5	12	17
Hoger secundair	30	8	38
Hoger niet-universitair	21	17	38
Universitair onderwijs	9	21	30

3.5. Leeftijd

Het probleem van de jeugdwerkloosheid is de invalshoek van dit onderzoek. Wat blijkt nu ? Niet alleen de laaggeschoolden worden weinig bereikt, ook de jongeren niet. Het zijn vooral 25-34 jarigen.

Tabel 3 : Indeling van de medewerkers aan coöperatieven naar leeftijd.

Leeftijdscategorieën	Aantal medewerkers		totaal
	coöperatieven (strikt)	coöperatieven (breed)	
- 20	1	4	5
20 - 24	6	19	25
25 - 29	18	13	21
30 - 34	18	15	33
35 - 39	10	9	19
+ 40	9	-	9

Uit bovenstaande gegevens valt af te leiden dat de coöperatieven geen direct antwoord vormen op de maatschappelijke vraagstelling rond de plaats van de jongeren, meer bepaald de laagst geschoolden in het arbeidsproces. De coöperatieven stellen zeer duidelijk dat het ook niet in hun bedoeling ligt een alternatief te ontwikkelen voor de massale (jeugd-)werkloosheid. Uit commentaar blijkt dat de verwachtingen vanuit de welzijnssector naar de coöperatieven toe erg overtrokken zijn. Zoals gesteld gaat het eerder om het propageren van ideeën en een andere leefwijze.

Tenslotte blijkt dat de bedrijfsproblemen van de productiecoöperatieven dezelfde zijn als bij andere bedrijven in de marktsector : problemen rond financiering (eigen vermogen) en beheersstructuren (juridisch, technisch, economisch). Deze problemen stellen zich hier nog scherper gezien het grote wantrouwen van de klassieke financierswereld. Er zijn dan ook diverse ondersteunende structuren ontstaan, vooral in Wallonië (F.A.O., Les nouvelles coöperatives, Fondation Rurale de Wallonie, Solidarité des Alternatives Wallonnes, ALICO).

In Vlaanderen opereert sinds enkele jaren het 'Netwerk Zelfhulp' en is 'Anders Werken in Limburg' opgestart.

De voorzichtige en afwachtende houding van de traditionele arbeidersbeweging is hierbij opvallend. Wellicht gelooft men in Vlaanderen eerder in de betere aanwending van de klassieke overheidsmiddelen van de nationale economische politiek om de werkloosheid te doen dalen.

4. LOKALE INITIATIEVEN IN VLAANDEREN : EEN TRAGE START

De initiatieven in het klassieke kader om nieuwe bedrijven op te starten en bestaande bedrijven te ondersteunen naar verdere groei zijn in Vlaanderen in verregaande mate geïnstitutionaliseerd en nogal uitgebreid zowel langs de overheidszijde als langs privé-zijde. Op diverse vlakken en bij diverse instellingen kan men terecht voor advies, begeleiding, financiering, opleiding. Men denke aan de Gewestelijke Ontwikkelings- en Investerings-Maatschappijen (GOM en GIMV), de Kamers voor Koophandel, de consultants van het Economisch en Sociaal Instituut voor de Middenstand, de professionele en interprofessionele organisaties zoals V.E.V., V.K.W., N.C.M.V., Fabrimetal, naast diverse bureaus van accountants, marketing en sociale secretariaten om tenslotte de bankinstellingen niet te vergeten.

Hierbij stellen zich minstens twee problemen : coördinatie en doeltreffendheid. Enige coördinatie lijkt wenselijk uitgaande van de noden van startende bedrijven en zelfstandigen. Starters zien door zoveel bomen het bos niet meer. De doeltreffendheid is dan ook verre van optimaal : het ontluiken van nieuwe bedrijvigheid eist veel durf, geduld, persoonlijk risico. De geboorte van een nieuw initiatief vergt soms een grote betrokkenheid van de begeleiders. Iemand die risico's durft te nemen heeft deze steun meestal nodig, alleen als hij zich voelt tegenover de overheid, de banken, de concurrenten, de vakbonden ...

Wellicht zijn dat elementen die verklaren waarom naast al het reeds bestaande er toch hier en daar nieuwe initiatieven zijn ontstaan inzake financiering, opleiding, begeleiding, infrastructuur. Het bestaan van genoemde organisaties en instellingen vormen anderzijds wellicht een reden waarom deze nieuwe lokale initiatieven anders dan in het buitenland vrij laat en slechts gedeeltelijk worden uitgeprobeerd. Het gaat inderdaad om een hele batterij instrumenten : bedrijfsadviesinstellingen en bedrijfsstimuleringsbureaus, bedrijfscontactbeurzen, bedrijventra bestemd voor kleine bedrijven in het algemeen of voor een bepaalde doelgroep (jongeren, vrouwen ...) of voor een bepaalde activiteit (milieuvriendelijk ondernemen, stadsvernieuwing ...), (risicodragende) bedrijfsfinancieringsmogelijkheden, innovatie- en uitvinderbureaus, bedrijfsideeënbanken, exportpromotie-acti-

viteiten, exportclubs, managementsvoorlichtingsbijeenkomsten en managementscursussen, ondernemingsplanwedstrijden. De meeste van deze instrumenten zijn pas de laatste twee jaar ook in Vlaanderen tot enige ontwikkeling gekomen.

In hetgeen volgt zullen we de belangrijkste van deze buitenlandse voorbeelden vatten onder drie noemers waarop de schaarse Vlaamse initiatieven kunnen geteld worden : advies en begeleiding, opleiding en financiering.

De meeste initiatieven zijn zeer recent zodat slechts sporadisch melding gemaakt wordt over de participatie van jongeren.

4.1. Advies en begeleiding

Er zijn de laatste jaren enkele nieuwe initiatieven ontstaan met de bedoeling kandidaat ondernemers en zelfstandigen te adviseren en te begeleiden bij de startfase van hun nieuwe zaak. Een nieuwe onderneming opzetten in deze tijden van toenemende risico's en ingewikkelde procedures kan best goed voorbereid worden. Trouwens, er zijn veel mensen die er voordeel bij hebben dat nieuwe initiatieven ook succes hebben : de kapitaalverschaffer, de overheid, het bedrijfsleven, de werknemers en de werklozen die er werk vinden. Daarom zijn er nu meer kansen voor starters dan vroeger. We bespreken achtereenvolgens : bedrijvencentra, de actie "Word je eigen Werkgever", de c.v. VERA, het K.M.O.-peterschap en het intrapreneurship.

4.1.1. Bedrijvencentrum

Een bedrijvencentrum is een ruimte waarin beginnende en bij voorkeur jonge ondernemers worden gecentraliseerd met de bedoeling de kans op succes te verhogen en te optimaliseren. Het gaat dus om starters, mensen met Initiatief aanmoedigen in plaats van ze te ontmoedigen door de berg van wettelijke bepalingen en formaliteiten. Jonge mensen met initiatief en mensen met ervaring in produktiebedrijven hebben meestal een goede technische kennis maar weinig ervaring op administratief en commercieel vlak. Door het bijeenbrengen van starters kan men gezamenlijk allerlei voorzieningen goedkoper gebruiken. Men wil vooral de succeskansen verhogen door ad-

vies, omkadering, begeleiding en managementsondersteuning. Eerder dan de gezamenlijke bedrijfsruimte is de begeleiding het meest specifieke van een bedrijventrum.

Het project van de starter wordt door de adviseur van het centrum nauwkeurig getoetst op verschillende aspecten : is er een ondernemersplan, een financieringsplan, een marktonderzoek. Wanneer alle beschreven stappen zijn gezet dan gaat de begeleiding verder bij het concreet opstarten in de beginfase. Een veelvoud van vragen en regelingen moeten bekeken worden : juridische (ondernemingsvorm, huwelijkscontract, milieuhinder), verzekeringen, financiering (eigen vermogen, risico-dragend en venture-kapitaal), leningen, subsidies.

Bij de verdere ontwikkeling zal er aandacht zijn voor de bevordering van de verkoop zowel in binnen- als in buitenland, voor opleiding en training, marketing, enz. Ook inzake technische aspecten kunnen adviezen worden verstrekt (prototypes, enz.).

Uit dit alles blijkt ten overvloede dat de adviesfunctie dé sleutelfunctie is in zo'n bedrijventrum. De manager in kwestie is vrijwel permanent beschikbaar voor advies. Er gaat van hem een stimulerende kracht uit, een steun, een klankbord voor ideeënontwikkeling. Naast zijn eigen managementservaring heeft hij ook een verwijzfunctie op terreinen waar hij persoonlijk minder in beslagen is : juridisch, industrieel, technisch, commercieel, marketing. Hij kan beroep doen op deskundigheid uit de sponsorbedrijven.

Het lijkt ongetwijfeld naïef de werkloosheid op te lossen via het nieuwe ondernemerschap van werklozen en het cultiveren ervan in een bedrijventrum. De scholingsgraad en beroepservaring van vele werklozen is immers vrij laag. Bij navraag in enkele bedrijventrum blijkt dat de meeste starters mensen zijn die reeds werkzaam zijn in een bedrijf maar toch zelfstandig willen werken en dit om verschillende redenen. Sommigen zetten die stap vanuit hun drang naar zelfstandigheid omdat ze de toestand in het bedrijf onzeker achten en aldus de werkloosheid voor proberen te zijn, of omdat ze hun inkomenspositie willen verbeteren. Er zijn inderdaad ook werklozen die een eigen bedrijf opzetten, doch ze vormen een minderheid. Naast dit beperkte directe effect valt er evenwel een groter indirect te-

werkstellingseffect te verwachten. Gemiddeld creëert een startende onderneming bijna vier arbeidsplaatsen en starten in België jaarlijks 12 tot 15.000 nieuwe ondernemingen.

In Vlaanderen is het eerste bedrijvencentrum pas in 1984 van start gegaan te Kortrijk. Andere zijn in oprichting : Brugge, Zaventem, Genk, Hasselt, Ruppelstreek. Per provincie zijn er een viertal centra gepland. Het is momenteel nog te vroeg om de betekenis voor de jeugdwerkloosheid van de bedrijvencentra te evalueren. Verwacht mag worden dat de starters uitzonderlijk onder de 25 jaar zullen gevonden worden, tenzij men bijzondere inspanningen zou doen zoals bij onze noorderburen.

In Nederland bestaat er een bedrijvencentrum te Rotterdam dat zich uitsluitend richt tot jonge werklozen die zelfstandig gaan werken. In het kader van de Experimentele Arbeidsprojecten voor Jeugdigen werd in 1983 met "De broedplaats" van start gegaan. Uitgangspunt is de vaststelling dat in onze maatschappij bijna iedereen vrij ongemerkt in het onderwijs voorbereid wordt op loonarbeid. Geen werk vinden in loondienst betekent werkloosheid. Maar zelfstandigheid is geen voor de hand liggende weg, het is een sprong in het onbekende. Niet alleen het ondernemen maar het durven ondernemen moet worden aangeleerd. Dit is de bedoeling van "De broedplaats" : voor jeugdige aspirant-ondernemers een nieuwe vorm van begeleiding, scholing en vorming creëren in de vorm van een "beschut" opstartproject, waar deze jongeren gezamenlijk een bedrijfje kunnen vormen en doen uitgroeien. Nog in Nederland is eind juni 1982 in Enschede de Jeugdfabriek Twente van start gegaan in het bedrijvencentrum in Oosterhout, vanuit de Kleinschaligheidsvereniging "Werk met zin". Beide initiatieven zijn gericht op startende en jeugdige ondernemers, ook werklozen.

4.1.2. "Word je eigen Werkgever"

De actie "Word je eigen Werkgever" van de Jonge Economische Kamer van Antwerpen en van Hasselt-Genk ging van start resp. in 1983 en 1984. De actie helpt starters plannen maken voor een eigen bedrijf en daaraan vorm en inhoud geven door het opstellen van een ondernemingsplan en legt daartoe contacten die noodzakelijk zijn om een zaak of bedrijf van de grond te krijgen. De actie bestaat dus in concrete begeleiding van de beginnende

ondernemer in zijn moeilijke voorbereidings- en beginperiode. Startende ondernemers hebben vaak behoefte aan een vertrouwde coach, bij wie zij met hun bedrijfsproblemen terecht kunnen, aan wiens ervaring zij de uitwerking van hun ideeën kunnen toetsen.

Als coach of mentor zijn ervaren ondernemers ingeschakeld omdat deze het beste kunnen overdragen wat het betekent - ook voor het gezin - om ondernemer te zijn. De coach betuttelt niet, hij adviseert op een vlotte wijze wat niet altijd het geval is bij advies vanuit de administratie. De starter kan vrijuit zijn plannen voorleggen, zich volledig inwerken en tot realistische plannen komen. Het ondernemingsplan, opgesteld samen met de mentoren, moet dienen als "quality-label" voor de banksector en overheidsinstanties. Het ontlenen van het eerste miljoen door een starter is moeilijker dan een veelvoud daarvan door een gevestigde ondernemer.

Elke aanmelding krijgt persoonlijke aandacht. Deze persoonlijke aandacht wordt gegeven door de Jonge Economische Kamer en speciaal daartoe opgeleide mentoren. Deze mentoren zijn ervaren ondernemers die hun kennis overdragen op mensen die zelf een bedrijf willen beginnen. Elke starter kan na een onderzoek een ervaren bedrijfskundige als mentor toegewezen krijgen. Zij begeleiden de starters tot het moment waarop een gedegen basis voor de onderneming is gelegd.

De actie geniet de logistieke steun van het V.E.V. (Antwerpen) en de G.O.M. (Limburg). Er werden in Antwerpen in de afgelopen 18 maanden meer dan 100 starters begeleid. Hiervan waren er 18% jonger dan 25 jaar. Door middel van het project wordt dus hulp gegeven bij het oprichten van de voor de economie en samenleving levensnoodzakelijke nieuwe ondernemingen. Daarenboven wordt vermeden dat er gestart wordt met niet levensvatbare ondernemingen, waardoor veel sociaal en financieel leed kan vermeden worden.

4.1.3. "Vennootschap voor Economische Regionale Activering" - VERA c.v.

VERA werd begin 1985 opgericht door 42 jongeren die elk op hun wijze actief zijn op economisch vlak in Zuid-West-Vlaanderen. Door een permanente bundeling van alle dynamische krachten wil VERA een maximale ontwikkeling

van de economische activiteit bevorderen in de regio. VERA is momenteel hoofdzakelijk een initiatief inzake begeleiding van ondernemingen in oprichting of in ontplooiing. Niet alleen elke ondernemer, doch elke persoon, instelling, organisatie of dienst kan steeds bij VERA projecten of voorstellen aanbrengeu.

De klemtoon ligt op de zgn. celwerking. Elk project wordt onmiddellijk in een groep, in een cel rond dit project ondergebracht. Deze cellen zijn telkens anders samengesteld, geleid en gefinancierd en hebben als dusdanig een volledig zelfstandig bestaan. Per project wordt vanuit de aard zelf deskundigheid aangetrokken, personen of instellingen.

Alhoewel niet noodzakelijk ligt het in de lijn der verwachtingen dat een projectaanvrager ook partner wordt van VERA. Er is een minimum kapitaalonderschrijving van 40.000 fr. (in 1985 fiscaal aftrekbaar). Er zijn reeds meer dan 100 partners toegetreden. Een minderheid is rond de 25 jaar (13% : 23-27 jaar), gemiddeld ca. 35 jaar.

VERA onderzoekt de mogelijkheden en voorwaarden tot oprichting van een regionale financieringsmaatschappij, de lokale innovatie-financieringsvennootschap die een bijkomend instrument zal zijn ter ondersteuning van de celwerking.

4.1.4. "Actief K.M.O.-peterschap"

Het "Actief K.M.O.-peterschap is een project dat in februari 1984 werd aangekondigd door de Voorzitter van de Vlaamse Executieve, Minister G. Geens. Het steunt hoofdzakelijk op de wil, de overtuiging en de inzet van grote ondernemingen om vrijwillig hun kennis, hun ervaring en sommige van hun middelen in hun sub-regio en in samenwerking met de lokale en regionale overheid beschikbaar te stellen voor het verlenen van hulp en bijstand aan de ontwikkeling van K.M.O.-activiteit.

In het algemeen kunnen de inspanningen van de grote bedrijven bestaan in het verstrekken van informatie en het geven van vorming en begeleiding op vlakken als management en financiering, marketing, huisvesting, training en scholing. Concrete initiatieven van grote ondernemingen ter bevordering

van K.M.O.-activiteiten zijn bijvoorbeeld : de overdracht van kleinschalige ideeën of projecten die om één of andere reden door de grote onderneming zelf niet gevaloriseerd worden, uittesten van prototypes van K.M.O.'s, bevordering van de K.M.O.-toelevering door de opsplitsing van bestellingen naar de mogelijkheden van kleine bedrijven, stimulering van hulp aan personeelsleden die een zelfstandige activiteit willen starten.

4.1.5. Het interpreneurship

Met dit laatste voorbeeld zijn we beland bij het interpreneurship. Deze nieuwe term staat tegenover entrepreneurship en is steno voor intracorporate entrepreneurship of hoe mensen op alle niveaus in bedrijven ondernemers kunnen zijn. Het begrip past dus in een algemene organisatiefilosofie en bedrijfsvisie : mensen die binnen de onderneming gestimuleerd worden om een innovatie commercieel exploiteerbaar te maken, die daarvoor het nodige vertrouwen en de vrijheid van handelen krijgen, die hun eigen projecten zelf mogen uitwerken, die risico's mogen nemen. Deze bedrijfsstrategie staat lijnrecht tegenover een sterk bureaucratische met duidelijke bevoegdheden en met een grote kans dat afdelingen, divisies etc. zich teveel gaan bezig houden met interne machtsstrijd.

Beide laatste elementen zijn in Vlaanderen nauwelijks tot ontwikkeling gekomen. Zelfs het K.M.O.-peterschap, een Vlaamse vertaling van de Engelse succesformule van de "Local Enterprise Agency" is tot nu toe dode letter gebleven. De actie "Word je eigen Werkgever" en de medewerking van grote bedrijven en banken aan bedrijvencentra zijn evenwel tekenen die wijzen op een mentaliteitswijziging terzake. De betekenis van deze nieuwe stroming voor de jeugdwerkloosheid is eerder van indirecte aard en kan slechts op langere termijn enig effect ressorteren en slechts in de mate dat deze initiatieven inderdaad op termijn tot een economische dynamiek in de getroffen regio's zal leiden.

4.2. Opleiding

Op het congres "Lokale initiatieven : theorie en praktijk" in 1984 te Tilburg (Nederland) stelde ir. Lardinois van de Rabobank het volgende : "De lokale

autoriteiten zijn verantwoordelijk voor de omgeving. De ondernemer is verantwoordelijk voor de onderneming". Het verantwoordelijk zijn voor de omgeving van de lokale autoriteiten moet ruim opgevat worden ... Ons onderwijs moet ondernemersvriendelijk worden. Leerlingen en studenten moeten gewezen worden op de positieve en de negatieve kanten van het zelfstandig ondernemen in plaats van opgevoed te worden voor de quartaire sector.

Ook in het onderwijs in België wordt weinig of geen aandacht geschonken aan het perspectief van zelfstandig ondernemen. Ondernemer worden behoort niet tot de opleidingsvormen van het onderwijs. Voor mensen boven de achttien jaar bestaat er wel de ondernemersopleiding of de patroonsopleiding via avondcursussen ingericht door de Vormingscentra voor Zelfstandigen of Centra voor Middenstandsopleiding. Die opleiding richt zich tot zelfstandigen, handelaars, winkeliers, werkzoekenden in het beroep, dus mensen die reeds in een beroep staan of gestaan hebben maar ook tot toekomstige zelfstandigen en bedrijfsleiders. Werklozen kunnen ook deelnemen onder bepaalde voorwaarden. Men moet een vooropleiding hebben genoten die aansluit bij de cursus die men wil volgen. Die kan men genoten hebben in het technisch onderwijs. Voldoende ervaring als werknemer in een bedrijf of K.M.O. in de sector kan eveneens geldig zijn. Maar een werkloze die zich zou wensen te vestigen als zelfstandige voor een beroep waarvoor hij nooit een beroepsopleiding heeft gehad kan dus niet terecht. Hij is dan ook aangewezen op de herscholingscursussen van de R.V.A.

De R.V.A. voorziet trouwens een aantal mogelijkheden die het de werklozen makkelijker moet maken zelfstandig te worden :

- vrijstelling van stempelcontrole tijdens de opleiding voor ondernemingshoofd in een centrum van de middenstand
- tot 26 jaar kan men in het buitenland studeren zonder het recht op uitkering te verliezen
- vrijstelling gedurende de drie maanden die vooraf gaan aan de aanvang van een zelfstandige loopbaan
- het onderbreken van de werkloosheidsperiode om een zelfstandig beroep uit te oefenen geeft ook het recht om gedurende zes jaar terug werkloosheidsuitkering aan te vragen
- het onderbreken van de beroepsloopbaan met het oog op het uitoefenen van een zelfstandig beroep mits vervanging door een werkloze
- tenslotte zijn er financiële stimulansen, met name een krediet van maxi-

mum 500.000 frank met gunstige rente- en terugbetalingstarieven.

De cursussen van de vormingscentra zijn eigenlijk niet nieuw en ook niet opgezet voor werklozen. Als dusdanig richten zij zich niet tot het onderwijs en de schoolse opleiding. In de laatste jaren zijn er wel nieuwe initiatieven genomen naar het onderwijs toe. De N.C.M.V.-Jongeren hebben sedert een vijftal jaren een schoolactie opgezet. Hierin worden twee pakketten ter beschikking gesteld : een programma voor enkele lesuren en een pakket voor projectonderwijs. Er worden ook door diverse initiatiefnemers studiedagen en Informatiebijeenkomsten georganiseerd. Zo organiseerde de Faculteit Toegepaste Wetenschappen van de K.U.Leuven een studiedag "Zelf Ondernemen" voor studenten ingenieurs in november 1984 met 300 aanwezigen. Informatiebijeenkomsten voor werklozen worden georganiseerd door Kamers voor Koophandel, Gemeentelijke Kontaktgroep Werkloosheid Genk, N.C.M.V.-Jongeren. Hierbij waren telkens meer dan honderd belangstellenden aanwezig.

Een eigenlijke opleiding voor werklozen tot zelfstandigheid is pas recent tot ontwikkeling gekomen. Een drietal initiatieven worden verder besproken : de cursus "Word je eigen Baas" in Limburg, de cursus "Nieuwe Ondernemers" van Elcker-ik en de cursus "Zin in zelfstandigheid" van de N.C.M.V.-Jongeren.

4.2.1. "Word je eigen Baas"

De stoomcursus voor jonge werklozen die zelfstandige willen worden "Word je eigen Baas" werd in 1983 ingericht door de Vereniging voor Streekontwikkeling Midden-Limburg in samenwerking met middenstandsorganisaties en de gemeentebesturen. Hierbij werd uitgegaan van de vaststelling dat er geen subsidies voorzien zijn voor opleiding van werklozen en dat de Vormingscentra hun normale taak hier niet kunnen vervullen. Het was de bedoeling werklozen beter te informeren en op te leiden zodat zij beter voorbereid zijn en meer doordachte beslissingen kunnen nemen.

Voor de lesgevers werd beroep gedaan op deskundigen en mensen van de praktijk, middenstanders zelf, bestaande middenstandsorganisaties, parastatale instellingen. De begeleiding was in handen van Streekontwikke-

ling Midden-Limburg en van het N.C.M.V. Het programma omvat : filosofie van het zelfstandig beroep, ondernemingsvormen, boekhouden, huwelijkscontract, publiciteit, financiering, sociaal statuut, tewerkstellen van personeel, kostprijberekening, marketing, aankoopbeleid. De belangrijkste aspecten kwamen dus aan bod.

De eerste cursus werd georganiseerd in Hasselt, de tweede in 1984 in Genk en een volgende is voorzien voor jongeren onder de 25 jaar in Genk. Er wordt ervaring opgedaan bij het organiseren van deze cursus. Zo is er meer aandacht voor de individuele begeleiding en het opstellen van een eigen ondernemingsplan. De cursus duurt zes weken, vier volledige dagen per week. De cursus werd beperkt tot 25 deelnemers per initiatief. Het publiek is vrij divers inzake opleiding, onderwijsniveau (1 lager onderwijs, 18 lager secundair, 9 hoger secundair en 22 hoger onderwijs), geslacht (18 vrouwen en 32 mannen) en leeftijd (van 19 tot 47 jaar). Het aandeel van de jongeren onder de 25 jaar bedroeg 35%.

4.2.2. "Nieuwe Ondernemers"

De cursus "Nieuwe Ondernemers" is een initiatief dat gegroeid is uit Wereldscholen en overgenomen werd door Elcker-Ik. Sedert het werkjaar 1981-1982 werden reeds een vijftal cursussen georganiseerd in Gent, Roeselare, Tienen, Turnhout en Antwerpen. Men richt zich in eerste instantie tot mensen die in groep en in zelfbeheer een bedrijf willen opzetten. Hoofdzaak is te komen tot nieuwe bedrijven met een specifieke arbeidsorganisatie en gericht op kwaliteitsprodukten. Zinnvolle arbeid en zinnvolle produkten zijn de doelstellingen, de relatie tot de werkloosheid is belangrijk. Er wordt expliciet gesteld dat het nieuwe ondernemerschap in geen enkel geval kan gepropageerd worden als een alternatief voor de jeugdwerkloosheid.

De cursus duurt vier tot zes dagen en omvat ongeveer dezelfde punten als de voorgaande inzake de technische aspecten : juridische, financiële, bedrijfs-economische. Daarnaast zijn er inhoudelijke aspecten die specifiek zijn vanuit de globale visie : werken in zelfbeheer, kleinschalig ondernemen. Deze inhoud verwijst naar de doelstellingen van de coöperatieve beweging. De cursus kan eigenlijk opgevat worden als een voorbereiding

op het kleinschalig ondernemen en hoort dus vanuit dit criterium eigenlijk onder het 'vorig' deel. Ook daar werd gesteld dat zelfstandig ondernemen hoogstens een individuele oplossing kan bieden voor het algemeen sociaal-economisch probleem van de werkloosheid en de crisis.

Met de cursus bereikt men een gevarieerd publiek : werknemers die zelfstandig willen worden, werknemers die bewust in een nieuwe arbeidsorganisatie wensen te werken, werklozen, studenten. De laatste jaren werd de cursus vooral gevolgd door jonge werklozen. Een volgende cursus is gepland in Antwerpen.

In de provincie Limburg is ook een dergelijke cursus gepland in samenwerking tussen Vorming tot Bevrijding, Doppa-huis en Anders Werken in Limburg (AWEL).

4.2.3. "Zin in zelfstandigheid"

De starterscursus voor kandidaat-zelfstandigen "Zin in zelfstandigheid" wordt sedert 1982 ingericht door de N.C.M.V.-Jongeren op diverse plaatsen : Aalst, Antwerpen, Bornem, Brugge, Hasselt en Turnhout. Het is de bedoeling aan jonge mensen die eraan denken zelfstandig te worden een informatie- en vormingscyclus aan te bieden waardoor zij een beter zicht krijgen op het geheel van de mogelijkheden en moeilijkheden van beginnende zelfstandigen.

De cursussen worden gegeven door deskundigen en verstreken thematisch vanuit de ervaring van zelfstandigen. De zes thema-avonden omvatten een introductie, financieel beleid en ondernemingsvorm, boekhoudkundig beheer, financieringsvormen en sociaal statuut, vestigingsproblematiek en kwaliteitsbeleid.

Het aantal deelnemers is beperkt tot 25 à 30 per cursus (uitzondering : Hasselt met 65). De 215 deelnemers waren voornamelijk mensen die reeds werkzaam zijn en zich voorbereiden om een bestaand bedrijf over te nemen of een nieuw bedrijf te starten. De leeftijd van de deelnemers situeert zich tussen de 25 en de 35 jaar, de grote meerderheid is ongeveer 30 jaar. Het aandeel van de werklozen bedraagt één vierde tot één derde per cursus.

Deze cursus geeft aanleidingen tot verdere adviezen (ca. 600) en tot andere initiatieven (open-deur-dagen en info-dagen).

De N.C.M.V.-Jongeren stellen dat de intensieve opleiding van kandidaat-zelfstandigen beter zou georganiseerd worden, bv. binnen de mogelijkheden van de vormingscentra. De cursussen waarmee hier en daar geëxperimenteerd wordt, zouden moeten leiden tot een degelijk aanbod voor degenen die kiezen voor zelfstandigheid en ondernemerschap. Ook de kleine democratisch beheerde en zelfstandige samenwerkingsverbanden horen daarbij. Tenslotte kan het middenstandsidee in de vorming bevorderd worden, ook in het gewoon onderwijs. Concrete voorstellen zijn ondermeer : het stimuleren van een mentaliteitswijziging in het onderwijs in de richting van creativiteit, persoonlijke zelfstandigheid en kleinschaligheid als maatschappelijk eerstestangsgegeven, middenstandsopleiding opleiding opnemen bij de P.M.S.-centra, informatie in de scholen, grotere betrokkenheid van zelfstandigen en praktijkervaring in het onderwijs.

De drie bovenbeschreven initiatieven zijn wellicht niet de enige in die aard. Er komen de laatste tijd meer organisaties met een aanbod, bv. de Senioren Consultants, de Ronde Tafel inzake advies of onder de vorm van medewerking aan bovenbeschreven initiatieven (Accountants, Kamers etc.). Er zijn ook organisaties die zich richten tot specifieke deelreïnen van het ondernemen zoals bijvoorbeeld de Vlaamse Marketing en Management Associatie, de export-clubs etc. Deze initiatieven richten zich eerder tot de bedrijfsleiders van de K.M.O.'s dan tot de kandidaat-zelfstandigen.

4.3. De Financiering van plaatselijke werkgelegenheidsinitiatieven

Over dit onderwerp gaf L. Goorden een uiteenzetting op de E.E.G.-consultatiedag over lokale initiatieven in Antwerpen op 4 juni 1985. Zij vertrok vanuit de volgende vaststelling : "Specifieke intermediaire structuren, opgericht ter financiering van Plaatselijke Werkgelegenheidsinitiatieven komen maar sporadisch voor in Vlaanderen. En indien ze bestaan bevinden ze zich nog in een beginstadium van hun ontwikkeling, vergeleken met wat in de omringende landen op dit vlak gebeurt".

Het lijkt vanuit deze vaststelling dan ook aangewezen een breder beeld te

geven van de nieuwste initiatieven inzake financiering. Er zijn namelijk nieuwe initiatieven die zich richten naar financiering van risicodragend en niet-risicodragend kapitaal. Anderzijds zijn er initiatieven die zich richten naar bepaalde categorieën van lokale initiatieven. In het kader van deze publikatie gaat de aandacht naar de werklozen en de jongeren.

De belangrijkste nieuwe financieringsmogelijkheden richten zich tot de projecten die een grote bloei laten voorzien, meestal in bepaalde hoogtechnologische sectoren. Deze projecten komen soms van nieuwe ondernemers maar meestal van reeds bestaande ondernemingen. Hier wordt er risicodragend kapitaal geïnvesteerd met de bedoeling om dit kapitaal aan interessante voorwaarden over te laten aan de partner van de bestaande onderneming of op de beurs winst te nemen. Dit beleid wordt gevoerd door privé-instellingen die meestal verbonden zijn aan een grote bank of door overheidsinstellingen. Het gaat om zogenaamd venture-kapitaal van privé-zijde (Advent, Prominvest, Nobema, V.I.V., Investco, Benevent, Indas) of overheidszijde (G.I.M.V., N.I.M., Alinvest, Sidinvest, K.M.O.-Fin). Deze instrumenten zijn minder of niet geschikt voor nieuwe of kleine bedrijven vanwege het statuut (N.V.) of de bedoeling. Een ondernemer van een klein bedrijf wenst meestal liever geen pottekijkers in zijn eigen bedrijf. Een snelle groei is meestal ook niet de bedoeling, ook niet via de verkoop van aandelen.

De nieuwste initiatieven die van meer belang zijn voor onze doelgroep zijn de volgende : het Participatiefonds, Netwerk Zelfhulp, VERA, de N.I.M.

Het Participatiefonds kan ondermeer een achtergestelde lening toekennen van maximaal een half miljoen frank aan werklozen die zich als zelfstandige wensen te vestigen. Er zijn reeds duizenden aanvragen ingediend. De keerzijde van de medaille lijkt de grote belangstelling voor sectoren die nu reeds overbevolkt zijn (kleinhandel en horeca) in plaats van vernieuwende activiteiten die thuis horen in de fabrieksnijverheid, het kunstambacht en de valorisatie van natuurlijke hulpbronnen. De looptijd van de lening bedraagt ten minste 10 en ten hoogste 15 jaar, met een vrijstelling van 5 jaar vooraleer met de aflossing moet begonnen worden. De rente bedraagt 5 procent of 4 procent voor vernieuwende projecten. Als de onderneming mislukt voor het einde van het zesde jaar hoeft de lening niet te worden afgelost. De werkloze wordt in dat geval ook opnieuw integraal uitkeringsge-

rechtigd na verloop van een periode afhankelijk van de grootte van de lening en van de grootte van de laatste werkloosheidsuitkering voor de uitbetaling van de lening.

De statistieken van het Participatiefonds met betrekking tot de achtergestelde leningen op 30 april 1985 vermelden dat er reeds 7.957 aanvragen zijn van werklozen voor een bedrag van 3,759 miljard.

Hiervan zijn er reeds 5.075 goedgekeurd voor een globaal bedrag van 2,4 miljard. Inzake leeftijd en regionale verdeling bestaan er geen gegevens. Een steekproef van 300 dossiers leverde het resultaat op dat 178 beneden de 25 jaar waren, hetzij 59%. Zelfstandig worden van jongeren is dus geen marginaal verschijnsel.

Netwerk Zelfhulp Vlaanderen wil bewust alternatieve projecten ondersteunen. De projecten moeten :

- streven naar het in praktijk brengen van democratisch zelfbestuur
- alternatieve levens- en arbeidsvormen ontwikkelen
- zowel intern als tussen de projecten onderling een vorm van socialisatie van de winst nastreven
- bereid zijn samen te werken met andere projecten
- op korte termijn haalbaar en op lange termijn leefbaar zijn, dus op zijn minst zelfbedruipend.

In een eerste periode (1982-1984) kon men deze projecten steunen door lid te worden van Netwerk en financieel bij te dragen tot het solidariteitsfonds. De leden storten jaarlijks minimaal 1.000 fr. in het fonds. Ze kunnen dan de bestemming van dat geld aanduiden. Deze bijdragen zijn fiscaal aftrekbaar.

In 1984 werd een nieuw spaarsysteem uitgedokterd. Sympatisanten van Netwerk kunnen in het kader van "Krekelsparen" sparen op een rekening bij de A.S.L.K. Het gespaarde geld en de intresten blijven volledig eigendom van de spaarder. Voor het spaargeld dat op die manier wordt bijeengebracht krijgt Netwerk als aanbrenghpremie van de A.S.L.K. een extra-vergoeding relatief aan het totale bedrag aan "Krekelspaargeld". Die vergoeding kan besteed worden aan nieuwe projecten, en op basis van die vergoeding kunnen goedkope leningen opgenomen worden. Er wordt momenteel een systeem van leenbemiddeling opgezet en de oprichting van een

waarborgfonds onderzocht, dat als waarborg kan dienen voor banken die aan dergelijke projecten geld willen lenen.

Er zijn momenteel 600 leden en 1.018 krekelspaarders. Daarvan zijn er 264 die hun intrest geheel of gedeeltelijk afstaan aan Netwerk, dus naast de aanbrengvergoeding van de A.S.L.K. zelf. De bestemmingsvoorkeur van de stortende leden gaat uit naar ambachtelijke en coöperatieve bedrijven (21,4%), ecologische (11%) en welzijnsprojecten (9%), projecten voor kinderen (4,3%) en buurt- en opbouwwerk (3,8%), en vrouwenprojecten (3,7%), diverse (19,1%). En 27,7% heeft geen bijzondere voorkeur.

De totale spaarinlage bedraagt 117,9 miljoen. Het totaal van het fonds bedroeg op 31 maart 1985 de som van 807.578 frank. De helft hiervan komt van de 1% A.S.L.K.-aanbrengvergoeding.

De projecten zelf worden ondersteund met giften en leningen tegen een lagere intrestvoet. Er zijn 36 gesteunde projecten. Enkele voorbeelden : een fietsencollectief; werk zoeken of organiseren voor gehandicapten; projecten voor migranten : integratiecentrum en jeugdhuis, werken met kansarme jeugd; bakkerij en wijncoöperatief. Hieruit blijkt de maatschappijveranderende doelstellingen van Netwerk. Netwerk Zelfhulp Vlaanderen zit dus in het spoor van de nieuwe coöperatieven en de cursus "Nieuwe Ondernemers" die in vorige paragrafen aan bod kwamen. Zoals hoger gesteld zijn het minder de jongeren die in de coöperatieven actief zijn. Uit de projecten blijkt evenwel dat een aantal projecten gericht zijn naar jongeren.

De Vennootschap voor Economische Regionale Activering, VERA c.v. werd reeds onder de hoofding begeleiding besproken. Daar werd reeds melding gemaakt van de voorbereiding van een lokale financieringsmaatschappij die venture-kapitaal moet inbrengen in beginnende K.M.O.'s van de streek. De recente wetgeving op innovatievennootschappen stimuleert op fiscaal vlak deze vorm van financiering. VERA is een signaal voor de bekommernis om financiële middelen bij voorkeur te bestemmen voor de economische ontwikkeling van de eigen streek. De wens om op regionale basis spaargelden in te zamelen en te bestemmen voor projecten en bedrijven in de eigen streek is eveneens een uiting van twijfel aan de regionale expansiepolitiek van de hogere overheid.

Tenslotte zijn er nog twee initiatieven te vermelden bij de Nationale Investeringsmaatschappij. De N.I.M. heeft een gelijkaardig initiatief genomen als de K.M.O.-fin van de G.I.M.V. met de oprichting van de cel Financière Industrielle de la Santé (F.I.S.). Ondanks de franstalige naam wil deze maatschappij in de twee landsdelen actief zijn. Ze richt zich tot kleine bedrijven (een inbreng van 1 tot 10 miljoen frank) die bij een klassieke bank of financieringsmaatschappij niet terecht kunnen. Het bedrijf moet een coöperatieve vennootschap of een N.V. zijn. Er wordt vooral samenwerking gezocht met bedrijven die actief zijn in de sectoren voeding, hygiëne, leefmilieu, gezondheid en kwaliteit van het leven.

Verder functioneert er bij de N.I.M. nog de N.V. Société Financière d'Initiative Industrielle par les Cadres et les Travailleurs (SOFICATRA). Deze financieringsmaatschappij voor ondernemingen opgericht door arbeiders legt zich toe op de financiering van de overname door kaderleden, bedienden en arbeiders van het eigen bedrijf. Een soort experiment met de financiering van Management-By-Outs. Verdere gegevens over de werking specifiek naar de jonge werklozen en werknemers toe ontbreken.

De initiatieven in Vlaanderen zijn inderdaad pas recent op gang gekomen en bijzonder voorzichtig in vergelijking met de evolutie terzake in het buitenland: lokale banken, Stichtingen, Kerken, publieke en private pensioenfondsen, grote lokale bedrijven voelen zich veel meer betrokken bij een bloeiende lokale economie en staan meer open voor vernieuwing en initiatieven, ook van jonge werklozen die risico's willen nemen. Er zijn echter duidelijke tekenen dat men zich schakelt in de nieuwe ontwikkelingen die op diverse terreinen zichtbaar zijn.

4.4. Zelfstandig worden en werkloosheid: enkele bedenkingen

Er zijn verschillende brede maatschappelijke achtergronden waartegen de hernieuwde belangstelling voor de K.M.O. en het zelfstandig worden zijn gesitueerd: bottle-necks inzake tewerkstelling in grote ondernemingen, grote kapitalen rusteloos op zoek naar rendabele investeringen, de technologische evolutie. Men moet eventuele initiatieven in dit kader plaatsen en voor zichzelf bepalen met welke stroom men meevaart. Er werd gewezen op een alternatieve stroom: de nieuwe coöperatieven, het mens en milieuvriendelijke ondernemen, het produceren in functie van maatschappelijke

noden die niet passen in de geschetste strategieën. Het gaat met name om de vraag : produceren om de winst, om de tewerkstelling op zich of produceren in functie van behoeften volgens bepaalde criteria, o.a. de ecologische limieten. Moeten we de tewerkstelling opdrijven of de arbeid herverdelen ? Ook deze vragen mogen niet uit het oog worden verloren bij het uitstippelen van een globale beleidsvisie.

Maar ook binnen de klassieke benadering stellen zich vragen. In de brochure "Middenstander worden : zijn en blijven" van Open School (B.R.T.) en het E.S.I.M. worden volgende kanttekeningen gemaakt :

- Het zelfstandig beroep is niet zomaar een alternatief voor de werkloosheid. Het draait grotendeels op de persoonlijkheid en de vakbekwaamheid van de zelfstandige. Voor mensen die in een bepaald beroep een stevige ervaring hebben, werkloos vallen maar kansen zien om het als zelfstandige te proberen en die menen het aan te kunnen grotendeels op zichzelf terug te vallen, zitten hier zeker mogelijkheden in.

Maar jonge mensen zonder, of met een minieme ervaring kunnen beter voorzichtig zijn. Je leergeld als zelfstandige betalen is een dure zaak. Een gebrek aan grondige vakkennis legt een zware hypotheek op de beginnende zelfstandige. Je klanten moeten goed bediend worden. Dat moet je kunnen waarmaken. Kun je dat niet, riskeer je zware klappen.

- Financieel kunnen er addertjes onder het gras zitten. Draai en keer het zoals je wil, om als zelfstandige te beginnen heb je geld nodig. Veel of weinig, dat hangt af van het type zaak en je eigen visie. Maar er is geld nodig. Nu, van de werkloosheidsuitkeringen kan je moeilijk rijk worden. Een spaarpot is dus welkom. Mensen die die reserve niet hebben, moeten zich terdege bezinnen of zij wel een haalbare kaart trekken. Je kan wel, met de nieuwe regeling tot maximaal zes jaar na de start op werkloosheidsuitkeringen terugvallen, maar indien je leningen hebt lopen, moeten die worden terugbetaald. Ook wanneer je verplicht bent weer te stoppen. Zal dat dan wel kunnen, op basis van de werkloosheidsvergoeding ?

Een ernstige objectieve financiële analyse is er vooraf nodig : bezin eer je begint !

In een speciaal nummer van Intermediair (Nederland) over kleine ondernemers wordt in een bijdrage over de lijdensweg van de werkloze starter onder de titel 'Alles liever dan eeuwig werkloos' een aantal problemen geschetst en opmerkingen gemaakt :

- velen zijn geroepen, weinigen uitverkoren : ondernemerstalent heeft niet iedereen;
- er is een doolhof van advies-, vergunningen- en kredietverlenende instanties, de noodzaak wordt duidelijk van een vertrouwenspersoon die een starter doorheen de hele procedure helpt;
- vele initiatieven liggen in arbeidsintensieve sectoren : met veel arbeidsuren en lager inkomen probeert men het hoofd boven water te houden;
- het gevaar voor overcapaciteit en het elkaar dood concurreren van middenstanders (detailhandel);
- weinig initiatieven in innoverende sectoren, meer keuze voor de platgetreden paden, ook de alternatieve markten raken overvol.

Er wordt ook op gewezen dat het aantal successen gering is in verhouding tot de stijging van de werkloosheid : de klassieke druppel op de gloeiende plaat. Men moet voorkomen dat mensen schuldgevoelens krijgen omdat ze niet voor zichzelf beginnen. Het is slechts een oplossing voor enkelen, niet voor de massa werklozen. Zichzelf uit de crisis redden zoals Baron Von Munchhausen die zichzelf aan eigen haardos aan het moeras onttrekt is op die manier al even ongeloofwaardig.

Er zijn echter tekenen die erop wijzen dat het klassieke perspectief van de levenscycli waarin men leert en studeert, in functie daarvan en beroep vindt voor het leven, achterhaald is. Er zijn tegelijk veel ontwikkelingen aan de gang die meer verandering, creativiteit en vernieuwing vragen en dat geldt ook voor het domein van de arbeid. De ontwikkeling naar grote bedrijven is over zijn hoogtepunt heen. Ook de industriële organisatie van de arbeid. De hedendaagse evolutie tendeert naar flexibiliteit en ondernemingen van kleinere omvang. Het is vooralsnog niet duidelijk hoe de massa werklozen in deze nieuwe organisatie hun weg zullen vinden. Een consensus daarrond tekent zich momenteel nog niet af. Vooral het probleem van aangepaste opleiding, vorming en scholing laat nog vele wegen open voor een adequate oplossing.

5. BESLUIT

Onder lokale werkgelegenheidsinitiatieven schuilt een brede opvatting rond het opstarten van nieuwe bedrijven en voornamelijk kleine bedrijven. Sommige Initiatieven zijn ontstaan als crisisbestrijding in buurten of regio's in verval, andere vanuit een andere visie op leven en werken in de coöperatieve en alternatieve kleinschalige beweging, terwijl een derde stroming verwijst naar de verschuiving binnen de traditionele marktsectoren van grote bedrijven naar kleine (toeleverings-)bedrijven zowel in de produktie- als in de distributiesector.

Onder de nieuwe coöperatieven vinden we weinig jonge werklozen. Dit is ook niet de bedoeling, wel een andere leef- en werkwijze. De lokale initiatieven binnen de marktsector zijn pas recent tot stand gekomen. Zowel op het vlak van begeleiding, opleiding en financiering zijn er de laatste jaren initiatieven genomen. Deze late start heeft te maken met het overaanbod van niet-gecoördineerde privé- en overheidsvoorzieningen in die sectoren. De recente initiatieven worden ook meestal in overleg met de bestaande organisaties genomen.

De betekenis van de nieuwe stroming van lokale initiatieven voor de problematiek van de jeugdwerkloosheid is alsnog beperkt in Vlaanderen. Vooreerst omwille van de late start. Maar ook op termijn zal de directe invloed niet groot zijn. Het zijn de jongeren en de pas afgestudeerden niet die nieuwe bedrijven opzetten, of slechts in beperkte mate. De invloed kan indirect wel aanzienlijk worden. De start van vele kleine nieuwe bedrijven kan leiden tot nieuwe werkgelegenheid. In deze nieuwe bedrijven verlangt men vaak een nogal polyvalente opleiding. Een ruim percentage werklozen is echter laaggeschoold. Men moet dus niet wachten op het eventueel succes van lokale werkgelegenheidsinitiatieven om oplossingen te zoeken voor het probleem van de laagstgeschoolde werkzoekenden. Dit probleem is overigens veel breder dan dat van de jeugdwerkloosheid.

BIBLIOGRAFIE

- BOEKEMA, F., VERHOEF, L., Lokale initiatieven. Theorie en Praktijk. Congresbundel van de studiedag lokale initiatieven, evaluatie en perspectief, 6 september 1984 te Tilburg. Kluwer, Deventer, 1984.
- DONCKELS, R., K.M.O.'s : motorisch element bij lokale initiatieven. Paper voorgebracht op het colloquium "Lokale initiatieven : hoeksteen voor K.M.O.-valorisatie ?" Brussel, UFSAL, 19 september 1984.
- FEDDES, F., e.a. (red.), Idealisten in zaken. De Populier, Amsterdam, 1984.
- GOORDEN, L., Financiering van plaatselijke werkgelegenheidsinitiatieven. E.E.C.-consultatiedag over lokale initiatieven, 4 juni 1985 te Antwerpen. Brussel, Koning Boudewijnstichting (te verschijnen).
- VAN BUIREN, S., Les nouvelles technologies de l'information et la création d'emplois sur une petite échelle, l'économie alternative et la création d'emplois aux Etats-Unis, avec les recommandations au contexte européen. Office des publications officielles des Communautés Européennes, Luxemburg, 1984.
- VAN 'T HOFF, M., BOEKEMA, F., VERHOEF, L. (red.), Groot helpt klein. Over lokale initiatieven gericht op het stimuleren van de bedrijvigheid en de werkgelegenheid. Congresbundel van de studiedag, 9 juni 1983. Tilburg, Stichting Economisch Instituut, 1983.

3. ARBEIDSDUURVERKORTING : EEN MOGELIJKE OPLOSSING VOOR (JEUGD)WERKLOOSHEID ?

Een macro-economische benadering

Jozef PLASMANS
Annemie VANROELEN (*)

UFSIA (SESO)

1. INLEIDING

Dit artikel probeert een antwoord te bieden op de vraag in hoeverre arbeidsduurverkorting (ADV) kan leiden tot een reductie van de werkloosheid. Men bedenkt hierbij dat ADV een algemene maatregel is, dus niet specifiek gericht op de jongeren. De invloed op deze doelgroep afzonderlijk valt moeilijk na te gaan. Meestal zullen echter jongeren in aanmerking komen, omwille van hun lagere loonkost en het meer renderen van hun opleidingskosten; alhoewel gebrek aan ervaring dan weer in hun nadeel speelt. Ook rigiditeiten zoals C.A.O.'s, minimumlonen en ontslagvoorwaarden kunnen er toe leiden dat jongeren minder dan proportioneel in aanmerking zullen komen voor nieuwe jobs.

In deze studie wordt de ADV macro-economisch benaderd, latere studies zullen de problematiek vanuit micro-economisch standpunt analyseren.

(*) Deze studie kadert in een FKFO-onderzoek nr. 2.0052.85. De auteurs zijn tevens dank verschuldigd aan de medewerkers van het Planbureau, die op hun verzoek simulaties uitvoerden. De heren R. Maldague, Commissaris van het Plan en R. de Falleur, Adviseur van het Plan, verleenden de toestemming; de heren M. Englert, M. Vanden Boer, J. Verlinden voerden de simulaties uit. Wij danken hen tevens voor de kritieken op een eerdere versie. Ook dank voor de commentaren van J. Drèze (U.C.L.), M. De Wachter (U.F.S.I.A.) en S. Késenne (U.F.S.I.A.). De auteurs alleen blijven verantwoordelijk voor deze tekst. Tevens danken wij het H.I.V.A. (K.U.Leuven) voor de verleende materiële medewerking.

Met arbeidsduurverkorting wordt in deze tekst steeds een afname van het aantal werkuren per werknemer per jaar bedoeld. Een verkorting van de werktijd over de levenscyclus beschouwd, onder vorm van een verlenging van de leerplicht of vervroegde pensionering, komt hier niet aan bod. Ook gedeeltelijke werkloosheid wordt buiten deze studie gehouden. Het feit dat men, door verplichte ADV, geneigd is in de informele sector te werken (vb. eigenhandig werken uitvoeren thuis), wat in bepaalde sectoren tot een lagere tewerkstelling kan leiden, is niet ingecaluleerd in de studie. Er is dus een risico van overschatting van de feitelijke tewerkstellingseffecten.

Aan de hand van een aantal empirische studies, wordt gepoogd de omvang van de gevolgen van een ADV na te gaan. Dit gebeurt in paragraaf 2. Daar wordt eerst gebruik gemaakt van de studies van J. Drèze, welke ook kritisch bekeken worden. Daarna volgt een beschrijving van een aantal simulaties, die door het Planbureau op ons verzoek werden uitgevoerd met het Maribel-model. Ook reeds bestaande simulaties van het Planbureau komen aan bod. Een vergelijking wordt gemaakt met een recente studie van het Ministerie van Economische Zaken. In paragraaf 3 wordt een summier vergelijking getrokken met buitenlandse studies, met name uit Nederland. Paragraaf 4 tenslotte evalueert het geheel, en poogt tot een algemeen besluit te komen.

Bij al deze onderzoeken richten wij onze aandacht vooral op de invloed van ADV op tewerkstelling en werkloosheid, op korte en middellange termijn. Toch zullen ook belangrijke variabelen als de concurrentiepositie, kostenstijgingen, loonhoogte e.d. in het onderzoek betrokken worden. Meteen zal blijken dat ADV geen ingreep is, die automatisch leidt tot een gelijkwaardige verhoging van de werkgelegenheid.

2. BELGISCHE ECONOMETRISCHE STUDIES I.V.M. ARBEIDSDUURVERKORTING

2.1. Studie van J. Drèze (1)

2.1.1. Voorstelling van het model

J. Drèze neemt als uitgangspunt de situatie van een kleine open economie met ondertewerkstelling en betalingsbalansrestrictie, m.n. evenwicht op de betalingsbalans. Bij een negatieve betalingsbalans worden deflatoire maatregelen genomen en ontstaat een importdaling. Wijzigingen van de vraag en de binnenlandse produktie hebben hun impact op de tewerkstelling. Arbeidsduurverkorting zal, via produktieverandering en kostenstijging, eveneens effecten uitoefenen op de werkgelegenheid. Drèze gaat na of het resultaat positief dan wel negatief is. Bepalende factoren in dit verband zijn a) de mate van looninlevering (α) en b) de mate waarin er produktieverlies is (β). De rol van produktiviteitsveranderingen erkent Drèze eveneens, maar expliciteert hij verder niet. Een ADV kan direct een daling van de produktie tot gevolg hebben. Indirect kan er daarenboven een loonkostenstijging uit resulteren, indien de werknemers niet inleveren. Dit heeft gevolgen voor de werkgelegenheid. Ook een wijziging van de produktiecapaciteit oefent een impact uit op het aantal banen.

Volgende tabel geeft weer hoe het totale effect van ADV op de tewerkstelling wordt samengesteld, gegeven de beperking van de betalingsbalans (2).

---

(1) Zie de bibliografie voor een lijst van geraadpleegde artikels van J. Drèze.

(2) Symbolen :

η_{NW}	= elasticiteit van N t.o.v. W
$\eta_{NW/B}$	= elasticiteit van N t.o.v. W, gegeven de betalingsbalansrestrictie (evenwicht)
N	= tewerkstelling
Y	= produktie
$\bar{Y}$	= produktiecapaciteit
W	= loon
T	= arbeidsduur
M	= import; X = export

Tabel 1 : Het effect van ADV op de tewerkstelling m.b.v. elasticiteiten.

	weging (1)	direct effect (2)	indirect effect produktie- verlies (3)	loonkosten stijging (4)	totaal effect (1) x (2+3+4)
produktie- verlies	β	0	$-\eta_{NY\bar{Y}/B}$	$(1-\alpha)\eta_{NW/B}$	$\beta[-\eta_{NY\bar{Y}/B} + (1-\alpha)\eta_{NW/B}]$
geen pro- duktiever- lies	$1-\beta$	η_{NY}	0	$(1-\alpha)\eta_{NW/B} \cdot \eta_{NY}$	$\frac{(1-\beta)[\eta_{NY} + (1-\alpha)\eta_{NW/B} \cdot \eta_{NY}]}{-\eta_{NT/B}}$

Bron : J. Drèze, Réduction progressive des heures et partage du travail, Rapport pour la 3e Commission du 4e Congres des Economistes Belges de Langue Française, 1980, p. 13.

De formule ziet er dan als volgt uit (som van de totale effecten) :

$$-\eta_{NT/B} = (1-\beta)\eta_{NY} - \beta\eta_{NY\bar{Y}/B} + (1-\alpha)\eta_{NW/B} [\beta + (1-\beta)\eta_{NY}] \text{ (voor afleiding zie Drèze).}$$

$$\text{met } \eta_{NY\bar{Y}/B} = \frac{\eta_{X\bar{Y}}(1-\eta_{MX}) - \eta_{M\bar{Y}}}{\eta_{MY}} \eta_{NY}$$

Het totale effect van een ADV op de tewerkstelling ($-\eta_{NT/B}$) is afhankelijk van het aantal bedrijven waar er verlies van produktie is (β) t.o.v. de gevallen zonder dergelijk verlies ($1-\beta$). Het directe effect van een ADV op de tewerkstelling bestaat juist uit de aanpassingen van de werkgelegenheid aan de mogelijke wijzigingen in de produktiehoeveelheden.

Aan de hand van puntschattingen van alle elasticiteiten, wordt de elasticiteit van de tewerkstelling t.a.v. de ADV berekend. Alle schattingen zijn voor een korte steekproefperiode met jaargegevens (periode 1966-1976). Ze worden weergegeven in tabel 2 (cfr. infra). Voor alternatieve waarden van α (loonkostenstijging gedragen door de werknemers) en β (mate van produktieverlies) wordt het globale effect berekend, dat voorkomt in tabel 3

(cfr. infra). Deze manier van werken biedt het voordeel dat men kan nagaan hoe groot de looninlevering moet zijn opdat ADV een positief effect zou hebben op de tewerkstelling. Daar het om puntschattingen gaat, hebben de resultaten te kampen met - soms niet geringe - foutenmarges.

Uit deze schattingen blijkt dat de mate van looninlevering op de korte termijn een kleine rol speelt. In de middellange periode blijkt echter duidelijk dat looninlevering onontbeerlijk is om een creatie van werkgelegenheid te hebben via ADV. Indien de kostenstijging nagenoeg uitsluitend door de ondernemers moet gedragen worden, is het tewerkstellingseffect negatief. Belangrijk is dat $(-\eta_{NT/B})$ in alle gevallen kleiner is dan 1, wat betekent dat x% ADV leidt tot minder dan x% bijkomende aanwervingen.

2.1.2. Evaluatie en uitbreiding van de studie van Drèze

Eigen berekeningen werden uitgevoerd m.b.v. Mirabel (dit is de databank van het Maribel-model). Eerst komen calculaties voor eenzelfde tijdsduur, nl. 10 jaar, maar dan voor de periode '73-'83. Ook lange termijn elasticiteiten, voor de periode '53-'83, werden berekend.

Hieronder worden de elasticiteiten volgens Drèze en Mirabel weergegeven.

Tabel 2 : Elasticiteiten volgens Drèze en Mirabel.

	Drèze		Mirabel	
	KT	MLT(10j.) '66-'76	MLT '73-'83	LT '53-'83
η_{NY}	0,3	0,9	0,135	0,162
$\eta_{NW/B}$	-0,2	-1,8	-4,688	-0,036
η_{XY}	0,77	0,77	1,961	1,820
η_{MX}	0,4	0,4	0,83	0,950
η_{MY}	1,53	1,24	1,837	1,940
$\eta_{M\bar{Y}}$	-0,29	-0,29	2,044	1,729
$\eta_{N\bar{Y}/B}$	0,15	0,54	-0,99	-0,137

Bron : (a) Drèze, 1981, op.cit.

(b) Eigen berekeningen m.b.v. de Mirabel-databank.

Tabel 3 : $-\eta_{NT/B}$ volgens Drèze en Mirabel.

	Drèze(a)			Drèze(a)			Mirabel(b)			Mirabel(b)		
		KT		MLT('66-'76)			MLT('73-'83)			LT('53-'81)		
α	0	1/2	1	0	1/2	1	0	1/2	1	0	1/2	1
β												
0	0,24	0,27	0,30	-0,72	0,09	0,90	-0,498	-0,181	0,135	0,156	0,159	0,162
1/4	0,09	0,14	0,19	-1,12	-0,29	0,54	-1,298	-0,475	0,349	0,142	0,149	0,156
1/2	-0,05	0,01	0,08	-1,53	-0,67	0,18	-2,098	-0,768	0,563	0,129	0,139	0,150

Bron : (a) Drèze, op.cit., p. 19.

(b) Eigen berekeningen m.b.v. de Mirabel-databank.

Dit leidt tot de waarden uit tabel 3 voor $-\eta_{NT/B}$ bij alternatieve grootte van α en β .

Bij een interpretatie van bovenstaande cijfers voor de middellange termijn, mag men niet uit het oog verliezen dat het om verschillende steekproefperiodes gaat (Drèze : 1966-1976, Mirabel 1973-1983). Bovendien slaan de berekeningen van Drèze alleen op de manufacturen, terwijl bij Mirabel alle sectoren van de private economie inbegrepen zijn. Er zijn wel degelijk verschillen tussen de middellange termijn-elasticiteiten bij Drèze en Mirabel. De grootste afwijking situeert zich bij de elasticiteit van de import t.o.v. de productiecapaciteit ($\eta_{M\bar{Y}}$). Het teken is verschillend. Drèze stelt dat de import gaat dalen bij een uitbreiding van de productiecapaciteit, omdat men bepaalde zaken nu zelf gaat produceren (substitutie-effect). Uit de Mirabel-versie komt daarentegen naar voren dat de import meer dan evenredig stijgt bij een uitbreiding van de produktiemogelijkheden. Dit kan verklaard worden door de grotere nood aan invoer van primaire en intermediaire goederen bij een gegroeide productiecapaciteit.

Het verschil in $\eta_{M\bar{Y}}$ werkt ook door in $\eta_{NY/B}$, waar deze eerste elasticiteit gebruikt wordt.

Voor de lange termijn-analyse zijn de meeste elasticiteiten nagenoeg gelijk aan deze van de middellange periode. Ook hier merkt men een positief teken op voor $\eta_{M\bar{Y}}$. Het grootste verschilpunt schuilt in $\eta_{NW/B}$. Een verandering van het loon heeft, gegeven de betalingsbalansrestrictie, een veel kleinere impact op de tewerkstelling in de lange periode.

Uit tabel 3 kunnen we opmaken dat ook bij Mirabel de invloed van de looninlevering (α) op de tewerkstelling bij ADV groot is op de middellange termijn. In de lange periode, zijn alle elasticiteiten nagenoeg gelijk. Noch de mate van looninlevering, noch van produktieverlies bij ADV schijnen in de lange periode veel invloed te hebben op de tewerkstelling. Dit is duidelijk, daar de invloed van een ADV op lange termijn afgezwakt wordt : alle waarden voor $-\eta_{NT/B}$ zijn klein.

De theorie van Drèze schijnt dus, wanneer ze met meer actuele cijfers toegepast wordt, nog op te gaan op de middellange termijn. Voor de lange

termijn, kan de theorie niet meer toegepast worden, daar alle gevolgen dan afgezwakt zijn.

2.2. Simulaties met behulp van het Maribel-model

2.2.1. Omschrijving van de simulaties

Op het Planbureau werden een aantal simulaties uitgevoerd met het Maribel-model (3). Dit macro-model werkt met jaargegevens voor de geaggregeerde Belgische economie, en maakt projecties op de middellange termijn mogelijk. Als basis voor de simulaties werd de basisprojectie van mei 1985, zonder het fiscaal vijfjarenplan gebruikt (4). Deze referentieprojectie steunt op een aantal hypothesen, waarvan in bijlage I enkel de voornaamste genoemd worden. Voor een uitvoeriger omschrijving wordt verwezen naar de publicatie van het Planbureau. Alle simulaties geven voorspellingen voor de periode '85-'89. In een 8-tal alternatieve scenario's wordt gepoogd na te gaan welke de impact is van een ADV op een aantal cruciale variabelen zoals tewerkstelling en werkloosheid, lonen, kostenstructuur en concurrentiepositie t.a.v. het buitenland, op korte en middellange termijn.

In alle simulaties wordt in 1985 een vermindering van de conventionele arbeidsduur met 10% doorgevoerd in de privé-sector. Dit leidt tot een daling van de effectieve arbeidsduur met $\pm 5\%$ in het eerste jaar (d.i. ± 2 u./week) (5). Simulatie 1 bestaat er uit de conventionele arbeidsduur in de privé-sector met 10% te verminderen in '85, terwijl alle andere endogene

---

(3) Voor een kennismaking met het model, wordt verwezen naar Planbureau, Maribel, Brussel, 1985, 330pp.

(4) Planbureau, Vooruitzichten 1985-1989 van mei 1985, Brussel, 1985, 103pp. (ref. : (85) RdF/3639/4625). Het fiscaal vijfjarenplan werd niet gebruikt omdat het corresponderend uitgavenplan nog niet vastligt.

(5) Het verschil tussen C.A.O.-arbeidsduur (conventionele AD) en werkelijk gepresteerde arbeidstijd (effectieve AD) wordt verder in de tekst verklaard.

variabelen uit de referentie-simulatie endogeen blijven. Simulatie 2 herhaalt hetzelfde scenario, maar bovendien wordt een reële supplementaire loonsverhoging van 5% per uur in 1985 doorgevoerd. Daardoor worden de reële brutolonen per werknemer per jaar ongeveer constant gehouden t.o.v. de basissimulatie. In simulatie 3 worden de reële brutolonen per werknemer ook de volgende jaren minstens gelijk gehouden t.o.v. de basis, door de lonen ieder jaar te verhogen met de vermindering van de effectieve arbeidsduur van dat jaar. De bedoeling ervan is de bruto-koopkracht van de werknemers te behouden. Simulatie 4 is identiek, maar bijkomend wordt een verhoging van de B.T.W. en een verlaging van de sociale zekerheidsbijdragen van de werkgevers van 50 miljard verondersteld (een soort nieuwe vereenvoudigde Maribel-operatie). De arbeidskosten verlagen dan, terwijl het overheidsbudget niet aangesproken wordt (6). Waar in simulatie 2 de supplementaire reële loonstijging in 1985 5% is, wordt deze in simulatie 5 2,5%. Bovendien zijn compenserende aanwervingen in de privé-sector verplicht. Het totaal aantal gewerkte uren én het aantal werknemers stijgen beide met 2,5% t.o.v. de basissimulatie. Simulatie 6 is nagenoeg identiek aan simulatie 5, met dat verschil dat alleen het aantal werknemers verplicht stijgt (over een verhoging van het totaal aantal arbeidsuren wordt niets opgelegd). In simulatie 7, gebaseerd op simulatie 1, wordt de ADV niet alleen in de privé-sector, maar ook bij de ambtenaren ingevoerd. Hier veronderstellen we dat de conventionele AD slechts met 5% moet dalen opdat ook de effectieve AD in dezelfde mate zou dalen : overuren e.d. bestaan niet in de overheidssector (7) (8). Waar alle vorige simulaties ervan uitgaan dat het arbeidsaanbod constant blijft, wordt deze hypothese in simulatie 8 verlaten. Door lagere reële jaarlonen wordt het voor vele gezinnen wenselijk dat een tweede persoon ook gaat verdienen. Bovendien

-
- (6) Dit komt neer op een kostenherverdeling van de arbeidsintensieve naar de kapitaalintensieve bedrijven.
- (7) In het Maribel-model komt de arbeidsduur niet expliciet voor.
- (8) De ADV voor overheids personeel leidt slechts bij uitvoerende jobs tot bijkomende tewerkstelling, terwijl hier verondersteld is dat de creatie algemeen is : dit is dus eigenlijk een overschatting van de werkelijkheid.

wordt het juist door ADV, voor velen interessanter zich aan te bieden op de arbeidsmarkt. Om deze redenen wordt in deze simulatie verondersteld dat de actieve bevolking stijgt met 20% van de bijkomende werkgelegenheid, terwijl de loonvorming endogeen is (9). Graag hadden wij ook nog een simulatie uitgevoerd, waar rekening gehouden wordt met het fenomeen van schrapping : door de ADV gaat men de arbeid reorganiseren en moderniseren, en gaan oudere, meer arbeidsintensieve investeringen vlugger afgeschreven worden. Dit bleek binnen het Maribel-model niet mogelijk. Een overzicht van de verschillende uitgevoerde simulaties wordt in onderstaande tabel gegeven.

---

(9) Zie hiervoor ook Bakhoven A., Jansen C., Het belang van veronderstellingen bij de berekening van de macro-economische effecten van herverdeling van arbeid, *Kwantitatieve methoden*, 1984, 5, p.79-96. Misschien is de veronderstelde 20% wel overdreven voor de Belgische situatie, waar er een kleiner potentieel arbeidsaanbod is dan in Nederland (reden : reeds veel meer vrouwenarbeid in België).

Tabel 4 : Overzicht van de simulaties van arbeidsduurvermindering, gesimuleerd met het Maribel-model. Afwijkingen t.o.v. de basis-simulatie.

Simulatie	Variabele	Conventionele ADV	Private reële loonkost/persoon/uur	Compenserende aanwervingen, privé	Tewerkstelling overheid	Actieve bevolking
1		-10% in '85, privé	endogeen	endogeen	-	-
2		-10% in '85, privé	+5% in '85	endogeen	-	-
3		-10% in '85, privé	+ 5% in '85 + † '85-'89 gelijk aan de effectieve ADV	endogeen	-	-
4		-10% in '85, privé	+5% in '85 + † '85-'89 gelijk aan de effectieve ADV + BTW en SZ - operatie 50 miljard BF	endogeen	-	-
5		-10% in '85, privé	+2,5% in '85	+2,5%, + aantal uren † 2,5%	-	-
6		-10% in '85, privé	+2,5% in '85	+2,5%	-	-
7		-10% in '85, privé -5% in '85 overheid	0%	endogeen	+5%	-
8		-10% in '85, privé	0%	endogeen	-	0,2 Δ werkgelegenheid

2.2.2. Resultaten van de simulaties

In deze paragraaf zullen de resultaten van bovenvermelde simulaties weergegeven en kort besproken worden. Dit zal gebeuren aan de hand van de veranderingen van een aantal cruciale variabelen, zoals deze voortvloeien uit de arbeidstijdverkorting. In de tabellen worden steeds groeivoeten gegeven, uitgedrukt in procenten. Er wordt een indeling gemaakt die het mogelijk maakt de impact op korte en middellange termijn te onderscheiden. De belangrijke variabelen worden gerangschikt naargelang ze van belang zijn voor de werknemers, de werkgevers, de overheid en de economie in zijn positie t.o.v. het buitenland.

2.2.2.1. Gevolgen van ADV voor de werknemers

Wat ons het meest voor deze studie interesseert, is wel de evolutie van tewerkstelling en werkloosheid bij een ADV. In onderstaande tabel wordt deze geïllustreerd - zoals gezegd in groeipercentages. Hier wordt ook de verandering in arbeidsduur weergegeven.

Uit tabel 5 blijkt dat de effectieve AD in alle gevallen sterker daalt dan de conventionele AD over de periode '84-'89, alhoewel de supplementaire daling van de conventionele AD in de varianten een kleinere supplementaire daling van de effectieve AD induceert. Gedurende het jaar '85 is dat juist omgekeerd. Tijdens het eerste jaar zijn aanpassingen van het productieproces nog nauwelijks mogelijk, terwijl dat op middellange termijn wel uitvoerbaar wordt. Op korte termijn gaan de bedrijven hun toevlucht nemen tot overuren (Késenne S., 1984, 15 pp.). De aanpassingen op middellange termijn hebben tot doel de arbeidsproductiviteit per uur op te drijven, door o.a. meer kapitaalintensieve procédés aan te wenden (cfr. infra, sub 2.2.2.2.). Hier blijkt alleen het gevolg hiervan, nl. dat de tewerkstelling met minder stijgt dan de arbeidsduur - zelfs de effectieve - daalt.

Het tewerkstellingseffect is op korte termijn nogal groot (steeds kleiner dan de daling van de conventionele AD maar in simulatie 5 groter dan de

Tabel 5 : Groeipercentages van AD, tewerkstelling en werkloosheid in de privé-sector, bij een conventionele ADV van 10% in 1985.

varia- bele	CONVENTIO- NELE AD		EFFECTIEVE AD				TEWERKSTELLING				WERKLOOSHEID			
	'85	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89
Simu- latie														
basis	-0,2	-1,2	-1,3	-2,7	-1,6	-4,3	0,1	-0,5	-1,0	-1,5	0,5	5,2	9,4	15,1
sim 1	-10,2	-11,2	-5,6	-8,8	-2,8	-11,4	4,4	5,0	-1,2	3,8	-17,1	-17,8	13,2	-6,9
sim 2	-10,2	-11,2	-5,8	-9,6	-3,1	-12,4	4,1	4,2	-2,2	1,9	-16,2	14,6	17,9	0,6
sim 3	-10,2	-11,2	-5,9	-9,8	-4,1	-13,5	4,1	4,1	-3,5	0,0	-16,2	-14,1	24,4	6,9
sim 4	-10,2	-11,2	-5,8	-9,5	-4,1	-13,3	4,2	4,4	-3,2	0,0	-16,3	-15,1	23,3	4,7
sim 5	-10,2	-11,2	-5,7	-9,1	-3,3	-12,1	8,0	6,7	-3,5	3,0	-32,3	-24,9	28,1	-3,8
sim 6	-10,2	-11,2	-7,6	-9,8	-2,3	-11,9	6,8	5,4	-2,4	2,9	-27,0	-19,5	20,3	-3,2
sim 7	-10,2	-11,2	-5,4	-8,6	-2,8	-11,1	3,9	4,4	-1,3	3,0	-21,3	-21,3	14,4	-9,9
sim 8	-10,2	-11,2	-5,6	-9,0	-2,8	-11,5	4,6	5,3	-1,1	4,2	-14,7	-15,7	12,7	-5,1

daling van de effectieve AD) (10). Dit positieve effect wordt op middellange termijn verzwakt, alhoewel er voor de hele periode '84-'89 toch nog steeds een positief effect is, zeker in vergelijking met de basisprojectie. De daling '86-'89 is overal groter dan in de basis. Het kleine totale resultaat over de ganse periode vloeit deels voort uit de modelbouw : de daling van tewerkstelling in de basissimulatie zet zich immers voort in de ADV-simulaties. Ook het feit dat het om een éénmalige (weliswaar once-and-for-all) maatregel gaat, zwakt het resultaat op middellange termijn af. Het meest positieve resultaat vinden we bij simulatie 8 : het geval van endogene loonvorming gekoppeld aan een toename van de actieve bevolking. Het resultaat is groter dan in simulatie 1, waar enkel endogene loonvorming verondersteld wordt. Het aanbod schijnt dus een beperkte vraag te creëren, terwijl de effectieve arbeidsduur in 8 nog lager ligt dan in 1 : de verdeling van het aantal uren arbeid geschiedt over méér personen (zie tabel 6).

Het op één na meest gunstige resultaat, wat het aantal arbeidsplaatsen aangaat, vinden we in simulatie 1. De loonkosten hebben immers hun impact op de prijzen (en de competitiviteit), de rentabiliteit en zo op de vraag naar arbeid. Bij endogene loonvorming (1 en 8), waar de loonkosten voor de werkgevers lager zijn, zal men minder snel overgaan tot aanpassingen van de arbeidsorganisatie. Bij volledige looninlevering zijn de effecten nog groter dan bij endogene loonvorming, zoals uit vroegere simulaties van het Planbureau blijkt (Planbureau, 1985, 43 pp.). Bij simulatie 1 is de tewerkstelling in '85 $\pm$ 96.000 eenheden groter dan in de basisprojectie, terwijl dit oploopt tot 120.000 arbeidsplaatsen meer t.o.v. de basis in '89. Van '84 tot '89 stijgt de tewerkstelling met nagenoeg 86.000 in simulatie 1, tegenover 99.000 nieuwe werkplaatsen in '85 t.o.v. '84. Het minst positieve effect vinden we terug in simulaties 3 en 4 : de simulaties waar de koopkracht van de werknemer het best evolueert (cfr. infra, tabel 7). Arbeidsduurverkorting heeft in alle gevallen positieve resultaten t.o.v. de basis, maar alleen in de simulaties met endogene loonvorming en loondaling worden er ook daadwerkelijk arbeidsplaatsen geschapen. De hogervermelde daling van de tewerkstelling in de basispro-

---

(10) De effectieve AD wordt in simulatie 5 artificieel hoog gehouden door de verplichte stijging van het aantal uren.

Tabel 6 : Tewerkstelling en werkloosheid in de privé-sector, bij een conventionele ADV van 10% in 1985; absolute cijfers + % van de actieve bevolking (tussen haakjes).

varia- bele	TEWERKSTELLING			WERKLOOSHEID		
	'84	'85	'89	'84	'85	'89
simu- latie						
basis	2.267.335 (53,6)	2.270.047 (53,5)	2.232.744 (52,1)	546.964 (12,4)	549.553 (13,0)	629.556 (14,7)
sim 1	2.267.335 (53,6)	2.366.158 (55,8)	2.353.011 (54,9)	546.964 (12,4)	453.442 (10,7)	509.289 (11,9)
sim 2	2.267.335 (53,6)	2.361.079 (55,7)	2.311.947 (54,0)	546.964 (12,4)	458.520 (10,8)	550.352 (12,8)
sim 3	2.267.335 (53,6)	2.361.036 (55,7)	2.277.661 (53,2)	546.964 (12,4)	458.564 (10,8)	584.639 (13,6)
sim 4	2.267.335 (53,6)	2.361.600 (55,7)	2.289.895 (53,4)	546.964 (12,4)	457.999 (10,8)	572.404 (13,4)
sim 5	2.267.335 (53,6)	2.449.473 (57,8)	2.336.256 (54,5)	546.964 (12,4)	370.126 (8,7)	526.043 (12,3)
sim 6	2.267.335 (53,6)	2.420.589 (57,1)	2.332.667 (54,4)	546.964 (12,4)	399.011 (9,4)	529.633 (12,4)
sim 7	2.267.335 (53,6)	2.355.878 (55,5)	2.336.105 (54,5)	546.964 (12,4)	430.399 (9,4)	492.861 (11,5)
sim 8	2.267.355 (53,6)	2.371.848 (55,7)	2.361.980 (54,9)	546.964 (12,4)	466.747 (12,8)	519.283 (12,1)

jectie valt te begrijpen bij analyse van de tewerkstellingsfunctie van Maribel (zie bijlage I,b). In de KT vergelijking wordt rekening gehouden met de spanningen op de arbeidsmarkt : de ondernemingen danken niet af of werven niet aan, maar wenden hun arbeidërs anders aan. Er is nog een andere storingsfactor op de arbeidsmarkt, nl. de reële loonkostvoet. Ook het totaal aantal uren arbeid dat de ondernemingen verlangen speelt een rol. Rekening houdend met de stijgende produktiviteit, daalt dat aantal. De invloed hiervan op de gewenste tewerkstelling (die het quotiënt is van het totaal aantal uren en de AD per werknemer)

is duidelijk. Op MLT speelt enkel nog het effect van het totale arbeidsvolume dat gewenst is.

De wijzigingen van de werkloosheidscijfers verlopen omgekeerd evenredig met die van de tewerkstelling. Op simulaties 7 en 8 na, is de afname in absolute cijfers overal gelijk aan de toename van de werkgelegenheid. Dit betekent dus dat er vooral in '85 een afname is, welke later afgezwakt wordt. In simulatie 7 is de daling van de werkloosheid gelijk aan de stijging van de werkgelegenheid in privé- en overheidssector samen (11). Simulatie 8 heeft de grootste werkloosheid, ondanks de grotere herverdeling van arbeid die hier plaats vindt. De tewerkstelling ligt in 1989 129.236 eenheden hoger dan in de basis, terwijl de werkloosheid slechts 110.273 eenheden lager ligt. Uitgedrukt als percentage van de actieve bevolking, blijkt dat de werkloosheid in alle simulaties kleiner is dan in de basissimulatie.

Binnen het Maribel-model was het niet mogelijk de evolutie uit te splitsen naar geslacht, leeftijd en scholing toe. In bijlage III wordt de ontwikkeling van jeugdtewerkstelling en -werkloosheid, uitgesplitst naar geslacht, voor de periode '71-'83 gegeven. We kunnen nu twee dingen doen : veronderstellen dat deze trend aanhoudt, of opleggen dat er wijzigingen komen, nl. een stop of daling van meer specifiek de jeugdwerkloosheid. Dit is misschien wel een realistische evolutie, rekening houdend met de lagere kosten verbonden aan het tewerkstellen van jongere arbeidskrachten. Bovendien zullen er minder jongeren op de arbeidsmarkt komen in de toekomst om demografische redenen. We kunnen aantonen hoe de situatie zal verergeren indien de trend aanhoudt. Het blijkt immers dat, waar in '83 de totale tewerkstelling nog 87% voor mannen en 110% voor vrouwen is t.o.v. '71, dit voor de jeugd slechts respectievelijk 67% en 74% is. De werkloosheidscijfers voor mannen zijn in de periode '71-'83 vermenigvuldigd met een factor 5,5, voor de mannen jonger dan 25 jaar is dit 14,5. Bij de vrouwen is de totale werkloosheid 9,5 keer groter in '83 t.o.v. '71, terwijl de werkloosheid van jonge vrouwen tijdens de be-

---

(11) Hier wordt immers een ADV doorgevoerd in de privé- en de overheidssector.

schouwde periode met een factor 12 de hoogte inging. Indien deze evolutie aanhoudt, zouden er in 1989 $\pm$ 140.000 vrouwelijke jongeren werkloos zijn en $\pm$ 90.000 mannelijke. Door de doorvoering van ADV, kunnen volgens onze simulaties in het beste geval (simulatie 8) op korte termijn in de privé-sector 104.000 arbeidsplaatsen ontstaan, waarvan er in de middellange periode (eind '89) 94.000 behouden blijven. Bij een doortrekking van de bestaande tewerkstellingstrend, betekent dit $\pm$ 17.600 nieuwe arbeidsplaatsen voor jongeren ($\pm$ 9000 voor mannen en $\pm$ 8.600 voor vrouwen). De werkloosheidscijfers zouden in dit geval voor jongeren met hetzelfde aantal eenheden dalen. Deze laatste cijfers zijn onder hypothese dat het extra aanbod van jongere arbeidskrachten slechts zeer beperkt zou zijn, terwijl de jongeren wel mee gebruik maken van de extra banen (soms meer dan evenredig?). Indien alle bijkomende banen naar jongeren zouden gaan, betekent dit, in de veronderstelling dat simulatie 1 uitgevoerd wordt, 99.000 méér jongeren aan het werk. Rekening houdend met de dalende jongerenbevolking, zullen hooguit 1.000.000 jongeren van 18-24 Jaar in 1985 op de arbeidsmarkt zijn (dit getal is het verschil tussen het totaal aantal jongeren en het aantal jongeren dat nog onderwijs volgt). Een groot deel daarvan heeft een baan; de werklozen kunnen de 99.000 banen innemen. De $\pm$ 134.000 jonge werklozen (juni '85) kunnen de nagenoeg 100.000 banen innemen ... wat een daling van de jeugdwerkloosheid met nagenoeg 75% betekent !

Een opdeling naar opleidingsniveau kon binnen deze studie niet gemaakt worden. Wel wordt nogal eens gesteld dat werkgevers eerder geneigd zijn, bij het vrijkomen van een job, iemand aan te werven met een hogere vorming dan deze van de collega's die het werk reeds uitvoeren. Als we deze hypothese overnemen, kan besloten worden dat de extra-creatie vooral voor hoger geschoolden bedoeld is.

Vooraleer over te gaan naar de gevolgen van ADV voor de ondernemingen, bekijken we nog even hoe het gesteld is met de financiële positie van de werknemers.

Het jaarloon per werknemer wordt berekend door de brutoloonvoet (cfr. Infra, sub. 2.2.2.2.) te vermenigvuldigen met de effectieve arbeidsduur. Dit loon ligt het laagst in de simulaties 1 en 8 (endogene loonvorming). Er bestaat dus steeds een spanning tussen hoge lonen en hoge tewerkstelling. Het loon/werknemer ligt namelijk het hoogst in simulaties 3 en

Tabel 7 : Groeipercentages van lonen/werknemer, inflatie en bruto koopkracht/werknemer in de privé-sector, bij een conventionele ADV van 10% in 1985.

varia- bele	nominaal bruto jaarloon/werknemer				INFLATIE (consumptieprijsen)				reëel bruto jaarloon/werknemer			
	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'86
simu- latie												
basis	2,0	3,3	22,0	26,0	5,4	9,4	10,9	21,3	-3,2	-5,6	10,1	3,9
sim 1	-1,7	-1,8	22,0	19,8	6,1	10,9	11,1	23,3	-7,3	-11,5	9,8	-2,8
sim 2	3,6	3,5	22,6	27,0	6,8	12,5	11,4	25,4	-3,0	-8,0	10,0	1,3
sim 3	3,4	6,7	27,4	35,9	6,8	12,9	13,0	27,6	-3,2	-5,5	12,7	6,5
sim 4	4,6	7,6	27,0	36,6	8,0	13,9	12,8	28,5	-3,1	-5,5	12,5	6,3
sim 5	1,4	1,9	24,0	26,4	6,9	12,7	11,5	25,6	-5,2	-9,6	11,3	0,6
sim 6	1,0	0,2	23,2	23,4	6,5	11,7	11,3	24,4	-5,2	-10,3	10,6	-0,8
sim 7	-1,4	-1,5	22,2	20,4	6,1	11,1	11,2	23,5	-7,1	-11,3	9,9	-2,5
sim 8	-1,8	-2,0	22,0	19,5	6,1	10,9	11,1	23,2	-7,4	-11,7	9,8	-3,0

4, waar het minste jobs gerealiseerd worden.

Het loon per werknemer zegt niet veel over de koopkracht : daarom moet gezuiverd worden door rekening te houden met de inflatie. Deze blijkt overal hoger te liggen dan in de referentiesimulatie, zowel op korte als op middellange termijn. Dat dit ook consequenties heeft naar het buitenland toe, zal sub 2.2.2.3. blijken. De bruto koopkracht volgt de te verwachten evolutie. Ze is in een aantal simulaties zelfs dalend (1,6,7,8) : in de gevallen van endogene loonvorming en wanneer ook het overheidspersoneel ADV krijgt. In het eerste jaar is de bruto koopkracht in alle gevallen dalend. Op middellange termijn is de toestand gunstiger. Over de hele periode '84-'89 ligt de bruto koopkracht slechts in 3 en 4 hoger dan bij de basis; dit was overigens een vereiste in deze simulaties. Men bedenkt hierbij steeds dat het om de koopkracht per werknemer gaat, de koopkracht van werklozen wordt verondersteld geen wijzigingen te ondergaan ten gevolge van de ADV. De bruto koopkracht van overheidspersoneel gaat in de basis én in de simulaties achteruit. De daling is wel veel groter in simulatie 7, waar ADV wordt ingevoerd voor de ambtenaren. Bij een analyse van de globale private consumptie van alle werkenden en werklozen blijkt deze globaal genomen overal lager te liggen dan bij de referentie-simulatie.

Als besluit kunnen we stellen dat ADV slechts positieve effecten heeft op de tewerkstelling indien de uurlonen gematigd worden. Ook Drèze stelde dit in zijn studie. De mate van loonlevering speelt volgens hem vooral op de middellange termijn. Uit onze studie blijkt ook dat voor de periode '86-'89 de tewerkstelling overal daalt, maar het minst in simulaties 1 en 8 waar de lonen het laagst zijn. Op korte termijn, met name in '85, gaat de tewerkstelling overal stijgen, ook waar de lonen de hoogte ingaan. Een tweede opmerkelijke conclusie is wel dat een éénmalige once-and-for-all ADV slechts op korte termijn effecten sorteert op de werkgelegenheid indien niet wordt ingeleverd.

Op de middellange termijn zien we, in vergelijking met de basis, eerder een behoud van werkplaatsen dan meer jobs. Op het Planbureau werden vroeger reeds simulaties i.v.m. ADV uitgevoerd, waarbij gedurende 5 jaar de conventionele arbeidsduur ieder jaar met 5% per jaar vermindert wordt (Planbureau, 1985, 43 pp.). Uit de resultaten hiervan blijkt dat de werkgelegenheid in dat geval de hoogte blijft ingaan en de werkloos-

heid verder daalt, terwijl ook hier de evolutie dalend is. In 1990 zijn er in het beste geval 380.000 arbeidsplaatsen méér t.o.v. de referte, terwijl de werkloosheid met hetzelfde aantal daalt (er is dus geen extra aanbod verondersteld). Men bedenkt hierbij dat 5% ADV per jaar gedurende 5 jaar, een erg drastische ingreep is, maar de resultaten geven wel een indicatie van de richting van de evolutie.

2.2.2.2. Gevolgen van de ADV voor de ondernemingen

Uit bovenstaande kwam reeds de discrepantie naar voren tussen lonen en tewerkstelling. Ook het probleem van de vermindering van de consumptie was reeds aan de orde. In deze paragraaf komt het standpunt van de ondernemer aan bod. Bij een ADV wordt hij geconfronteerd met hogere loonkosten, een verandering van produktiehoeveelheden en de noodzaak de arbeidsproductiviteit de hoogte in te krijgen. Het samenspel van al deze factoren brengt een verandering in zijn winsten teweeg. Al deze factoren worden in deze sectie kort besproken.

De loonkosten per uur per werknemer liggen bij ADV in alle uitgevoerde simulaties hoger dan zonder de invoering van een vermindering van de arbeidstijd. Voor 1985 en 1986 valt dit te verklaren doordat er in de basis dan een blokkering van het uurloon is, terwijl in de simulaties het verlies gecompenseerd wordt door een daling van de effectieve AD. Vanaf 1987 speelt enkel de evolutie van de produktiviteit per uur een rol. De hoogste stijging van de uurloonkosten valt te noteren in simulaties 2, 3 en 4, wat voortvloeit uit de eisen die aan de simulaties gesteld werden, nl. een verplichte stijging van het uurloon. Waar de produktie gedurende de periode '84-'89 overal stijgt, is de stijging toch overal kleiner dan in de refertesimulatie. Het beste resultaat (op de basis na dus) komt voor in de simulaties met endogene loonvorming, waaruit kan opgemaakt worden dat bij lagere kosten de bedrijven bereid zijn méér te produceren. Hogere produktie betekent niet altijd hogere tewerkstelling: de rol van de arbeidsproductiviteit per uur mag zeker niet verwaarloosd worden. Op de korte termijn evolueert deze overal ongeveer gelijk (alhoewel de stijging, op simulatie 5 na, toch overal hoger is dan in de basis). Simulatie 5 vereist een stijging van én de werkgelegenheid én het totaal aantal uren arbeid met 2,5%. Deze verplichting maakt het voor de ondernemers onnodig te proberen de arbeidsproductivitei-

Tabel 8 : Groeipercentages van productie, arbeidsproductiviteit, loonkosten en winsten in de privé-sector, bij een conventionele ADV van 10% in 1985.

varia- bele	LOONKOSTEN per uur				PRODUKTIE				ARBEIDSPRODUKTIVITEIT				WINST als % B.N.P.			
	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89	'85	'84-'86	'86-'89	'84-'89
basis	3,4	6,2	24,0	31,6	1,9	3,6	8,3	12,2	3,1	6,8	10,7	18,2	11,3	30,6	-6,2	22,5
sim 1	4,1	7,7	25,5	35,2	1,1	2,0	7,8	10,0	3,4	7,5	11,7	20,1	10,8	30,4	-7,7	20,4
sim 2	10,0	14,6	26,6	45,0	0,7	0,9	7,0	8,0	3,5	7,9	12,3	21,1	-18,3	1,3	-11,7	-10,5
sim 3	9,9	18,3	32,8	57,2	0,7	0,7	5,6	6,3	3,5	8,0	13,1	22,1	-17,7	-15,3	-39,0	-48,3
sim 4	11,1	18,9	32,4	57,5	0,7	1,1	5,7	6,8	3,5	7,9	12,9	21,8	-13,9	-10,4	-35,9	-42,6
sim 5	7,5	12,1	28,3	43,8	0,4	0,6	7,1	7,8	0,0	5,0	13,7	19,4	-25,2	-1,3	-12,9	-14,0
sim 6	7,1	11,1	26,1	40,1	0,8	1,4	7,5	9,0	3,3	7,7	12,0	20,7	-20,6	16,4	-10,1	4,7
sim 7	4,2	7,8	25,7	35,5	1,0	1,9	7,8	9,8	3,3	7,6	11,8	20,3	12,5	32,1	-7,6	22,0
sim 8	4,1	7,6	25,5	35,1	1,1	2,1	7,8	10,1	3,3	7,5	11,7	20,1	10,7	30,3	-6,0	20,3

teit de hoogte in te krijgen.

Op de lange termijn ligt de arbeidsproductiviteitsstijging per uur in alle simulaties beduidend hoger dan in de referentie-projectie, omwille van de evolutie van de kapitaal-arbeidsverhouding. In de simulaties met loonstijgingen (2,3 en 4) is de arbeidsproductiviteit het grootst. Dat betekent dus dat men bij hoge loonkosten meer geneigd is de arbeidsproductiviteit te verhogen om minder bijkomende werknemers te moeten aanwerven. Men merkt op dat de stijging van de arbeidsproductiviteit per uur vooral op de middellange termijn speelt. In de korte periode is het niet mogelijk de arbeid dusdanig te reorganiseren dat de productiviteit in belangrijke mate stijgt. De gevallen met de hoogste productiviteitsverhoging zijn niet die simulaties waar de hoogste produktie gerealiseerd wordt. Het is wel zo dat er een negatieve correlatie bestaat tussen de loonkosten en de productiviteit enerzijds en de tewerkstelling anderzijds. Het verband tussen produktiehoogte en tewerkstelling was bij Drèze al aan de orde. De mate van produktieverlies is bij hem een belangrijke variabele om de impact van ADV op de tewerkstelling te realiseren. Uit deze simulaties komt eveneens produktieverlies naar voren t.o.v. de basis. Het lijkt wel realistisch deze te veronderstellen. Immers, in vele bedrijven is de machinetijd automatisch gekoppeld aan de arbeidstijd. Bij een lagere arbeidsduur, zal de produktie dan dalen in zoverre de daling niet opgevangen wordt door productiviteitsstijgingen en/of door aanwervingen. Dit komt via dit model niet rechtstreeks tot uiting : de bedrijfstijd wordt benaderd door het totaal aantal uren arbeid in de economie. Een belangrijke variabele die wel in het Maribel-model voorkomt, is de bezettingsgraad van de produktiecapaciteit, dit is de verhouding tussen gerealiseerde produktie en -capaciteit (12). Deze ligt in de basisprojectie tussen .806('84) en .780('89). De produktiecapaciteit wordt dus duidelijk onderbenut, en er is een dalende trend aanwezig (13). In de simulaties ligt de bezettingsgraad overal hoger, te wijten aan de dalende

---

(12)
$$\text{Bezettingsgraad} = \frac{\text{produktie}}{\text{produktiecapaciteit}}$$

Produktiecapaciteit : f (arbeidsvoorraad, kapitaalvoorraad).

(13) Met een wijziging van de kapitaalvoorraad wordt geen rekening gehouden.

produktiecapaciteit. Deze laatste variabele gaat naar beneden doordat de stijging van de tewerkstelling kleiner is dan de daling van de arbeidsduur.

Tot slot volgt een korte analyse van de winsten. De winsten, uitgedrukt als percentage van het B.N.P., liggen overal lager dan bij de referentieprojectie. De gevallen van endogene loonvorming (en dus lagere loonkosten voor de bedrijven) brengen het er nog het beste af. Daar is nog een mogelijkheid tot arbeidscreatie door de winsten. Zeer kritiek wordt de toestand in projecties 3 en 4. Een daling van de winsten legt immers een zware hypotheek op de toekomst. Ze heeft een vermindering van investeringen tot gevolg, welke nefast zal zijn voor het bedrijfsleven, en dus ook voor de tewerkstelling, op langere termijn. Als conclusie kunnen we stellen dat een ADV met loonbehoud leidt tot een lagere productie, hogere produktiviteit en lagere winsten t.o.v. de basis. Voeg daarbij de hogere prijzen, en het wordt duidelijk dat de concurrentiepositie sterk wordt aangetast. Dat dit op lange termijn negatieve repercussies heeft op de tewerkstelling, staat buiten kijf.

2.2.2.3. Gevolgen van de ADV voor de overheid en de natie

Uiteraard hebben maatregelen ter herverdeling van de arbeid hun weerslag op het overheidsbudget : sociale zekerheidsuitgaven, belastingsinkomsten e.d. worden door ADV beïnvloed. Een daling van de werkloosheid impliceert lagere uitgaven aan sociale zekerheid. De toestand van de belastingsinkomsten is niet zo eenduidig bepaald. De directe belastingen, betaald door de gezinnen, liggen in alle simulaties hoger dan bij de basisprojectie, gedeeltelijk door de hogere inflatie. Bovendien hebben meer mensen werk en worden belastingplichtig. De belastinginkomsten zijn uiteraard het grootst bij de simulaties met loonsverhogingen. De directe belastingen die door de ondernemingen betaald worden, liggen lager bij ADV : dit is te wijten aan een daling van de winstvoet. De indirecte belastingen liggen, buiten de situaties van koopkrachtbehoud, lager. Globaal genomen zijn de lopende ontvangsten van de overheid anno '89 in nagenoeg alle simulaties (uitgezonderd 1, 7 en 8) hoger dan in de basisprojectie; de lopende uitgaven liggen in alle gevallen hoger.

De netto financieringsbehoefte is in de simulaties met endogene loonvorming (met name 1, 7 en 8) groter, in alle andere gevallen lager dan bij de refertesimulatie. Uiteraard is dit een niet te verwaarlozen gevolg van ADV zonder looninlevering. In 1985 ligt het tekort overal lager dan in de basisprojectie (max. 500 mia t.o.v. 510 mia). In '89 is in de gevallen van koopkrachtbehoud de netto-financieringsbehoefte 404 mia BF t.o.v. 410 mia BF in de referte. Een vergelijking van tabel 9 (zie hieronder) met tabellen 7 en 5 brengt aan het licht dat de netto-financieringsbehoefte het kleinst is in de gevallen waar de bruto-koopkracht het hoogst is en de tewerkstelling het laagst (simulaties 3 en 4). Dit is een belangrijke beleidsimplicatie : voor de overheid wordt ADV met loonbehoud financieel interessanter, ondanks de grotere werkloosheid. De simulaties waar de reële bruto uurlonen per persoon nagenoeg constant blijven (1 en 8), en die een groter aantal banen voortbrengen, zijn voor de overheid financieel negatief : het netto te financieren saldo is hier groter dan in de basisprojectie. Men merkt hierbij op dat zonder ingrijpen in de basisprojectie het netto te financieren saldo, uitgedrukt als percentage van het BNP, reeds vanzelf daalt van nagenoeg 11% in 1985 tot 7% in 1989. Alle cijfers dateren van de mei'85-projecties. We herhalen nogmaals dat de inflatie groter is mét dan zonder ADV. Een doorvoering van arbeidstijdverkorting heeft negatieve gevolgen voor onze concurrentiepositie. De export stijgt nog wel overal, maar minder dan in de referte-projectie. De invoer daarentegen neemt in alle simulaties meer toe dan in de basis. De handelsbalans wordt bijgevolg slechter t.o.v. de basissimulatie. Dit is ook zo bij endogene loonvorming, alhoewel het resultaat daar nog het minst erg is. Het effect op de concurrentiepositie mag niet verwaarloosd worden. Een verslechtering hiervan zal uiteraard inspelen op de tewerkstelling, via een lagere produktie omwille van de kleinere afzetmogelijkheden. De wijzigingen van de finale vraag ten slotte, zijn in tabel 10 aan de orde.

Tabel 9 : Netto financieringsbehoefte van de overheid in mia BF en als % BNP (tussen haakjes), bij een ADV van 10% in 1985.

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Basis	-505,34 (-11,21)	-510,82 (-10,70)	-510,78 (-10,22)	-494,30 (-9,40)	-457,04 (-8,20)	-410,68 (-6,93)
Sim 1	-505,34 (-11,21)	-498,93 (-10,43)	-507,25 (-10,12)	-492,47 (-9,34)	-458,86 (-8,22)	-417,40 (-7,05)
Sim 2	-505,34 (-11,21)	-451,41 (-9,40)	-472,92 (-9,39)	-463,55 (-8,76)	-436,46 (-7,81)	-404,10 (-6,83)
Sim 3	-505,34 (-11,21)	-452,11 (-9,41)	-444,59 (-8,80)	-429,04 (-8,07)	-401,25 (-7,14)	-372,61 (-6,28)
Sim 4	-505,34 (-11,21)	-453,25 (-9,33)	-428,88 (-8,37)	-408,96 (-7,58)	-378,39 (-6,64)	-344,30 (-5,72)
Sim 5	-505,34 (-11,21)	-424,21 (-8,84)	-458,93 (-9,11)	-450,34 (-8,51)	-429,94 (-7,60)	-394,16 (-6,66)
Sim 6	-505,34 (-11,21)	-464,41 (-9,70)	-486,27 (-9,68)	-475,74 (-9,01)	-446,12 (-7,98)	-409,32 (-6,92)
Sim 7	-505,34 (-11,21)	-498,68 (-10,43)	-508,67 (-10,15)	-493,83 (-9,37)	-460,60 (-8,25)	-419,53 (-7,09)
Sim 8	-505,34 (-11,21)	-500,34 (-10,46)	-507,59 (-10,13)	-492,46 (-9,34)	-458,63 (-8,22)	-416,84 (-7,04)

Tabel 10 : Finale vraag in mia BF '75, bij een ADV van 10% in 1985.

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Basis	2761,2	2808,8	2843,6	2904,8	2974,5	3043,5
Sim 1	2761,2	2790,9	2810,0	2866,1	2931,1	2995,6
Sim 2	2761,2	2782,2	2786,1	2835,4	2894,6	2953,4
Sim 3	2761,2	2782,4	2781,2	2818,5	2866,8	2915,5
Sim 4	2761,2	2783,5	2790,2	2829,2	2877,2	2927,5
Sim 5	2761,2	2776,9	2780,0	2831,3	2889,9	2947,7
Sim 6	2761,2	2784,5	2797,3	2850,9	2912,9	2974,4
Sim 7	2761,2	2788,4	2806,7	2862,8	2927,4	2991,5
Sim 8	2761,2	2792,0	2811,8	2868,1	2933,4	2998,1

De finale vraag ligt in alle simulaties lager dan in de basisprojectie, wat wijst op de verslechtering van de concurrentiepositie.

2.2.3. Evaluatie van de resultaten

Volgens het Maribel-model, kan een ADV slechts positief zijn, indien ze plaatsvindt onder endogene loonvorming of loondaling. In alle andere gevallen gaan de loonkosten dermate stijgen, dat het voor de ondernemingen nagenoeg onmogelijk wordt nieuwe werknemers in dienst te nemen. Men bedenke hierbij dat binnen het model geen rekening gehouden is met aanwervings- en opleidingskosten, welke zeer hoog kunnen oplopen (Hart R., 1984, 173 pp.). Dit brengt de totale loonkosten per eenheid produkt op een nog hoger niveau. In het model wordt ook onvoldoende rekening gehouden met de technische vooruitgang, welke minder arbeidskrachten noodzakelijk maakt. We kunnen dus stellen, dat de resultaten een overschatting zijn van de werkelijkheid.

Een éénmalige doorvoering van een verkorting van de arbeidstijd, heeft op

middellange termijn niet zo'n grote impact op de werkgelegenheid. Alhoewel er in de korte periode heel wat meer jobs zijn, gaat een groot gedeelte hiervan terug verloren op de middellange termijn. Het surplus t.o.v. de basisprojectie blijft bestaan. Bovendien zullen een aantal bedrijven, die voor de ADV ver beneden hun capaciteit produceerden, nu niet overgaan tot een uitbreiding van de productiecapaciteit, maar veeleer tot een betere benutting ervan. In deze gevallen zullen de ondernemingen, indien ze hiertoe niet verplicht worden, niet overgaan tot nieuwe aanwervingen in dezelfde mate als de ADV. Wel zullen in deze bedrijven een aantal banen, die anders zouden verloren gaan, bij ADV behouden blijven. Algemeen kan wel gesteld worden dat, door de hogere produktiviteit in de simulaties, de ADV juist leidt tot verlies van arbeidsplaatsen op de middellange termijn.

Binnen een macro-model als Mirabel, is het niet mogelijk een onderscheid te maken tussen kleine en grote bedrijven. Toch heeft de grootte van de onderneming zijn invloed op de creatie van werkgelegenheid door ADV. Kleine ondernemingen, met minder personen die een zelfde job uitvoeren, kunnen minder snel overgaan tot creatie van een nieuwe arbeidsplaats. Zij zullen meer geneigd zijn overuren te laten presteren (Késenne S., 1984, 17 pp.). Al deze factoren maken dat de werkgelegenheid met grote waarschijnlijkheid in kleinere mate zal stijgen dan uit de simulaties naar voren komt. Toch zijn de uitgevoerde simulaties zeer interessant. Ze brengen immers aan het licht dat ADV negatieve gevolgen zal hebben op de produktie, de koopkracht en de concurrentiepositie. De resultaten voor de tewerkstelling en de werkloosheid zijn wel positief, maar veel kleiner dan de vrijgekomen arbeidsuren. Een nieuwe (vereenvoudigde) Maribel-operatie van 50 miljard BF (simulatie 4) schijnt relatief beperkte resultaten te hebben op de tewerkstelling en de werkloosheid, alhoewel dit toch arbeidskostenverlagend werkt. Er zijn slechts $\pm$ 560 arbeidsplaatsen meer dan in simulatie 3 in '85, tegenover $\pm$ 12.000 meer in '89.

Toegepast op de situatie van de jongeren, zal ADV geen volledige oplossing bieden tegen de jeugdwerkloosheid. Toch kan het als deeloplossing van het probleem gezien worden, met echter de consequenties vandien voor de globale economie.

2.3. Simulaties i.v.m. ADV, uitgevoerd door het Ministerie van Economische Zaken

Op het Ministerie van Economische Zaken, heeft men eveneens gesimuleerd met betrekking tot ADV (Ministerie van Economische Zaken, 1985, 61 pp.). Hiervoor wordt een eigen economisch model gebruikt, met name SMOBE (Short time Model for the Belgian Economy). Dit is een korte termijn model voor de Belgische economie (voor de basishypothesen, zie bijlage II). In wat volgt, zullen niet alle simulaties aan bod komen. We weerhouden er slechts één, die een vergelijking met de projecties van het Planbureau mogelijk maakt.

In de studie worden enkel de korte termijneffecten ('84-'86) van een ADV besproken. De ADV bedraagt ook hier 10% in het eerste jaar, waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tussen conventionele en effectieve arbeidsduur. Een verschilpunt met de Maribel-simulaties, is wel dat het aandeel van arbeid in het produktieproces t.o.v. de basissimulatie daalt bij ADV. Ook hier wordt een simulatie uitgevoerd met behoud van het loon per werknemer per jaar, wat dus kan vergeleken worden met simulatie 2 uit voorgaande paragraaf.

In volgende tabel wordt een vergelijking gemaakt tussen beide simulaties met constante loonkosten per jaar, respectievelijk met Mirabel en Smobe.

Opmerkelijk is dat de variabelen steeds in dezelfde richting evolueren, maar dat de grootte wel sterk kan verschillen. De afwijking t.o.v. de basis-simulaties is vooral groot wat de werkloosheid betreft. Het verschil is grotendeels te wijten aan de verschillen in produktiviteitsstijgingen, die bij SMOBE veel hoger zijn. Bovendien is in dit laatste model rekening gehouden met het verschijnsel schrapping : oudere investeringsjaargangen worden vlugger vervangen door nieuwere, minder arbeidsintensieve, als men ADV doorvoert. Daardoor wordt een groot deel (méér dan de helft nl. 48.700) van de oorspronkelijk gecreëerde tewerkstelling teniet gedaan binnen de drie jaar. Slechts bij zeer grote arbeidsproduktiviteitsstijgingen zal men niet overgaan tot schrapping. Volgens de berekeningen met Smobe, moet de arbeidsproduktiviteit met 12% in het eerste, en 8% in de volgende jaren stijgen, zoniet stelt men een afbraak van het tewerkstellingseffect vast. Uiteraard zijn dit zeer hoge eisen, die niet kunnen waargemaakt worden.

Tabel 11 : ADV met 10%, met loonbehoud per werknemer per jaar : een vergelijking tussen Mirabel en Smobe voor de korte termijn.

---

simulatie	'84-'86, % afwijkingen t.o.v. basissimulatie	
variabele	Mirabel (sim 2)	Smobe (sim 2)
ADV	-10%	-10%
tewerkstelling	+4%	+2%
werkloosheid (x1000)	-108,4	-42,2
inflatie	+2,9%	+3,9
loonkost/u	+8,4	+10,5
produktie	-2,7	-2,0
produktiviteit	+1,1	+6,3
import	+0,8	+1,0
export	-0,9	-3,2

Bron : Maribel-simulaties en Smobe-simulaties.

Zelfs indien dit mogelijk zou worden, zijn we nog niet uit de problemen : in dit geval zouden we over een veel te hoge produktie beschikken en stelt zich het probleem van de afzet.

Het is duidelijk dat deze studie veel pessimistischer is omtrent de tewerkstellingseffecten van ADV, dan de simulaties met het Maribel-model. Toch is het zeker zo dat het schrappings-fenomeen niet mag verwaarloosd worden, wat bij Mirabel ten dele wel gebeurd is. Indien we de negatieve voorspellingen van SMOBE volgen, zal ADV in veel geringere mate een oplossing kunnen bieden voor de jeugdwerkloosheid dan we tot nog toe vermeld hebben. Ons vermoeden is dat de realiteit ergens in het midden ligt tussen beide voorspellingen, alhoewel onze voorkeur uitgaat naar de Maribel-simulaties. De produktiviteitsstijgingen die bij SMOBE verondersteld worden, zijn te hoog.

3. EEN VERGELIJKING MET EEN MACRO-ECONOMISCHE STUDIE UIT NEDERLAND

Ook in andere Europese landen worden m.b.v. een macro-economisch model simulaties uitgevoerd i.v.m. ADV (W. Van Ginneken, 1983). Een vergelijking in detail is nagenoeg onmogelijk, omdat de ADV niet in alle gevallen dezelfde is en evenmin gedurende dezelfde periode wordt verondersteld plaats te hebben. Toch blijken de evoluties, ongeacht het model, in dezelfde richting te verlopen. Over de grootte van de veranderingen van de variabelen bestaan wel heel wat verschillen. De algemene tendens die zich overal aftekent, is gelijklopend aan onze conclusies m.b.v. Mirabel, bij de veronderstelling van een dalend loon per werknemer. De tewerkstelling stijgt, maar met minder dan de daling van de arbeidstijd. De daling van de werkloosheid is, naargelang men al dan niet een extra-aanbod van arbeid verwacht, kleiner of gelijk aan de creatie van werkgelegenheid. De inflatie stijgt en het reële loon per werknemer daalt, terwijl de kosten voor de werkgever stijgen. Wat de produktiviteit aangaat, deze is overal groter dan in de referentie-simulaties, maar de grootte van de verandering verschilt zeer naargelang het model. De produktie daalt in alle gevallen t.o.v. de basissimulaties. Ook de investeringen liggen bij ADV lager. De private consumptie en de export dalen in vergelijking met de situatie zonder doorvoering van ADV.

In wat volgt, worden enkel de voorspellingen met het FREIA-model voor Nederland besproken (Centraal Planbureau, 1983, 189 pp.). Freia is een model voor de middellange termijn, met een reëel en monetair submodel. De databank bevat jaargegevens vanaf 1948. Het model heeft, zoals Mirabel, een hoog aggregatieniveau. De gevolgen van een éénmalige ADV van 5% zien er dan na 4 jaar als volgt uit : 5% arbeidstijdverkorting, tesamen met een stijging van de werkgelegenheid met 5% volgens de basisveronderstellingen van FREIA. Dit is echter onder hypothese dat de arbeidsproductiviteit constant is, de herbezetting van de vrijkomende arbeidsplaatsen onmiddellijk gebeurt en er kostenneutraliteit heerst. Uiteraard zijn deze voorwaarden niet vervuld. De herbezetting wordt verondersteld slechts 25% te bedragen (Centraal Economisch Plan 1984, 378 pp.). De reden hiervan kan gezocht worden bij het feit dat arbeidstijdverkorting oude banen helpt behouden, eerder dan er nieuwe bij te creëren (Centraal Economisch

Plan 1985, 1985, 276 pp.). Deze herbezettingscoëfficiënt kan, volgens een onderzoek van de Loontechnische Dienst, op de middellange termijn oplopen tot 40% (Loontechnische Dienst, 1984) (14). In het Centraal Economisch Plan 1985 wordt ervan uitgegaan dat bij een ADV van 1,7% in '85 in de privé-sector en 1% in de overheidssector (waar de herbezetting wel 100% is), er 10 à 15000 nieuwe banen kunnen bijkomen. Mede door een groei van het arbeidsaanbod, zal de werkloosheid dan nog altijd hoger liggen dan in '83. De impact op de werkgelegenheid zoals die zich in de realiteit voordoet, blijkt uit een onderzoek van de Loontechnische Dienst, uitgevoerd in 583 bedrijven. Uiteraard is dit werken met bedrijfsgegevens een micro-economische aanpak, die eigenlijk niet binnen deze studie thuishoort. Hieruit blijkt echter eveneens dat de creatie van werkgelegenheid procentsgewijze lager ligt dan de daling van de arbeidsduur. De redenen hiervoor worden gezocht in produktiviteitsstijgingen, vroegere overbemanningsreorganisatie en aanpassing van de produktietijd (European Industrial Relations Review, 1984, pp. 17-19).

---

(14) Bij het Maribel-model is de herbezetting in het meest gunstige geval, simulatie 8, op KT groter dan op MLT, nl. 46% t.o.v. 42%.

4. ALGEMEEN BESLUIT

In deze tekst zijn de macro-economische effecten van een arbeidsduurverkortening (ADV) geanalyseerd.

J. Drèze stelt in zijn studie vast dat de effecten van ADV op de tewerkstelling groter zijn naargelang er meer loonlevering is. Dit effect speelt vooral op de middellange termijn. Toepassing van de theorie van Drèze op meer recente data bevestigt deze conclusie. Een uitbreiding tot de lange periode maakt duidelijk dat er dan nagenoeg geen impact meer is van een ADV op het aantal banen, en dat het effect niet meer afhankelijk is van de loonhoogte.

Aan de hand van simulaties uitgevoerd met het Maribel-model, kunnen volgende conclusies geformuleerd worden voor wat betreft de gevolgen van een ADV op werkgelegenheid en werkloosheid, loonhoogte, concurrentiepositie en het saldo van de overheid.

4.1. 10% conventionele ADV is 5,6% effectieve ADV

De ADV wordt doorgevoerd in 1985, in de privé-sector, op basis van de projecties 1985-1989 van mei 1985. Het fiscale vierjarenplan is buiten beschouwing gelaten. Het onderscheid conventionele-effectieve arbeidsduur is belangrijk voor de effecten van ADV op het aantal banen.

4.2. Meer banen of koopkrachtbehoud

a) In de simulatie waar de reële bruto jaarlonen dalen bij ADV, als gevolg van een constant reëel uurloon, is het aantal bijkomende banen het grootst. Een ADV van 10% in 1985, leidt in dat zelfde jaar tot nagenoeg 99.000 extra banen t.o.v. 1984 (+ 4,4%). Dit is een verschil van 96.000 (+ 4,2%) banen t.o.v. de basisprojectie. In 1989 is het resultaat in absolute aantallen afgezwakt : 85.000 (+ 3,8%) jobs meer dan in 1984. Vergelijken met de gegevens voor 1989 uit de basisprojectie, zijn er

echter 120.000 (+ 5,4%) jobs meer. De werkloosheid, als percentage van de actieve bevolking, daalt van 13% in de basisprojectie tot 10,7% in de simulatie in 1985. Voor 1989 zijn deze percentages 14,7% (basis) en 11,9% (simulatie). Dit laatste cijfer is lager dan in 1984, waar de werkloosheid 12,4% is.

- b) Wanneer de reële bruto uurloren van de werknemers stijgen gedurende de simulatieperiode 1985-1989, om zo de bruto-koopkracht te verhogen, zijn de resultaten wat het aantal arbeidsplaatsen aangaat kleiner. In dit geval zijn er in 1985 94.000 (+ 4,1%) jobs meer dan in 1984, wat 91.000 (+ 4,0%) banen meer betekent dan er in 1985 in de basissimulatie zijn. Voor 1989 zijn er 10.000 (+ 0,5%) jobs meer dan in 1984, of 45.000 (+ 2,0%) méér dan in de basis in 1989. Dit brengt de werkloosheidsgraad van 1985 en 1989 respectievelijk op 10,8% en 13,6%.
- c) Indien men de bruto koopkracht constant wenst te houden, zal men een resultaat bekomen dat ligt tussen beide bovenvermelde.
- d) In alle simulaties stelt men vast dat de werkgelegenheid in de periode 1986-1989 daalt. Een aantal arbeidsplaatsen gaat dus op middellange termijn terug verloren. De daling is echter in alle simulaties kleiner dan in de basisprojectie. Dit vindt zijn verklaring in de middellange termijn-werkgelegenheidsfunctie uit Maribel : de tewerkstelling is daar enkel functie van het totaal aantal uren arbeid gedeeld door de conventionele arbeidsduur per werknemer. Het teniet gaan van arbeidsplaatsen komt ook voor in simulaties met het SMOBE-model (Ministerie van Economische Zaken). Daar is de daling meer spectaculair. In het Nederlandse Freia-model daarentegen is de herbezetting van de arbeid groter op middellange dan op korte termijn. Op de korte termijn is de herbezettingscoëfficiënt bij Freia 25% t.o.v. 46% bij Maribel.
- e) Een politiek van verplichte aanwervingen bij ADV heeft vooral in de korte periode een grote impact op het aantal arbeidsplaatsen. Indien men een compromis zoekt tussen koopkrachtbehoud en tewerkstelling, door de ruimte van nagegoeg 5% ontstaan door ADV op te vullen door 2,5% verplichte aanwervingen en 2,5% uurloonsstijgingen, zijn de resultaten als volgt. Er komen in 1985 150.000 (+ 6%) arbeidsplaatsen bij t.o.v. de basis; in 1989 zijn er dit 100.000 meer dan in de basis. Een

derde van het surplus wordt dus op middellange termijn afgebroken. De werkloosheidspercentages zijn in 1985 9,4% en in 1989 12,4% (= stagnatie t.o.v. 1984).

f) Een nieuwe vereenvoudigde 'Maribel-operatie' leidt pas op middellange termijn tot meer arbeidsplaatsen

Wanneer men de vooruitgang van de koopkracht gedeeltelijk (voor een som van 50 miljard BF, in 1985) financiert door lagere sociale zekerheidsbijdragen voor de werkgevers - gecompenseerd door een even grote stijging van de B.T.W.-inkomsten-leidt dit tot lagere uurloonkosten per werknemer.

In 1985 resulteert dit slechts in 560 jobs bovenop de 94.000 hogervermelde (sub 4.2.b).

In 1989 zijn er echter al 12.000 méér dan in 1984, wat het totaal brengt op 22.000. Op middellange termijn is het effect van dergelijke operatie dus beduidend positief.

g) ADV : oplossing voor de jeugdwerkloosheid ?

Uiteraard is veel hiervan afhankelijk van de modaliteiten. Als de ADV ingevoerd wordt met looninlevering, en de 99.000 bijkomende banen allemaal naar jongeren zouden gaan, zou dit een forse verbetering betekenen (juni 1985 : 50.505 mannen en 83.472 vrouwen jonger dan 25 jaar zijn werkloos). Indien men echter veronderstelt dat de huidige trend (in verhouding méér jongeren dan ouderen werkloos) zich doorzet, is de impact eerder klein.

We kunnen echter concluderen dat er een spanning bestaat tussen de vorm van ADV zoals deze gewenst wordt door de groep van werknemers enerzijds en de individuele werknemer anderzijds. Waar voor de eerste de simulatie met looninlevering het meest positief is (meer banen), is voor de tweede koopkrachtbehoud belangrijker.

4.3. De concurrentiepositie en de winstgevendheid van de bedrijven verslechteren ten gevolge van ADV

- a) De winsten evolueren nagenoeg hetzelfde bij ADV met looninlevering als zonder ADV. In de simulaties waar de reële uurlonen stijgen, dalen de winsten enorm. Dit legt een hypotheek op de toekomst.
- b) de concurrentiepositie verslechtert in alle simulaties van ADV. De import stijgt, de export daalt en de inflatie is overal een weinig hoger dan in de basisprojectie : de totale loonkosten zijn hoger, wat zich doorzet in de prijzen.
- c) De productie daalt en de arbeidsproductiviteit per werknemer stijgt, vooral in de simulaties met loonkostenstijging per werknemer. De verhoging van de arbeidsproductiviteit is lager dan bij de SMOBE-simulaties (per jaar gemiddeld 0,5% meer dan in de basisprojectie bij Maribel t.o.v. 6% bij SMOBE).
- d) Besluit : voor de werkgevers kan ADV enkel positief zijn bij een reële uurloonkostendaling per werknemer.

4.4. Het netto te financieren saldo van de overheid verbetert bij ADV met bruto koopkrachtbehoud

Voor de overheid is deze vorm van ADV financieel meer aantrekkelijk, maar het nadeel is dat er minder arbeidsplaatsen bijkomen. De overheid moet dus bij ADV kiezen tussen meer tewerkstelling en een verbetering van de financiële positie.

4.5. Het is duidelijk dat door de verschillende sociale partners andere vormen van ADV geprefereerd worden

De werknemers als groep kunnen de tewerkstelling centraal stellen en dus opteren voor looninlevering. De individuele werknemer hecht meer belang aan zijn koopkrachtbehoud, boven het ontstaan van meer banen. Voor de werkgevers is de ADV slechts mogelijk bij looninlevering. De overheid kan haar financiële positie centraal stellen en kiezen voor ADV met koopkrachtbehoud. Anderzijds kan ze de tewerkstelling prioriteit verlenen, in dat geval zal tot ADV met looninlevering besloten worden.

BIBLIOGRAFIE

- BAKHOVEN A., JANSEN C., Het belang van veronderstellingen bij de berekening van de macro-economische effecten van herverdeling van arbeid, Kwantitatieve Methoden, mei 1984, nr. 14, pp. 79-96.
- CENTRAAL PLANBUREAU, Freia. Een macro-economisch model voor de middellange termijn, monografie 25, Den Haag, 1983, 189 pp.
- CENTRAAL PLANBUREAU, Centraal Economisch Plan 1984, Den Haag, 1984, 378 pp.
- CENTRAAL PLANBUREAU, Centraal Economisch Plan 1985, Den Haag, 1985, 276 pp.
- DREZE J., Salaires, Emploi et Durée du Travail, Recherches Economiques de Louvain, 1979, 45, pp. 17-34
- DREZE J., Réduction progressive des heures et partage du travail, Rapport pour la 3e Commission du 4e Congres des Economistes Belges de Langue Française, Mons, 1980, pp. 1-29.
- DREZE J., MODIGLIANI F., The trade-off between real wages and employment in an open economy (Belgium), European Economic Review, 1981, 15, pp. 1-40.
- HART R., The economics of non-wage labour costs, London, 1984, 173 pp.
- KESENNE S., BUTZEN P., Arbeidsduurverkorting, Kostenstructuur van de onderneming en Tewerkstelling, SESO-paper, Antwerpen, 1984, 15 pp.
- MARTENS B., Arbeidsduurverkorting in België, in : Werkgelegenheid voor de jaren tachtig, 16de V.W.E.C., Gent, 1983, pp. 561-574.
- MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN, E. Pollefliet, Dossier Smobe : arbeidsduurverkorting met 10% : enkele alternatieve simulaties, Brussel, 1985, 61 pp.
- MINISTERIE VAN ONDERWIJS, Statistisch Jaarboek van het Onderwijs
- NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK, Bevolkingsvooruitzichten 1976-2000, 1979.
- NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK, Nationale Rekeningen, verschillende jaargangen.
- NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK, Sociale Statistieken.
- PLANBUREAU, Mirabel, Brussel, 1985, 330 pp.
- PLANBUREAU, Englert M., Vanden Boer M., Arbeidsduurverkorting gesimuleerd door Mirabel. Brussel, 1985, 43 pp.
- PLANBUREAU, Vooruitzichten 1985-1989 van mei 1985, Brussel, 1985, 103 pp.

PLANBUREAU, Englert M., Verlinden J., Enkele simulaties van arbeidsduurvermindering, Brussel, 1985, 5pp.

RIJKSDIENST VOOR PENSIOENEN VAN ZELFSTANDIGEN, Statistieken, diverse jaargangen.

RIJKSDIENST VOOR ARBEIDSVOORZIENING, Jaarverslag, diverse jaargangen.

RIJKSDIENST VOOR WERKNEMERSPENSIOENEN, Statistiek in verband met de tewerkstelling gedurende het jaar ..., 1971-1983.

BIJLAGE I

Het Maribel-model :

A. Hypothesen van de basissimulatie

Groeivoeten

	'85	'86	'87	'88	'89
bruto nationaal produkt	1,63	1,41	2,35	2,60	2,54
tewerkstelling privé	0,19	-,44	-0,29	-0,11	-0,22
werkloosheid (x1000)	549,55	575,32	599,31	616,33	629,55
produktiviteit/u	3,09	3,56	3,37	3,41	3,56
loonkost/u	3,41	2,65	7,12	7,40	7,76
winstvoet	-,003	0,004	0,002	0,010	0,011
inflatie	5,38	3,80	3,28	3,52	3,69
privé consumptie	-,76	-0,56	0,86	1,20	1,43
uitvoer	5,36	5,50	5,62	5,90	5,49
invoer	4,39	3,62	4,71	5,21	5,19

B. Een paar vergelijkingen uit het Maribel-model

* Produktiefunctie :

$$\ln QAFEHF_t = c_1 + c_2 \times \ln \left(\frac{KF}{LF} \right)_t + c_3 \times TIME + c_4 \times \ln QAFEHF_{t-1}$$

met $QAFEHF_t$ = arbeidsproduktiviteit / uur
 $= 1000 \times (QAFF/LF)_t$

KF = kapitaal stock, privé
LF = arbeidsvolume, privé
(miljoenen uren/jaar)
QAFF = produktie

* Tewerkstellingsfunctie privé-sector :

$$\ln \text{EOF}_t = c_1 \times \ln \text{EOF}_t^* + c_2 \times (\ln \text{EOF}_{t-1}^* - \ln \text{EOF}_{t-1}) + c_4 \times \ln (\text{WFR/PAFF})_t + c_5 \times \left(1 - \frac{\text{LF}}{\text{HPDF}}\right) / (\text{NA-EGO})_t$$

met EOF = tewerkingstelling privé
 $\ln \text{EOF}^* = c_3 \times \ln (\text{LF}_t / \text{HPDF}_t)$
WFR = loonkostvoet, privé (per u/werknemer)
PAFF = prijsindex van het bruto binnenlands produkt
LF = arbeidsvolume, privé (mio u/jaar)
HPDF = conventionele arbeidsduur (per werknemer per jaar)
NA = actieve bevolking
EGO = tewerkingstelling overheid

* Bezettingsgraad :

$$\text{ZQF} = \frac{\text{QAFF}}{\text{QPF}}$$

met ZQF = herbezettingsgraad
QAFF = produktie
QPF = produktiecapaciteit

BIJLAGE II

Het Smobe-model

Hypothesen van de basissimulatie

Groeivoeten	'84	'85	'86
bruto nationaal produkt	2,2	1,5	1,5
tewerkstelling privé	-0,3	-0,2	-0,1
werklozen als % actieven	0,7	1,3	1,1
produktiviteit	2,32	2,03	2,05
loonkost/uur; reëel	-0,26	1,04	1,74
bruto loon/werkn., reëel	-0,45	0,14	0,77
winstvoet	1,50	1,55	1,68

Bron : Ministerie van Economische Zaken, 1985, op.cit., bijlagen.

BIJLAGE III

Een evolutie van de tewerkstelling en de werkloosheid van jongeren,
'71-'83, privé-sector

A. Werkloosheid

	MANNEN			VROUWEN		
	Totaal	jonger dan 25j.	% <25j.	Totaal	jonger dan 25j.	% <25j.
'71	40 098	4 355	10,86	26 978	7 190	26,65
'72	49 470	7 524	15,21	33 352	9 585	28,74
'73	46 968	6 256	13,32	41 634	12 869	30,91
'74	48 789	7 709	15,80	53 731	18 709	34,82
'75	84 482	23 435	27,74	91 485	37 225	40,69
'76	98 294	27 188	27,66	130 243	51 837	39,80
'77	106 295	29 050	27,33	157 989	60 557	38,33
'78	111 229	32 323	29,06	170 935	63 759	37,30
'79	109 994	31 458	28,60	184 422	66 429	36,02
'80	120 711	35 634	29,52	201 184	71 380	35,48
'81	166 979	51 012	30,55	224 806	79 559	35,39
'82	206 784	61 622	29,80	249 793	88 726	35,52
'83	234 958	66 681	28,38	270 003	93 988	34,81

Bron : m.b.v. R.V.A.-gegevens.

B. Tewerkstelling

	MANNEN			VROUWEN		
	Totaal	jonger dan 25j.	% <25j.	Totaal	jonger dan 25j.	% <25j.
'71	1 742 430	399 372	22,53	815 799	329 984	40,45
'72	1 768 586	387 794	21,93	833 110	327 890	39,36
'73	1 800 277	398 300	22,12	870 974	337 151	38,71
'74	1 846 887	409 868	22,19	909 869	344 627	37,88
'75	1 788 862	371 906	20,79	889 678	319 539	35,92
'76	1 778 895	372 670	20,83	897 821	316 153	35,21
'77	1 753 442	362 706	20,69	897 394	308 230	34,35
'78	1 735 134	359 204	20,70	912 172	306 972	33,65
'79	1 741 775	365 442	20,98	931 973	308 675	33,12
'80	1 742 421	356 166	20,44	936 398	299 838	32,02
'81	1 663 987	318 232	19,12	920 967	278 614	30,25
'82	1 603 138	289 846	18,08	906 852	260 183	28,69
'83	1 549 752	268 168	17,30	893 922	244 572	27,36

Bron : m.b.v. R.W.P.-gegevens.

4. DEELTIJDSE ARBEID : ZO DE VROUWEN, ZO DE JONGEREN

Francis HOLDERBEKE

1. INLEIDING

Er gaat de jongste tijd geen week voorbij of men leest ergens iets over deeltijdse arbeid. Meestal gaat het dan om één of andere juridische maatregel die erop gericht is een zoveelste hinderpaal om toe te treden tot het deeltijdse arbeidscircuit uit de weg te ruimen, of om de voorstelling of evaluatie van respectievelijk nieuwe of reeds lopende initiatieven ter bevordering van deeltijdse arbeid.

Meteen is de achtergrond geschetst waartegen we de huidige golf van deeltijdse arbeid moeten situeren : het gaat om een door de overheid gedirigeerde operatie ter herverdeling van de beschikbare arbeid die blijkbaar gesteund wordt door de werkgevers, hetzij vanuit dezelfde hetzij vanuit verschillende motieven.

De rol van de overheid is dubbel : enerzijds wordt er een juridisch kader geschapen waardoor deeltijdse arbeid als een volwaardige vorm van arbeid in de bestaande wetgeving wordt geïntegreerd, anderzijds neemt de overheid initiatieven om deeltijdse arbeid in eigen rangen te bevorderen en dringt zij er bij de werkgevers op aan dit voorbeeld te volgen.

Deeltijdse arbeid is één van de mechanismen om een constant blijvend of dalend arbeidsvolume onder meerdere mensen te verdelen. Het verschil met andere toegepaste formules is dat deeltijdse arbeid op het eerste zicht het best geschikt lijkt om de enorme jeugdwerkloosheid enigszins te verlichten. Arbeidsduurvermindering daarentegen kan maar arbeidsplaatsen scheppen als ze algemeen en drastisch is, terwijl diverse stelsels van brugpensioen sterke sectoriële verschillen vertonen en hun netto-tewerkstellingseffect gespreid wordt over volledig en gedeeltelijk werklozen, ongeacht hun leeftijd.

2. HISTORISCHE EVOLUTIE VAN DEELTIJDSE ARBEID

2.1. Inleiding

In ons land bestaat er nog altijd geen specifieke statistiek m.b.t. deeltijdse arbeid. We zijn aangewezen op nationale tellingen, steekproefenquêtes e.d. waarin gegevens over deeltijdse arbeid een (klein) plaatsje toebedeeld krijgen, of op deelonderzoeken die deeltijdse arbeid meten voor een bepaald gewest, regio of sector van de economie.

Hieruit volgt dat elke onderlinge consistentie tussen de diverse gegevens ontbreekt. Naast de diversiteit van onderzoeken speelt ook de factor 'tijd' hierin een belangrijke rol. De bepaling van het begrip deeltijdse arbeid hangt immers af van de normale arbeidsduur die voortdurend in evolutie is. Tot op heden is men er nog niet toe gekomen een éénduidige kwantitatieve bepaling van deeltijdse arbeid vast te leggen. De door het Internationaal Arbeidsbureau ontwikkelde en algemeen aanvaarde definitie is ook weinig bruikbaar voor dergelijke operationalisering, vermits deeltijdse arbeid hier bepaald wordt als "... arbeid die regelmatig en vrijwillig wordt verricht gedurende een aantal uren per dag of per week en aanzienlijk korter is dan de conventionele arbeidsduur".

Naast deze louter methodologische problemen, duikt er wegens de recente ontwikkelingen een nieuwe moeilijkheid op in de analyse van deeltijdse arbeid. Terwijl men in de zestiger en zeventiger jaren de deeltijders als een betrekkelijk homogene groep kon beschouwen, ontstaat er nu een rijke variëteit aan deeltijdse arbeidsstelsels. Dit hangt natuurlijk nauw samen met de politiek van arbeidsherverdeling die in alle tewerkstellingsmaatregelen ook deeltijdse arbeid probeert te bevorderen. In de toekomst zal het dan ook nodig zijn de verschillende circuits van deeltijdse arbeid uit elkaar te houden wil men de evolutie ervan beter begrijpen. De kanalen waarlangs men in één of andere deeltijdse arbeidsbetrekking terecht komt moeten een vast aandachtspunt zijn in elk onderzoek. Tegen deze achtergrond is het verheugend te mogen vaststellen dat er recent een nieuwe statistiek is ontwikkeld die een doorbraak laat vermoeden in het (statistisch) onderzoek rond deeltijdse arbeid. Het materiaal is afkomstig van de driemaandelijkse bijdragebonnen die de mutualiteiten overmaken aan het R.I.Z.I.V. Op deze documenten werd in 1983 voor het eerst een onderscheid gemaakt tussen

voltijdse en deeltijdse loontrekkenden, hetzij arbeiders en bedienden uit de privé en de ambtenaren uit de overheidssector. In zijn jongste 'Bulletin' heeft het Institut de Recherches Economiques et Sociales (Louvain-la-Neuve) een eerste analyse gemaakt van dit nieuw materiaal (Leroy en Godano, 1985). Hoewel er methodologisch nog moet bijgeschaafd worden, verdient deze statistiek alle krediet en moeten alle mogelijkheden ervan uitgeput worden om eindelijk ook in België een betrouwbaar beeld te verkrijgen van een snel groeiend fenomeen.

2.2. Deeltijdse arbeid in de periode 1961-1983

Het overzicht in tabel 1 kan beschouwd worden als een vrij volledige inventaris van de tot op heden verrichte tellingen en enquêtes rond deeltijdse arbeid. Zonder verder in te gaan op de consequenties van de verschillen in gehanteerde methodologie, kan men met dit schema de evolutie van deeltijdse arbeid in grote lijnen weergeven.

Begin de jaren '60 waren reeds meer dan 60.000 personen deeltijds actief. Tien jaar later is deze populatie verdubbeld en telt zij rond de 145.000 eenheden. De aangroei kent een vertraging tot midden de jaren '70 maar hierop volgt in enkele jaren tijd - de eerste jaren dat de economische recessie zich laat voelen - opnieuw een sterke toename zodat in 1977 bijna 200.000 deeltijders worden geregistreerd. Tussen 1977 en 1981 zou de deeltijds actieve bevolking zeer langzaam zijn toegenomen: een gemiddelde jaarlijkse stijging van 5.000 deeltijds actieven brengt het totaal in 1981 op iets minder dan 225.000. Gedurende die periode is de stijging van het aantal deeltijdse mannen proportioneel hoger dan deze van de vrouwen, bij wie het percentage deeltijds actieven rond de 16 % blijft schommelen.

Wanneer men de totaalcijfers van de Eurostat-enquêtes van '79 en '81 uitsplitst naar economische sectoren ziet men dat twee elkaar neutraliserende bewegingen een belangrijke verschuiving in de vrouwelijke deeltijdse arbeid verborgen houden.

De deeltijdse arbeid kent een felle terugval in de primaire sector maar een belangrijke stijging in de dienstverlenende sector, die uitsluitend op rekening komt van de loon- en weddetrekkenden (arbeiders en bedienden). De recentste gegevens (R.I.Z.I.V.) laten zien dat deze stijging van deeltijdse

Tabel 1. : Enkele resultaten van de belangrijkste tellingen van deeltijdse arbeid in de periode 1961-1983

Bron	Jaar	Absoluut aantal			% van populatie			% vrouwen
		M	V	TOT	M	V	TOT	Deelt. Arb.
Volkstelling N.I.S.	1961	-	51.155	-	-	5,6%	-	-
		-	26.298	-	-	4,1%	-	-
Steekproef N.I.S.	1969	18.300	100.700	119.000	0,7%	9,8%	3,4%	84,6%
Volkstelling N.I.S.	1970	41.003	103.777	144.380	1,7%	9,9%	4,1%	-
		17.650	40.782	58.432	0,7%	3,9%	1,7%	68,2%
Loonstructurenquete Eurostat	1972	3.590	3.816	7.406	0,5%	2,0%	-	51,5%
		1.021	2.248	3.269	0,6%	4,3%	-	68,7%
Steekproefonderzoek Arbeidskrachten Eurostat	1973 1975	-	-	-	1,0%	10,2%	3,8%	-
		25.000	149.000	174.000	1,0%	13,0%	4,8%	85,6%
Sociaal-economisch onderzoek N.I.S.	1977	24.264	174.227	198.491	1,0%	15,6%	5,6%	87,8%
		8.618	57.093	65.711	0,8%	16,7%	-	86,9%
		7.628	73.652	81.280	0,8%	12,8%	4,9%	-
Loonstructurenquete Eurostat	1978	2.030	4.509	6.539	0,3%	3,6%	-	69,0%
		905	3.574	4.479	0,5%	6,9%	-	79,8%
Steekproefonderzoek Arbeidskrachten Eurostat	1979	24.000	192.000	216.000	1,0%	16,5%	6,0%	89,0%
		17.000	145.000	162.000	-	-	-	85,5%
		31.400	193.000	224.400	1,3%	16,3%	6,4%	86,0%
Werkgelegenheid en werkloosheid Eurostat	1983	22.000	189.000	181.000	1,8%	18,6%	9,0%	86,0%
		9.000	19.000	28.000	1,0%	8,9%	2,4%	67,9%
		34.000	206.000	239.000	2,8%	22,3%	11,1%	86,2%
R.I.Z.I.V./I.R.E.S.	1983	54.904	200.856	255.840	3,2%	20,9%	9,6%	78,5%

* In deze cijfers is ook de deeltijdse arbeid begrepen die uitgeoefend wordt als nevenactiviteit.
Het gaat om 11.000 mannen en 18.000 vrouwen.
- Deze gegevens ontbreken.

Bronnen :

COSSEY, H., & VAN PETEGHEM, J., Arbeidstijdregeling : deeltijdse arbeid, H.I.V.A., dec. 1976.

X, Part-time, Kleine Gids L.B.C., jg. 8, 3, sept. 1978.

BUNDERVOET, J., Sociologisch profiel van de deeltijdse arbeid in België, in : Ondernemen, 5, 1982, 249-260.

LEROY, R., & GODANO, A., Travail à temps partiel : une nouvelle statistique, Bulletin de l'I.R.E.S., mars 1985.

Eigen berekeningen uit geciteerde bronnen.

METHODOLOGIE

<u>Bron</u>	<u>Jaar</u>	<u>Populatie</u>	<u>Meting aantal part-timers</u>
1. Volkstelling (N.I.S.)	1961	-actieve bevolking -arbeiders en bedienden	-minder dan de helft van normale arbeidsduur
	1970	-actieve bevolking	-minder dan 24u/week -minder dan 20u/week
2. Steekproeven (N.I.S.)	1969	-actieve bevolking	-minder dan normale arbeidsduur
	1977	-actieve bevolking	- idem
		-arbeiders (alle sectoren) -bedienden	- idem - idem
3. Loonstructurenquêtes (Eurostat)	1972	-arbeiders industrie -bedienden	-minder dan normale arbeidsduur
	1978	-arbeiders industrie	- idem
		-bedienden industrie	- idem
		-bedienden handel, banken en verzekeringen	- idem
4. Steekproefonderzoeken arbeidskrachten (Eurostat)	1973	-actieve bevolking	-verklaring van de ondervraagden
	1975	- idem	- idem
	1979	-actieve bevolking	- idem
		-arbeiders en bedienden	- idem
	1981	-actieve bevolking -arbeiders en bedienden	- idem - idem
5. Werkgelegenheid en werkloosheid (Eurostat)	1983	-arbeiders en bedienden	-minder dan normale arbeidsduur
		-idem, enkel industrie	- idem
		-idem, enkel diensten	- idem
6. R.I.Z.I.V./I.R.E.S.	1983	-arbeiders en bedienden	-min. 3u/dag max. minder dan normale arbeidsduur

Tabel 2 : Aantal vrouwelijke deeltijders in België naar sector in 1979 en 1981.

Jaar	1979		1981	
Sector	Arbeiders en bedienden	Actieve bevolking	Arbeiders en bedienden	Actieve bevolking
Primaire	.	14.000		6.000
Secundaire	14.000	17.000	13.000	17.000
Tertiaire	130.000	160.000	145.000	170.000
Totaal (*)	145.000	192.000	159.000	193.000

(*) Omwille van de afronding zijn de totalen soms hoger dan de som van de 3 sectoren.

Bron : - Steekproef naar de arbeidskrachten 1979, Eurostat, 1981, p. 80.
- Steekproef naar de arbeidskrachten 1981, Eurostat, 1983, p. 88.

arbeid bij arbeiders en bedienden in versneld tempo doorgaat. Tussen 1981 en 1983 komen er meer dan 40.000 vrouwen in het deeltijdse arbeidscircuit terecht, een stijging van 26,4%. In die periode komt ook de deeltijdse arbeid bij de mannen echt van de grond : hun effectief stijgt van 22.000 tot iets minder dan 55.000, hetzij een procentuele toename van 150%.

Deze cijfers wijzen duidelijk op het ontstaan van een nieuw deeltijds arbeidscircuit in de eerste helft van de jaren '80. Bijna de helft van de toename van deeltijdse arbeid bij mannen en vrouwen samen is toe te schrijven aan deeltijdse arbeid in de stelsels tot opslorping van de

werkloosheid (1) : tussen juni 1981 en juni 1983 steeg het aantal deeltijders hier van 16.197 naar 50.476 (Leroy, 1985, p. 9), een toename van meer dan 34.000 hetgeen 46% vertegenwoordigt van de totale stijging (74.000) tussen 1981 en 1983.

Enkel rekening gehouden met de aangroei van deeltijdse arbeid in die stelsels sinds juni 1983 bedraagt het aantal deeltijdse arbeiders en bedienden minimaal 330.000 eind maart 1985. Telt men hierbij nog de deeltijdse arbeid in de overige sociale groepen (zelfstandigen, werkgevers, helpers), waarover sinds 1981 geen nieuwe cijfergegevens meer gepubliceerd zijn, komt men, in de veronderstelling dat dit aantal constant gebleven is sinds 1981, op ± 375.000 deeltijds actieven in maart 1985.

2.3. Deeltijdse arbeid : een jonge geschiedenis

De geschiedenis van deeltijdse arbeid kan ruw geschetst in drie perioden ingedeeld worden. In de eerste periode, van 1960 tot goed halfweg 1970, neemt deeltijdse arbeid een snelle uitbreiding wanneer een economie in volle expansie nood heeft aan nieuwe werkkrachten. In een tweede periode (1976-'81) komt deeltijdse arbeid in de sfeer van de institutionele sociale verhoudingen hetgeen tenslotte uitmond in de wet van 23 juni 1981. De derde periode valt grotendeels samen met de regeerperiode van Martens V (1981-85) en wordt gekenmerkt door een aanpassing van de Sociale Zekerheid en de lancering van talrijke nieuwe formules in een poging deeltijdse arbeid op grote schaal in te voeren.

2.3.1. Deeltijdse arbeid als stimulans van een bloeiende economie

Begin de jaren '60 kent de Belgische economie een sterke groei. Om de stijgende vraag naar goederen en diensten te kunnen opvangen moeten er nieuwe arbeidskrachten aangetrokken worden. Gezien de krappe

---

(1) Hieronder vallen de stages, de tewerkgestelde werklozen, de B.T.K.'ers en D.A.C.'ers, alsook de met een verkorte werktijd tewerkgestelde werklozen hoewel dit stelsel niet ontstaan is als tewerkstellingsmaatregel.

arbeidsmarktsituatie komen vooral gehuwde huisvrouwen van middelbare leeftijd op de arbeidsmarkt terecht. Terwijl de mannelijke actieve bevolking nagenoeg op hetzelfde peil blijft (iets minder dan 2,5 miljoen) zwelt de vrouwelijke actieve bevolking over de periode '61-'70 aan met bijna 15% van 909.983 naar 1.045.487 (N.I.S., 1970, p.28). Deze toevloed is de voedingsbodem voor een doorbraak van deeltijdse arbeid in ons land : 38,5% van de aanwas komt in deeltijdse functies terecht zodat deeltijdse arbeid onder de vrouwelijke actieve bevolking stijgt van 5,6% naar 11,4%.

Meer dan vroeger zijn het nu enkele specifieke groepen uit de handels- en industriesectoren die in het deeltijdse circuit opgenomen worden : werkvrouwen, lagere kantoorbedienden, verkoopsters en cassières.

In de enkele industriesectoren waar deeltijdse arbeid voorkomt (confectie, voeding, elektrotechniek) wordt deze veelal aangewend voor de verlenging van de produktietijd door de inschakeling van de zogenaamde huisvrouwenploegen die na de dagploeg de produktie enkele uren (tussen 17 en 22u.) verderzetten. Andere bedrijven experimenteren om de opportuniteit van deeltijdse arbeid in het bedrijf af te wegen.

In de tertiaire sector wordt deeltijdse arbeid meestal in de arbeidsorganisatie ingeschakeld in ondersteuningsfuncties (onderhoud, cafetaria) of ter aanvulling van de voltijdwerkers op piekmomenten (cassières).

In die eerste periode komt er vooral kritiek op de weinig comfortabele arbeidsomstandigheden : onregelmatige uren, avondwerk, moeilijk te weigeren overuren, routineuze arbeid tegen geringe betaling, enz... Misbruiken kunnen moeilijk bestreden worden omdat er van enige juridische bescherming nauwelijks of geen sprake is en de vakbonden, gekant tegen een veralgemening van deeltijdse arbeid, voorlopig niet gehaast zijn om hierover rond de tafel te gaan zitten.

2.3.2. Deeltijdse arbeid als inzet van interprofessionele onderhandelings

Het regeerakkoord van mei 1977 luidt een periode in waarin deeltijdse arbeid veelvuldig naar voor zal worden geschoven als één van de mogelijke arbeidsherverdelende systemen. Naast deeltijdse arbeid voorzagt dit akkoord,

dat nog de illusie koesterde een volledige tewerkstelling te bereiken, nog in de verlenging van de leerplicht, uitbreiding van het brugpensioen, (sectoriële) arbeidsduurvermindering en het terugdringen van overuren en cumuls.

Bij de interprofessionele onderhandelingen in het najaar pakt het V.B.O. uit met een voorstel om deeltijdse arbeid op vrijwillige basis verder uit te breiden. Hiervoor steunen de werkgevers zich in hoofdzaak op de intussen klassieke motieven dat deeltijdse arbeid veel meer verspreid is in andere E.G.-lidstaten en dat deze arbeidsvorm beantwoordt aan de aspiraties van diverse categorieën werknemers.

Dit voorstel gaat echter lijnrecht in tegen de eisen van het gemeenschappelijk (!) vakbondsfront (A.C.V., A.B.V.V.) dat de invoering van de 36-urenweek tegen 1980 gerealiseerd wil zien en dat zeker niet wil weten van een institutionalisering van deeltijdse arbeid.

Deze twee vormen van arbeidsherverdeling blijken vlug onverzoenbaar en vermits de regering geen stelling pro of contra wil nemen, gaan de sociale partners uiteen zonder centraal akkoord.

Achteraf beschouwd kan men zonder overdrijven stellen dat de sociale partners toen een 'historische kans' gemist hebben om in het debat rond de arbeidsherverdeling de lakens naar zich toe te trekken. Sindsdien, of misschien juist door deze mislukking, is men er nooit meer in geslaagd op dergelijk niveau over deze materies een consensus te vinden en hebben de achtereenvolgende regeringen bijna eigenmachtig de ene na de andere maatregel uitgewerkt. Dit heeft dan geleid tot het huidig pakket tewerkstellingsmaatregelen waarin elke coherentie ontbreekt en dat zowel door het patronaat als door de vakbonden op de korrel wordt genomen, respectievelijk omdat het buiten de produktiesfeer valt en omdat het een precarisering van de arbeid meebrengt.

Slechts twee jaar later wordt in de regeringsverklaring (april 1979) van de nieuwe centrum-linkse coalitie de deeltijdse draad weer opgenomen. Naast deeltijdse taken wordt gedacht aan glijdende werkuren, loopbaanonderbreking en soepele pensionering om een grotere soepelheid inzake arbeidsinzet mogelijk te maken.

Kort daarop vraagt de Minister van Tewerkstelling en Arbeid R. Dewulf de Nationale Arbeidsraad om advies rond het probleem van deeltijdse arbeid, en

nu zijn ook de vakbonden bereid mee te spelen. In de schoot van de N.A.R. wordt een bijzondere commissie opgericht die het probleem van deeltijdse arbeid zal onderzoeken in het kader van het arbeidsrecht en de sociale zekerheid zonder zich echter uit te spreken over de voor- of nadelen en de weerslag van deeltijdse arbeid op de werkgelegenheid.

De werkzaamheden van de NAR zijn eens te meer van doorslaggevend belang voor de regeling van sociaal-economische materies en leiden tot het sluiten van twee interprofessionele C.A.O.'s (nrs. 34 en 35, 27 februari 1981) en de wet van 23 juni 1981.

Samengevat beogen deze teksten de volgende waarborgen te bieden bij het invoeren van deeltijdse arbeid : voorafgaande verwittiging bij veranderlijk uurrooster, informatie aan de ondernemingsraad, werknemersinspraak, vrijwilligheid, schriftelijke vaststelling in de individuele arbeidsovereenkomst van arbeidsregeling en werkrooster, gelijke beloning als voltijders in verhouding tot het aantal gepresteerde uren, voorrang voor het verkrijgen van een voltijdse betrekking en bescherming van de voltijdse werknemers (Blanpain, 1981, p. 2-4).

De voornaamste kritiek is dat nergens bepalingen omtrent sociale zekerheidsrechten opgenomen zijn hoewel de commissie ook hierover meerdere adviezen had verstrekt. De aanpassing van de Sociale Zekerheid zou echter nog hetzelfde jaar een aanvang nemen, een operatie die tot op heden voortduurt.

2.3.3. Aanpassing van de Sociale Zekerheid en explosie van deeltijdse formules

2.3.3.1. Sociale Zekerheid

A. Kinderbijslag

Vrij vlug na de wet van 23.06.1981 werd een eerste tak van de Sociale Zekerheid aangepakt, met name de kinderbijslagregeling. De voornaamste wijziging betreft de verlaging van de bodemgrens van de vereiste minimumduur van de arbeidsprestaties zodat deeltijdse arbeid geen

verlies van het recht op kinderbijslag meer meebrengt (Lenaerts, 1985, p. 4.2/1).

B. Ziekte en invaliditeitsverzekering

Een belangrijke wijziging voor de deeltijdse werknemers was de aanpassing van de wachttijd die iedere werknemer moet volbrengen alvorens rechten inzake Z.I.V. te kunnen laten gelden. In de nieuwe regeling (K.B. nr.3 van 15.02.1982) volbrengen de deeltijders hun wachttijd indien zij over een periode van 6 maanden hetzij 120 arbeidsdagen (zoals vroeger), hetzij 400 arbeidsuren presteren. De referteperiode wordt zelfs verlengd tot 18 maanden voor mensen die slechts een zeer beperkt aantal uren en/of dagen presteren. Deze aanpassingen waarborgen een gelijke behandeling van voltijdse en deeltijdse werknemers inzake toegang tot de Z.I.V. (Lenaerts, p. 4.3/2).

De bepaling van het begrip "regelmatige werknemer" als iemand die in de periode van één kalenderjaar voorafgaand aan de aanvang van de arbeidsongeschiktheid ten minste 3/4 van het normale aantal arbeidsdagen of 234 dagen kan bewijzen en daarenboven een kwartaalloon van 33.000 BF bereikt, zorgt dan weer voor aftandse discriminaties tussen diverse categorieën deeltijders.

Geen probleem tijdens het eerste jaar van de arbeidsongeschiktheid vermits voor elke ziektedag een uitkering, bepaald op 60% van het laatste begreemd loon, wordt voorzien ongeacht het aantal dagen per week of het aantal uren per dag men werkzaam was.

Na dit eerste jaar, tijdens de invaliditeitsperiode dus, wordt het dagelijks bedrag vastgesteld op 65% voor gerechtigden met personen ten laste en op 43,5% voor de anderen. Voor de regelmatige werknemers kan dit bedrag echter aangevuld worden tot een forfaitair minimum terwijl de niet-regelmatige werknemers eventueel een aanvulling krijgen tot het bestaansminimum dat een stuk lager ligt dan het forfaitair minimum. Dit houdt in dat een deeltijder die 20 uren, verdeeld over 5 dagen, presteert als regelmatige werknemer een hogere dagelijkse vergoeding kan krijgen dan iemand die wekelijks 4 uur meer werkt maar volgens een 3x8 uur-regime zodat deze geen 234 dagen kan bewijzen.

Een K.B. van 22.06.1983 verzachtte deze discriminatie door voor de onregelmatige werknemers waarvan de invaliditeitsperiode na 30 juni 1983

begonnen is, de minimumuurvergoeding vast te stellen op 75% van het gederfde loon.

C. Werkloosheidsverzekering

Indeling van deeltijdse werknemers in categorieën.

De meeste aanpassingen zijn gebeurd in de sector van de werkloosheidsverzekering. In het belangrijke Koninklijk Besluit van 3 juli 1985 (B.S., 7.08.1985) dat in functie van de herverdeling van de beschikbare arbeid grondige wijzigingen aanbrengt aan de werkloosheidsreglementering, zijn de (gewijzigde) bepalingen betreffende deeltijdse arbeid in een afzonderlijk hoofdstuk (I bis, artikelen 171 bis tot 171 undecies) gegroepeerd. Hoewel dit K.B. normaal vanaf 1 oktober 1985 van kracht diende te worden werd de inwerkingtreding ervan op aandringen van de vakbonden uitgesteld tot 1 januari 1986.

Een eerste belangrijke nieuwigheid betreft de bepaling van deeltijdse arbeid als arbeid die normaal gemiddeld per week geen 35 arbeidsuren omvat, ofwel niet het loon opbrengt dat verschuldigd is voor een volledige werkweek in het bedrijf. Deze definitie is complementair aan de nieuwe bepaling van voltijdse arbeid waarbij eindelijk afgestapt wordt van de zesdaagse werkweek maar tegelijk een duidelijke opening wordt gemaakt naar allerlei nieuwe systemen van arbeidstijdregeling die wettelijk gereguleerd zijn zoals de Experimenten Hansenne (K.B. 179) en de flexibele uurregelingen (Sociale Herstelwet).

De gehele werkloosheidsreglementering voor deeltijdse werknemers hangt op aan het onderscheid tussen drie categorieën die in artikel 171 bis van het K.B. nader bepaald worden.

Een eerste groep omvat deeltijdse werknemers die een bepaald aantal arbeidsdagen kunnen bewijzen en wiens deeltijdse betrekking normaal gemiddeld minstens het gewaarborgd minimum maandloon (33.349 BF per 1 oktober 1985) opbrengt. Deze werknemers worden gelijkgesteld met voltijdse werknemers op voorwaarde dat ze ingeschreven zijn voor een voltijdse dienstbetrekking. Deze groep zullen we hier verder niet behandelen.

Een tweede categorie betreft de werknemers die een deeltijdse betrekking hebben aanvaard om aan de werkloosheid te ontsnappen, de zogenaamde onvrijwillig deeltijdse werknemers. Om als dusdanig erkend te worden (en te kunnen genieten van de aan dit statuut verbonden rechten) dient men aan een aantal strikte voorwaarden te voldoen : op het ogenblik van het aanvaarden van de deeltijdse betrekking moet men alle toelaatbaarheids- en toekenningsvoorwaarden vervullen om aanspraak te kunnen maken op werkloosheidsuitkeringen als werknemer in een voltijdse arbeidsregeling, moet men ingeschreven zijn of blijven als werkzoekende van een voltijdse dienstbetrekking en tenslotte moet de betrekking aanvaard geweest zijn ofwel door bemiddeling van de subregionale dienst ofwel uit eigen beweging maar in dit geval moet deze dienst hiervan op de hoogte gebracht worden. De eventuele regularisatie bij het niet naleven van deze formaliteiten is eveneens strak gereguleerd.

In hoofdzaak bestaat deze groep uit pas afgestudeerde jongeren en op basis van arbeidsprestaties uitkeringsgerechtigde volledig werklozen.

Een derde categorie, de vrijwillig deeltijdse werknemers, wordt gevormd door deeltijders die niet aan de hierboven vermelde voorwaarden voldoen.

Gevolgen van deze indeling

Hoewel het sociologisch profiel (leeftijd, opleiding, beroep, enz.) van deze laatste twee categorieën volledig kan samenvallen, is het sociaal statuut van waaruit men een deeltijdse betrekking instapt - als werkloze of werkzoekende versus niet-werkloze - verantwoordelijk voor een serie discriminaties inzake het recht op werkloosheidsuitkeringen.

Vooreerst behouden de onvrijwillig deeltijdse werknemers gedurende een periode van 3 jaar, verlengd met de duur van hun arbeidsovereenkomst voor deeltijdse arbeid, de hoedanigheid van gerechtigde terwijl dit voor de vrijwillige deeltijders gebonden is aan zowel het wekelijks aantal gepresteerde uren als aan het aantal gepresteerde dagen.

Een tweede luik bevat de voorwaarden van toekenning van werkloosheidsuitkeringen. Beide categorieën worden in geval van gedeeltelijke werkloosheid vergoed voor de uren waarop zij gewoonlijk tewerkgesteld

zijn.

Daarnaast krijgen echter enkel de onvrijwillig deeltijdse werknemers nog een vergoeding voor de uren waarop gewoonlijk niet gewerkt wordt. Begin 1985 werd de dagelijkse stempelcontrole voor deze categorie afgeschaft. Door het nieuwe K.B. wordt de berekeningswijze van die bijkomende vergoeding in die mate gewijzigd dat dit meestal resulteert in een vermindering van het bedrag van de uitkering. Het bedrag van de uitkering wordt in de nieuwe formule afhankelijk gemaakt van het verdiende brutoloon in plaats van het aantal uren waarop gewoonlijk niet gewerkt wordt. Naarmate dit loon het gewaarborgd minimum maandloon benadert, wordt het verlies tegenover de vroegere berekeningswijze groter. Tegen deze nieuwe regeling hebben de vakbonden zich hevig verzet zodat ze een uitstel van de inwerkingtreding ervan hebben bekomen.

De nieuwe berekeningswijze betekent voor de meeste onvrijwillig deeltijdse werknemers een heuse inlevering maar raakt anderzijds niet aan de discriminerende toekenning van de supplementaire vergoeding.

Een derde discriminerend element volgt logisch uit het tweede. Gezien de onvrijwillig deeltijdse werknemers een loon (voor arbeidsdagen) en een aanvullende uitkering (voor niet-arbeidsdagen of -uren) cumuleren, is het normaal dat ze bij het beëindigen van hun arbeidsovereenkomst werkloosheidsuitkeringen ontvangen voor alle dagen van de week. Daartegenover staat dat de vrijwillige deeltijders gedurende hun werkloosheid slechts uitkeringen kunnen krijgen voor de dagen (minimum 6 uren) of halve dagen (3 tot 6 uren) waarop zij gewoonlijk tewerkgesteld waren. In tegenstelling tot de onvrijwillig deeltijdse werknemers is hun recht op werkloosheidsuitkeringen beperkt tot beloop van het aantal halve arbeidsdagen die zij in aanmerking kunnen doen nemen tijdens hun beroepsloopbaan.

Door het K.B. van 3 juli 1985 werd wel het vroeger bestaande maximumkrediet van 1.560 halve arbeidsdagen afgeschaft en werd naast de reeds bestaande uitzondering op die beperking, werknemers die in de loop van de 36 maanden voor de overgang van een voltijdse naar een deeltijdse arbeidsregeling 600 arbeidsdagen in een voltijdse arbeidsregeling hebben gepresteerd, een tweede uitzondering aanvaard voor werknemers die werkloos worden na gedurende een ononderbroken periode van minimum 12 maanden vrijwillig deeltijds te hebben gewerkt volgens een arbeidsregeling die gemiddeld minstens 28 arbeidsuren omvat.

Een laatste belangrijke discriminatie van de vrijwillig deeltijders vinden we in de bepaling dat deze categorie ook geen aanspraak kan maken op (aanvullende) werkloosheidsuitkeringen tijdens de duur van de arbeidsovereenkomst, behalve in geval van gedeeltelijke werkloosheid, indien ze na een bepaalde tijd werkloos te zijn geweest het werk hervatten in een nieuwe deeltijdse arbeidsregeling. Deze bepaling houdt dus in dat zodra iemand voor de werkloosheidsverzekering als vrijwillig deeltijdse werknemer beschouwd wordt, deze persoon geen toegang meer kan krijgen tot het statuut van de onvrijwillige deeltijder met de, althans op het vlak van de werkloosheidsreglementering, hieraan verbonden relatieve voordelen.

Bespreking.

Het hoeft niet te verwonderen dat het bestaan van twee dergelijke, strikt juridisch afgebakende segmenten in het deeltijdse arbeidscircuit geleid heeft tot opportunistische praktijken waardoor deeltijdse werknemers op een strikt reglementaire wijze gebruik maakten van de wetgeving om als onvrijwillig deeltijder beschouwd te worden.

Een veel toegepaste praktijk bestond erin dat voltijdse werknemers die ofwel vrijwillig deeltijds wensten te werken in dezelfde functie ofwel door hun werkgever verplicht werden hun voltijdse betrekking om te zetten in een deeltijdse, respectievelijk ontslag vroegen of kregen in hun voltijdse functie om via een korte periode van werkloosheid dezelfde functie maar dan in een deeltijdse arbeidsregeling terug op te nemen. Door vanuit een werkloosheidssituatie in een deeltijdse betrekking te stappen werden ze beschouwd als onvrijwillig deeltijdse werknemers terwijl ze veelal vrijwillig hun voltijdse betrekking omzetten in een deeltijdse.

In de nieuwe werkloosheidsreglementering wordt deze praktijk onmogelijk gemaakt door expliciet te stellen dat een werknemer niet kan beschouwd worden als een onvrijwillige deeltijdse werknemer wanneer hij in de loop van de zes maanden voor de aanvang van een deeltijdse arbeidsregeling met dezelfde werkgever verbonden is geweest door een arbeidsovereenkomst voor een voltijdse arbeidsregeling, afgesloten voor onbepaalde tijd. Gekoppeld aan de hierboven vermelde voorwaarden om als onvrijwillig deeltijdse werknemer beschouwd te worden, komt de huidige werkloos-

heidsreglementering voor deeltijdse arbeid hierop neer dat de beschikbare deeltijdse arbeidsplaatsen 'voorbehouden' worden aan specifieke categorieën door hieraan een (relatief) positieve sanctionering te verbinden in de vorm van een (relatief) gunstig statuut in de werkloosheidsverzekering. Het zijn inderdaad nog enkel de officieel bij de R.V.A. ingeschreven (en in de statistieken geregistreerde) werklozen die bij het aanvaarden van een deeltijdse betrekking als onvrijwillig deeltijdse werknemers worden beschouwd en als dusdanig kunnen terugvallen op het gunstige stelsel in de werkloosheidsverzekering.

Andere potentiële deeltijdwerkers zoals voltijdse werknemers die deeltijds wensen te werken of niet-uitkeringsgerechtigde werkzoekenden of werkloos geworden vrijwillig deeltijdse werknemers, worden door de discriminerende behandeling in de werkloosheidsreglementering ervan weerhouden (opnieuw) een deeltijdse betrekking op te nemen.

Door dit subtiel sanctioneringsmechanisme wordt de deeltijdse arbeid als instrument ter herverdeling van de beschikbare arbeid bijna uitsluitend afgewenteld op de werklozen en wordt de solidariteit tussen werkenden en niet-werkenden bij die herverdeling allerminst bevorderd. Op die manier verzeilen na de vrouwen opnieuw hoofdzakelijk zwakkere groepen op de arbeidsmarkt in het deeltijdse circuit : laaggeschoolden die werkloos geworden zijn en jongeren die veelal op zoek zijn naar een eerste betrekking (cfr. infra).

D. Pensioenen

In beginsel kan men aanspraak maken op pensioenuitkeringen zodra men werkt. Het pensioen wordt toegekend in verhouding tot de gepresteerde arbeid. Voor de deeltijdse werknemers stellen zich hier enkele problemen.

Bij de pensioenaanvraag moet men een aantal jaren tewerkstelling kunnen bewijzen. Om de loopbaan te kunnen vervolledigen kan men een aantal bijkomende jaren krijgen dat berekend wordt op het aantal jaren 'gewoonlijke en hoofdzakelijke' tewerkstelling. Hiermee wordt een tewerkstellingsjaar bedoeld van minstens 185 dagen van minstens 4 uur per

dag. Deeltijdse werknemers die slechts 2 of 3 dagen per week gewerkt hebben kunnen onmogelijk 185 dagen bewijzen en kunnen geen aanspraak maken op de toegevoegde jaren (Lenaerts, 1985, p.4.6/3).

Een groter nadeel treft de deeltijdse werknemers die naast hun loon nog een supplementaire vergoeding krijgen voor de niet-gewerkte dagen. Volgens de pensioenwetgeving is het cumuleren van de (halve) dagen arbeid en de (halve) dagen niet-arbeid waarvoor men een vergoeding krijgt onmogelijk zodat ze voor die jaren slechts een half pensioen kunnen krijgen.

Tenslotte kunnen deeltijdse werknemers ook moeilijk aanspraak maken op het minimumpensioen omdat men hiervoor elk jaar minstens 285 dagen gewerkt moet hebben.

E. Jaarlijkse vakantie.

Wie deeltijdse arbeid verricht heeft recht op jaarlijks verlof van evenredigheid tot de gepresteerde arbeid. De laatste aanpassing gebeurde bij K.B. van 1 oktober 1985 dat de jaarlijkse vakantie voor schoolverlaters die deeltijds werken moet garanderen.

2.3.3.2. Explosie van deeltijdse arbeidsstelsels

In het kader van de gezondmaking van de publieke financiën en de herverdeling van de arbeid heeft de overheid in de jongste jaren tal van initiatieven genomen waardoor deeltijdse arbeid aangemoedigd werd in de klassieke arbeidsstelsels alsook nieuwe formules uitgedokterd waardoor deeltijdse arbeid ingebouwd wordt in bepaalde perioden van de loopbaan. In deze paragraaf geven we een overzicht van de belangrijkste deeltijdse arbeidsvormen, ingedeeld naar het Openbaar Ambt, het Onderwijs en de Private sector. Daarnaast zijn er nog deeltijdse stelsels die niet gebonden zijn aan een bepaalde sector.

A. Openbaar Ambt.

1. Algemene regelingen voor de vastbenoemde rijksambtenaren :

- verminderde prestaties gewettigd door sociale of familiale redenen : van 50 tot 100% der normale prestaties;
- verminderde prestaties wegens persoonlijke aangelegenheid : 1/2, 3/4 of 4/5 der normale prestaties.

2. Specifieke regelingen voor de rijksambtenaren die tenminste 50 jaar oud zijn (uitgroeibanen) of tenminste twee kinderen niet ouder dan 14 jaar ten laste hebben :

- verminderde prestaties onder het regime sociale of familiale redenen : 1/2, 3/4 of 4/5 der normale prestaties;
- verminderde prestaties onder het regime persoonlijke aangelegenheid : 1/2, 3/4 of 4/5 der normale prestaties.

3. Specifieke regeling voor vastbenoemde personeelsleden in de lokale en regionale besturen, die 55 jaar oud zijn en 20 jaar werkelijke dienst hebben (uitgroeibanen) :

- verlof voor verminderde prestaties : minimum 50% der normale prestaties.

B. Onderwijssector

Naast de algemene regelingen voor de vastbenoemde rijksambtenaren (zie A.1.) en de specifieke regeling voor de rijksambtenaren die ten minste 50 jaar oud zijn (uitgroeibanen, zie A.2.), werden in het onderwijs enkele specifieke regelingen ingevoerd :

- duo-banen voor klastitularissen in het basisonderwijs (op vrijwillige basis) : twee deeltijdse leerkrachten wisselen elkaar af en nemen ook de helft van het totaal aantal lestijden voor hun rekening;
- ingroeibanen voor pas-afgestudeerde leerkrachten : de overgrote meerderheid van de stagiairs wordt aangeworven voor een 4/5 opdracht.

Tussen eind 1981 en eind 1984 resulteert het globale pakket van arbeidsherverdelende en arbeidsscheppende maatregelen in een daling van 308

voltijdse en een stijging van 6.409 deeltijdse betrekkingen of een netto-resultaat van 6.101 bijkomende arbeidsplaatsen (Werk maken van Onderwijs, 1985, p. 81). In een bijdrage over de aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt elders in deze publikatie wordt dieper ingegaan op de diverse systemen van deeltijds leren/deeltijds werken in het kader van de leerplichtverlenging.

C. Private sector

In tegenstelling tot de vorige sectoren heeft de private sector om arbeidsorganisatorische redenen altijd beroep gedaan op deeltijdse arbeid. Afhankelijk van de specifieke noodwendigheden van het bedrijf worden deeltijdse werknemers aangeworven die binnen de bepalingen van de wet in om het even welk arbeidsstelsel met verkorte werktijd kunnen tewerkgesteld worden.

In de Herstelwet houdende sociale bepalingen van 22 januari 1985 heeft de regering de sectoren en de ondernemingen aangemaand om in de voor 1985-1986 af te sluiten collectieve arbeidsovereenkomsten ook bepalingen op te nemen omtrent de invoering van deeltijdse arbeid met het oog op de herverdeling van de beschikbare arbeid.

Algemeen wordt de aanwerving van deeltijdse werknemers voorgesteld maar in dezelfde wet zijn specifieke regelingen uitgewerkt om voltijdse werknemers aan te moedigen hun loopbaan gedurende een bepaalde periode te onderbreken of hun arbeidsprestaties te halveren. De werknemers die van deze mogelijkheid willen gebruik maken moeten hiervoor wel de toestemming vragen aan de werkgever. Om dit systeem aantrekkelijker te maken betaalt de R.V.A. een onderbrekingsuitkering op voorwaarde dat de werkgever er zich toe verbindt de loopbaanonderbreker te vervangen door een uitkeringsgerechtigde volledig werkloze.

Voor de halftijdse onderbreking met halftijdse aanwerving (duo-banen) zijn twee regelingen voorzien :

1. een vergoeding van 5.252 BF per maand gedurende een periode van maximum vijf jaar;
2. een vergoeding van 10.504 BF per maand voor mensen die bij de aanvang van de onderbreking tenminste 50 jaar zijn; deze werknemers kunnen tot hun pensioenleeftijd van deze verhoogde vergoeding genie-

ten (uitgroeibanen).

Volgens het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid zijn er in de privé-sector eind oktober 1.385 loopbaanonderbrekingen geteld, waarvan zowat 40% voor de halftijdse onderbreking heeft gekozen.

D. Deeltijdse arbeid in de bijzondere statuten.

1. In alle programma's ter opslorping van de werkloosheid kan men deeltijds tewerkgesteld worden : het stelsel van tewerkgestelde werklozen, het Bijzonder Tijdelijk Kader, het Derde Arbeidscircuit, de K.M.O.-projecten en de stages voor jongeren.
2. Het stelsel waarbij werklozen deeltijds tewerkgesteld worden om aan de werkloosheid te ontsnappen.

Gezien het belang van deze stelsels voor de ontwikkeling van deeltijdse arbeid bij (werkloze) jongeren worden ze uitgebreid behandeld in onderdeel 4 van dit artikel.

3. HET PROFIEL VAN DE DEELTIJDSE ARBEID IN BELGIE

Lange tijd vertoonde de deeltijdse arbeid enkele onwrikbare karakteristieken zodat men ging spreken van een zeer specifiek segment van de arbeidsmarkt. Uit het naast elkaar zetten van verschillende onderzoeksresultaten concludeert J. Bundervoet dat D.A. een bijna uitsluitend vrouwelijke tewerkstelling betreft in een zeer beperkt aantal beroepen van de dienstensector, die geen of weinig kwalificaties vereisen (Bundervoet, 1982, p. 252). Volgens de jongste gegevens lijken enkele van die kenmerken onder druk te komen staan.

In deze paragraaf zullen we de belangrijkste wijzigingen kort bespreken.

3.1. Verdeling van deeltijders naar geslacht

Volgens het sociaal-economisch onderzoek van 1977 bestond de deeltijds actieve bevolking in april van dit jaar voor 87,8% uit vrouwen. Twee jaar later bedroeg dit aandeel van de vrouwen 89% (Eurostat) maar zou in 1981 gedaald zijn tot 86% (Eurostat).

Voor de loon- en weddetrekkenden bedragen deze percentages 88,9% in 1977, 89,5% in 1979 en 86,0% in 1981. In 1983 is het vrouwelijk aandeel onder de 80% drempel gezakt : nog 78,5% van de deeltijds werkende arbeiders en bedienden bestaat uit vrouwen. Deze gevoelige daling is niet te wijten aan een vertraagde groei van het aantal vrouwelijke deeltijders maar wel aan de snelle toename van D.A. bij de mannen tussen '81 en '83. Dit heeft voor gevolg dat reeds 3,2% van de mannen deeltijds werkt waar dit voorheen onveranderlijk rond 1% schommelde. Bij de vrouwen werkte in '83 meer dan 1 op 5 (20,9%) deeltijds, in 1977 bedroeg deze verhouding nog 1 op 7 (14,1%).

3.2. Verdeling van deeltijders volgens sectoren

3.2.1. Privé - Overheid.

Bij ons weten is de R.I.Z.I.V.-statistiek de eerste die een opsplitsing maakt tussen de privé- en overheidssector. Uit tabel 3 blijkt dat D.A. meer verspreid is in de privé-sector.

Tabel 3 : Deeltijdse arbeid in de Belgische privé- en overheidssector (1983) volgens geslacht in verhouding tot aantal loon- en weddetrekkenden in dezelfde categorie (%).

	M	V	M+V
Privé - Arbeiders	2,1	21,8	7,3
- Bedienden	5,1	23,1	13,5
Tot.:	3,2	22,6	10,1
Overheid	3,1	15,2	7,5
Totaal	3,2	20,9	9,6

Bron : Leroy R., op. cit., p.5.

De deeltijdse mannen zijn proportioneel even sterk aanwezig in beide sectoren maar de vrouwelijke deeltijders komen veel meer in de privé-sector terecht. Het zou interessant zijn na te gaan hoe deze verhoudingen in de jongste jaren geëvolueerd zijn nu de overheid allerlei initiatieven genomen heeft om D.A. te bevorderen. Het aandeel van D.A. zal in de overheidssector naar alle waarschijnlijkheid gestegen zijn maar de vraag is of de privé-sector deze trend zal volgen. In onderdeel 3 zal aangetoond worden dat deze vraag niet a priori bevestigend kan beantwoord worden

ondanks alle verklaringen van werkgeverszijde om terwille van de werkgelegenheid de deeltijdse arbeid te bevorderen.

3.2.2. Economische sector.

Waar D.A. altijd een 'monopolie' is geweest van de tertiaire sector, lijkt ook hier enige, hetzij nog geringe, verandering in gekomen te zijn. De recentste gegevens betreffende de sectoriële verdeling van D.A. komen uit het Jaarboek 'Werkgelegenheid en Werkloosheid' (Eurostat, 1985) en hebben betrekking op het jaar 1983.

Tabel 4 : Procent deeltijdse werknemers (M+V) op het totaal aantal loon- en weddetrekkenden in de Belgische industrie en dienstensector.

Jaar	Industrie	Diensten
1975	1,2%	6,8%
1979	1,5%	8,4%
1983	2,3%	11,9%

Bron : Eurostat, Werkgelegenheid en Werkloosheid, 1985, p. 250-251.

Met 2,3% blijft D.A. in de industrie nog altijd een marginaal verschijnsel. Belangrijker is echter de stijging tussen 1979 en 1983 die laat vermoeden dat de industrie de vroegere weerstand tegen deeltijdse arbeid ten dele heeft laten varen. Verder onderzoek moet uitwijzen in welke sectoren en voor welke functies toenemend beroep wordt gedaan op deeltijdse werknemers.

3.3. Gemiddelde wekelijkse arbeidsduur van deeltijders

In 1983 werkte een deeltijdse werknemer gemiddeld 20,1 uur per week. Dit betekent een stijging in vergelijking met 1981 (18,7u) maar een daling

tegenover 1979 (20,5u). Opnieuw valt de grootste wijziging te noteren bij de mannelijke deeltijders waar de gemiddelde arbeidsduur gestegen is van 17,2 uur in '81 naar 22,3 uur in '83. Bij de vrouwen bedragen deze cijfers respectievelijk 18,9 en 19,7. De opmerkelijke stijging bij de mannen wijst op een sterk gewijzigde samenstelling van deeltijdse betrekkingen in die categorie.

3.4. Verdeling van D.A. volgens leeftijd

De R.I.Z.I.V.-gegevens bevatten ook informatie over de leeftijd van de deeltijdse werknemers. Dit is vooral interessant omdat ze dezelfde leeftijdsklassen aanhouden als de Socio-Economische enquête van het N.I.S. (april 1977) zodat een betrouwbare vergelijking mogelijk wordt. In tabel 5 is voor iedere leeftijdsklasse berekend hoeveel procent deeltijdse werknemers er zijn op het totaal aantal werknemers in die leeftijdscategorie. De gegevens hebben betrekking op arbeiders en bedienden uit de privé- en overheidssector.

Een eerste vaststelling is dat de stijging van het aantal deeltijdse werknemers tussen 1977 en 1983 in alle leeftijdsklassen, zowel bij de mannen als de vrouwen, het aandeel van de deeltijdse arbeid in de totale tewerkstelling van iedere leeftijdscategorie heeft verhoogd. Deze verhoging is echter zeer ongelijkmatig gespreid in die zin dat de toename belangrijker wordt naarmate de leeftijd daalt.

In deze publicatie gaat onze aandacht het meeste uit naar de categorieën -20 j. en 20-24 j. omdat het voor een groot deel van die jongeren om een eerste intrede op de arbeidsmarkt gaat. Uit de tabel komt duidelijk naar voor dat deze categorieën die in 1977 nog marginaal aanwezig waren op de deeltijdse arbeidsmarkt, momenteel voor een belangrijk deel aangewezen zijn op een deeltijdse betrekking.

Hoewel deze cijfers geen preciese besluiten toelaten, mag men aannemen dat de deeltijdse arbeidsmarkt momenteel voor een grote groep jongeren een (voorlopige?) oplossing biedt. Een constante blijft evenwel de proportioneel hogere vertegenwoordiging van de -25 jarige vrouwen. Het blijkt een onwrikbare wet dat deeltijdse arbeid voorbehouden is aan de vrouwen. Vanuit de vaststelling dat het meestal gehuwde vrouwen tussen 30 en 50

Tabel 5 : Deeltijdse arbeid in België per leeftijdscategorie in verhouding tot het totaal van loon- en weddetrekkenden in de respectievelijke leeftijdsklasse(%).

Leeftijd	Mannen		Vrouwen	
	1977	1983	1977	1983
- 20	1,0	7,1	5,1	19,7
20 - 24	0,7	3,7	6,7	17,0
25 - 29	0,5	3,2	11,4	17,8
30 - 34	0,4	2,9	17,0	22,1
35 - 39	0,4	2,6	20,4	23,0
40 - 44	0,5	2,9	21,1	23,8
45 - 49	0,6	2,8	21,1	23,6
50 - 54	0,8	2,7	18,8	23,3
55 - 59	1,1	3,2	22,8	23,9
60 - 64	2,5	5,9	24,0	26,5
65 en +	24,9	25,3	41,6	48,8
Totaal	0,8	3,2	16,3	20,9

Bron : - Eigen berekeningen uit Socio-Economische enquête april 1977, N.I.S., Tabel 03.04, Niet gepubliceerd.

- Leroy, R., 1983, p.14.

jaar waren die deeltijds werkten, besloot men vroeger dat D.A. het best paste bij de moederrol : genoeg tijd vrijhouden voor het huishouden maar tegelijkertijd het gezinsinkomen iets aanvullen. Dergelijke verklaring verliest in het licht van de evolutie tussen '77 en '83 veel van haar waarde. Wanneer men de twee hoogste leeftijdsklassen buiten beschouwing laat, stelt men vast dat D.A. sinds korte tijd ongeveer gelijk gespreid is over alle

leeftijdscategorieën. In '77 was de vertegenwoordiging van de laagste categorieën nog beduidend lager dan het gemiddelde (16,8), in '83 daarentegen ligt het aandeel zeer dicht bij dit algemeen gemiddelde (20,9). Dergelijke sociaal-culturele verklaring werkt nog wel door bij de bemiddelingsinstanties. Hoger is reeds aangegeven dat ongeveer 50% van de deeltijdse betrekkingen op de één of andere manier voortvloeien uit tewerkstellingsmaatregelen zodat ze automatisch via de R.V.A.-instanties passeren. Hieruit volgt dat deze instanties een belangrijke rol spelen in het toewijzen van de beschikbare deeltijdse betrekkingen. Zoals weerspiegeld in tabel 5 worden deze arbeidsplaatsen in toenemende mate toegewezen aan jongeren met een duidelijke 'voorkeur' voor vrouwelijke kandidaten.

3.5. Verdeling van D.A. volgens beroep en kwalificatie

De R.I.Z.I.V.-statistiek bevat geen gegevens omtrent de verdeling van deeltijdse arbeid over beroepscategorieën en kwalificaties.

De Volkstellingen van 1961 en 1970 toonden aan dat D.A. bij de vrouwen voor meer dan 70% geconcentreerd is in een 10-tal beroepsgroepen waarvan werkvrouwen en schoonmaaksters, kantoorbedienden, verkoopsters, land- en tuinbouwsters en horeca-werknemers de belangrijkste zijn. Deze concentratie is in de periode 1961 - 1970 zelfs toegenomen. D.A. wordt dus vooral aangetroffen bij uitvoerende en ondergeschikte arbeidstaken, in de dienstverlenende sectoren.

Volgens meer recente gegevens is dit ook terug te vinden in de industrie. Uit de loonstructuraanalyse van oktober '78 (Eurostat) blijkt dat 76% van de vrouwelijke deeltijdse arbeidsters ongeschoold zijn, 16% half-geschoold en slechts 8% geschoold. Bij de mannen bedragen deze percentages respectievelijk 24%, 19% en 57%.

Een van de vragen voor verder onderzoek rond deeltijdse arbeid zal zijn of in de huidige stroomversnelling van D.A. ook een verruiming plaatsvindt van beroepen, functies en kwalificatieniveau's.

3.6. Verdeling van D.A. volgens onderwijsniveau

Er zijn geen recente gegevens over het onderwijsniveau van het totaal aantal deeltijdse werknemers. Deze informatie hebben we wel kunnen bekomen voor de onvrijwillig deeltijdse werknemers, een specifiek maar belangrijk segment in het deeltijdse arbeid-circuit.

Tabel 6 : Indeling van de onvrijwillig deeltijdse werknemers in België naar leeftijdsklasse, geslacht en onderwijsniveau (juni 1985)(%).

	MANNEN			VROUWEN			Alg. totaal
	-25	+25	Totaal	-25	+25	Totaal	
L.O.	18,1	37,6	29,8	10,5	35,6	25,0	26,0
L.S.O.	34,4	18,7	24,9	21,7	22,6	22,2	22,8
H.S.O.	21,4	12,7	16,1	37,0	17,7	25,8	23,8
N.U.H.O.	13,7	14,8	14,4	20,7	15,5	17,7	17,0
Univ.	2,6	9,4	6,7	2,3	4,9	3,8	4,4
Overige	9,6	6,8	8,1	7,8	3,7	5,5	6,0
Totaal	100	100	100	100	100	100	100
N =	8.031	12.090	20.121	32.800	44.966	77.766	97.887

Bijna de helft van alle deeltijders in dit stelsel heeft enkel lager of lager secundair onderwijs gevolgd. Het aandeel van deze laagste studieniveau's is kleiner bij de vrouwen : dit betekent dat relatief meer hooggeschoolde vrouwen dan mannen aangewezen zijn op een deeltijdse betrekking.

De relatief hoge scolarisatiegraad van de deeltijds werkende vrouwen

manifesteert zich vooral bij de jongeren. Het aandeel van de laagste studieniveau's (L.O. en L.S.O.) bedraagt (slechts) iets meer dan 30%. Het aandeel van de hoogste drie studieniveau's bedraagt 60%, bijna het dubbele van het aandeel van de laagste niveau's.

Bij de mannen is er een verschuiving merkbaar binnen de laagste studieniveau's die parallel loopt met de indeling in leeftijdsklassen : bij de +25 jarigen is het laagste studieniveau (L.O.) het sterkst vertegenwoordigd, bij de -25 jarigen is het aandeel van het niveau erboven (L.S.O.) het grootst. Het cumulatief aandeel van de overige studieniveau's is voor beide categorieën gelijk (ongeveer 37%) maar de +25 jarige mannelijke universitairers zijn met een aandeel van bijna 10% veel sterker vertegenwoordigd dan hun jongere collega's.

Deze gegevens tonen overduidelijk aan dat deeltijdse arbeid, onder druk van een structureel tekort aan arbeidsplaatsen, niet enkel voor laaggeschoolde maar ook voor veel hoger geschoolden een enige uitweg biedt om (gedeeltelijk) aan de werkloosheid te ontsnappen.

4. INVLOED VAN DEELTIJDSE ARBEID OP DE TEWERKSTELLING

4.1. Inleiding

De invoering van deeltijdse arbeid kan langs drie zijden gestimuleerd worden :

- door de werknemers om individuele motieven
- door de werkgevers om arbeidsorganisatorische redenen
- door de overheid ter regulering van de arbeidsmarkt.

Iedere golf van deeltijdse arbeid moet begrepen worden vanuit een dynamische ontmoeting van deze drie elementen. Dit houdt o.m. in dat naargelang de sociaal-economische context de ene stimulans sterker zal doorwegen dan de andere, dat er bondgenootschappen tussen de betrokken partijen (of hun motieven) mogelijk zijn en dat er zich een belangenconflict kan ontspannen met een ongelijke beklemtoning van de voor- en nadelen van deeltijdse arbeid.

Zonder hier het debat van pro en contra te willen voeren, citeren we hier enkele stellingen uit het Jaarverslag 1984 van GB-Inno-BM, de pionier inzake deeltijdse arbeid, die illustratief zijn voor het huidige debat rond deeltijdse arbeid.

"D.A. komt vandaag voor als een sleuteloplossing voor het probleem van de tewerkstelling... "Soepele, deeltijdse arbeidsformules zouden toelaten bepaalde handelsuitrustingen beter te valoriseren en nieuwe werkgelegenheden te scheppen..." De werknemer die zijn leven beter wil inrichten in functie van zijn (diverse) interessesferen, stelt belang in een arbeidsformule die hem een loon bezorgt maar hem ook toelaat zichzelf te realiseren" (G.B.-Inno-B.M., 1985, p. 26).

Samengevat kan men de huidige toename van D.A. verklaren vanuit het zoeken van de naar overheid tewerkstellingsbevorderende maatregelen die terzelfdertijd kaderen in het verlangen van de werkgevers naar een flexibele arbeidsorganisatie en die een alternatief bieden voor vele door de werkloosheid bedreigde mensen.

In deze paragraaf wordt nagegaan wat enkele specifieke D.A.-stelsels aan tewerkstelling opleveren voor de jongeren onder de 25 jaar waar de werkloosheid hard toeslaat.

Het gaat hier in de eerste plaats om het stelsel waarbij 'volledig werklozen een dienstbetrekking met verkorte werktijd aanvaarden om aan de werkloosheid te ontsnappen'. Deze categorie wier statuut reeds bij K.B. van 20/12/1963 ingesteld is, kent pas sinds enkele jaren een enorme uitbreiding zodat hun aantal op 3 jaar tijd meer dan verviervoudigd is : van 20.768 in maart '82 naar 90.527 in maart '85 (R.V.A., maart 1985, p.8-9). Een tweede categorie omvat de deeltijds tewerkgestelden in de door de opeenvolgende regeringen ingestelde programma's tot opslorping van de werkloosheid. Hoewel verschillende van deze stelsels reeds lange tijd bestaan, werden ze pas recent opengesteld voor deeltijders. Samen zijn ze goed voor 21.759 deeltijdse betrekkingen, als volgt verdeeld (R.V.A., maart 1985, p. 8-9) :

- stages van jongeren : 16.437 (februari '85)
- tewerkgestelde werklozen : 1.206 (maart '85)
- bijzonder tijdelijk kader : 1.792 (maart '85)
- derde arbeidscircuit : 2.307 (maart '85)
- werklozen in projecten K.M.O. : 17 (maart '85)

Ter vergelijking : het effectief voltijdse werknemers in die stelsels bedroeg toen 86.851.

In het eerste trimester van '85 waren dus meer dan 110.000 personen in dit vrij nieuw D.A.-circuit tewerkgesteld. Volgens onze raming zou dit meer dan 1/3 van het totaal aantal deeltijdse actieve loon- en weddetrekkenden vertegenwoordigen. Volgens de I.R.E.S.-studie was dit in juni '83 nog minder dan 1/5, hetzij 50.479 op een totaal van 255.840 (Leroy, 1985, p. 10).

4.2. Deeltijdse arbeid bij jongeren

In paragraaf 2.4. (Tabel 5) werd reeds aangegeven dat de toename van D.A. tussen 1977 en 1983 zich vooral situeerde bij de jongere werknemers, vooral bij de -25 jarigen waar D.A. in de jaren '70 slechts een marginaal verschijnsel was. Het is moeilijk zich een volledig beeld te vormen van die deeltijdse tewerkstelling bij jongeren. Voorlopig beschikken we enkel over de R.V.A.-cijfers aangaande deeltijdse arbeid in het remediair circuit voor 1984. In deze paragraaf wordt in twee afzonderlijke luiken een beeld geschetst van de deeltijdse arbeid bij jongeren in dit circuit.

4.2.1. Deeltijds tewerkgestelde werklozen en deeltijdse arbeid in B.T.K., D.A.C. en T.W.W..

Om een goed beeld te geven van het effectief deeltijders in deze stelsels en deze gegevens met andere variabelen te kunnen vergelijken werden alle cijfers opgenomen in één samenvattende tabel.

Een algemene vaststelling is dat gedurende het jaar 1984 het aandeel van de deeltijdse betrekkingen in de totale tewerkstelling van jongeren binnen deze stelsels voortdurend is gestegen. Opmerkelijk zijn wel de verschillen tussen mannen en vrouwen. Bij de vrouwen is reeds 11% deeltijds werkzaam in B.T.K., D.A.C. en T.W.W., tegenover slechts 3,5% bij de mannen, waar het aandeel echter vlugger is gestegen.

De berekeningen in kolom 9 zijn opgenomen om het (toenemend) belang aan te tonen van het stelsel 'met verkorte werktijd tewerkgestelde werklozen'. Hieruit blijkt dat dit deeltijds circuit momenteel beduidend meer jongeren tewerkstelt dan het voltijds circuit binnen de B.T.K., D.A.C. en T.W.W.-stelsels met opnieuw een opmerkelijk verschil tussen mannen en vrouwen. De absolute aantallen tonen nog duidelijker aan wat de huidige ontwikkeling is : de voltijdse tewerkstelling binnen B.T.K., D.A.C. en T.W.W. stabiliseert zich (vooral bij de vrouwen) terwijl het deeltijdse circuit snelle uitbreiding neemt. Uiteindelijk komen we tot de eigenaardige vaststelling dat een stelsel dat ingesteld werd in een periode van economische expansie met lage werkloosheid een belangrijker rol is gaan opvullen in het huidige werkloosheidsbeleid dan specifiek in dit kader ingestelde programma's.

Illustratief voor het 'succes' van dit stelsel (kolom 3) is het groeiend aandeel van mannen die er intreden. Waar hun aandeel in D.A. traditioneel 10% bedroeg, maken ze hier eind '84 bijna 20% van het totaal uit.

Afgaand op de huidige evolutie is het zeer waarschijnlijk dat dit stelsel het overgrote deel van de deeltijdse arbeid zal blijven opslorpen. Recent werd bij Ministerieel Besluit (11/02/85) de stempelcontrole voor de dagen waarop niet moest gewerkt worden afgeschaft, omdat de sterke toename een doeltreffende controle van de betrokkenen nagenoeg onmogelijk maakte. Het is ook niet toevallig dat de snelle opmars is ingezet in het jaar 1982 nadat door verschillende wetten en K.B.'s zowel de 'arbeidsovereenkomst voor deeltijdse arbeid' en het 'sociaal statuut van de deeltijdse werknemer'

Tabel 7 : Werkloosheid en deeltijdse arbeid in België bij minder dan 25-jarigen in 1984.

	Absoluut aantal volledig uitkeringsgerechtigde werklozen (-25jarigen)	Aandeel in totale werkloosheid (%)	Abs. aantal met verkorte werktijd te werkgestelde werklozen (-25j.)	Aandeel in totaal (%)	Abs. aantal deeltijders in T.W.W., B.T.K. en D.A.C. (-25j)	Aandeel in totaal (%)	Abs. aantal voltijders in T.W.W., B.T.K. en D.A.C. (-25j)	Aandeel van -25j. in vol-tijdse B.T.K., D.A.C. en T.W.W. stelsels (%)	Verhouding DT(3)/VT(7)	Verhouding DT(5) / DT(5)+VT(8)	(%)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
MANNEN											
jan.	69.964	28,3	4.113	41,0	73	39,0	6.447	23,7	0,64	1,1	
maart	67.309	27,8	4.795	42,4	84	37,8	6.838	23,9	0,70	1,2	
juni	56.396	24,9	5.348	41,9	114	36,0	7.500	24,0	0,71	1,5	
sept.	56.430	24,4	5.343	39,6	166	29,4	7.499	23,4	0,71	2,2	
dec.	56.832	24,3	6.056	39,3	264	31,8	7.223	22,9	0,84	3,5	
VROUWEN											
jan.	96.116	34,8	19.141	43,6	840	45,7	10.685	40,0	1,79	7,3	
maart	94.568	34,6	22.124	45,2	916	44,0	11.048	39,7	2,00	7,7	
juni	86.863	32,5	23.838	44,7	1.066	42,7	11.442	39,0	2,08	8,5	
sept.	90.818	32,3	23.366	42,2	782	33,3	10.655	36,9	2,19	6,8	
dec.	84.674	31,1	25.520	41,0	1.347	36,9	10.872	36,1	2,35	11,0	
TOTAAL											
jan.	166.080	31,7	23.254	43,1	913	45,0	17.132	31,8	1,36	5,1	
maart	161.877	31,4	26.919	44,7	1.000	43,4	17.886	31,7	1,51	5,3	
juni	143.259	29,0	29.186	44,1	1.180	42,0	18.942	31,3	1,54	5,9	
sept.	147.248	28,7	28.709	41,7	948	32,6	18.154	29,8	1,58	5,0	
dec.	141.506	28,0	31.576	40,7	1.611	36,0	18.095	29,4	1,75	8,2	

Bron : - R.V.A., Maandelijks Bulletin, januari, maart, juni, september en december '84.

- Eigen berekeningen.

werden vastgelegd. De basis ervan is het proportionaliteits-principe waardoor de deeltijdse werknemer dezelfde rechten krijgt als zijn voltijdse collega in verhouding echter tot de gepresteerde uren.

Wanneer we teruggrijpen naar de berekeningen in tabel 6, wordt het duidelijk welke rol D.A. speelt in het jeugdwerkloosheidsbeleid. In alle stelsels is er een oververtegenwoordiging van de -25 jarigen (kolom 4 en 6) in vergelijking met hun aandeel in de totale werkloosheid (kolom 1).

Hoewel het aandeel in deze D.A.-stelsels kleiner is bij de -25 jarige mannen dan bij dezelfde vrouwelijke groep, is de oververtegenwoordiging van de mannen groter dan deze bij de vrouwen waar de werkloosheid ook beduidend hoger ligt.

Opmerkelijk is wel dat zowel bij de mannen als bij de vrouwen (steeds -25 jaar) het aandeel in het stelsel van verkorte werktijd om aan de werkloosheid te ontsnappen opvallend hoger is dan hun aandeel in het deeltijdse circuit van T.W.W., B.T.K. en D.A.C.. Bij een oppervlakkige benadering zou men geneigd zijn deze hoge deelname van jeugdige werklozen aan deze deeltijdse stelsels positief te beoordelen. Inderdaad, hun aandeel in de totale werkloosheid is in de loop van 1984 gevoelig gedaald, voor een deel door de stijgende toetreding tot het D.A.-circuit: de totale jeugdwerkloosheid is in die periode met ongeveer 24.500 eenheden gedaald, een daling die louter rekenkundig voor 36,7% te wijten is aan de stijging in de hier besproken D.A.-stelsels (kolom 3 en 5).

Wanneer men de analyse iets verruimt door ook de voltijdse stelsels binnen het remedair circuit (B.T.K., D.A.C., T.W.W.) te beschouwen (kolom 7 en 8), bemerkt men de achterzijde van de medaille: tegenover een relatief hoog aandeel in het deeltijdse circuit staat een beduidend lager aandeel van de jongeren in de voltijdse betrekkingen.

Opnieuw moet hier een onderscheid gemaakt worden tussen mannen en vrouwen. Het lagere aandeel in de voltijdse stelsels manifesteert zich vooral bij de mannen waar de vertegenwoordiging in de voltijdse stelsels niet enkel lager ligt dan in de deeltijdse maar eveneens onder hun aandeel in de werkloosheid. In aantal betrekkingen uitgedrukt is de voltijdse tewerkstelling (kolom 7) voorlopig nog belangrijker dan de deeltijdse (kolom 3 + 5).

Een totaal ander beeld bij de vrouwelijke jongeren.

Hun aandeel in de voltijdse betrekkingen ligt ook wel lager dan dit in het deeltijdse circuit, maar is toch iets hoger dan hun aandeel in de

werkloosheid. Belangrijker is echter dat het aantal voltijdse B.T.K., D.A.C. en T.W.W.-betrekkingen ongeveer constant is gebleven en steeds verder beneden het niveau van de deeltijdse betrekkingen wegzakt. Deze beweging wordt weergegeven in kolom 9 waar de verhouding deeltijders (kolom 3) / voltijders (kolom 7) is berekend.

Uit deze verschillende bevindingen kan men besluiten tot een dubbele asymetrie. De eerste betreft de grotere vrouwelijke aanwezigheid in het remedieair circuit (voltijds of halftijds) zowel in absolute cijfers als in verhouding tot hun aandeel in de jeugdwerkloosheid. Binnen deze ongelijke verdeling treedt er een tweede asymetrie op : de -25 jarige mannen krijgen (voorlopig) nog meer voltijdse dan deeltijdse betrekkingen aangeboden terwijl de jeugdige vrouwelijke werklozen voor het overgrote deel in het deeltijdse circuit van de remedieaire stelsels terechtkomen.

Deeltijdse arbeid wordt dus opgedrongen als een geschikte vorm van arbeid voor de vrouw. Vermits het hier om de jongste leeftijdscategorieën gaat kan man deze situatie nog moeilijk verklaren vanuit de maatschappelijke (moeder)rol van de vrouw. Hoewel hierover geen gegevens beschikbaar zijn mag men aannemen dat, onder invloed van verscheidene maatschappelijke ontwikkelingen, het aandeel gehuwde of samenwonende moeders bij de jongste deeltijders lager is dan bij hun oudere collega's.

Afgezien van deze verschillen tussen mannen en vrouwen, ziet men evenwel dat het aandeel van de jongeren in de hier besproken deeltijdse stelsels telkens hoger ligt dan hun aandeel in de totale werkloosheid. Het zou verder onderzoek vergen om na te gaan of hierachter concrete beleidsopties schuilgaan, m.n. of de bemiddelingsinstanties systematisch deeltijdse jobs voorbehouden aan jeugdige werklozen. In een brochure die ter ondersteuning van de campagne voor het stimuleren van deeltijdse arbeid door het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid werd uitgegeven, stelt Minister Hansenne ondermeer voor dat deeltijdse arbeid deel kan uitmaken van het geheel der maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid en dat deeltijdse arbeid geen keuze moet zijn van een loopbaan maar vooral een keuze op een bepaald ogenblik van een loopbaan. Nochtans is de verschuiving van voltijdse naar deeltijdse tewerkstelling voor jongeren een constante in het werkloosheidsbeleid van de huidige regering zoals o.m. uit de wetgeving op de stage van jongeren moge blijken.

4.2.2. Deeltijdse arbeid en stages van jongeren

Door de Herstelwet van 30 maart 1976 werden een aantal maatregelen uitgevaardigd die tot doel hadden de integratie van jongeren op de arbeidsmarkt te bevorderen. Deze maatregelen, bekend als de 'stages van jongeren', bieden jongeren van minder dan 30 jaar de mogelijkheid een stage (van beperkte duur) te volbrengen in een onderneming of administratie. Omdat de wetgeving op de stages telkens voor een beperkte periode van toepassing is en steeds opnieuw verlengd werd, zijn reeds talrijke wijzigingen aan de oorspronkelijke bepalingen aangebracht. Onder de regering Martens V werden in dit verband enkele belangrijke K.B.'s uitgevaardigd.

Een eerste, K.B. nr. 26 van 24 maart '82, verhoogde het aantal verplicht aan te werven stagiairs van 2 tot 3% - uitgedrukt in voltijdse tewerkstelling - van het personeelsbestand in ondernemingen of administraties met tenminste 50 werknemers. Ditzelfde K.B. stelde het stelsel tegelijkertijd open voor deeltijdse stages en nam onmiddellijk de verplichting op het supplementair procent op te vullen met deeltijders.

Het K.B. nr. 230 van 21 december '83 behoudt de 3%-clausule maar legt de verplichting op aan de overheidsadministraties nog enkel deeltijdse, ofwel halftijdse, ofwel 4/5-tijdse, stagiairs aan te werven terwijl het de privé-sector vrijstelt van de verplichting een bepaald percentage deeltijdse stagiairs aan te houden.

De weerslag van deze laatste maatregel wordt weergegeven tabel 8.

Hieruit blijkt duidelijk dat het K.B. 230 een belangrijke verschuiving heeft veroorzaakt. Tussen juni '84 en februari '85 zijn ruim 5.500 voltijdse stagiairs weggevallen (M + V samen) en zijn er ongeveer evenveel deeltijdse in de plaats gekomen.

Het aantal arbeidsplaatsen daalde in die periode met iets minder dan 800 eenheden. Met de beschikbare statistieken kan men precies berekenen welke wijziging het arbeidsvolume heeft ondergaan.

Hiervoor dient men het aantal halftijdse en 4/5-tijdse stages om te rekenen naar voltijdse zoals aangegeven in onderstaande tabel. Om de tabel niet te belasten wordt hier geen uitsplitsing gemaakt naar geslacht.

Tabel 8 : Aantal voltijdse en deeltijdse stages in België (overheid + privé).

	Mannen		Vrouwen			
	Abs.	%	Abs.	%		
juni 1984	VT	16.451	80,6	VT	13.365	65,5
	DT	3.967	19,4	DT	7.054	34,5
		20.418	100,-		20.419	100,-
feb. 1985	VT	14.581	70,3	VT	9.031	46,8
	DT	6.153	29,7	DT	10.284	53,2
		20.734	100,-		19.315	100,-

Bron : R.V.A., Maandelijks Bulletin, juni '84.
R.V.A., Maandelijkse Mededeling, maart '84, p.9.

Tabel 9 : Arbeidsvolume van de stages uitgedrukt in voltijdse betrekkingen.

	Juni '84	Februari '85
VT	$29.816 \times 1 = 29.816$	$23.612 \times 1 = 23.612$
4/5	-	$7.205 \times 0,8 = 5.764$
1/2	$11.021 \times 0,5 = 5.510$	$9.232 \times 0,5 = 4.616$
Arbeitsplaatsen	40.837	40.049
Arbeitsvolume in VT	35.326	33.992

Bron : Eigen berekeningen uit bronnen vermeld onder tabel 8.

Het arbeidsvolume is duidelijk meer gedaald dan het aantal arbeidsplaatsen hoewel het totaal aantal aangeworven stagiairs onveranderd moet

beantwoorden aan een voltijdse aanwerving van 3% van het personeelsbestand. Deze daling komt echter volledig op rekening van de wijzigingen aan het stelsel in de overheidssector. Terwijl deeltijdse stages voortaan verplicht zijn in de overheidsadministraties, ziet men daarentegen een omgekeerde beweging in de privé-sector : in '83 steeg het aantal deeltijdse stages nog met 59% bij de mannen en 65% bij de vrouwen, maar onder invloed van K.B. 230, dat de privé-sector de vrije keuze laat in de samenstelling van het bestand stagiairs, wordt deze stijging bruusk afgebroken en omgeslagen in een daling gedurende '84 van 26% bij de mannen en 19% bij de vrouwen.

Deze evolutie legt enkele belangrijke punten van de patronale strategie inzake deeltijdse arbeid bloot.

Omdat deeltijdse stages in de privé-ondernemingen niet meer verplichtend worden gesteld, gaan de werkgevers opnieuw over naar voltijdse stages. Vermits er toch 3% aanwervingen moeten gebeuren, is het waarschijnlijk dat om bedrijfseconomische en/of organisatorische redenen geopteerd wordt om zo weinig mogelijk deeltijdse stagiairs aan te werven. Op die manier kunnen de kosten inzake selectie, opleiding en administratie alsook de moeilijkheden om de stagiairs in te passen in het bedrijf gedrukt worden terwijl de loonkosten gelijk blijven ongeacht de verhouding voltijdse/deeltijdse stagiairs.

Hieruit kan men op zijn minst besluiten dat de werkgevers niet a priori voorstander zijn van deeltijdse arbeid, en in de gevallen ze dit wel zijn het argument arbeidsherverdeling wellicht niet op de eerste plaats komt. Zoals reeds hoger aangegeven blijkt uit deze korte doorlichting van de stages dat de huidige golf van deeltijdse arbeid een resultante is van diverse vaak met elkaar in conflict komende strategieën die bij iedere verkenning van het studieveld dienen verhelderd te worden.

Teruggrijpend naar tabel 8 duikt opnieuw dezelfde asymetrie op die werd vastgesteld in de andere stelsels van het remedair circuit. De mannen bezetten systematisch meer voltijdse stages dan deeltijdse terwijl (sinds '85) de meerderheid van de vrouwelijke stagiairs deeltijds werkt. Het aantal deeltijdse stages bij de mannen is door het K.B. 230 procentueel sterker toegenomen dan bij de vrouwen maar deze hebben in een korte tijd veel meer voltijdse stages zien verloren gaan.

Deze asymetrie zit reeds bij het begin in het stelsel ingebakken en neemt van jaar tot jaar toe. Precies zoals in het stelsel 'met verkorte werktijd tewerkgestelde werklozen', is deeltijdse arbeid in een relatief korte periode op grote schaal ingebouwd in het stelsel van de stages. Deze twee circuits van deeltijdse arbeid betekenen voor een groot deel van de pas afgestudeerde of werkloze jongeren een niet te vermijden en in vele gevallen slechts een tijdelijke toegang tot de arbeidsmarkt.

5. DEELTIJDSE ARBEID IN EUROPEES PERSPECTIEF

5.1. Deeltijdse arbeid in de E.G.

In vergelijking met de overige E.G.-lidstaten is de omvang van deeltijdse arbeid in België eerder gering. Het percentage deeltijdwerkers onder de werkende beroepsbevolking ligt er traditioneel een stuk onder het E.G.-gemiddelde.

Onderstaande tabel toont echter duidelijk aan dat België in de periode '81-'83 een deel van zijn achterstand heeft weggewerkt.

Tabel 10 : Percentage deeltijdse werknemers onder de actieve bevolking in de E.G.-lidstaten (M + V).

	1975	1977	1979	1981	1983	'83-'81 evolutie (%)
Duitsland	11,2	11,7	11,4	12,0	12,6	+5,0
Frankrijk	8,1	8,9	8,2	8,3	9,6	+15,7
Italië	6,0	5,9	5,3	5,1	4,6	-9,8
Nederland	9,5	9,7	11,2	21,8	21,0	-3,7
België	4,9	6,1	6,0	6,4	8,1*	+26,6
Luxemburg	6,0	5,2	6,1	-	6,9	-
Gr.-Brittannië	17,1	17,2	16,4	17,9	18,9	+5,6
Ierland	6,7	7,3	5,1	-	6,7	-
Denemarken	21,2	22,0	22,7	23,7	23,3	-1,7
Griekenland	-	-	-	3,3	6,5	97,0
EUR	10,8	11,2	10,8	11,4	12,0	+5,3

* Dit cijfer wijkt af van de gegevens van Leroy omdat in de E.G.-enquête de totale bevolking onderzocht wordt.

Bron : Eurostat, Labour Force 1975, 1977, 1979, 1981.
Eurostat, Employment and Unemployment 1983, juni 1985.

België behoort samen met Griekenland en Frankrijk tot een groep landen waar de aangroei van deeltijdse arbeid over een relatief korte termijn (1981-1983) gevoelig boven het Europees gemiddelde ligt. Het zijn drie lidstaten waar deeltijdse arbeid voorheen vrij beperkt in omvang was.

Over de gehele periode beschouwd kan men uit de gegevens van tabel 10 drie groepen van telkens drie landen (Griekenland wordt buiten beschouwing gelaten) onderscheiden die eenzelfde ontwikkeling te zien geven over de periode 1975-1983.

Een eerste groep met Duistland, Groot-Brittannië en Denemarken waar deeltijdse arbeid over de ganse periode boven het E.G.-gemiddelde is gebleven en er slechts een beperkte toename is geweest.

Een tweede groep omvat Frankrijk, Nederland en België die onder het E.G.-gemiddelde lagen in 1975 en over de beschouwde periode een gevoelige stijging gekend hebben, hoewel die toename zich niet altijd in dezelfde periode en dezelfde mate heeft voorgedaan. Tenslotte de groep met Italië, Luxemburg en Ierland waar het percentage deeltijders op een laag niveau is gebleven of zelfs nog verder gedaald is.

Uit deze sterk van elkaar afwijkende tendenzen kan men een drietal conclusies halen.

Vooreerst is deeltijdse arbeid geen algemeen verspreid systeem van arbeidsorganisatie en komt het in zeer ongelijke mate voor in de diverse landen van de E.G.

Evenmin blijkt de inschakeling van deeltijdse arbeid een universeel (West-Europees) antwoord te zijn op de nood aan arbeidsherverdeling tengevolge van de economische recessie die in alle landen van de E.G. de werkloosheid heeft omhoog gestuwd. Er is slechts een minderheid van landen (groep 2) waar deeltijdse arbeid significant is gestegen in de loop van het jongste decennium. Overigens is het nog de vraag of de evolutie in Frankrijk en Nederland rechtstreeks voortvloeit uit arbeids(her)verdelende maatregelen dan wel uit een wijziging in de economische structuur - een verschuiving van de tewerkstelling van industriële naar dienstensectoren waar het grootste deel van deeltijdse arbeid doorgaans geconcentreerd is, of uit een toenemende flexibilisering van de arbeidsorganisatie en -voorwaarden.

In het verlengde hiervan ligt de vaststelling dat de vier landen waar het percentage deeltijders het hoogst ligt, deze populatie de jongste jaren zien stabiliseren (Duitsland en Groot-Brittannië) of zelfs zien dalen (Denemarken en Nederland). Voor de landen uit groep 1 moet dit over de periode 1975-1983 beschouwd worden omdat er sinds 1975 nog slechts lichte schomme-

lingen zijn geweest, voor Nederland daarentegen is de lichte daling tussen 1981 en 1983 na de verdubbeling van het percentage deeltijdse arbeiders de vorige twee jaar zeer opmerkelijk. Hoewel de preciese oorzaak per land afzonderlijk moet achterhaald worden, lijkt het aannemelijk dat deze lidstaten een limiet hebben bereikt waarboven een verdere uitbreiding van deeltijdse arbeid moeilijk of onmogelijk wordt. Het valt evenmin uit te maken langs welke zijde van de arbeidsmarkt, de vraag- of aanbodzijde, de verdere uitbreiding van deeltijdse arbeid afgeremd wordt. Een belangrijk gegeven hierbij is dat het percentage deeltijds werkende vrouwen in die lidstaten extreme waarden aanneemt : 30% in Duitsland, 41,3% in Groot-Brittannië, 43,7% in Denemarken en 49,7% in Nederland tegenover 27,4% als E.G.-gemiddelde (1983).

Het percentage mannen dat part-time werkt variëert daarentegen van 1,7% in Duitsland tot 6,8% in Nederland met een E.G.-gemiddelde van 2,8% (1983).

5.2. Deeltijdse arbeid bij jongeren in de E.G.

De Eurostat-enquêtes geven ook informatie over de structuur van de tewerkstelling van jongeren tussen 14 en 24 jaar. In de volgende tabel nemen we gegevens op rond part-time arbeid in de jaren 1975, 1979, 1981 en 1983. Voor 1977 waren er geen cijfers beschikbaar.

Met uitzondering van Denemarken en Nederland, ligt het percentage deeltijdse arbeid bij jongeren in 1975 in alle E.G.-landen vrij laag. In de negen lidstaten situeert dit percentage zich in dat jaar een stuk onder het respectievelijk algemeen (alle leeftijden) gemiddelde. België bevindt zich gans onderaan met slechts 2,6% part-time werk onder de jeugdige actieve bevolking. Tot eind de jaren '70 blijft deeltijdse arbeid onder 14-24 jarigen in de E.G. nog beperkt hoewel er in de meeste landen een toename is. België blijkt in de periode 1975-1979 de gevoeligste stijging te noteren na Denemarken.

Begin de jaren '80 grijpt dan een definitieve doorbraak plaats : in twee jaar tijd (1979-1981) verdubbelt deeltijdse arbeid onder de jongeren in Nederland en Groot-Brittannië, nog twee jaar later zien ook Frankrijk, België en Griekenland hun aantal jonge part-timers gevoelig stijgen. Over de periode

Tabel 11 : Percentage deeltijdse arbeiders onder actieve bevolking
(14-24 jaar) in de E.G.-lidstaten (M + V).

					Evolutie	
	1975	1979	1981	1983	'83-'75 %	'83-'81 %
W.-Duitsland	3,4	2,9	3,2	3,6	5,9	12,5
Frankrijk	5,1	6,4	6,5	9,0	76,5	38,5
Italië	4,9	5,5	5,0	5,4	10,2	8,0
Nederland	7,4	7,7	16,9	16,4	121,6	-3,0
België	2,6	4,2	4,9	8,7	234,6	77,6
Luxemburg	3,4	3,3	-	6,2	82,4	-
Groot-Brittannië	4,5	5,3	10,6	10,5	133,3	-0,9
Ierland	3,3	3,5	-	6,3	90,9	-
Denemarken	18,2	23,1	22,9	24,9	36,8	8,7
Griekenland	-	-	4,1	8,1	-	97,6
EUR	4,8	5,4	7,1	8,0	66,7	12,7

Bron : cfr. tabel 10

1979-1983 gebeurt hetzelfde in Luxemburg en Ierland.

Dit alles heeft tot gevolg dat het E.G.-gemiddelde, in 1979 nog niet de helft van het algemeen (alle leeftijden) gemiddelde, in 1983 op 2/3 hiervan is gekomen en dat reeds in vier van de tien E.E.G.-lidstaten het percentage deeltijdse jongeren hoger ligt dan het algemeen gemiddelde in het respectievelijke land. Hieronder bevindt zich ook België (2) waar het percentage deeltijdse arbeid in 1983 eveneens boven het E.G.-gemiddelde komt liggen.

In tegenstelling tot de ontwikkelingen beschreven in paragraaf 4.1., mag men hier wel besluiten tot een 'Europees antwoord' op de jeugdwerkloosheid. De E.G.-gegevens brengen de bevestiging van een reeds voor België vastgestelde tendens : jongeren zijn onder druk van de aanhoudend hoge werkloosheid meer en meer aangewezen op een deeltijdse betrekking. In zeven van de tien E.G.-lidstaten ligt het stijgingspercentage van deeltijdse arbeid onder 14-24 jarigen over de periode 1975-1983 tussen de 41%

(2) Dit cijfer wijkt af van de gegevens van Leroy omdat in de E.G.-enquête de totale bevolking onderzocht wordt.

(Frankrijk) en 113% (Nederland). Voor de overige lidstaten is er telkens een specifieke reden waardoor deeltijdse arbeid niet significant is gestegen : in W.-Duitsland is er een zeer uitgebreid systeem van na-schoolse stages (3) die de jeugdwerkloosheid binnen de (Europese) perken heeft kunnen houden, in Italië is de officieel geregistreerde deeltijdse arbeid traditioneel onder alle leeftijdsgroepen weinig verspreid, en in Denemarken maakt deeltijdse arbeid reeds voor de crisis een vrij belangrijk deel van de tewerkstelling uit.

---

(3) Dit systeem brengt mee dat de werkloosheid onder 19-jarigen lager ligt dan in de categorie 20-24 jaar, nl. 9,1% tegenover 11,5% (1982).

6. BESLUIT

Deeltijdse arbeid is geen nieuw fenomeen in het Belgische arbeidsbestel. Wel nieuw is de inschakeling van deeltijdse arbeid in een globaal werkgelegenheidsbeleid van de overheid. Tegelijkertijd wordt hierop ingespeeld door de werkgevers die deeltijdse arbeid inpassen in een door economische overwegingen - o.a. verbetering van de concurrentiekracht - ondersteunde campagne om een grotere soepelheid inzake arbeidsinzet te bekomen. Onder invloed van deze twee krachten is er begin de jaren '80 een rijke variëteit aan deeltijdse systemen ontstaan die een sterke toename van het deeltijds werken hebben veroorzaakt.

In dit artikel hebben we ons beperkt tot deeltijdse stelsels die in het kader van de bestrijding van de werkloosheid door de overheid gestimuleerd worden en via officiële bemiddelingsinstanties toegewezen worden. Een tweede afbakening werd ingegeven door het thema van deze brochure zodat de aandacht werd toegespitst op de impact van die deeltijdse werkstelsels op de tewerkstelling van jongeren.

Het aantal jongeren dat vanuit een werkloosheidssituatie in een deeltijdse betrekking is terechtgekomen is de jongste tijd snel toegenomen. Sinds '82 werden alle stelsels van het remediair circuit één voor één toegankelijk voor deeltijders en nam het aantal deeltijds tewerkgestelde werklozen om aan de werkloosheid te ontsnappen een enorme uitbreiding. We konden vaststellen dat het aandeel van de jongeren in deze diverse stelsels relatief hoog is.

Het is echter onmogelijk om op basis van deze partiële gegevens een inzicht te krijgen in het netto-tewerkstellingseffect van deeltijdse arbeid. Hiervoor is de kennis over de relatie tussen deeltijdse arbeid en arbeidsmarkt, en werkloosheid in het bijzonder, te gering.

De jeugdwerkloosheid is in 1984 sterk gedaald terwijl de deeltijdse tewerkstelling een grote toename heeft gekend. Vooral bij de vrouwen is toen een groot deel van de werklozen in een deeltijds stelsel tewerkgesteld. In hoeverre dit gepaard gaat met een loutere verschuiving van voltijdse naar deeltijdse tewerkstelling, een extreme maar individueel toegepaste arbeidsduurvermindering zonder aanwervingen, moet voor ieder stelsel afzonderlijk worden bestudeerd.

De invoering van D.A. in B.T.K., D.A.C. en T.W.W.-stelsels is van te recente datum om te kunnen beoordelen. Er werd wel een daling vastgesteld sinds midden '84 in het aantal voltijdse betrekkingen die niet gecompenseerd kan worden door een groter aantal deeltijdse jobs.

De deeltijdse stages hebben evenmin een herverdeling meegebracht. Ondanks de verhoging in 1982 van 2% tot 3% verplichte aanwerving waarvan 1% deeltijds, is het aantal stagiairs op geen enkel moment 50% hoger geweest dan het niveau bereikt voor deze maatregel. De aanwerving sinds 1984 van uitsluitend deeltijdse stagiairs door de overheid werpt uiteindelijk ook weinig vruchten af omdat de privé-sector zich kon onttrekken aan die verplichting en zijn bestand deeltijdse stagiairs aan het afbouwen is.

Het stelsel waarbij werklozen deeltijds tewerkgesteld worden om aan de werkloosheid te ontsnappen blijkt ondanks de grote toename ook niet van die aard om een fundamentele herverdeling door te voeren. Af te leiden uit het grote overwicht van de vrouwen is het waarschijnlijk een vorm van deeltijdse arbeid die nauw aansluit bij het traditionele circuit van deeltijdse arbeid en door de relatief gunstige voorwaarden het grootste deel van de deeltijdse functies in de privé-sector naar zich toehaalt.

Hoewel de benaming van dit stelsel laat vermoeden dat het om een tewerkstellingsbevorderende maatregel gaat, is men eerder geneigd het tegenovergestelde te denken : door dit stelsel aantrekkelijk te maken wordt de weerstand tegen deeltijds werken voor vele werklozen gebroken zodat de werkgevers hier een groot potentiëel aantreffen om, waar zij het mogelijk achten, voltijdse functies om te zetten in deeltijdse en/of een (groot) deel van de nieuwe aanwervingen enkel voor deeltijders open te houden. De verschuiving van voltijdse naar deeltijdse arbeid blijkt alleszins uit de evolutie van de tewerkstelling in de privé-sector : gedurende de periode 1982-1983 is het totaal aantal tewerkgestelden gedaald met ongeveer 75.000 eenheden hoewel de deeltijdse tewerkstelling in dit ene stelsel over die periode een aangroei kende met 32.000 personen (4) .

---

(4) Tewerkstelling in privé-sector volgens R.S.Z.-kwartaalgegevens : 1.979.004 op 31 dec. '81, 1.904.500 op 31 dec. '83.
Deeltijds tewerkgestelden volgens R.V.A.-maandbulletins : 18.803 eind jan. '81, 50.826 eind jan. '83.

Uit het naast elkaar leggen van deze fragmentaire resultaten komt allerminst een positief beeld naar voor over deeltijdse arbeid als middel tot herverdeling van de arbeid. Dit ligt volledig in de lijn van andere onderzoeken die op louter kwantitatieve gronden tot dezelfde bevindingen komen.

Een Franse studie uit 1983 wijst uit dat in 93,5% der gevallen voltijdse banen omgezet worden in deeltijdse zonder compenserende aanwervingen. (A.C.V.-Vakbeweging, 1983, p. 6). Volgens J. Van Hoof is het belang van deeltijdse arbeid in Nederland ondanks de toename nog te gering, nl. 10% van het totaal aantal arbeidsuren, om een rol te kunnen spelen bij een arbeidsherverdeling (Van Schilfgaarde, 1984, p. 15).

Wil men in de toekomst deeltijdse arbeid als instrument ter herverdeling van de beschikbare arbeid behouden, dan zullen een aantal minimum voorwaarden dienen vervuld te worden.

Vooreerst moet men afstappen van de huidige politiek waarbij deeltijdse arbeid systematisch opgedrongen wordt aan werklozen. Dit resulteert immers niet in een herverdeling maar in een loutere verdeling onder de werkloze bevolking waardoor de werkloosheid hoogstens gestabiliseerd kan worden. Men zal in toenemende mate ook de voltijds werkende bevolking moeten aanspreken waarbij de vrijwilligheid en soliede waarborgen inzake arbeids- en sociale zekerheidsrecht dienen centraal te staan. Hiermee samenhangend is de noodzaak deeltijdse arbeid evenzeer te stimuleren bij de mannen als bij de vrouwen.

Een tweede vereiste is dat de privé-sector, die ruim 2/3 van alle loon- en weddetrekkenden tewerkstelt, en de overheid vanuit éénzelfde bekommernis, nl. de herverdeling van de beschikbare arbeid, een éénduidige houding aannemen tegenover deeltijdse arbeid. Het voorbeeld van de stages heeft voldoende de noodzaak van een coherent beleid aangetoond. Dit veronderstelt onder meer een harmonisering van de diverse stelsels in de beide sectoren alsook een vereenvoudiging van de werkloosheidsreglementering met dien verstande dat alle deeltijders op gelijke voet worden behandeld op het gebied van aanvullende of volledige werkloosheidsvergoedingen. Het naast elkaar bestaan van diverse stelsels en statuten is er mede de oorzaak van dat, net zoals tengevolge van een druppelsgewijze toepassing van arbeidsduurvermindering, de stimulering van deeltijdse arbeid voorlopig weinig of geen arbeidsherverdeling tot gevolg heeft.

Het onderwerp van dit artikel (deeltijdse arbeid) en het gezichtspunt waaruit het benaderd wordt (jongerenwerkloosheid) mogen anderzijds niet te éézijdig met elkaar vereenzelvigd worden. Er is reeds eerder op gewezen dat de huidige toename van D.A. niet louter kan verklaard worden vanuit de overal aangevoelde nood aan een herverdeling van de beschikbare arbeid tengevolge van de nog moeilijk te beheersen werkloosheid. In de meeste E.G.-landen worden op initiatief van de overheid diverse experimenten gelanceerd ter bevordering van D.A. bij de jongeren. Vele van deze programma's bevatten elementen van alternerend leren en duo-banen of zijn een combinatie van beide. Wegens de beperkte opzet van deze experimenten kan men in de komende jaren vanuit deze hoek echter geen zichtbare resultaten op het gebied van de tewerkstelling verwachten.

Het is echter spijtig dat in het debat rond arbeidsherverdeling en deeltijdse arbeid de meeste aandacht naar dergelijke in het oog springende en gemakkelijker te promoten stelsels gaat. Dit houdt een miskenning in van onder de oppervlakte schuilende tendensen die meer nog dan die bijzondere initiatieven, richtinggevend kunnen zijn voor de verdere ontwikkeling op de arbeidsmarkt.

Globaal gesteld mag men aannemen dat voor iedere jongere die een plaats vindt in één of ander D.A.-experiment met relatieve waarborgen rond verdere vorming, tijdelijkheid, overgang naar beter statuut e.d. er zeker een dozijn leeftijdsgenoten zijn die in een deeltijdse betrekking terecht komen zonder enige zekerheid omtrent verdere tewerkstellingskansen. Terwijl op diverse studiediensten bestudeerd wordt welke de beste brug is tussen schooltijd en beroepsarbeid komen steeds meer jongeren in deeltijdse functies terecht. Hoewel de plannenmakers de combinatie deeltijds werk-deeltijdse vorming als een overgangsfase (instapregeling) zien in de beginnende loopbaan van de jongeren, wijzen de cijfers geenszins in deze richting. In elke jongerencategorie (-20, 20-24 en 25-29 jaar) is D.A. sterk toegenomen en vooral bij de vrouwen is er geen daling naargelang de hogere leeftijdscategorie vast te stellen.

De E.G.-statistieken zijn quasi unaniem : in de landen waar D.A. de jongste jaren sterk is toegenomen heeft deze beweging zich hoofdzakelijk doorgezet bij de jongeren.

De huidige expansie van de deeltijdse arbeidscircuits is dus geen neutraal gebeuren : onder de dekmantel van herverdeling van de beschikbare arbeid

wordt een groot deel van de werkloze jongeren die moeilijkheden ondervinden een stabiele betrekking te vinden gerecruteerd voor deeltijdse jobs. Vooral jongeren dus omdat die de grootste reserve vormen op de arbeidsmarkt en zeker niet kieskeurig zijn bij het aanvaarden van (veelal) een eerste betrekking.

Deze situatie vertoont veel gelijkenis met de eerste golf van D.A. toen in de jaren '60- begin '70 een groot deel van de huisvrouwen van middelbare leeftijd naar de bedrijven werden geloodst om op voor hen passende tijdstippen, 's morgens als de jongsten op school zijn en 's avonds als vader reeds thuis is, deeltijds mee te werken aan de welvaartsgroei en het gezinsinkomen iets aan te vullen. Het fundamenteel verschil schuilt echter in de sociaal-maatschappelijke gevolgen van deeltijdse arbeid.

Deeltijdse arbeid voor de vrouw werd door velen beschouwd als een stap vooruit in het emancipatieproces. Bij de jongeren daarentegen komt het verplicht deeltijds werken veelal neer op een verlenging van hun afhankelijkheid of een uitstel van volwaardige maatschappelijke integratie. Deeltijdse arbeid zal veelal een stempel drukken op hun verdere beroepsloopbaan.

BIBLIOGRAFIE

- A.C.V., A.C.V.-Vakbeweging, Speciaal nummer, Deeltijdse Arbeid, 1983, nr. 208, pp. 1-32.
- BLANPAIN, R., Deeltijdse arbeid. De wet van 23 juni 1981., Kluwer - Rechtswetenschappen, Antwerpen, 1981, 222 pp.
- BUNDERVOET, J., Sociologisch profiel van de deeltijdse arbeid in België. Ondernemen, 1982, 5, pp. 249-260.
- COSSEY, H. en VAN PETEGHEM, J., Arbeidstijdregeling : deeltijdse arbeid, H.I.V.A., Leuven, dec. 1976, 94 pp. + I-VI.
- EUROSTAT, Employment and unemployment, june 1985, 17 pp.
- EUROSTAT, Loonstructuurenquête 1972, Hoofresultaten, Boekdeel 4A.
- EUROSTAT, Loonstructuurenquête 1978/79, Hoofresultaten, Volume 4.
- EUROSTAT, Steekproefonderzoeken naar de structuur van de arbeidskrachten, 1973, 1975, 1977, 1979, 1981.
- EUROSTAT, Werkgelegenheid en werkloosheid, 1984.
- GB-INNO-BM N.V., Jaarverslag Boekjaar 1984, 44 pp.
- KABINET VAN DE MINISTER VAN SOCIALE ZAKEN, Nieuwe tewerkstellingsvormen : De Sociale Zekerheid past zich aan, Brussel, 1985, 105 pp.
- LENAERTS, Ph., Deeltijdse Arbeid. Hervreiding van de beschikbare arbeid, Ced-Samsom, Brussel, 1985, Losbladige editie.
- L.B.C., Part-time, Kleine gids L.B.C., jrg. 8, 3, sept. 1978, 52 pp.
- LEROY, R. en GODANO, A., Travail à temps partiel : une nouvelle statistique, Bulletin de l'IRES, Louvain-la-Neuve, mars 1985, N° 86, 21 pp.
- MINISTERIE VAN ONDERWIJS, Werk maken van Onderwijs, Brussel, 1985, 223 pp.
- MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN EN OPENBAAR AMBT, Deeltijdse Arbeid in het Openbaar Ambt, de Lokale en Regionale Besturen, Brussel, 1985, 25 pp.
- NATIONALE ARBEIDSRAAD, Probleem van deeltijdse arbeid, Advies nr. 655, zitting van 29/05/1980, Brussel, 25 pp.
- N.I.S., Sociaal-economisch onderzoek april 1977, Niet-gepubliceerde tabellen.
- N.I.S., Volkstelling 1970, Deel 8A, Brussel, 1975, 348 pp.
- OPDENBERG, M.-L., L'Année Sociale 1977, Institut de Sociologie, Editions de l'Université de Bruxelles, 1979, 230 pp.

PERSDIENST KABINET VAN DE MINISTER VAN TEWERKSTELLING EN
ARBEID, Deeltijdse Arbeid. Waarom niet voor U...?, Brussel, s.d.,
57 pp.

R.V.A., Maandelijks Bulletin, jan., dec. 1983.

R.V.A., Maandelijks Bulletin, jan., maart, sept., dec. 1984.

R.V.A., Maandelijks Bulletin, maart 1985.

VAN SCHILFGAARDE, P., (Red.), Werk in delen. Ervaringen van
Nederlandse bedrijven met deeltijdse arbeid, Kluwer/C.O.B., Den Haag,
1984, 192 pp.

DEEL V

JEUGDWERKLOOSHEID EN NIET-BETAALDE ARBEID

1. VRIJWILLIGERSWERK EN JEUGDWERKLOOSHEID

Jozef PACOLET

1. INLEIDING (1)

Het is een paradox dat men in een periode dat steeds meer instellingen in de sociale en culturele sector geconfronteerd worden met personeelstekort, men tegelijkertijd geconfronteerd wordt met een massa werkzoekenden. Doordat deze werklozen over meer "vrije" tijd beschikken worden zij als een "reserveleger" beschouwd voor het vrijwilligerswerk dat op diverse sociaal-culturele terreinen actief is. De benevolente, onbaatzuchtige inzet waarop deze vrijwilligersorganisaties appelleren en overigens ook zelf ten toon spreiden is zo lovenswaardig dat men deze initiatieven enkel kan toejuichen en ook volmondig beamen. Dit vooroordeel willen wij hier even terzijde zetten om na te gaan binnen welke maatschappijvisie deze relatie vrijwilligerswerk - (jeugd)-werkloosheid wordt gepropageerd (paragraaf 2), of deze relatie in de realiteit even sterk is terug te vinden (paragraaf 3), of hiermee wel een bijdrage wordt geleverd aan de oplossing van de werkloosheid en in welke mate men deze evolutie kan en moet ondersteunen (paragraaf 4).

---

(1) Dit artikel is in belangrijke mate gebaseerd op een reeks onderzoeksrapporten die in opdracht van de Europese Gemeenschap werden opgesteld over de relatie vrijwilligerswerk en werkloosheid : P. STUBBINGS, coördinator, Voluntary Work and Unemployment Study in the Countries of the European Communities (1984).
Het H.T.V.A. leverde in dit kader het rapport voor Vlaanderen : A. VAN MIERLOO, Vrijwilligerswerk en werkloosheid in Vlaanderen, 1984, 85 blz.
Met dank aan L. Bollaerts voor de verschillende discussies die ons toelieten de vrijwilligerssector iets beter te leren kennen.

2. DEFINITIES EN SITUERING VAN DE DISCUSSIE

2.1. Definitie van het vrijwilligerswerk

Als men aan officiële vrijwilligersorganisaties (met het Platform voor het Voluntariaat als exponent) om een definitie vraagt, valt de breedte van hun werkerterrein op. Ongeveer alles en iedereen is vrijwilliger, gaande van vrijwillige brandweerman tot politiek militant, van burenhulp tot bouworde, van bestuurslid van een sportvereniging tot ontwikkelingshulp. Verder zal blijken dat deze ruime definitie er niet toe bijgedragen heeft om deze massa vrijwilligers naspelbaar te maken. Gelukkig is de inhoud van de definitie die het Platform voor Voluntariaat geeft meer afgelijnd dan het toepassingsgebied: vrijwilligerswerk is een activiteit die ten eerste onverplicht is, ten tweede ten dienste van anderen of de samenleving, ten derde plaatsvindend in een min of meer organisatorisch kader en ten vierde waarvoor men niet betaald wordt (A. Van Mierloo, 1984, p. 2). Analytisch kan men drie toepassingsgebieden onderscheiden: de sociale sector (bv. welzijnszorg, gezondheidszorg, zelfhulp); de culturele sector (bv. kunstbeoefening, musea, bibliotheken) en de civiele sector (bv. samenlevingsopbouw, leefmilieu, brandweer etc.) (A. Van Mierloo, 1984, blz. 4).

De definitie wordt nog enigszins uitgebreid (terecht overigens) als men toegeeft dat vrijwilligerswerk ook buiten een georganiseerd verband kan voorkomen, o.m. de burenhulp, de vriendendiensten, kortom alles wat tot de altruïstische levenssfeer behoort. Ook de vereiste "voor niets" is niet altijd even strikt te hanteren, want zo aanvaardt men wel een zekere vergoeding voor de kosten die de vrijwilliger maakt. Een meer verrassende uitbreiding van het vrijwilligerswerk is wel, en ook internationaal is men even ruimdenkend, wanneer men diverse andere fenomenen, als werken met behoud van uitkering in Nederland en de van stempelcontrole vrijgestelde werklozen alhier, bij de vrijwilligers inlijft. Het zijn overigens deze twee vormen die beklemtoond worden in de discussie vrijwilligerswerk-werkloosheid, alhoewel men zich kan afvragen of wij hier niet afwijken van de klassieke vormen van (onbetaald) vrijwilligerswerk naar onderbetaalde loonarbeid (A. Van Mierloo, 1984, p. 38 e.v.; D. Mouraux, J. Beckers, L. Albarello, 1984, p. 27; J.L. Meyer, L. Hoekendijk, J. Korporaal, 1984, p. 20).

Typerend voor de begripsverwarring tussen betaalde arbeid en vrijwilligerswerk is de beschrijving die men in het Franse rapport over de relatie werkloosheid - vrijwilligerswerk geeft van "op maat gemaakte" jobs die gecreëerd worden door vrijwilligers, die zorgen voor de aanvraag en begeleiding van projecten en waar de werkloze de "passieve (?) beneficiant" wordt die een betaalde job krijgt aangeboden. Het resultaat is verder dat de werkloze in het vrijwilligerswerk participeert in een statuut van betaalde werknemer, een statuut dat hij te danken heeft aan het initiatief van vrijwilligers die een financieringssysteem hebben opgezet, afhankelijk van publieke middelen (J.P. Segal, 1984, p. 28). Men heeft hier een perfecte (Franse) beschrijving van heel wat Belgische B.T.K.-projecten. Maar waren die niet bedoeld als een tewerkstellingsinitiatief, en niet als georganiseerd vrijwilligerswerk ?

Ook het zwartwerk of de informele economie worden vaak niet onderscheiden van het vrijwilligerswerk. Ook hier zijn wij wel ver weg van het klassieke vrijwilligerswerk in doorgaans de sociale en de welzijnssector, afgezien van de vraag of zwartwerk niet vooral moet bekeken worden als belastingontduiking of belastingontwijking. Of is de hulp in de tuin van de buurman in ruil voor hulp bij het verven van het buitenhoutwerk dan toch wederzijds altruïstisch vrijwilligerswerk ? Misschien wel, want in het altruïsme schijnt het wederkerigheidsprincipe ook ingebakken te zijn. Ouders helpen kinderen in de hoop later hulp van hen te ontvangen, vrijwilligers helpen bij voorkeur personen uit dezelfde sociale groepen (J. Pacolet, J. Pauwels, E. Samoy, 1984, p. 139.). Dit schijnt gelukkig minder maar toch ook het geval voor de hulp aan zieken en gehandicapten, maar in de overige sectoren van het vrijwilligerswerk blijkt : "that many volunteers work to benefit people or groups in which they themselves have an interest, such as their children or neighbourhood, or with which they identify closely, such as people of their own age" (P. Stubbings, S. Humble, 1984, p. 13).

2.2. Pleitbezorgers voor vrijwilligerswerk

Vrijwilligerswerk is een ontmoetingsplaats van veel maatschappijopvattingen. Vanuit diverse hoeken pleit men er dan ook voor dat werklozen

vrijwilligerswerk zouden doen. Deze pleitbezorgers worden geruggesteund vanuit verschillende hoeken. Enerzijds kadert het vrijwilligerswerk in de kritiek op de professionele verzorgingsstaat, enthousiasmeert het diegenen die de zin van de loonarbeid in vraag stellen, sluit het aan bij de ideeën over zelfhulp en "prosumptie", kan het meegenieten van de "small is beautiful" beweging, is het een vorm van "autonome" arbeid die kan gepresteerd worden als men over een arbeidsloos inkomen of universele uitkering beschikt, kadert het volledig in de herwaardering van gezin en andere primaire netwerken van solidariteit, en past het nog perfect in het kraam van diegenen die wensen te besparen op de collectieve voorzieningen in de sociale en culturele sector. Het kan dus gebeuren dat groene, linkse, anarchistische, rechtse, liberale en centrumfiguren ontdekken dat zij allemaal voor hetzelfde vrijwilligerswerk zijn. Dit grote compromis is enkel te verklaren doordat men het waarschijnlijk over andere vrijwilligersbegrippen heeft, terwijl de discussie niet verstoord wordt door enig feitelijk informatiemateriaal.

Wel stellen deze pleitbezorgers het traditioneel denken rond arbeid en arbeidsethos voor onoverkomelijke problemen want tegelijkertijd pleit men voor arbeidsloos inkomen (universele uitkering) en inkomensloos werk (vrijwilligerswerk) en dus voor loskoppeling van arbeid en inkomen.

De homo economicus moet hierbij wel van voldoende aanpassingsvermogen getuigen want hij is nog maar pas de "arbeid adelt" van de vooroorlogse kinderjaren voorbij, heeft (veel te kort ?) omgeschakeld naar "nu halen, straks betalen" van de consumptiemaatschappij waarbij de arbeidsethos wordt vervangen door een compensatie in inkomen en consumptie, of hij moet al 10 jaar (veel te lang !) matigen, zonder succes overigens, en op het einde van de tunnel wordt hem nu voorgesteld om arbeid te herverdelen en tegelijk inkomen in te leveren. In de naweën van "nu halen, straks betalen" is dit het allerslechtste wat kan voorgesteld worden, want wat kan hij doen met meer vrije tijd en minder inkomen. Schuchtertjes zijn er tenslotte enkelen die voorstellen om meer én harder te werken, desnoods in de vrijwillige sector.

Ook het zwartwerk¹ dat in sommige definities van het vrijwilligerswerk wordt opgenomen biedt dezelfde raakvlakken tussen op het eerste gezicht tegengestelde ideologieën. Zwartwerk bevindt zich in de "grijze" zone tussen professionele marktarbeid en vrijwilligerswerk (J. Pacolet, e.a., 1984, p. 129).

Zwartwerk is niet zelden, zoals in een definitie van vrijwilligerswerk, een "specifieke eerder technische verstrekking met gebruik van uitrusting". Maar het past dan weer helemaal niet in de definitie van vrijwilligerswerk als er een vergoeding voor gegeven wordt. Maar wanneer die vergoeding gebeurt via een tegenprestatie, wie kan dan nog vriendendienst van zwartwerk onderscheiden? In beide gevallen heeft men de belastingheffende overheid echter een hak gezet, de ene keer misschien vanuit sociale overwegingen van in de crisis moeten wij elkaar helpen en daar moet de overheid zich niet mee moeien, de andere keer vanuit liberale anti-belastinghouding. Hier opnieuw ontmoeten rechtse en linkse opvattingen elkaar. Nood breekt immers wet, en het is een traditionele theorie in de economie dat huishoudelijke maar ook informele arbeid een buffer is die anticyclisch werkt: inkrimpt in hoogconjunctuur, uitdeint in laagconjunctuur; op die manier wordt de crisis een beetje verzacht (W. Knulst, L. Schoonderwoerd, 1983, p. 55). Zo leren we in een rapport over het vrijwilligerswerk in Frankrijk: "it is quite possible that the existence of the family protection net explains the fact that the dramatic growth of unemployment - among young people in particular - has been if not "digested" - for the social trauma is undeniable - at least tolerated because it has been alleviated by these immediate solidarities" (J.P. Segal, 1984, p. 27). Hierdoor ontstaat echter een groeiende tolerantie voor de informele (zwarte) sector, ook bij groepen waar men beter mocht verwachten, en zoals verder blijkt is men hierdoor niet alleen impliciet voorstander van defiscalisering (net zoals men beginnende zelfstandigen maar liefst niet moet belasten, of nieuwe coöperatieën moet laten werken met personeel dat het statuut heeft van vrijgestelden van stempelcontrole) maar wordt ook een sociale deregulering ingevoerd, wat zeker het geval is bij diverse gebrekkige statuten van vrijwilligers. De jongste jaren is hierin overigens een zeer gunstige kentering op te merken, doordat men minstens op zoek gaat naar een statuut voor de vrijwilliger (2). Dat bij al deze verkapte of openlijke verschijnselen van defiscalisering en deregulering de arbeidersbeweging argwanend toekijkt kan mede een oorzaak zijn van heel wat spanningen tussen vrijwilligerswerk en vakbond.

De enigen die in deze stroom van enthousiast vrijwilligerswerk immers het

---

(2) In september 1985 organiseerde het Instituut voor Sociaal Recht aan de K.U. Leuven een studiedag over het juridisch statuut van de vrijwilliger.

hoofd koel hielden waren de vakbonden die ... in vuur en vlam geraakten om de tewerkstelling te verdedigen die zij meenden bedreigd te zien door vrijwilligers, o.m. de van stempelcontrole vrijgestelden. Die tegenstelling is natuurlijk overroepen omdat ook vakbonden moeten toegeven dat vrijwilligers vaak taken opnemen die onbetaalbaar zouden zijn via professionelen en dat zij bovendien vaak nieuwe braakliggende terreinen hebben verkend die achteraf leiden tot professionele tewerkstelling. Hierdoor is het feitelijke vrijwilligerswerk waarschijnlijk niet zo'n bedreiging voor de professionele tewerkstelling maar situeert de dreiging voor de tewerkstelling in de non-profit sector zich eerder bij diegenen die het vrijwilligerswerk als alibi gebruiken voor de afbouw van bepaalde diensten. Tevens kan niet ontkennd worden dat vrijwilligerswerk mogelijkheden biedt, vooral voor de jonge werklozen en misschien in de toekomst ook voor de vroeg gepensioneerden.

Ter ondersteuning van de verdedigers van de professionele diensten kan tot slot gewezen worden op diverse indicaties omtrent de gebrekkige effectiviteit en de efficiëntie van heel wat van deze bewegingen naar niet professionele hulp, o.m. wat de kwaliteit en de doeltreffendheid van de hulpverlening betreft, de mate dat zij werkelijk professionele hulp kan vervangen maar eerder aanvullen, en de vraag of men de potentiële welvaart niet reduceert door arbeidskrachten van professionele activiteiten te onttrekken om zich aan amateuristische activiteiten te wijden (J. Pacolet, e.a., 1984, p. 133). De vrijwilligers zullen bij deze laatste uitspraak steigeren. Sommige vrijwilligersorganisaties als zelfhulpgroepen en patiëntenorganisaties zijn juist opgericht om zich tegen het "amateurisme" van de professionals te weren. De vrijwilligers werken vaak helemaal niet amateuristisch, en dit is nog juist ook. De vrijwilligers hebben plichten (en ook rechten), hebben zelfs een contract, moeten er op tijd zijn, moeten hun verantwoordelijkheid opnemen, krijgen een degelijke opleiding, geraken soms zelfs overwerkt, staan onder stress en zijn soms zelfs zo professioneel dat zij in feite het werk doen waarvoor zij een diploma behaald hebben en dat zij als beroepskracht zouden moeten doen. Maar welke zin heeft het dan nog om van vrijwilligerswerk te spreken, want is het hier al lang niet gratis werken of werken tegen een laag loon? Twijfels over de efficiëntie van het vrijwilligerswerk worden overigens ook door de organisaties zelf geuit. Als men moet werken met weinig gekwalificeerde en zelfs gemarginaliseerde vrijwilligers kan men veronderstellen dat zij weinig verweermiddelen hebben om op te komen voor andere minderbedeelden (A. Van Mierloo, 1984, p. 43).

3. DOET DE WERKLOZE JONGERE MEER AAN VRIJWILLIGERSWERK ?

De vrijwilligersorganisaties melden dat door de stijgende werkloosheid en ook door de vroegere pensioenleeftijd steeds meer personen komen aankloppen bij deze organisaties om aan vrijwilligerswerk te doen (Vrijwilligerswerk : sector die bloeit, De Standaard, 28 maart 1985). Voordat wij in een volgende paragraaf nagaan welke voordelen dit vrijwilligerswerk heeft voor de jonge werkloze, willen wij hier nagaan wie die vrijwilliger is.

Uit de beperkte statistische informatie die voor België en Vlaanderen bestaat (en elders is het al niet veel beter) kunnen volgende vaststellingen gemaakt worden (A. Van Mierloo; D. Mouraux, e.a.) :

- leeftijd en geslacht van de vrijwilligersgroep is sterk bepaald door de sector van het vrijwilligerswerk, wel lijken jongeren en vrouwen sterker vertegenwoordigd; dit valt samen met het feit dat studerende er oververtegenwoordigd zijn. Een frequent voorkomende groep is verder de huisvrouw;
- de inactiviteitsgraad blijkt volgens een beperkte enquête in Vlaanderen wel een positief effect te hebben op het vrijwilligerswerk. Vooral de werklozen en ook de gepensioneerden schijnen volgens deze enquête meer te participeren; in een andere enquête is dit niet zo duidelijk en zijn de gepensioneerden zelfs ondervertegenwoordigd;
- wanneer het vrijwilligerswerk wordt opgesplitst in sociaal-cultureel werk (verenigingsleven) en eigenlijk vrijwilligerswerk (welzijnszorg) valt het op dat de werklozen vooral hoger participeren in het laatste, samen met kaderleden, zelfstandigen en bedienden;
- hoger geschoolden en hogere sociale groepen schijnen meer aan vrijwilligerswerk te doen; ook bevinden de vrijwilligers zich meestal in hogere of middeninkomensgroepen wat bij sommigen de bedenking oproept dat het vrijwilligerswerk niet voor iedereen betaalbaar is. Dat arbeiders en lager geschoolden minder zouden participeren in vrijwilligerswerk kan vertekend zijn doordat deze groepen minder aan georganiseerd vrijwilligerswerk zullen doen, bijvoorbeeld in het verenigingsleven of in de culturele sector. Deze groep kan zich misschien wel verdienen maken

door allerlei karweitjes tegen een geringe vergoeding op te knappen, wat ook een vorm van vrijwilligerswerk is (3) .

Wat de participatiegraad in het vrijwilligerswerk betreft raamde men globaal voor Wallonië, gebaseerd op een enquête bij 2.000 mensen, dat 15% van de bevolking actief is in een organisatie en nog eens 15% (niet noodzakelijk een andere groep) aan vrijwilligerswerk doet. In Vlaanderen ligt dit percentage iets hoger, namelijk op 17,1 en 16,7%. Het Platform voor het Voluntariaat raamt het Vrijwilligerswerk in Vlaanderen op 20%. De informatie over het profiel van het vrijwilligerswerk in België is weergegeven in tabel 1.

---

(3) Dat voor heel wat vrijwilligerswerk (ook burenhulp en vrienden hulp) er geregeld enige vergoeding wordt gegeven was recent nog één van de opmerkelijke vaststellingen bij een onderzoek omtrent de thuisgezondheidszorg. Daar werd in 20% van de gevallen waar niet-professionele hulp geboden werd er gemiddeld 1.163 fr. vergoeding per week gegeven (H. Spinnewyn, J. Pacolet, 1985, p. 123).

Tabel 1 : Enkele kencijfers van de vrijwilliger en het vrijwilligerswerk in België.

A. Deelname van de bevolking aan het verenigingsleven.

	Vlaanderen	Wallonië	Brussel	Rijk
Vaak	10%	7%	13%	9%
Soms	7%	6%	4%	6%
Nooit	83%	87%	84%	85%

B. Deelname van de bevolking aan het vrijwilligerswerk.

	Vlaanderen	Wallonië	Brussel	Rijk
Vaak	6%	5%	10%	6%
Soms	10%	7%	7%	9%
Nooit	83%	89%	83%	85%

C. Deelname van de werkloze aan :

	het verenigingsleven	het vrijwilligerswerk
Vaak	10%	8%
Soms	8%	13%
Nooit	82%	79%

D. Profiel van de vrijwilliger in vergelijking met de niet-vrijwilliger :

	Vrijwilliger	Geen vrijwilliger
<u>Geslacht</u> : Man	32,7%	49,6%
Vrouw	67,3%	50,4%
<u>Leeftijd</u> : 15-19j.	17,7%	12,7%
20-29j.	28%	23,4%
30-59j.	47%	58%
> 59j.	7,3%	6,1%
<u>Sociaal economische situatie</u> :		
ongeschoolde arbeider	9,4%	14%
geschoolde arbeider en lagere bediende	39,7%	50%
hogere bediende, kader, zelfstandige en vrije beroepen	51%	36%
<u>Activiteitsgraad</u> :		
actieve bevolking	38%	
huisvrouw	23%	
gepensioneerde	20%	
werkloze	2%	
student	13%	

Bron : A. Van Mierloo, 1984, p. 15, 19, 22; D. Mouraux, e.a., 1984, p. 9, 11.

Vergelijkbare cijfers zijn terug te vinden voor andere landen : in het Verenigd Koninkrijk doet 23 tot 44% van de bevolking aan vrijwilligerswerk, vooral in de leeftijdsgroep tussen 34 - 44 jaar, vervolgens tussen 25 en 34 jaar, en met een sterke daling na 55 jaar (P. Stubbings, S. Humble, 1984, p. 11 e.v.); in Nederland raamt men de vrijwilligersgroep op 3.335.000 personen, of volgens een gedetailleerd onderzoek van de tijdsbesteding van de bevolking op 40%; in Frankrijk is het aandeel gelijk aan 29 à 32% van de bevolking.

Uit een recent Europees overzicht omtrent de relatie tussen werkloosheid en vrijwilligerswerk blijkt nog verder de onduidelijkheid omtrent de omvang van de vrijwilligerssector en het profiel van de vrijwilliger. Zo blijkt uit onderzoeken in het Verenigd Koninkrijk dat een job hebben, hogere bediende zijn, en hoger geschoold overheersend zijn in het profiel van de vrijwilliger. Slechts 16% van de werklozen zou vrijwilligerswerk doen, tegen 24% van diegenen die werk hebben. Het blijken niet diegenen te zijn die ogenschijnlijk meer vrije tijd hebben die meer vrijwilligerswerk gaan doen (deze zonder kinderen, zonder werk, vroeg gepensioneerd) maar eerder diegenen met een "secure lifestyle". Diegenen die dus geconfronteerd worden met een (hopelijk) onzekere levenssituatie van werkloosheid, op zoek naar een andere levensstijl, of pas geconfronteerd met de "levensstijl" van werkloosheid nemen niet de tijd om aan vrijwilligerswerk te doen. Een andere studie besluit dat de werklozen quasi in dezelfde mate participeren als de niet-werklozen. Ook valt op dat zij eerder geïnteresseerd zijn in praktische activiteiten. Dat werklozen er misschien niet toe komen om vrijwilligerswerk te doen kan misschien samenhangen met de kosten die dat vrijwilligerswerk meebrengt. Zo blijkt uit andere Engelse studies dat meer mensen zouden bereid zijn vrijwilligerswerk te doen indien meer geld beschikbaar was. Ook stelt men hier vast dat arbeiders het liefst van al praktische hulp geven (P. Stubbings, S. Humble, p. 13).

Zowel uit Franse als Engelse studies blijkt dat de werklozen in geringe mate potentiële vrijwilligers zijn, omdat de werkloosheid een veel te transitorische situatie is om ingrijpend het gedrag, m.a.w. de bereidheid tot vrijwilligerswerk te wijzigen. Werkloosheid lijkt niet zo'n belangrijke determinant te zijn in de bereidheid tot vrijwilligerswerk als men corrigeert voor leeftijd, geslacht en beroep (P. Stubbing, S. Humble, 1984, p. 25-26). In Frankrijk stelt men wel vast dat de mensen op prépensionen sterker geneigd zijn tot vrijwilligerswerk (J.P. Segal, 1984, p. 28).

Tabel 2 : Het vrijwilligerswerk in enkele Europese landen.

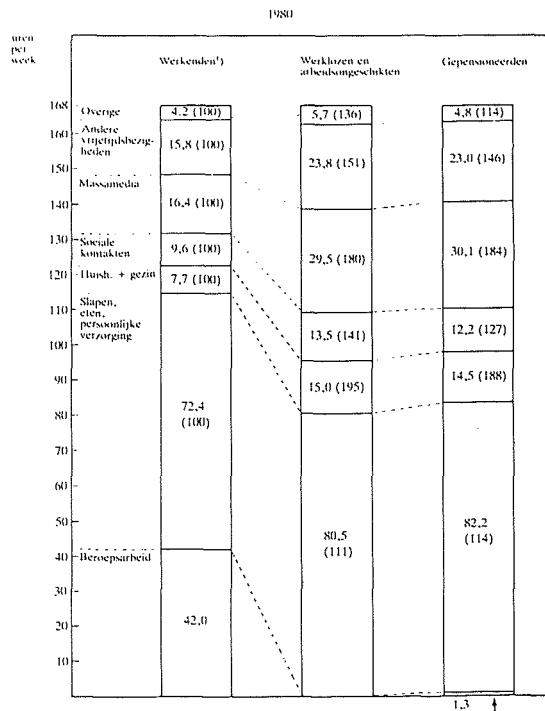
	Verenigd Koninkrijk	Frankrijk	Nederland
Participatiegraad aan vrijwilligerswerk van :			
- de totale bevolking	23 à 44%	29 à 32%	40%
- de niet-actieve be- volking	20%	-	-
- de werkloze	9 à 16%	idem als actieve bevolking	30 à 34%
Meest actieve groep	34-44 jaar	25-39 jaar	hogere inkomens en 50-65 jaar

Bron : P. Stubbings, 1984, p. 8-19, 30.

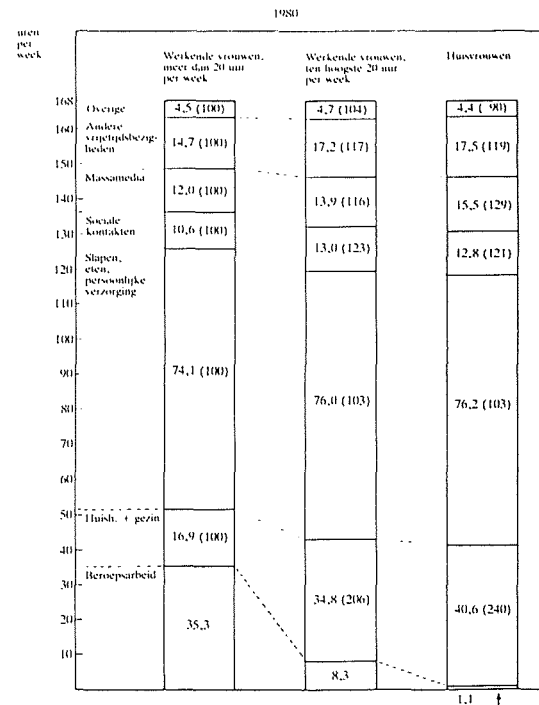
Meer gedetailleerde informatie over de participatie van werklozen in vrijwilligerswerk en ook de tijd dat daaraan werkelijk besteed wordt kan voor Nederland gepuurd worden uit een recent tijdsbudgetonderzoek (W. Knulst, L. Schoonderwoerd, 1983) (4) . In figuur 1 geven wij de grote categorieën van bezigheden van respectievelijk mannen en vrouwen, verder onderscheiden volgens activiteitsgraad. Tabel 3 geeft een meer gedetailleerd overzicht van de deelnamegraad van betaalde en onbetaalde arbeid en de gemiddelde tijd besteed aan vrijwilligerswerk. Voorafgaandelijk weze opgemerkt dat de werklozen en niet-actieven een minder gefragmenteerd tijdsbestedingspatroon

(4) In 1986 zullen bij het O.I.V.O. (Onderzoeks- en Informatiecentrum van de Verbruikersorganisaties) de resultaten gepubliceerd worden van een vergelijkbare tijdsbudgetenquête die thans wordt georganiseerd voor België (Project over "De huishoudelijke produktie van de Belgische gezinnen").

Figuur 1A : Tijdsbesteding van de mannelijke Nederlandse bevolking volgens activiteitsgraad, 1980
(aantal uren per week)

Figuur 1B : Tijdsbesteding van de vrouwelijke Nederlandse bevolking volgens activiteitsgraad, 1980
(aantal uren per week)

Bron : W. KNULST, L. SCHOONDERWOERD, 1983, p. 87 en 99.

Tabel 3 : Tijdsbesteding aan betaalde en onbetaalde arbeid van de bevolking in Nederland (12 jaar en ouder).

	Aantal uren per week					Deelname (in pct. van totaal van de groep)					Tijd besteed aan vrijwilligerswerk door diegenen die werkelijk participeren	
	Betaalde arbeid	Onbetaalde arbeid				Betaalde arbeid	Onbetaalde arbeid					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
Allen	12,9	24,7	18,7	4,2	1,9	47	98	95	74	44		4,3
Mannen	21,9	12,1	6,5	3,6	2,0	62	97	90	68	44		4,5
Vrouwen	6,4	33,8	27,4	4,5	1,8	36	99	98	78	44		4,1
12-19 jaar	5,8	7,2	4,6	1,9	0,7	39	95	86	53	27		2,6
20-34 jaar	17,8	28,3	22,7	4,0	1,7	59	49	97	73	43		4,0
35-49 jaar	16,5	30,0	23,1	4,8	2,1	56	49	96	81	49		4,3
50-64 jaar	9,1	26,3	18,0	5,4	2,9	34	98	95	83	53		5,5
65 jaar en ouder	0,9	24,0	16,2	5,5	2,3	8	99	95	80	48		4,8
Werkende mannen	42,0	10,6	5,4	3,4	1,8	100	97	90	70	45		4,0
Werkende vrouwen	35,3	16,9	12,8	3,3	0,8	100	99	97	68	31		2,6
Huisvrouwen	1,1	42,5	35,1	5,5	2,0	14	99	99	85	48		4,2
Werklozen en arbeidsongeschikten	-	22,1	13,0	5,8	3,3	0	100	93	76	48		6,9
Gepensioneerden	1,3	18,5	10,0	5,3	3,3	7	99	94	77	56		5,9
Scholieren en studenten	2,3	6,8	4,1	1,7	1,0	31	96	87	51	30		3,3

(1) : totaal

(2) : huishoudelijk werk en verzorging van kinderen en andere huisgenoten

(3) : doe-het-zelf bezigheden

(4) : vrijwilligerswerk.

Bron : W. KNULST, L. SCHOONDERWOERD, p. 59-60.

vertonen : zij houden zich intensiever en met een beperkter aantal activiteiten bezig (W. Knulst, L. Schoonderwoerd, 1983, p. 108). Figuur 1A en 1B geven een beeld van de tijdsbesteding als men niet werkend is : meer tijd wordt besteed aan persoonlijke behoeften (vooral de werkloze mannen schijnen meer slaap nodig te hebben), aan huishouden en gezin (voor de vrouw wordt dat bijna een 40-urenweek, voor de man zeker niet), aan sociale contacten, aan massamedia (voor de man wordt dat wel een 30-urenweek) en aan andere vrijetijdsbesteding. Binnen dit laatste situeert zich het vrijwilligerswerk, voor de man buurthuiswerk, sociale hulpverlening, kerkelijk werk, beroep-, vak- en standsorganisaties en vooral sportverenigingen; voor de vrouw buurthuiswerk, sociale hulpverlening, kerkelijk werk, onderwijs (ouderbestuur, hulp op school), vrouwenverenigingen en sportverenigingen (W. Knulst, L. Schoonderwoerd, 1983, p. 65).

Uit tabel 3 blijkt dat de totale Nederlandse bevolking ouder dan 12 jaar voor 44% participeren in de verschillende vormen van vrijwilligerswerk, mannen evenveel als vrouwen, maar werkende vrouwen aanzienlijk minder, huisvrouwen, werklozen en arbeidsongeschikten iets meer en gepensioneerden aanzienlijk meer (blijkbaar vooral in de vroeg-gepensioneerden, want de participatiegraad is slechts hoog voor de leeftijd 50-64 jaar). Scholieren en studenten participeren duidelijk minder, wat ook blijkt uit de cijfers voor de 12-19 jarigen (5) . De tijd die deze laatste groep er gemiddeld aan besteed is 0,7 uur per week. De totale bevolking besteedt ongeveer 1,9 uur per week aan vrijwilligerswerk, of 4,3 uur als het gemiddelde berekend wordt voor de groep van vrijwilligers alleen. De jongeren en de werkende vrouwen hebben verder het minst tijd, en blijkbaar zijn het vooral de ouderen, de werklozen en de arbeidsongeschikten die het meest tijd besteden aan vrijwilligerswerk. De totale omvang aan niet-professionele arbeid van de geraamde $\pm$ 3 miljoen vrijwilligers in Nederland met gemiddeld 4,3 uur per week levert een indrukwekkend equivalent op van $\pm$ 300.000 voltijdse arbeidskrachten.

---

(5) Men probeert overigens dit vrijwilligerswerk bij jongeren te stimuleren, zoals blijkt uit initiatieven van de Europese vrijwilligersorganisatie Volonteurope i.s.m. Platform Vrijwilligerwerk (Nederland) : Europese conferentie "Vrijwilligerswerk door en voor Tieners", 1983.

Hoe omvangrijk de niet-professionele inzet kan zijn t.o.v. professionele hulp blijkt ook uit het H.I.V.A.-onderzoek omtrent thuisgezondheidszorg. Per patiënt wordt door gemiddeld 8 uur per week professionele hulp verleend, maar ook 28 uur niet-professionele hulp (van gezin, kinderen, familie, buurt, vrienden en georganiseerde vrijwilligers), om dan nog te zwijgen van de tijd dat deze mantelzorg ook nog beschikbaar moet zijn voor gezelschap en toezicht (H. Spinnewyn, J. Pacolet, 1985, p. 153).

Uit al deze studies blijkt dat wat de werklozen betreft deze niet staan te springen om zich uitgesproken te affirmeren als vrijwilliger, maar tegelijkertijd moet toch vastgesteld worden dat zij ook niet afwezig blijven, zodanig dat het beeld van de gemarginaliseerde in apathie vervallende werkloze niet wordt bevestigd (J.P. Segal, 1984, p. 31).

Het is bovendien weinig waarschijnlijk dat het potentieel aan vrijwilligers gaat toenemen. Een aantal bevindingen uit de recent gepubliceerde analyse van de resultaten voor België van het Europees waardenonderzoek wijzen in die richting (J. Kerkhofs, R. Rezsóhazy (red.), 1984, p. 44, 47, 137-140, 147). Zo vindt 64% van de Belgen dat de mensen tegenwoordig minder bereid zijn elkaar te helpen dan 10 jaar geleden. Vrijwilligers zijn vooral te vinden bij hen die wekelijks of maandelijks de eredienst bijwonen; en deze laatste groep verkleint daar zowel kerkelijkheid als kerksheid afnemen. Er blijkt een verband te bestaan tussen het centraal stellen van het gezinsleven en het individualisme enerzijds en de aarzeling zich sociaal te engageren anderzijds. De deelname aan het verenigingsleven (culturele, artistieke en religieuze groeperingen) mag dan al niet zo groot zijn, de liefdadige organisaties komen hierin ver achteraan.

4. VRIJWILLIGERSWERK EN JEUGDWERKLOOSHEID

De werkloosheid heeft op twee wijzen te maken gehad met het vrijwilligerswerk. In eerste instantie is de opvang, begeleiding, rechtenverdediging en vertegenwoordiging van de werkloze niet alleen het werk geweest van vrijgestelden in sociale organisaties en overheidsinstellingen, maar is er een groot deel vrijwilligerswerk mee gemoeid, o.m. al de initiatieven rond werkzoekendenwerking, werklozen die bijscholing geven aan andere werklozen, nu zelfs bedrijfsleiders die het peterschap op zich nemen van werklozen die als zelfstandigen beginnen. In Frankrijk wordt hieraan toegevoegd de groeiende sector van onderlinge hulp o.m. bij het winkelen, baby-sitting, doe-het-zelf, tuinieren, financiële hulp die het voor de werklozen moet mogelijk maken de crisis te overkomen, (cfr. de boven gemaakte bedenkingen rond de bufferfunctie in crisistijd)(J.P. Segal, 1984, p. 27).

In tweede instantie is echter op de werkloze zelf beroep gedaan om zich in te schakelen in vrijwilligerswerk, uiteraard omdat deze organisaties behoefte hebben aan meer medewerkers om hun sociale functie te vervullen, maar ook omdat zij vinden dat het vrijwilligerswerk kansen biedt voor de werkloze, met het oog op het latere of verdere beroepsleven. Hierbij wenst men zelfs niet noodzakelijk te apelleren op het altruïstische gevoel van de werkloze, maar het eigenbelang is zo voor de hand liggend :

- in het vrijwilligerswerk leert men een aantal talenten benutten die ook in het beroepsleven nuttig zijn m.n. eigen initiatief en sociale contacten. Het profiel van de vrijwilliger is immers sterk gelijkaardig met dit van een werkende. Niet zelden worden de voorbeelden gesiteerd van personen die via de sociale contacten van het vrijwilligerswerk aan een job geraakten; in het Verenigd Koninkrijk vond men dat dergelijk direct resultaat echter wel erg mager is (P. Stubbings, 1984, p. 34); voor België wordt weinig impact vastgesteld van vrijwilligerswerk op de werkloosheidsgraad (zie voetnoot 6);
- sociaal-psychologisch kan dit vrijwilligerswerk veel voldoening opleveren aan de werkloze;
- hij doet in sommige gevallen beroeps- (of werk)ervaring op;
- kansloze werklozen krijgen terug meer zelfvertrouwen als zij als vrijwilliger mogen werken (A. Van Mierloo, 1984, p. 42-43).

Tegen deze voordelen staan echter een aantal nadelen. Vooreerst vertoont het statuut van de vrijwilliger vaak tekortkomingen, en daarenboven wordt door meer en meer instellingen, geconfronteerd met besparingen en personeelstekort, beroep gedaan op deze vrijwilligers op een manier die de volwaardige tewerksstelling dreigt te verdringen.

Tegen het eerste wordt zowel van vrijwilligerszijde als van vakbondszijde gepleit voor een betere reglementering, met o.m. een degelijke verzekering voor ongevallen en een beperkt verhaal op de verantwoordelijkheid van de vrijwilliger. Tegen de verdringing door het vrijwilligerswerk van volwaardige arbeidsplaatsen maar ook van quasi-volwaardige arbeidsplaatsen als B.T.K. en D.A.C. wordt vooral stelling ingenomen door de vakbonden.

Deze verdringing wordt het meest gevreesd vanuit het statuut "werken met behoud van uitkering en met vrijstelling van stempelcontrole". Dit statuut, reeds voorzien vanaf 1964, heeft vooral de jongste vijf jaar een tamelijk succes gekend in heel wat organisaties, niet vaak als opvolging (of voorloper) van B.T.K.-tewerksstelling. De vrijstelling van stempelcontrole betekent dat de werkloze ervan wordt ontslagen zich op de gemeentelijke controle aan te bieden wanneer hij zich gratis ter beschikking stelt van een openbare dienst, van een instelling van openbaar nut, van een door de staat ingericht, erkende of gesubsidieerde onderwijsinstelling, van een cultureel centrum of van een jeugdtehuis. De werkloze wordt er eveneens van ontslagen zich op de gemeentelijke controle aan te bieden wanneer hij zich vrijwillig en gratis ter beschikking stelt van een vereniging (A. Van Mierloo, 1984, p. 38).

Deze vrijwilligers (van stempelcontrole vrijgestelden en anderen) vormen voor de vakbonden niet alleen een bedreiging van de tewerksstelling maar ook van de arbeidsvoorwaarden in de sectoren waarin zij voorkomen. Zo worden vaak vakbondseisen in deze sectoren ontkracht en deze vrijwillige "personeelsleden" komen ook weinig aan bod op het vlak van inspraak en participatie (D. Mouraux, e.a., 1984, p. 39).

Ter bescherming van de traditionele tewerksstelling wordt gevraagd dat er beperkingen zouden ingevoerd worden omtrent het verkrijgen van het statuut als vrijwilliger vrijgesteld van stempelcontrole; dat de functies die de vrijwilliger mag uitoefenen moeten beperkt zijn, alsmede het aantal vrijwil-

liger, en de maximale duur van het vrijwilligerswerk. De "aanwervingen" van vrijwilligers die van stempelcontrole vrijgesteld worden zouden ook moeten gecontroleerd worden door het Subregionaal Tewerkstellingscomité waarin ook de vakbonden kunnen toezien op de concrete toepassing. Liefst van al zouden de vakbonden dit soort van vrijwilligerswerk verboden zien in die sectoren waar er reeds professionele tewerkstelling is :

- in het onderwijs, crèches en kinderdagverblijven;
- in ziekenhuizen;
- in openbare diensten;
- in bedrijven;
- in activiteiten die gesubsidieerd worden of subsidieerbaar zijn;
- voor werkzaamheden die doorgaans door een betaalde kracht worden verricht (A. Van Mierloo, 1984, p. 45 e.v.).

Al de plaatsen waar het voor de werkloze voordelig is om als vrijwilliger te werken zijn daarmee wel uitgesloten, m.n. daar waar men beroepservaring kan opdoen, contacten kan leggen, of in afwachting van eventuele aanwerving. Vrijwilligerswerk wordt hierdoor enkel mogelijk in de louter amateuristische wereld, of in een pioniersfunctie om nieuwe professionele tewerkstelling te creëren.

Voor de werkloze die zelf als vrijwilliger kiest voor het werken met behoud van uitkering is ook niet alles rozegeur en maneschijn. Het "vrijwillige" kan sterk betwijfeld worden; men kiest ervoor om ervaring op te doen, eventueel in de hoop achteraf een definitieve job te krijgen maar tegelijk is dit het meest frustrerende : men doet als vrijwilliger het werk waarvoor men studeerde, maar waarvoor men geen betaalde job vond; men doet hetzelfde werk "waarvoor een collega met een arbeidscontract minstens driemaal zoveel betaald wordt". Tegelijk vinden heel wat van deze vrijwilligers-werklozen hun vrijwilligerswerk als een verrijkende ervaring (A. Van Mierloo, 1984, p. 40 e.v.).

Tot slot geven wij hierna enige informatie over de omvang van de groep van werklozen met vrijstelling van stempelcontrole. Vooreerst moet vermeld worden dat deze vrijstelling overigens om verschillende redenen kan gebeuren : omwille van het volgen van diverse opleidingsprogramma's; voor wie zich vestigt als zelfstandige; in de vakantieperiode zijn de tijdelijke leerkrachten vrijgesteld; om diverse redenen die kortstondige vrijstelling geven (o.m.

klein verlet). Een deel hiervan is tenslotte vrijgesteld, zogezegd in toepassing van het boven besproken artikel 76,5° van het Ministerieel Besluit van 4 juni 1964, omwille van het zich "vrijwillig en gratis ter beschikking stellen van bepaalde organisaties". Onder deze organisaties vallen :

- een openbare dienst;
- een instelling van openbaar nut;
- een onderwijsinrichting;
- een cultureel centrum;
- een jeugdtehuis;
- een vereniging zonder winstoogmerk met een sociaal, humanitair en cultureel doel.

Het cijfermateriaal dat hierover beschikbaar is, is gebrekkig. Zo worden een aantal groepen van stempelcontrole vrijgesteld elders apart geregistreerd (o.m. de deeltijdse werklozen) en van diegenen die op een bepaald moment vrijgesteld zijn is niet geweten voor welke periode die vrijstelling geldt. Toch geven wij in tabel 4 de cijfers op twee bepaalde momenten in 1984 en 1985. Naast een forse toename op één jaar tijd, kan o.m. vastgesteld worden dat het aantal ongeveer de helft van het aantal B.T.K.'ers betreft en één vierde van het aantal D.A.C.'ers. Dit bedraagt in 1985 ongeveer 1,4% van het totaal aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen voor het land (Vlaanderen : 1,6%, Wallonië : 1,1, Brussel : 1,7). Hierbij kan vermeld worden dat dit aantal sterk verschilt van plaatsingsbureau tot plaatsingsbureau (Vilvoorde heeft bijvoorbeeld een hoog aantal, in Luik is het aantal quasi nihil) wat waarschijnlijk zowel de door vraag van de organisaties als de soepelheid van de administratie moet verklaard worden. Zo zouden in het werklozenbestand van Halle-Vilvoorde, 4% van de ingeschreven werkzoekenden van stempelcontrole vrijgesteld zijn (in een ruime definitie) op 1.6.1985 (6) .

Al bij al is deze groep beperkt in aantal, maar dan toch weeral niet zo onbelangrijk als men ze vergelijkt met de omvang van de B.T.K.-groep. Vooral voor deze laatste groep wordt vastgesteld dat de vrijstelling van

---

(6) Zie bijdrage van M. DE SMEDT en F. SPINNEWYN, Profiel van de beroepsloopbaan van jonge werklozen in Halle-Vilvoorde. Uit de analyse op deze gegevens uitgevoerd blijkt overigens dat de vrijstelling van stempelcontrole weinig of geen impact heeft op de werkloosheid of de tewerkstelling.

Tabel 4 : Vrijgestelden van stempelcontrole omwille van het zich vrijwillig en gratis ter beschikking stellen van een organisatie en relatie tot de totale werkloosheid en B.T.K. en D.A.C.(a)

	MAART 1984				APRIL 1985			
	Vrijgest. van stem- pelcontrole	Uitkerings- gerechtigd.		Vrijgest. van stem- pelcontrole	Uitkerings- gerechtigde		werklozen	
	(b)	B.T.K.	D.A.C.	(c)	B.T.K.	D.A.C.		
Vlaanderen	2.555	7.199	10.113	290.730	4.190	7.911	14.351	264.833
Wallonië	989	6.303	5.933	171.908	1.839	6.049	8.635	175.466
Brussel	811	1.363	1.223	52.816	934	1.353	1.781	55.037
Rijk	4.355	14.865	17.269	515.454	6.963	15.313	24.767	495.336

Bron : (a) R.V.A., Maandelijks Bulletin, maart 1984 en april 1985.

(b) D. Mouraux, e.a., 1984, p. 27.

(c) Parlementaire vraag van Vanvelthoven d.d. 19 april 1985, Vragen en Antwoorden, Kamer, 16.7.1985, nr. 34, p. 3948-3949.

stempelcontrole een reëel alternatief dreigt te worden. De dreiging die hiervan zou uitgaan voor de werkenden moet niet overdreven worden, alhoewel op de evolutie moet toegezien worden, zoals gevraagd door de vakbonden.

Met al de voor- en nadelen is het behoud van hun uitkering een vorm van aanmoediging van het vrijwilligerswerk door werklozen. Omwille van de vaak reële behoeften waarvoor vrijwilligers zich inzetten, moet de R.V.A. hier verder soepel optreden om de werklozen niet te dwingen tot passiviteit, uit vrees hun recht op uitkeringen te verliezen. Gepaste informatiecampagnes vanuit de vrijwilligersorganisaties zouden die vrees kunnen wegnemen. Er mag tenslotte ook niet vergeten worden dat meer werklozen aan vrijwilligerswerk doen zonder daarvoor vrijgesteld te worden van stempelcontrole.

5. SAMENVATTING EN BESLUIT

Het verbinden van de werkloosheid met het vrijwilligerswerk gebeurt vanuit verschillende maatschappijvisies. Voor wie op zoek is naar een betaalde job kan onbetaald vrijwilligerswerk weinig aantrekkelijk zijn. Sommigen zien in vrijwilligerswerk en spontane netwerken van solidariteit wel een oplossing voor de overexpansie van de verzorgingsstaat. Tegelijkertijd worden de vrijwilligersorganisaties en sociaal-culturele organisaties geconfronteerd met steeds minder middelen in verhouding tot de behoeften zodat zij steeds meer op de vrijwilligers moeten beroep doen. Deze fenomenen hebben een controverse doen ontstaan tussen vakbonden en vrijwilligersorganisaties. Het vrijwilligerswerk is te waardevol opdat deze tegenstelling zou in stand gehouden worden. Er zullen steeds voldoende behoeften blijven opdat het vrijwilligerswerk zijn handen vol zal hebben, zonder professionele tewerkstelling te moeten bedreigen. De ware bedreiging voor de werkenden is dan ook de maatschappijvisie die met vrijwilligerswerk als alibi, de collectieve en non-profit sector willen inperken.

Het vrijwilligerswerk is uiteraard geen oplossing voor de werkloosheid; het is zelfs niet de eerste activiteit waar de werkloze zijn vrije tijd zal naar kanaliseren, zeker niet meer dan hij vroeger daartoe geneigd zou zijn. Het vrijwilligerswerk biedt wel diverse voordelen voor de werkloze die er voor kiest : sociale contacten, ervaring, zelfvertrouwen, vorming. Het vrijwilligerswerk zou wel een oplossing voor de werkloosheid kunnen vormen indien de werkenden het altruïsme zouden kunnen opbrengen om hun arbeidsduur in te krimpen, daartoe ook een deel van hun inkomen prijsgeven en de vrijgekomen tijd zouden bestemmen voor vrijwilligerswerk. Dit zou voor hen een verademing kunnen zijn uit een stresserende werksituatie, het zou voor hen een andere en verrijkende ervaringswereld vormen en zij zouden er ook morele voldoening uit putten. Ondertussen kan het verder bevorderen van het vrijwilligerswerk voor een vakbond zelfs een prioritaire bekommernis worden omdat het "solidariteitsbeginsel" daarmee gecultiveerd wordt. Ondersteuning vanuit de overheid is dan ook wenselijk, ook voor de werklozen.

In dergelijk kader van overheidssteuning werken op dit ogenblik reeds zo'n 7.000 mensen (cijfers voor België, april 1985) als vrijwilliger, mits

vrijstelling van stempelcontrole. Het zou natuurlijk een verarming voor de betrokkenen en de gemeenschap zijn moesten deze in de plaats komen van de klassieke tewerkstelling in de quartaire sector.

Tenslotte moeten wij ons de vraag stellen of wij in de discussie over inkomensloze arbeid (vrijwilligerswerk) en hierna over arbeidsloos inkomen (universele uitkering) niet radicaal moeten blijven kiezen voor arbeid gekoppeld aan inkomen, willen wij niet terecht komen in een arbeidsloze en inkomensloze situatie.

BIBLIOGRAFIE

- DE SWERT, G., De onwillige welvaartsstaat, De Gids op Maatschappelijk Gebied, 1984, februari, p. 95-122.
- KERCKHOFS, J., REZSOHAZY, De Stille Ommekeer. Oude en nieuwe waarden in het België van de jaren tachtig, Lannoo, Tielt, 1984.
- KNULST, W., SCHOONDERWOERD, L., Waar blijft de tijd ? 's Gravenhage, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1983, 313 p.
- MEYER, J.L., HOEKENDIJK, L., KORPORAAL, J., Voluntary Work and Unemployment in the Netherlands, Rijswijk, Platform Vrijwilligerswerk, 1984, 59 p.
- MOURAUX, D., BECKER, J., ALBARELLO, L., Voluntary Work and Unemployment in the Countries of the European Community, Belgium-Francophone, Louvain-La-Neuve, Groupe de Sociologie Wallonne, 1984, 43 p.
- PACOLET, J., PAUWELS, J., SAMOY, E., Werken in de quataire sector : van bezoldigde arbeid tot thuisarbeid, in J. Pacolet (red.), Werken in de quataire sector, Leuven, 1984, p. 121-196.
- SEGAL, J.P., Voluntary Work and Unemployment in the Countries of the European Community : France, Parijs, Centre de Recherche sur le Bien-Etre, 1984, 58 p.
- SPINNEWYN, H., PACOLET, J., Kostprijs van de thuisgezondheidszorg, Leuven, H.I.V.A., 1985, 174 p. + bijlagen.
- STUBBINGS, P., Voluntary Work and Unemployment Study in the Countries of the European Community, Summary, Commentary and Conclusions, London, Policy Studies Institute, 1984, 48 p.
- STUBBINGS, P., HUMBLE, S., Voluntary Work, Unemployment and the Labour Market in Britain, Londen, Policy Studies Institute, 1984, 65 p.
- VAN MIERLOO, A., Vrijwilligerswerk en werkloosheid in Vlaanderen, Leuven, H.I.V.A., 1984, 58 p.

2. INKOMEN EN ARBEID LOSKOPPELEN ?

Het universeel basisinkomen

Ides NICAISE

1. INLEIDING

De idee van een universele basisuitkering waait als een frisse wind door Europa. In Groot-Brittannië, dat met zijn Beveridglaanse Sociale zekerheid in zekere zin een voorloper is op dit gebied (Roberts, 1985, p. 400-404) wordt de idee bestudeerd en verspreid door een forum van wetenschappers en politici, de B.I.R.G. (Basic Income Research Group). In Frankrijk schreef Stoléru er reeds over in 1973, hoewel zelfs de discussie over de invoering van een bestaansminimum er nog niet is afgerond (Stoléru, 1973, p. 47-68). In Duitsland wordt de kar getrokken door de Groenen, in Nederland door de Voedingsbond van de F.N.V. (Federatie Nederlandse Vakbeweging). In eigen land werd het "Collectif Charles Fourier" in 1984 bekroond met de prijs "Agora-Arbeid" van de Koning Boudewijn Stichting.

Opvallend is dat de wind uit alle (politieke, religieuze en sociale) richtingen komt : nu eens van liberale kant, dan weer van groene zijde, of uit vakbondsmiddens, uit kerkelijke organisaties of van links. (De grote politieke partijen houden zich meestal op de vlakte). Geen wonder dus, dat er vele versies van het basisvoorstel bestaan.

De aanleiding tot onze bijdrage is het propageren van een "arbeidsvrij" leven door een groep jonge werklozen uit het Antwerpse : B.A.V. (Bewust Arbeidsvrijen). Deze mensen verwerpen niet de arbeid als dusdanig. Ze willen zichzelf ook niet werk-loos noemen : ze "verrichten politieke, sociale en esthetische arbeid (eigen-arbeid, loonvrije arbeid). Behalve het leven op de rand van de armoedegrens, waanden wij ons gelukkiger en mondiger dan de meeste arbeids- en consumptieslaven" (B.A.V., 1985, p. 38-39). In wat

volgt zullen wij ons echter niet beperken tot deze visie op het basisinkomen (B.I.). Na een toelichting van het algemene basisvoorstel bespreken we hoofdzakelijk de versie van het Collectif Charles Fourier en deze van de F.N.V. Voedingsbond.

2. (BIJNA) TERUG NAAR DE TUIN VAN EDEN

Het uitgangspunt van het voorstel is de vaststelling dat onze economieën zich op dit ogenblik niet zozeer in een welvaarts crisis, dan wel (vooral) in een verdelings crisis bevinden. Productie en nationaal inkomen gaan niet achteruit, en zullen in de 80-er jaren wel verder groeien, maar tengevolge van de razendsnelle technologische vooruitgang gaat deze groei gepaard met een voortschrijdende uitstoting van arbeid. Een voorzichtig beleid van arbeidsduurverkortung zal de werkloosheid hoogstens wat indijken, maar niet oplossen.

Een universeel basisinkomen zonder voorwaarde m.b.t. werkwillegheid zal normaliter leiden tot een drastische inkrimping van het aanbod van loonarbeid. Een heleboel (junge of oudere) werklozen, die thans om den brode verplicht zijn zich op de arbeidsmarkt aan te bieden, wensen volgens de voorstanders van het B.I. eigenlijk niet te werken : of tenminste niet in de klassieke zin van het woord. Velen zouden liever thuis werken, zich verder ontplooiën in hobby's of ambachten, in zelfbeheer werken, of vrijwilligerswerk doen. Natuurlijk geldt dit niet alleen voor werklozen, maar ook voor mensen die thans in het "keurslijf" van de klassieke loonarbeid werken. Die mogelijkheden tot omschakeling worden (thans) beknot, hetzij doordat noch de privé-nijverheid noch de gemeenschap bereid zijn er geld aan te besteden, hetzij omdat de produktiviteit van alternatieve arbeidsvormen lager ligt dan het minimumloon. Nochtans verhoogt vanuit het standpunt van de "sociale kosten-baten analyse", in een situatie van massale werkloosheid, elke vorm van produktieve arbeid de sociale welvaart.

Dank zij de universele basisuitkering zouden alle vormen van alternatieve arbeid weer leefbaar worden. Niemand zou nog echt "werkloos" zijn. De werklozen zouden niet meer verplicht zijn loonarbeid te aanvaarden, en zelfs sterker : de alternatieve arbeid die zij zouden verrichten zou niet langer gesanctioneerd worden door het ontnemen van de basisuitkering, vermits deze laatste aan elke burger wordt uitgekeerd. Het aanbod van loonarbeid zou drastisch verminderen, aangezien elkeen zijn basisbehoefte zou kunnen dekken a.h.v. het basisinkomen. Deeltijdse arbeid zou de regel worden, en zou meteen ook leiden tot een drastische herverdeling van loonarbeid. Vuil, zwaar of onaangenaam werk zou hetzij veel beter betaald, hetzij geme-

chaniseerd worden, omdat de financiële dwang tot arbeid zou wegvallen. De arbeid van de thuiswerkende ouder (vrouw) zou "gehonoreerd" worden, zodat de vrouw financieel meer op gelijke voet zou staan met de man. Niemand zou nog met een stigma moeten leven, afhankelijk te zijn van sociale uitkeringen, want iedereen zou ze ontvangen. De armoede zou uitgeroeid zijn.

Al wie eerlijk en progressief is (en dat zijn we allemaal, of niet ?) kan niet anders dan gefascineerd zijn door het voorstel. Voor het eerst in de geschiedenis heeft (een deel van) de mensheid haar primaire behoeften overwonnen. Voor de kristenen is de straf waarmee Jahwe hen uit de tuin van Eden verjoeg ("Gij zult in het zweet uws aanschijns uw brood verdienen") uitgeboet. Niet alleen op materieel, maar ook op etisch vlak naderen zij het paradijs : het ideaal van gelijkheid en broederlijkheid krijgt vorm doordat elke mens een onvoorwaardelijk recht ontvangt op een deel van de vruchten van de aarde. Voor de socialisten is een eind gesteld aan het proletarisch lot : mensen zijn niet langer verplicht hun arbeid te verkopen. Voor liberalen en anarchisten is een stap gezet in de geschiedenis van de vrijheid. Voor de groenen is de gesloten cirkel van massaproductie en -consumptie eindelijk gebroken.

Voor alle humanisten is het recht op een minimale levensstandaard niet langer afhankelijk van de produktieve inzet van de mens, maar wel van de menselijke waardigheid zelf.

Het lijkt zo utopisch, dat iedereen meteen op zoek gaat naar de addertjes ... onder het gras van de tuin van Eden.

3. HET COLLECTIF CHARLES FOURIER (C.C.F.) : EEN LIBERTIJNSE MAAR ONBETAALBARE VERSIE.

"Schaf de werkloosheidsuitkeringen af, de pensioenen, het bestaansminimum, de kinderbijslagen, de abbatementen en belastingkredieten voor personen ten laste, de studiebeurzen, de B.T.K.'s en D.A.C.'s, de staatssubsidies aan bedrijven in moeilijkheden. Maar keer elke maand aan elke burger een som uit die voldoende is om de basisbehoeften te dekken van een alleenstaand individu (...) Moduleer die som alleen in functie van de leeftijd en de eventuele invaliditeitsgraad. En financier dit alles d.m.v. een progressieve belasting op de overige individuele inkomens. Dereguleer tegelijk de arbeidsmarkt ..." (C.C.F., 1985, p. 345).

Kenschetsend voor dit voorstel zijn, benevens de supra opgesomde aspecten : - het strikt individueel karakter van de uitkeringen (en belastingen); en
- de totale deregulering van de arbeidsmarkt (zelfs de minimum-lonen zouden worden afgeschaft).

Het strikt individueel karakter van het basisinkomen (B.I.) zou enerzijds het bijkomend voordeel bieden dat de administratie van de Sociale Zekerheid en de belastingadministratie hyper-eenvoudig zouden worden; anderzijds zou meteen de controle van de overheid op het privé-leven van het individu (en zijn samenlevingsverbanden) overbodig worden.

De totale deregulering van de arbeidsmarkt zou het automatisch evenwichtsmechanisme in werking stellen : indien nl. het aanbod van arbeid om eender welke reden groter is dan de vraag, zal een loondaling beide terug naar elkaar doen toegroelen.

3.1. De ingebouwde neerwaartse spiraal

Merkwaardig is dat het C.C.F. cijfermatig de lezer overtuigt van het bankroet van dit systeem, terwijl het Collectief er zelf blijft in geloven.

Een B.I. van 10.000 Fr. (basisbedrag voor volwassenen, prijzen

januari 1985) zou betaalbaar zijn met de middelen vrijgekomen door afschaffing van alle sociale transfers, subsidies aan ondernemingen, en de sociale zekerheidsadministratie (ca. 1.100 miljard). Hierbij is niet geraakt aan de (para-)fiskaliteit. Defeyt geeft echter volmondig toe dat 10.000 geen menswaardig basisinkomen is, en in vergelijking met de huidige toestand, een herverdeling van inactieven naar actieven teweegbrengt (vermits de huidige sociale transfers voor inactieven over alle burgers zouden herverdeeld worden).

Een hoger bedrag is dus slechts haalbaar bij een hogere gemiddelde belastingvoet op andere inkomens (niet alleen arbeidsinkomens!). Veronderstel bv. dat men aan alleenstaanden een B.I. van 20.000 Fr. wil garanderen, dan vereist dit een gemiddelde belastingvoet van 71% op alle primaire inkomens (tegenover 41% nu) (1). Met een dergelijke fiskale revolutie (2) heeft Defeyt geen last, omdat daartegenover een bijna even revolutionaire sociale transfer staat. Nochtans kan men het één niet zomaar met het ander vergelijken: de transfer krijg je so-wie-so, de belasting wordt hoe dan ook betaald door de opbrengst van ingezette produktiefactoren. Zelfs indien een individu geen problemen heeft om een superzware belastingvoet te aanvaarden, kan hij/zij niet beletten dat deze bij de meeste landgenoten de prikkels tot economische activiteit omzeggens in de kiem smoort. Fiskale fraude, kapitaalvlucht, emigratie, terugkeer naar de subsistentie-economie zijn de gewisse gevolgen. Het C.C.F. is overigens verwittigd, vermits het zelf het historisch voorbeeld van Speenhamland (Zuid-Engeland, einde 18^e eeuw) heeft bestudeerd (3).

-
- (1) Een analoge berekening werd gemaakt voor Nederland door De Kam en De Graaf (1982, p. 200-206). De auteurs concludeerden dat een B.I. van f. 5000/jaar (nog verre van menswaardig) een gemiddelde belastingverhoging met 19 procentpunten zou vereisen, wat zij ronduit "utopisch" noemen.
  - (2) De huidige personenbelasting is voor de allerhoogste inkomens de gemiddelde belastingvoet geplafoneerd op 67%.
  - (3) PH. Van Parijs (1985, p. 395-399). Door de invoering van een gewaarborgd inkomen werd er niet meer gewerkt, wat aanleiding gaf tot het invoeren van de beruchte "workhouses" waar de armen "het arbeidsethos" werd bijgebracht.

Er zit in het C.C.F.-model dus een "neerwaartse accelerator" ingebouwd : immers, de 71%-belastingvoet is berekend in de veronderstelling dat de primaire inkomensmassa zich niet wijzigt. Door het verstikkend effect van die belasting op de economische activiteit ligt het echter voor de hand dat de primaire inkomensmassa zal krimpen. Als gevolg hiervan zal men verplicht zijn de belastingvoet te verhogen enz. Als er uit de nieuwe rage van de "aanbodeconomie" één les te leren valt, is het deze.

3.2. Zalig het individu ?

Het C.C.F.-voorstel, evenals bv. dat van Links (4), houdt vast aan een strikt uniforme, individuele uitkering. Zal dit systeem, uit naam van de individuele onafhankelijkheid, de alleenstaanden laten werken voor de gezinnen (of andere samenlevingsverbanden) ?

Inderdaad, laat ons als vertrekpunt een (ietwat realistischer) basisinkomen kiezen van 15.000 Fr. voor een alleenstaande. Deze zal daar zeker geen genoeg mee nemen en kost wat kost proberen door loonarbeid zijn inkomen te verhogen. Om een ietwat bevredigend inkomen te verwerven van 30.000 Fr./maand netto zal hij/zij, gezien de zware fiscale druk, minstens half-time gaan werken. Zijn gebuur die slimmer is, zal met enkele vrienden gaan samenwonen, of een gezin stichten en aldus de kosten van levensonderhoud drukken (5). Een "gezin" van 4 volwassenen (B.I. = 60.000 Fr.) of een klassiek gezin met 3 à 4 kinderen zullen waarschijnlijk zonder arbeid even welvarend zijn als het individu ... dat zal moeten werken om voor hen belasting te betalen. De conclusie geldt mutatis mutandis ook in de discussie rond gezinsmodalisering van de sociale uitkeringen : er is geen

---

(4) Cfr. Een Links krisisalternatief, Roodboek 3, Kritak, 1983 .

(5) Er zijn immers "schaaleffecten" in de gezinsconsumptie : twee samenwonenden hebben minder dan het dubbele van een alleenstaande nodig om even goed rond te komen; vier personen samen hebben minder dan het dubbele van een koppel nodig om evengoed rond te komen; enz.

gezinsvriendelijker systeem denkbaar dan met uniforme individuele uitkeringen. Of anders uitgedrukt : een individuele uitkering is allerminst neutraal m.b.t. het gekozen samenlevingsverband.

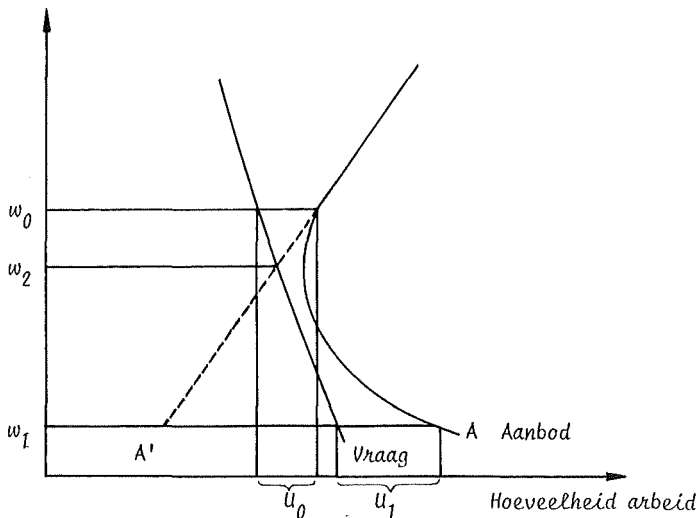
3.3. Averechtse effecten op de arbeidsmarkt.

De deregulering van de arbeidsmarkt zal de lonen onvermijdelijk doen dalen. Voor hen die vrezen dat een instorting van de lonen zou gepaard gaan met averechtse effecten (stijging van het arbeidsaanbod, stijging van de werkloosheid) heeft het C.C.F. echter een geruststellend antwoord klaar.

De redenering is als volgt : de klassieke arbeidseconomie leert ons dat de aanbodcurve van arbeid er anders uitziet dan de doorsnee aanbodcurve. In plaats van monotoon te stijgen (zoals de stippellijn A' in figuur 1) buigt ze onderaan om zoals de curve A.

Figuur 1 : B.I. en arbeidsmarkt.

Loonvoet

Inderdaad, wanneer het uurloon beneden een kritisch niveau daalt worden werknemers, om toch aan hun minimale behoeften te kunnen voldoen, verplicht méér arbeid aan te bieden. Laat w_0 het huidige loonniveau voorstellen : te hoog om in de huidige omstandigheden een evenwicht op de markt

tot stand te brengen. Deregulering zou de lonen doen dalen; doch bij het ontbreken van een evenwichtspunt blijven ze dalen en stijgt uiteindelijk het arbeidsaanbod zo sterk dat de werkloosheid groeit i.p.v. te verminderen. Bij een hongerloon (w_1) is de werkloosheid (U_1) groter dan bij het oorspronkelijk loon w_0 (U_0).

Van Haepere en Van Parijs (1985, p. 372-385) tonen terecht aan dat het B.I. dit averechts effect opvangt. Dank zij het B.I. hoeven werknemers hun arbeidsaanbod niet meer uit te breiden wanneer het loon te laag wordt: immers, hun basisbehoeften zijn gedekt. Bijgevolg wordt de aanbodkurve weer monotoon stijgend (zie de gestrekte stippellijn A') en wordt bij w_2 een stabiel evenwicht op de markt bereikt.

Wat noch de auteurs, noch anderen kunnen voorspellen is de hoogte van het evenwichtsloon w_2 . Voortgaand op de structuur van de huidige werklozenpopulatie kunnen we echter verwachten dat w_2 beneden w_0 ligt voor laaggeschoolden, vrouwen, jongeren en boven w_0 voor hooggeschoolden. Eén en ander wordt geïllustreerd in figuur 2.

Voor alle arbeidscategorieën veroorzaakt het B.I. ongetwijfeld een verschuiving van de aanbodkurve naar links (van A naar A'), om twee redenen: - een forfaitaire transfer (het B.I.) heeft een (positief) inkomenseffect op de vraag naar vrije tijd, en als spiegelbeeld daarvan, een negatief effect op het arbeidsaanbod bij gelijkblijvende loonvoet;

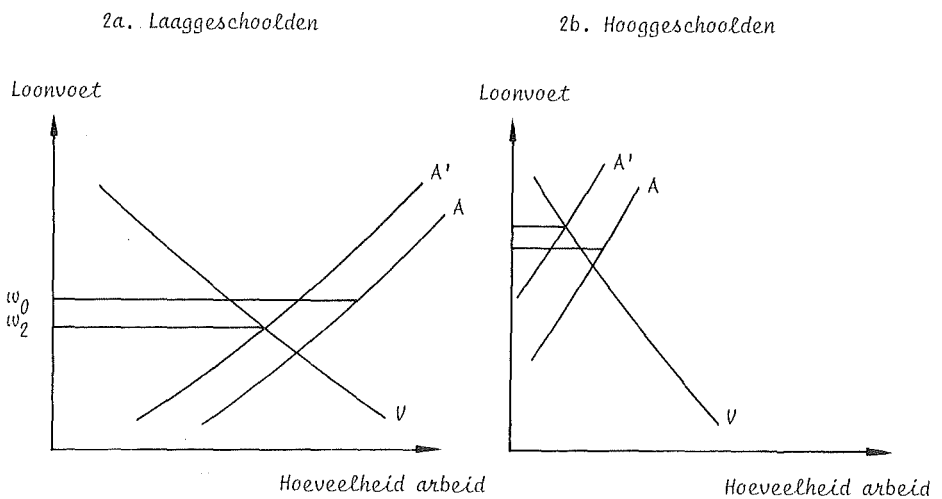
- de verzwaring van de fiscale druk heeft voor gevolg dat eenzelfde hoeveelheid arbeid slechts aangeboden wordt (bij gelijke netto-loonvoet) tegen een hogere bruto-loonvoet.

Figuur 2a vergelijkt de huidige situatie met de te verwachten evolutie voor laaggeschoolden. De hoge werkloosheidsgraad van deze groep zal waarschijnlijk deels door aanbodvermindering en deels door loondaling worden opgelost. De loondaling zal des te scherper zijn voor de minst geschoolden. Bij hooggeschoolden echter is de werkloosheid gering, en zal het aanbodoverschot bij invoering van het B.I. snel omslaan in een tekort. Bedrijven zullen verplicht zijn, om bv. hun ingenieurs ertoe te bewegen toch full-time te blijven werken (er zijn er nu al te weinig) loonsverhogingen aan te bieden. De loonstijging zal des te scherper zijn naarmate de vraag naar

geschoolden minder elastisch is.

Deregulering heeft m.a.w. alleszins averechtse verticale herverdelingseffecten : laaggeschoolden zullen inkomen verliezen door loondaling en arbeidsduurverkorting (wat in het beste geval kan gecompenseerd worden door het B.I.); hooggeschoolden zullen hun inkomen zien stijgen.

Figuur 2 : verticale verdelingseffecten van deregulering.

Wordt de kloof tussen actieven en inactieven door het B.I. wellicht gedicht, dan bestaat het gevaar dat de kloof tussen de massa laaggeschoolden en de elite van hooggeschoolden groter wordt.

3.4. De armoede uitbannen of stabiliseren ?

Het universeel basisinkomen zou de armoede moeten uitbannen. Op één positief effect na (het wegvallen van het vernederende behoeftenonderzoek voor het bestaansminimum) zien wij niet goed in hoe dit zou gebeuren. Misschien vergroten de kansen op werk voor de minstbedeelden enigszins, alhoewel zij door hun ongeletterdheid achteraan in de wachtrij zullen blijven

staan. Een groot gevaar wordt anderzijds de enorme budgettaire ballast van elke verhoging van het minimum-inkomen. Thans kunnen regeringen zich gemakkelijk veroorloven het bestaansminimum op te trekken, omdat die transfer toch maar een miniem gedeelte van de bevolking bereikt. Met het B.l. is het anders. Elke 100 Fr. verhoging brengt de staat een reuzestap dichterbij het bankroet. En de meerderheid van de bevolking zal liever elders extra-inkomsten gaan zoeken dan uit solidariteit met de armsten voor zichzelf een put te delven. Het B.l. zal o.i. nooit het stijgingsritme kennen van het huidige bestaansminimum.

De C.C.F.-versie van het basisinkomen is, alles goed beschouwd, utopisch in de twee extreme betekenissen : het is schitterend door de combinatie van idealen die het inhoudt (individuele vrijheid, menselijke waardigheid, arbeidsherverdeling, eenvoud, logica, harmonie ...) maar anderzijds ook des te gevaarlijker in zijn implicaties en des te minder realiseerbaar. We hebben hier nog gezweven over het wegvegen van de historische grondslagen van de sociale zekerheid en de politieke implicaties van een verstaatsing van de sociale zekerheid voor de kracht van de arbeidersbeweging. Bovenstaande argumenten (collectief bankroet, averechtse horizontale en verticale herverdelingseffecten) zouden reeds moeten volstaan om nuchterder tegen de zaken aan te kijken en naar meer realistische voorstellen te zoeken.

4. B.I. ALS MIDDEL TOT ARBEIDSHERVERDELING : DE F.N.V.-VOEDINGSBOND EN AGALEV.

De Nederlandse versie van het B.I.-voorstel (Dirkx en Holland, 1985, p. 4-20) heeft als inspiratiebron gediend voor de AGALEV-versie (Werkgroep Economie, 1985) maar het is "zuiverder". In de AGALEV-versie wordt het B.I. omgezet in een belastingvrij minimum voor wie een primair inkomen heeft : dit is een abatement (inkomensaftrek) en dus geen netto-transfer zoals meestal wordt bedoeld. Ook worden in het AGALEV-voorstel bovenop het individueel B.I. nog vormen van klassieke sociale zekerheid behouden. In beide versies is er een modulering naar leeftijd, en is het B.I. gekoppeld aan een stelselmatige maar drastische, gereguleerde arbeidsduurverkorting.

Ook het voorstel van Links (Roodboek 3, op. cit.) bevat - uiteraard - een gereguleerde arbeidsduurverkorting, zelfs tot 28 u./week. Anderzijds voorziet dit voorstel, zoals het C.C.F.-voorstel, in een strikt universeel, individueel B.I. van 15.000 fr./maand, met de nadelen vandien (collectief bankroet, hervreiding van alleenstaanden naar samenwonenden).

De F.N.V.- en AGALEV-voorstellen vangen evenmin alle nadelen van het C.C.F.-voorstel op; ze zijn echter veel meer genuanceerd en bijgevolg ook meer haalbaar.

- Door een vrij lage basisuitkering (6), aangevuld met sociale zekerheidsuitkeringen, blijft het systeem betaalbaar zonder brutale belastingverhogingen. AGALEV wil blijkbaar nog een onderscheid tussen actieven en inactieven, alleenstaanden en samenwonenden enz. behouden, waardoor het B.I. selectief en dus goedkoper blijft (de netto-kost is 120 miljard, maar zou lager liggen indien de werkloosheid daalt).
- Het handhaven van een aanvullend sociaal zekerheidssysteem doet minder afbreuk aan de historische grondslagen ervan.

---

(6) AGALEV : 5.000 fr. voor jongeren tot 18 jaar, 10.000 fr. vanaf 18 jaar en 15.000 fr. vanaf 70 jaar; F.N.V.-voedingsbond : 15% van het gemiddeld bruto-loon in een eerste stap.

- Vooral de koppeling van het B.I. aan een gereguleerde arbeidsduurverkortening is interessant : in feite - zo benadrukt Greetje Lubbi, de woordvoerder van de F.N.V.-Voedingsbond - is het B.I. niet langer een doel op zich maar een middel om een drastische arbeidsherverdeling mogelijk te maken. Laat ons daarom het B.I. opnieuw bekijken, vertrekkend van deze laatste strategie.

In een andere bijdrage worden voldoende de verschillende mogelijkheden van arbeidsherverdeling belicht. Op dit punt volstaat het twee extremen tegenover elkaar te stellen.

- a) Arbeidsduurverkortening met loonbehoud : dit verhoogt de welvaart van de werknemers direct, maar het verhoogt uiteraard de kosten voor de onderneming, wat indirect zou kunnen leiden tot een verlies aan arbeidsplaatsen. Slechts in de mate dat de kostenstijgingen de stijging van de arbeidsproductiviteit niet overtreffen, is deze strategie haalbaar en wenselijk.
- b) Arbeidsduurverkortening met loonverlies : dit brengt voor de onderneming weliswaar nog steeds bijkomende organisatiekosten teweeg, maar deze kunnen op zich geen onoverkomelijke hinderpaal vormen. Het probleem ligt ditmaal echter bij de werknemers, die inkomen verliezen. Op termijn kan dit leiden tot deflatoire effecten (de consumptie daalt, het nationaal produkt volgt ...). Een "averechts" neveneffect van de inlevering zou zelfs kunnen zijn dat het arbeidsaanbod stijgt, zodat uiteindelijk de werkloosheid niet afneemt.

Het komt er dus op aan een "gulden middenweg" te vinden, waarbij voor beide partijen de schade beperkt wordt tot een minimum. M.a.w. een substantiële arbeidsduurverkortening met een gedeeltelijke inlevering. De totnogtoe in Europa gevoerde strategieën komen hierop neer (cfr. het 5-3-3 plan) maar zijn ontoereikend. AGALEV stelt de onmiddellijke invoering van de 32-urenweek voor; Links pleit voor een geleidelijke overgang naar 28 u.; de FNV-Voedingsbond gewaagt zelfs van een 25-urenweek (eveneens in verschillende stappen). Men zou het voorstel van de FNV-Voedingsbond kunnen beschouwen als een "5-3-3 plan in het groot". In een eerste stap wordt bv. een werktijdverkortening met 15% voorgesteld, met een evenredige loondaling; maar gelijktijdig wordt een (aanzet tot) B.I. uitgekeerd ter

waarde van 15% van het minimum-loon (7). Dit B.I. wordt uiteraard niet betaald door de werkgever maar door de staat, die het terugwint door besparingen op werkloosheidsuitkeringen (8). Uiteindelijk gelijk de ganse operatie sterk op een georganiseerde "herverdeling van de werkloosheid" (t.t.z. van de inactiviteit maar ook van de uitkeringen). Tegelijkertijd worden de werkloosheidsuitkeringen omgevormd tot een soort "sociaal dividend" : de werkende bevolking deelt dan nl. in de surplussen die gegenereerd zijn door de automatisering van de produktie.

---

(7) Vergelijk met de indexering "in centen i.p.v. percenten".

(8) Het B.I. kan desgevallend zelfs omgevormd worden in een forfaitaire vermindering van de werknemersbijdragen aan de sociale zekerheid.

5. BESLUIT

We zijn uiteindelijk vrij ver afgeweken van het oorspronkelijk opzet van het universeel basisinkomen. In de laatste lijnen van vorige paragraaf wordt niet veel meer gezegd over "arbeidsvrij inkomen", noch over de bestrijding van de armoede. Misschien is hiermee zelfs aan de F.N.V.-, AGALEV- en Links-voorstellen wat geweld aangedaan. Maar laat ons realistisch zijn : we kunnen niet alle dromen ineens waarmaken. Indien men er alleen al maar zou in slagen de werkloosheid te herverdelen over de schouders van alle actieven, zou dat op zich al geen fantastische verwezenlijking zijn ? Wat het "arbeidsvrij inkomen" betreft, zou men wellicht best nog wat wachten : voorlopig is het onbetaalbaar (9). Het zelfde geldt voor de versmelting tussen bestaansminimum en basisinkomen : indien een basisinkomen wordt gerealiseerd van 4.000 à 5.000 Fr. in één of twee stappen, is het een prestatie. Het is zeer de vraag of ooit een basisinkomen haalbaar wordt dat meteen een menswaardig minimuminkomen aan elke burger verzekert. Laat ons liever op korte termijn streven naar een menswaardig bestaansminimum voor de enkele tienduizenden gerechtigden. Laat ons tenslotte de sociale zekerheid, niettegenstaande haar verschrikkelijke complexiteit en logheid, niet zomaar ontwortelen en in de handen spelen van wie-weet-welke-overheden in de toekomst. Tenslotte zijn ook het bestaansminimum en de sociale zekerheid reeds vormen van "sociaal dividend", wellicht nog meer geraffineerd dan een blinde, universele basisuitkering.

---

(9) Overigens kan gesteld worden dat sommige liefhebbers reeds hun gading kunnen vinden in systemen zoals betaald educatief verlof, loopbaanonderbreking, ouderschapsverlof enz.

BIBLIOGRAFIE

- BEWUST ARBEIDSVRIJEN (B.A.V.), Subversief, revolutionair, of gewoon aangenaam ? Komma, april 1985, 3 (22), p. 38-39.
- COLLECTIF CHARLES FOURIER, L'allocation universelle, La Revue Nouvelle, april 1985, 4, p. 345-51.
- DEFEYT, Ph., A l'épreuve des chiffres, La Revue Nouvelle, april 1985, 4, p. 352-360.
- DE KAM, C.A., DE GRAAF, P.A., Een basisinkomen voor iedereen : de proef op de som, Economisch-Statistische Berichten, 24/2/1982, p. 200-206.
- DIRKX, C., HOLLAND, C., Basisinkomen, een alternatief ?, Komma, april 1985, 3 (22), p. 4-20.
- STOLERU, L., Politique sociale et garantie des revenus, Futuribles, 1973, 16, p. 47-68.
- VAN HAEPEREN, B., VAN PARIJS, Ph., Quelle stratégie contre le chômage ? La Revue Nouvelle, april 1985, 4, 372-385.
- VAN PARIJS, Ph., L'ombre de Speenhamland, La Revue Nouvelle, april 1985, 4, p. 395-399.
- WERKGROEP ECONOMIE (AGALEV), Op mensenmaat. Een groene kijk op de economie, Brussel, 1985.
- XX, Een links krisisalternatief, Roodboek 3, Kritak, 1983.

BESLUIT

MET EEN STEMPEL DOOR HET LEVEN : NAAR SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Hubert COSSEY

Doorheen de diverse bijdragen heeft u kunnen kennis maken met verschillende aspecten van de werkloosheid en tewerkstelling van jongeren. In een inleidend hoofdstuk werd de keuze van dit thema als prioritair studieobject gemotiveerd en geplaatst in een nationale en Europese beleidscontext. Daarna werd de maatschappelijke positie van jongeren geschetst : hun positie op de arbeidsmarkt en hun juridische positie. De psycho-sociale gevolgen van de werkloosheid bij jongeren werden uitvoerig beschreven op basis van onderzoeksliteratuur, alsook de impact van werkloosheid op politieke opvattingen en op het arbeidsethos.

Er werd ook gepeild naar mogelijke oplossingen, naar middelen om deze jeugdwerkloosheid in te dijken. Vooreerst werden concrete initiatieven besproken ter verbetering van de aansluiting onderwijs naar arbeidsmarkt, nl. het experimenteel deeltijds onderwijs en de projecten alternerend leren. Verder werden verschillende maatregelen om betaalde arbeid te stimuleren of te herverdelen geanalyseerd : tewerkstelling in het remedial circuit, lokale werkgelegenheidsinitiatieven, arbeidsduurverkorting en deeltijdse arbeid. Tenslotte werden vormen van niet-betaalde arbeid belicht.

Welk samenvattend beeld en welke besluiten kunnen we uit deze bijdragen trekken ? Deze simpele vraag leidt tot een complex antwoord : complex omwille van de vele diverse aspecten verbonden aan de werkloosheid en tewerkstelling van jongeren; ook complex omwille van de interdisciplinaire aanpak van het thema : juridisch, sociologisch, psychologisch, pedagogisch en economisch. Ook al leidt dergelijk multi- en interdisciplinair onderzoek tot een op het eerste gezicht onoverzichtelijk geheel van informatie en inzichten, toch is dergelijke benadering rond dit belangrijk maatschappelijk probleem een noodzaak om de huidige situatie, de gevolgen en de mogelijke oplossingsmodellen doeltreffend te beschrijven en te analyseren.

Dit complex, samenvattend beeld wordt opgebouwd rond enkele centrale thema's, die grotendeels in de structuur van deze publicatie zijn terug te vinden.

We vertrekken van de juridische context die de maatschappelijke positie van jongeren bepaalt; daarbij wordt vooral de arbeidsrechtelijke positie uitgediept. Vervolgens nemen we de positie van jongeren op de arbeidsmarkt onder de loupe : vraag naar en aanbod van jonge arbeidskrachten... en werkloosheid. De beleving en de gevolgen van deze werkloosheid vormen het volgende thema. In de optiek van mogelijke oplossingen bespreken we systemen van alternerend leren, maatregelen ter stimulering of herverdeling van betaalde arbeid en de vormen van niet-betaalde arbeid.

Bij elk thema worden de voornaamste bevindingen samengevat en worden enkele conclusies geformuleerd.

1. JURIDISCHE CONTEXT WAARBINNEN JONGEREN LEVEN, WERKEN ... OF WERKLOOS ZIJN

De feitelijke rechtspositie van de -21 jarigen wordt gekenmerkt door een netwerk van beschermende maatregelen, een geringe zelfstandigheid en geringe verantwoordelijkheid. Ouders hebben wettelijke zeggenschap over de goederen en de persoon van hun minderjarige kinderen. Zo heeft de minderjarige weinig inbreng in het eigen beheer van zijn (wellicht bescheiden) vermogen. Tegenover de persoon van de minderjarige en zijn gedragingen is er een verschuiving gebeurd van de vaderlijke macht naar het ouderlijk gezag, met als functie de bescherming van het kind.

Deze feitelijke toestand van bescherming en bevoogding van de minderjarige contrasteert met de toename van de scholingsgraad en met de evolutie van de opvattingen inzake bekwaamheid en emancipatie van jongeren. Geen wonder dat er vanuit diverse milieus (rechtswereld, jongerenorganisaties) wordt aangedrongen op het voeren van een brede discussie over de rechtspositie van de jongeren en een meer emancipatorische benadering van het te voeren jeugdbeleid. Hierbij wenst men de kansen op zelfrealisatie van de jongeren te verhogen.

De arbeidsrechterlijke positie van jongeren is de laatste jaren sterk veranderd. Vooral vanuit patronale zijde wordt de nadruk gelegd op de bestrijding van de tewerkstellingscrisis door de invoering van een grotere flexibiliteit in de arbeid. In het Belgisch Arbeidsrecht werd de klemtoon gelegd op de rechtszekerheid van de arbeidsovereenkomsten en op de rechtsbescherming van de werknemers. De arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur werd daarom als het model van rechtszekerheid aangezien en andere arbeidsovereenkomsten worden ingeperkt. Dergelijke maatregelen leiden volgens de werkgevers tot een rigied systeem dat recruteringen bemoeilijkt. De Belgische overheid ging daarom over tot enkele wijzigingen in de arbeidswet. Vormen van arbeidsovereenkomsten buiten deze van onbepaalde duur, worden versoepeld of uitgebreid : B.T.K., D.A.C., tewerkgestelde werkloze, jongerenstage, deeltijdse arbeid, verdubbeling van de proeftijd voor bedienden, mogelijkheid tot een tweede stage, stage gevolgd door een arbeidsovereenkomst van bepaalde duur.

Ook in de arbeidsorganisatie worden flexibele systemen ingevoerd of uitgebreid : bevordering van deeltijdse arbeid, experimenten Hansenne met vooral weekendwerk, meer soepelheid in de berekeningsbasis van overuren, afwijking van de normale grenzen van de arbeidsduur.

Deze algemene wijzigingen in de arbeidsovereenkomsten en -organisatie zijn ook op jongeren toepasbaar. Sommige maatregelen zijn zelfs specifiek voor de jongerengroep bedoeld : jongerenstage, tweede stage. Daarenboven zijn er bijkomende maatregelen getroffen om de toetredingskansen van jongeren op de arbeidsmarkt te verbeteren, zoals de systemen van deeltijds leren en werken.

Samengevat kunnen we stellen dat de jongeren naar arbeidsrechterlijke positie als werknemer kunnen worden ingedeeld in 3 posities :

- Jonge werknemers met een overeenkomst van (on)bepaalde duur.
Omtrent aanwervings- en arbeidsvoorwaarden (loon, vakantiedagen) en arbeidstijdregeling van deze groep beschikken we over weinig informatie. Wel is de proeftijd voor bedienden verlengd en de opzegperiode ingekort. Wellicht zijn er ook voor deze groep reeds verschuivingen merkbaar, zoals bv. verhoging van de gevraagde kwalificaties (fenomeen van overkwalificatie en onderbenutting), lagere aanvangslonen,...
- Jonge werknemers met een precair arbeidsstatuut : B.T.K., D.A.C., tewerkgestelde werklozen, stagiairs, deeltijds werkenden. Deze statuten

zijn gekenmerkt door tijdelijkheid, onvolledige sociale zekerheidsrechten, lager loon.

- Jonge werklozen die na het schoolverlaten geen werk vinden of na een periode van werk weer werkloos worden.

De min 18-jarigen nemen nu een specifieke positie in : door de wet op de leerplichtverlenging moeten ze nu immers deeltijds onderwijs volgen en kunnen, als ze geen deeltijds werk vinden, een lage overbruggingsuitkering krijgen. Volgens sommigen zou deze groep geen werkloosheidsvergoeding meer moeten krijgen, maar volledig beschouwd worden als leerplichtigen.

Vanaf 18 jaar moeten schoolverlaters reeds 150 dagen wachten vooraleer ze aanspraak maken op een werkloosheidsuitkering en deze periode zou kunnen verlengd worden. Niet-gezinshoofden krijgen een wachtuitkering, voor samenwonenden lager dan voor alleenstaanden. Samenwonende werklozen, die recht hebben op een uitkering op basis van arbeidsprestaties, krijgen ook een verlaagde uitkering.

In deze publikatie wordt ook feitelijke informatie gegeven over de kwantitatieve omvang van deze 3 groepen (naast nog andere groepen, zoals zelfstandigen) in 1980 en 1983, waarbij onvoldoende onderscheid kan worden gemaakt tussen groep 1 en 2 (M. Dekeyser). Jongeren met een precair arbeidsstatuut komen uitgebreid aan bod in de bijdragen over deeltijdse arbeid en remediaire maatregelen (F. Holderbeke) en alternerend leren (M. Douterlungne). De werklozen staan centraal in de bijdragen over de maatschappelijke gevolgen (H. De Witte), jeugdwerkloosheid en niet-betaalde arbeid (J. Pacolet). Deze indeling in 3 groepen geeft een al te statisch beeld : bij individuele jongeren kunnen periodes van werkloosheid en betaalde arbeid elkaar afwisselen. Deze dynamiek wordt behandeld in de bijdrage van M. De Smedt.

Omtrent de juridische context waarbinnen jongeren leven kunnen al enkele conclusies geformuleerd worden.

- De juridische positie van jongeren wordt nog altijd gekenmerkt door een sterke bescherming en geringe autonomie. Hun intrede op de arbeidsmarkt wordt verlaat en is gekenmerkt door uitbreiding van preciaire statuten. Hierdoor wordt hun financiële afhankelijkheid benadrukt :

lagere werkloosheidsuitkeringen of lager loon. Een volwaardige intrede in het arbeidsbestel wordt voor veel jongeren uitgesteld.

Deze feitelijke ontwikkelingen zijn tegengesteld aan de wensen tot een meer emancipatorisch jeugdbeleid, waarbij de jongeren volwaardige kansen zouden krijgen op zelfontplooiing en een autonome ontwikkeling van eigen mogelijkheden.

In veel getroffen maatregelen zit impliciet de idee dat jeugdwerkloosheid persoonlijk en maatschappelijk nadelig inwerkt, maar dat bij marginalisering in het werk dit niet zo is. Het gevaar van een gemiste maatschappelijke integratie bestaat wellicht ook in het arbeidsproces. Voor veel jongeren is er een uitbreiding van de periode waarin ze afhankelijk blijven van ouders, een uitbreiding van het jeugdmoratorium.

- Zowel in de arbeidsovereenkomsten als in de arbeidsorganisatie zijn door recente maatregelen rigiditeiten afgezwakt, dit vooral vanuit de verhoopde tewerkstellingsbevorderende effecten. Deze relatie tussen flexibiliteit en tewerkstelling dient evenwel sterker onderbouwd te worden. Een verzwakking van de rechtsbescherming van werknemers in een tijd dat die hard nodig is, vereist immers een duidelijke rechtvaardiging. Zelfs indien deze relatie kan aangetoond worden, blijven er enkele fundamentele vragen : hoe flexibiliteit en volwaardige sociale bescherming harmoniseren; hoe de vrijwilligheid van werknemers in flexibele systemen van arbeidstijdregeling garanderen.

2. DE FEITELIJKE POSITIE VAN JONGEREN OP DE ARBEIDSMARKT

Een recent en exact overzicht bieden van de verschillende situaties waarin jongeren zich bevinden (schoolgaand, werkloos, werkend,...) is momenteel niet mogelijk. Hiervoor ontbreken bruikbare en recente statistieken. Verschillende statistische bronnen, verzameld op diverse wijzen en op verschillende tijdstippen en betrekking hebbend op verschillende groepen moeten worden samengebracht. Roeien met dergelijke riemen vraagt wel enige creativiteit en vooral veel tijd om toch het doel te bereiken.

Dit doel was een analyse maken van 14-25 jarigen in Vlaanderen over de verschillende situaties tijdens de jaren 1980 en 1983.

Wat het aanbod van jongeren op de arbeidsmarkt betreft vallen twee ontwikkelingen op :

- De totale populatie van jongeren is met ongeveer 1,5% of 15.000 gedaald van 1.029.000 tot 1.014.000. Deze demografische factor zal in de komende jaren verder doorspelen.
- Er is een verhoogde scolarisatie bij jongeren vast te stellen, van 41% naar 43% of in absolute aantallen van 423.000 naar 437.000. Deze tendens zal ongetwijfeld nog versterkt worden door de leerplichtverlenging : nog meer jongeren blijven minstens tot 18 jaar voltijds op school. Aanduiding hierover is het eerder gering aantal jongeren in het deeltijds onderwijs.

De vraag naar arbeid voor jongeren is gedurende deze periode ingrijpend veranderd :

- Het aantal tewerkgestelde jongeren is teruggelopen van 356.000 naar 275.000 of van 35% naar 27%. Vooral de tewerkstelling in de privé-sector is sterk gedaald, met ongeveer 1/5. In de openbare diensten is de tewerkstelling ook afgenomen en bij de zelfstandigen licht toegenomen.
- Naar leeftijdscategorie bekeken is de privé-tewerkstelling van 14-17 jarigen gedurende deze periode (voor de leerplichtverlenging) ongeveer gehalveerd. Ook de 18-21 jarigen zijn er sterk op achteruit gegaan : een daling van 26%.
- Zowel bij mannen als bij vrouwen is de privé-tewerkstelling in de privé-sector met ongeveer 7% gedaald, maar blijft bij mannen hoger dan bij vrouwen.

Deze discrepantie tussen aanbod van en vraag naar jongeren op de arbeidsmarkt heeft gedurende deze periode 1980-'83 een sterk stijgende jeugdwerkloosheid veroorzaakt.

- Het aantal werkloze jongeren is bijna verdubbeld van 72.000 naar 131.000 of van 7% naar 13% van alle 14-25 jarigen. Hierin is het aantal uitkeringsgerechtigde volledige werklozen toegenomen van 55.000 naar 100.000.
- Naar leeftijdscategorie is er bijna een verdubbeling van de werklozen bij de 18-21 en 22-25 jarigen. Vooral de 18-21 jarigen zijn het sterkst getroffen.
- Bij de mannen is de werkloosheid sterker toegenomen dan bij de vrouwen, maar blijft bij laatstgenoemden toch merkkelijk hoger.
- Gedurende deze periode is de jeugdwerkloosheid sneller toegenomen (met 82%) dan de totale werkloosheid (+73%). Dit is o.m. toe te schrijven aan een sterkere achteruitgang van de tewerkstelling van jongeren (-25%) dan van de totale tewerkstelling (-13%).
- Werkloosheid bij jongeren is ook regionaal gebonden (hoge jeugdwerkloosheidsgraad in de arrondissementen Tongeren, Hasselt, Leuven, Turnhout, Aalst, Oostende) en er zijn sectoriële verschillen (hoge jeugdwerkloosheid in de diensten, her- en verwerkende industrieën, handel en horeca, bouw).

Gedurende deze periode is de globale jeugdwerkloosheid sterk toegenomen. Meer vrouwen dan mannen zijn werkloos, hoewel het verschil afneemt; vooral 18-21 jarigen zijn meer getroffen, alsook bepaalde sectoren en regio's.

Gedurende de laatste tijd is de volgende evolutie waar te nemen :

In juni 1985 waren er in Vlaanderen ongeveer 71.000 uitkeringsgerechtigde volledige werkloze jongeren jonger dan 25 jaar. Hiervan zijn er 33% mannen en 67% vrouwen. Naar genoten schools opleidingsniveau zijn er 22% werklozen met alleen een diploma lager onderwijs, 36% met lager secundair en 31% met hoger secundair onderwijs, 7% met een diploma hoger onderwijs. De opleiding van de werkloze vrouwen is gemiddeld genomen hoger dan deze van de mannen. Onder deze jonge werklozen zijn er de helft al meer dan 1 jaar werkloos en 29% al meer dan 2 jaar.

Wanneer we rekening houden met alle 'ingeschreven niet-werkende werkzoekenden', dus ook met hen die nog in hun wachttijd zijn, dan stijgt het aantal tot ongeveer 84.000.

Van alle leeftijdscategorieën vertonen de jongeren toch nog de hoogste werkloosheidsgraad : 26% voor de -20 jarigen en 21% voor de 20-25 jarigen.

Dit statisch beeld geeft geen antwoord op vragen naar de dynamiek van de beroepsloopbaan van individuele jongeren : welke jongeren blijven kort of langdurig werkloos, welke vinden na een periode van werkloosheid een definitieve job, wie wordt herhaaldelijk werkloos; zijn de kansen op werkloosheids- en tewerkstellingsperiodes bij jongeren afhankelijk van geslacht, studieniveau...?

Aansluitend op deze vragen werd een dynamische analyse doorgevoerd van de arbeidsmarktpositie van meer dan 24.000 jongeren uit Halle-Vilvoorde. Deze analyse leidde tot volgende bevindingen :

- De voltooide werkloosheidsperiodes van mannen tussen 20 en 25 jaar zijn gemiddeld een jaar lang. Hun tewerkstellingsperiodes duren gemiddeld twee jaar. Bij vrouwen van dezelfde leeftijd zijn deze werkloosheids- en tewerkstellingsperiodes ongeveer anderhalf jaar lang. (De voltooide werkloosheids- en tewerkstellingsduur is berekend op basis van de voltooide en onvoltooide periodes tussen 1/6/80 en 1/6/85).
- -20 jarige werklozen kennen evenlange werkloosheidsperiodes als werklozen van 20-25 jaar. Hun tewerkstellingsperiodes zijn echter 6 maanden korter, zowel bij mannen als bij vrouwen. De werkloosheidsduur van schoolverlaters is 4 maanden langer dan die van hun leeftijdsgenoten die reeds gewerkt hebben.
- Ook de gedane studies hebben een zeer groot effect op de periodes van werkloosheid en tewerkstelling. Bij de 20-25 jarigen is iemand met alleen een diploma lager onderwijs gemiddeld 81% langer werkloos dan iemand met een diploma hoger onderwijs en overigens dezelfde karakteristieken. De tewerkstellingsperiodes van de lager gediplomeerden zijn 34% korter. De volgorde van de invloed van diploma van ongunstig tot gunstig inzake tewerkstelling is lager onderwijs, lager en hoger beroeps, lagere humaniora, lager technisch, hogere humaniora, hoger technisch, hoger onderwijs.
- Legerdienst is nefast voor werkloosheidsduur en voor tewerkstellingsduur. Jongeren, die nog legerdienst moeten doen, zijn langer werkloos en korter tewerkgesteld.
- Bij veel jongeren is er een snelle opeenvolging van werkloosheid en werken : 25% van de geobserveerde voltooide werkloosheidsperiodes is

korter dan anderhalve maand, 50% is korter dan 4 maanden, zowel bij mannen als vrouwen.

Maar ook veel tewerkstellingsperiodes zijn kort, vooral bij vrouwen : 25% zijn korter dan anderhalve maand en 50% korter dan 6 maand. Bij de mannen is dit respectievelijk 3 en 12 maanden.

Periodes van werkloosheid en tewerkstelling volgen elkaar snel op : zo zijn er slechts 15% jongeren ononderbroken langer dan 2 jaar werkloos, maar ongeveer de helft is in totaal langer dan 2 jaar werkloos gedurende deze 5 jaar.

Uit deze dynamische analyse blijkt een moeilijke inschakeling voor heel wat jongeren op de arbeidsmarkt. Veelal lossen (korte) periodes van werkloosheid en tewerkstelling elkaar af. Gemiddeld is deze situatie nog slechter voor vrouwen, schoolverlaters, -20 jarigen en laaggeschoolden.

Omtrent deze feitelijke positie van jongeren op de arbeidsmarkt, formuleren we volgende conclusies.

- Het aanbod van jongeren op de arbeidsmarkt is gedaald en zal verder afnemen omwille van demografische redenen : een afnemende populatie jongeren, en omwille van een langere scholing. De vraag naar arbeid voor jongeren is aanzienlijk afgenomen tussen 1980 en 1983. De recentere evolutie komt straks aan bod.

Tussen 1980 en 1983 is de jeugdwerkloosheid sterk toegenomen en is recentelijk aan het afnemen.

- Bepaalde groepen jongeren worden nog sterker door de werkloosheid getroffen : vrouwen zijn meer werkloos en hun werkloosheidsperiodes zijn langer dan deze bij mannen; bij -20 jarigen is er de hoogste werkloosheidsgraad, en hun tewerkstellingsperiodes zijn korter dan bij + 20 jarigen; hoe lager de genoten schoolse opleiding, hoe hoger de werkloosheidsgraad, hoe langer de werkloosheidsperiodes en hoe korter de tewerkstellingsperiodes.

Ook de regio en de sector van tewerkstelling hebben een impact op de jeugdwerkloosheid.

3. BELEVING EN GEVOLGEN VAN WERKLOOSHEID

In onze huidige maatschappij vervult betaalde arbeid verschillende functies : de zorg voor een behoorlijk inkomen, het leveren van een prestatie, de nodige sociale contacten, een gestructureerde tijdsindeling, sociaal aanzien en zelfontplooiing. Allemaal zaken waaraan een mens behoefte heeft. Bij werkloosheid worden deze behoeften niet meer of onvoldoende bevredigd. Vandaar een negatieve werkloosheidsbeleving, ook bij jongeren.

In vergelijking met ouderen lijden jongeren iets minder onder de meeste gevolgen van werkloosheid. Jongeren hebben immers nog geen stabiele positie verworven op de arbeidsmarkt en in de samenleving, waardoor de genoemde behoeften zich bij jongeren minder sterk aandienen.

Jongeren dragen minder financiële verantwoordelijkheid en gaan er financieel minder sterk op achteruit. Ze zien iets meer voordelen aan hun werkloosheid dan ouderen : de beschikking over meer tijd en vrijheid. Werkloosheid heeft voor jongeren ook niet hetzelfde verlies in aanzien voor gevolg : ouderen verliezen meer beroepsidentiteit. Ook bij jongeren zorgt een periode van werkloosheid voor een daling van het zelfwaardegevoel. De sociale contacten nemen af, terwijl de eenzaamheidsgevoelens toenemen. Jongeren hebben ook gunstiger vooruitzichten op het snel vinden van werk dan ouderen. Als voornaamste nadelen van de werkloosheid worden verveling en doelloosheid genoemd. Deze nadelige gevolgen van werkloosheid worden door lager geschoolden nog sterker aanvoeld dan door hoger geschoolden, en door jonge vrouwen meer dan door jonge mannen.

Uit dit empirisch onderbouwd beeld blijkt dat de jongeren, omwille van hun nog marginale positie in de samenleving, iets beter tegen werkloosheid bestand zijn dan ouderen. Maar juist in deze leeftijdsperiode staan jongeren voor de opdracht zich los te maken van het ouderlijk milieu, hun eigen identiteit te zoeken en zich te integreren in de samenleving. In onze maatschappij is het uitvoeren van betaalde arbeid het middel bij uitstek om deze ontwikkelingstaak te realiseren.

Zo geraken jongeren in een paradoxale situatie : omwille van hun nog niet geïntegreerd zijn in de samenleving en op de arbeidsmarkt kunnen ze hun werkloosheid op korte termijn beter verwerken dan ouderen. Maar dit gaat dan weer ten koste van hun verdere ontplooiing en maatschappelijke integratie.

Deze gedwongen verlenging van deze status van "nog niet volwassen"-jongeren kan op langere termijn vérstrekkende gevolgen hebben op de identiteitsontwikkeling. Dit kan lidtekens nalaten. Over deze effecten van werkloosheid op de verdere levensloop is weinig onderzoek verricht. Enig longitudinaal onderzoek hieromtrent wijst op een verdere instabiele tewerkstelling bij volwassenen, die als jongeren frequent werkloos waren.

Wanneer de mogelijkheden om een identiteit op te bouwen beperkt zijn, kunnen er niet alleen lidtekens overblijven, maar kan de jongere ook kiezen voor een negatieve identiteit. Door de inschakeling in het arbeidsproces vormt de jongere een aantal arbeidsattitudes, die stabiel blijven gedurende de verdere levensloop. Werkloosheid belemmert deze socialisatie, zodat men kan vrezen dat werkloze jongeren de voorkeur zullen geven aan een 'arbeidsloze' leefstijl. Ook wordt gevreesd voor radicalere opvattingen op politiek gebied. Deze verlengde periode van afhankelijkheid zou ook invloed hebben op de gezinsvorming. Omtrent deze mogelijke gevolgen - althans op korte termijn - bestaat wel empirisch onderzoek.

- Onderzoek naar de impact van werkloosheid op het gezin is relatief schaars. Wel blijkt dat het beschikbaar inkomen jonge werklozen dikwijls verhindert om toekomstplannen te maken, of noodzaakt om gezinsplannen in te krimpen. Zo daalt de kindervens naarmate de levensstandaard als slechter wordt ervaren.
- Op politiek vlak blijkt slechts een kleine minderheid van jonge werklozen te radicaliseren naar een extreem-rechtse of -linkse ideologie. Wel zien vele jonge werklozen de toekomst eerder somber in : ze menen dat de verdraagzaamheid zal afnemen en de jeugdmisdadigheid zal stijgen, dat de jongeren minder kansen zullen krijgen op politiek gebied. Soms brengen ze meer begrip op voor het gebruik van geweld, zonder dit evenwel goed te keuren. De meeste jonge werklozen nemen echter een berustende houding aan. Gevoelens van persoonlijke machteloosheid en gelatenheid gaan samen met gevoelens van maatschappelijke vervreemding.
- Onderzoek naar de invloed van werkloosheidsbeleving op de houding ten aanzien van betaalde arbeid wijst niet naar een arbeidsloze leefstijl bij jongeren, maar wel naar een versterking van het arbeidsethos. Slechts een klein aantal jongeren (10%) beweert dat betaalde arbeid voor hen niet hoeft. In deze kleine groep kan een onderscheid gemaakt worden tussen hoger geschoolden die goede kansen hebben op een baan,

doch daar uit ideologische motieven aan verzaken en laaggeschoolden die een negatieve houding ontwikkelen t.a.v. betaalde arbeid.

Bij de meeste werkloze jongeren wordt betaald werk evenwel opgewaardeerd. Deze opwaardering wordt zelfs sterker naarmate men langer werkloos is. Tevens worden de aspiraties t.a.v. een toekomstige baan gematigd : werkzekerheid krijgt de voorkeur boven zinvol en interessant werk. Velen willen werk aannemen onder hun kwalificaties of werk waarvoor men niet is opgeleid. Individuen passen zich aan aan de beperkte arbeidsmarktperspectieven. Deze sterke werkwillegheid bij jongeren wordt verder ondersteund door een actief solliciteren. Na één jaar werkloosheid daalt dit sollicitatiegedrag; men beschermt zich tegen herhaalde afwijzingen.

Uit deze gegevens kunnen volgende conclusies worden getrokken :

- Werkloosheid brengt op korte termijn negatief beleefde gevolgen mee voor jongeren. Bepaalde nadelen - zoals tijdsstructurering, sociale contacten, nood aan informatie en vorming - kunnen wellicht door een werkzoekendenwerking worden gemilderd. Een volwaardige oplossing wordt alleen geboden door betaald werk.
- Door werkloosheid wordt de persoonlijkheidsontwikkeling en maatschappelijke integratie van jongeren bemoeilijkt of zelfs verhinderd. De nadelige gevolgen hiervan op langere termijn zijn bijna compleet onbekend en worden weinig onderkend. Nochtans is de tewerkstellingscrisis al ruim 10 jaar oud. Longitudinaal onderzoek is hierover dringend noodzakelijk.
- Ook over de impact van jongerenwerkloosheid op hun gezinsplanning is weinig geweten : worden definitieve samenlevingsvormen uitgesteld, worden kinderwens en kinderaantal aangepast ?
- Werkloosheid heeft slechts bij weinig jongeren een politieke radicalisering voor gevolg; het merendeel wordt eerder politiek apatisch. Wellicht is dit laatste nog een groter gevaar voor ons democratisch bestel.
- Werkloze jongeren hechten meer belang aan werkzekerheid dan aan werkinhoud. Arbeid is immers schaars geworden en er worden minder eisen aan gesteld. Dit kan een frequenter afwisselen van periodes van werkloosheid en werk, en aldus een instabiele beroepsloopbaan bevorderen. Ook het fenomeen van overkwalificatie - de verdringing van lager door hoger geschoolden - wordt hierdoor gestimuleerd. En de syndicale bekommernis naar meer kwaliteit in en op het werk wordt hierdoor wel sterk ondergraven.

4. WERKLOOSHEID INDIJKEN : EEN WAAIER VAN (MOGELIJKE) MIDDELEN

In deze publikatie worden verschillende middelen en modellen "ter bestrijding van de werkloosheid" geanalyseerd en geëvalueerd.

In de samenvatting van punt 1 stelden we reeds dat de jongeren naar arbeidsrechterlijke positie als werknemer grosso modo kunnen ingedeeld worden in 3 posities :

- jonge werknemers met een gewoon werknemersstatuut van (on)bepaalde duur;
- jonge werknemers met een precair arbeidsstatuut (B.T.K., D.A.C., stage, deeltijds werk...); en
- jonge werklozen.

Over de zelfstandigen is weinig informatie samengebracht. Deze groepen zijn niet statisch, maar dynamisch. De verschillende mogelijke bestrijdingsmiddelen en -modellen kunnen eveneens worden ingedeeld naargelang ze effecten beogen bij één of meerdere van de genoemde groepen.

- Het macro-economisch model van arbeidsduurverkortung gaat de effecten na van een uniforme verkortung van de arbeid met 10% in de privé op de werkloosheid en tewerkstelling en slaat bijgevolg voornamelijk op groep 1.
- Verschillende maatregelen hebben betrekking op de groep werknemers met een precair arbeidsstatuut : systemen van alternerend leren, tewerkstelling in het remedialr statuut en deeltijdse arbeid.
- Enkele maatregelen en modellen richten zich voornamelijk naar de groep werklozen : vrijwilligerswerk en loskoppeling arbeid en inkomen.
- Tenslotte wordt het model van de coöperatieven even belicht.

Laat ons nu de voornaamste gegevens omtrent deze maatregelen samenvatten.

1. In de macro-economische studie over de arbeidsduurverkortung worden o.m. een aantal simulaties uitgevoerd met het Maribel-model, die voorspellingen geven voor de periode 1985-1989 omtrent de impact van een vermindering van de conventionele arbeidsduur met 10%, doorgevoerd in de privé-sector, op de werkloosheid en de tewerkstelling. In de basissimulatie zijn een aantal hypothesen ingebouwd over het bruto nationaal

produkt, de privé tewerkstelling, werkloosheid, produktiviteit, loonkost, winstvoet, inflatie, privé consumptie, uitvoer en invoer.

Uit de doorgevoerde simulaties blijkt dat een arbeidsduurvermindering van 10% het hoogste tewerkstellingseffect heeft, wanneer er een evenredige looninlevering gebeurt. Het uurloon van de werknemers blijft constant, maar - gezien de arbeidsduurverkorting - het jaarloon daalt. In deze simulatie is de tewerkstelling in 1985 ongeveer 96.000 eenheden groter dan in de basisprojectie (+4,1%), terwijl dit oploopt tot ongeveer 120.000 arbeidsplaatsen meer t.o.v. de basis in 1989 (+5,4%). Binnen het Maribel-model was het niet mogelijk deze evolutie uit te splitsen naar geslacht, leeftijd en scholingsgraad. Wel kan de prognose gemaakt worden dat bij een doortrekking van de bestaande tewerkstellingstrend, deze arbeidsduurvermindering ongeveer 17.600 nieuwe arbeidsplaatsen voor jongeren (9.000 voor mannen en 8.600 voor vrouwen) zou creëren. De werkloosheidscijfers voor jongeren zouden in dit geval met eenzelfde aantal eenheden dalen.

Volgens deze simulaties heeft een arbeidsduurvermindering slechts positieve effecten op de tewerkstelling indien de lonen worden gematigd. Ook blijkt een éénmalige arbeidsduurvermindering slechts op korte termijn effecten te sorteren; op middellange termijn is er eerder een behoud dan een creatie van werkplaatsen.

De simulaties waar de koopkracht behouden blijft, leiden tot minder gunstige resultaten dan bij endogene loonvorming.

Een arbeidsduurvermindering heeft niet alleen gevolgen op werkloosheid en tewerkstelling, maar ook voor de produktie, de produktiviteit en de concurrentiepositie.

Uit de simulatie blijkt dat de produktie nog stijgt, de arbeidsproduktiviteit per uur verhoogt, de winsten dalen, de concurrentiepositie verslechtert en de inflatie stijgt. Het netto te financieren saldo van de overheid verbetert op korte termijn.

2. Jonge schoolverlaters hebben het moeilijk om een plaats op de arbeidsmarkt te veroveren. Het aanbod van jongeren uit bepaalde opleidingen is groter dan de behoeften aan arbeid in bepaalde sectoren. Om deze kwantitatieve discrepanties tussen aanbod van en vraag naar bepaalde arbeidskrachten te kunnen reduceren is het nodig informatie te hebben over de tewerkstellingsperspectieven in de verschillende beroepssectoren. Ook zou er een toenemende discrepantie zijn tussen hetgeen op school

wordt geleerd en in het bedrijfsleven vereist wordt, tussen opleidings- en beroepsprofielen. Ook hierover ontbreekt veelal voldoende inzicht. Om deze problematische overgang tussen school en arbeid te verbeteren zijn er op Europees en nationaal niveau initiatieven uitgewerkt rond het concept alternerend leren : een koppeling van leren en werken, waarbij beide componenten op elkaar moeten inspelen. Twee concrete initiatieven worden vanuit deze optiek besproken en geanalyseerd : het experimenteel deeltijds onderwijs (E.D.O.) en de projecten alternerend leren. In het kader van de leerplichtverlenging is het E.D.O. uitgebouwd. Na slechts 1 jaar werking is het uiteraard maar mogelijk voorzichtige conclusies uit te tekenen. Uit empirisch onderzoek blijkt dat ongeveer 30% van deze meestal laaggeschoolde jongeren werk heeft gevonden. Bij de meerderheid is aan de noodzakelijke voorwaarde voor alternerend leren, nl. koppeling van leren en werken, dus niet voldaan. Bovendien blijkt er bij degenen die werk hadden niet altijd een inhoudelijke band te bestaan tussen de inhoud van de opleiding en het werk. De moeilijkheden om voor deze groep laaggeschoolden werk- en überhaupt zinvol werk - te vinden zijn toe te schrijven aan de karakteristieken van deze jongeren : laaggeschoold, onervaren, en aan een gebrek aan traditie in en stimulering van het bedrijfsleven om deze groep opleidings- en tewerkstellingsmogelijkheden te bieden.

In de projecten alternerend leren zijn ongeveer 500 jongeren betrokken gedurende deze 3 jaar; meestal met een opleiding hoger secundair of ook lager secundair en jongeren tussen 18 en 21 jaar. Er is een effectieve koppeling van leren en werken, ook inhoudelijk. De kwaliteit van dit alternerend leren wordt beïnvloed door schoolgebonden factoren (infra-structuur, werkbekwaamheid en motivatie van leerkrachten), bedrijfsgebonden factoren (interesse voor en traditie van opleiding, organisatie van de werkervaringen, profiel van de begeleiders) en door de motivatie en het opleidingsniveau van de deelnemers.

De kansen op latere tewerkstelling van de jongeren blijken vrij hoog te liggen. De huidige projecten worden voornamelijk bepaald door de vraag naar geschoolde arbeidskrachten voor bepaalde beroepssectoren. Hierdoor worden de recruteringscriteria, de inhoud en structurering van de projecten sterk beïnvloed. Een feitelijke en ook inhoudelijke koppeling tussen opleiding en werk, met hoge kansen op latere tewerkstelling zijn hierdoor gegarandeerd.

Deze strategie, met nadruk op de tewerkstelling, beperkt het initiatief tot een kleine groep van reeds beter geschoolde jongeren. Een uitbreiding van deze projecten alternerend leren naar grotere groepen, ook lagergeschoolde, jongeren zal zeker stimuleringsmaatregelen voor de bedrijven impliceren.

3. Om de stijgende werkloosheid te bekampen werd door de Overheid rechtstreeks ingegrepen door de uitbreiding en creatie van tewerkstellingsmaatregelen : het zogenaamde remedial circuit. Oorspronkelijk werd de tijdelijkheid van deze maatregelen - in de hoop op spoedig betere tijden - benadrukt, wat o.m. tot uiting kwam in de beperkte duur van de aangeboden contracten (B.T.K., stages, tewerkgestelde werklozen). De aanhoudend hoge werkloosheidsgraad en de toename van de gemiddelde werkloosheidsduur brachten een heroriëntatie mee naar meer duurzame maatregelen (D.A.C., nieuwe stagereglementering). Daarenboven wordt gepleit voor een zekere harmonisatie van de verschillende remediale stelsels. Impliciet betekent dit een aanvaarding van een door de Overheid geregulariseerd segment van de arbeidsmarkt en de ombuiging naar een permanent circuit.

Als gemeenschappelijke doelstelling hebben deze maatregelen het creëren van supplementaire tewerkstelling. Deze arbeidsplaatsen mogen in principe geen normale aanwervingen vervangen of geen verlies aan gelijkwaardige betrekkingen tot gevolg hebben. Over de realisatie van deze doelstelling in de praktijk bestaat weinig empirisch materiaal. Alleen omtrent de concrete toepassing van de stagemaatregelen in de privé-sector bestaat enige evidentie over de inpassing ervan in een globaal personeelsbeleid, met als gevolg weinig bijkomende arbeidscreatie.

Wel is empirisch materiaal samengebracht omtrent de inschakeling van jonge werklozen in dit remedial circuit en dit in verhouding tot hun aandeel in de totale werkloosheid, en dit eveneens uitgesplitst naar geslacht en genoten schoolse opleiding. Is dit remedial tewerkstellingscircuit aangepast aan de structuur van de werklozenpopulatie of werden doelgroepen van werklozen positief of negatief gediscrimineerd ?

Globaal genomen heeft het remedial arbeidscircuit een tewerkstellingseffect van ongeveer 20% : 1 op 5 werklozen is (meestal tijdelijk) tewerkgesteld in één of ander stelsel.

Naar leeftijdscategorie bekeken zijn de jonge werklozen duidelijk bevoorrecht binnen dit circuit met een deelname van 51% in het totale pakket

t.o.v. 30% in de totale werkloosheid. Deze oververtegenwoordiging is volledig toe te schrijven aan de belangrijke plaats die het systeem van stages inneemt. Zonder stages bezetten de jongeren nog 29% van de arbeidsplaatsen in de overige stelsels en zijn dus evenredig vertegenwoordigd. Binnen de groep van jonge werklozen zijn de mannen wel sterker dan vrouwen betrokken in dit circuit t.a.v. hun respectievelijk aandeel in de jongerenwerkloosheid. Sterk ondervertegenwoordigd zijn de lager geschoolden (niveau L.O. en L.S.O.) en dit nog meer uitgesproken bij de vrouwen.

Wanneer we elk stelsel afzonderlijk bekijken dan zien we dat het relatief aandeel van de jongeren tegenover de oudere werklozen overal daalt : in het stelsel van T.W.W. van 37% naar 29% (dec. 78 - juni 85), B.T.K. van 47% naar 42% en D.A.C. van 26% naar 21% (dec. 83 - juni 85). De stages daarentegen is een specifieke jongerenmaatregel. Naargelang hun aandeel in de totale werkloosheid zijn de jongeren in het systeem van T.W.W. ongeveer evenredig tot licht ondervertegenwoordigd, sterk ondervertegenwoordigd in D.A.C. (omwille van de vereiste werkloosheidsduur) en oververtegenwoordigd in het B.T.K. Naar geslacht bekeken zijn de jonge vrouwelijke werklozen in het systeem van T.W.W. tegenover hun aandeel in het aantal jonge uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (U.V.W.) oververtegenwoordigd en de jonge mannen ondervertegenwoordigd. In de stages is het omgekeerde het geval : vrouwen bezetten (t.a.v. hun aandeel in de jongerenwerkloosheid) niet alleen veel minder stageplaatsen, maar daarenboven ook voor het merendeel deeltijdse stages. In het B.T.K. is er voor jongeren een evenredige vertegenwoordiging tussen mannen en vrouwen. In het D.A.C. zijn mannen licht oververtegenwoordigd.

Naar genoten schoolse opleiding zijn de lager geschoolden, in verhouding tot hun aandeel in de jongerenwerkloosheid sterk ondervertegenwoordigd in het systeem van stages en B.T.K. De mannelijke laaggeschoolden zijn oververtegenwoordigd in T.W.W. en D.A.C., de vrouwelijke laaggeschoolden daarentegen zijn ook in deze beide stelsels sterk ondervertegenwoordigd.

Samenvattend kan worden gesteld dat :

- Het remedie-arbeidscircuit is globaal genomen positief discriminerend voor jonge werklozen. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de stagemaatregel en in veel mindere mate ook aan het B.T.K. In

T.W.W. en D.A.C. zijn ze ondervertegenwoordigd. Vooral de tijdelijke tewerkstellingsmaatregelen hebben een impact op de tewerkstelling van jongeren. Hun effecten naar verdere tewerkstelling zijn onvoldoende gekend. Alleen weten we dat ongeveer 44% van de beëindigde stages in de privé-sector uitlopen op een aanwerving.

- Binnen deze groep jonge werklozen worden mannen en hoger geschoolden positief gediscrimineerd, behalve in het statutair minst aantrekkelijke stelsel van T.W.W. Zelfs binnen dit stelsel zijn vrouwelijk laaggeschoolden nog ondervertegenwoordigd. Het remediair circuit wordt dus beheerst door een verdringingsmechanisme waarbij lager geschoolden bij de allocatie van de arbeidsplaatsen weggedrukt worden door de hoger geschoolden. Dit fenomeen treft vooral de laag geschoolde jongeren waarbinnen vooral de vrouwen in de verdrukking komen. Dit kan vermeden worden door positief discriminerende toelatingsvoorwaarden in de remediare stelsels op te nemen. Een remediërend tewerkstellingsbeleid van de Overheid staat voor de zware opdracht om ook voor deze groepen van jonge werklozen in het algemeen de laaggeschoolden en in het bijzonder de jonge vrouwen binnen deze categorie, meer ingrijpende maatregelen te treffen. Het gevaar is immers reëel dat deze groepen massaal afglijden naar deeltijdse circuits die nog een verdere stap zijn in de precairisering van de arbeid.

4. Een maatregel om de beschikbare arbeid te herverdelen is ongetwijfeld verdere stimulering en uitbreiding van deeltijds werk. Gedurende de laatste jaren is een verscheidenheid aan deeltijdse systemen ontstaan, die een sterke toename van het deeltijdse werken hebben veroorzaakt. Centrale vraag is ook hier welke impact deeltijdse arbeid heeft op de tewerkstelling van jongeren. Het aantal deeltijdse arbeiders en bedienden wordt op minimaal 330.000 geschat (einde maart '85). De laatste jaren is de toename van deeltijds werk voor bijna de helft toe te schrijven aan deeltijdse arbeid in het hierboven beschreven remediair circuit en het stelsel van verkorte werktijd. In 1983 werkten er ongeveer 3% van de mannen en 21% van de vrouwen deeltijds. Vooral bij -25 jarigen is de proportie van deeltijds werkenden het sterkst toegenomen, zowel bij mannen als bij vrouwen, maar blijft nog licht onder het globaal gemiddelde. De vraag in welke mate stelsels van deeltijdse arbeid tewerkstelling opleveren voor jongeren onder de 25 jaar wordt bij gebrek aan passend

statistisch materiaal enkel nagegaan in het remedair arbeidscircuit, en in het stelsel 'met verkorte werktijd om aan de werkloosheid te ontsnappen' (ongeveer 1/3 van de deeltijds werkenden).

Het aantal jongeren in dit stelsel met verkorte werktijd is einde 1984 toegenomen tot ongeveer 6.000 mannen en 25.500 vrouwen of 40% van alle werknemers in dit stelsel. T.a.v. hun proportie in de werkloosheid is er een sterke oververtegenwoordiging van vrouwen. Dezelfde vaststelling wordt gemaakt voor deeltijdse tewerkstelling in het remedair circuit. Deeltijdse arbeid wordt dus aangediend als een geschikte vorm van arbeid voor de jongeren en vooral voor de jongere vrouwen. Gegevens over het opleidingsniveau van de met verkorte werktijd tewerkgestelde werklozen tonen aan dat veel laaggeschoolde jongeren in dit stelsel opgenomen worden. Bij de mannen vormen de laagste twee studieniveaus de meerderheid, bij de vrouwen is het middenniveau opnieuw het sterkst vertegenwoordigd maar de laagste twee studieniveaus die slechts in zeer beperkte mate aan bod komen in het remedair circuit, zijn nadrukkelijker aanwezig in dit deeltijds circuit.

Of deeltijdse arbeid een netto tewerkstellingseffect heeft, is met deze statistische informatie niet na te gaan. In het remedair circuit heeft de invoering van deeltijdse betrekkingen alvast niet geleid tot een toename van het totaal arbeidsvolume.

Deeltijdse arbeid in deze beide stelsels creëert globaal wellicht geen bijkomende tewerkstelling maar heeft een herverdelend effect, vnl. voor vrouwen.

5. Tenslotte wordt de jeugdwerkloosheid benaderd vanuit systemen van niet-betaalde arbeid : het vrijwilligerswerk en de ideeën omtrent loskoppeling van arbeid en inkomen.

Het koppelen van werkloosheid met het vrijwilligerswerk gebeurt vanuit verschillende maatschappijvisies. Pleitbezorgers voor vrijwilligerswerk worden gesteund door de kritiek op de professionele verzorgingsstaat, degenen die de zin van loonarbeid in vraag stellen, door de propagandisten van zelfhulpideeën, door de ideeën over herwaardering van de primaire netwerken van solidariteit. Daarenboven past het in de besparingspolitiek op collectieve voorzieningen in de sociale en culturele sector. Een duidelijke definitie van vrijwilligerswerk is moeilijk te formuleren. Meestal verwijzen definities naar niet-verplichte activiteiten ten dienste van anderen of de samenleving in min of meer organisatorisch

verband waarvoor men niet betaald wordt. Er worden drie toepassingsgebieden onderscheiden : de sociale sector (welzijns- en gezondheidszorg), de culturele sector (kunst, bibliotheken) en de civiele sector (samenlevingsopbouw, leefmilieu...).

Deze definitie kan worden uitgebreid naar werk in niet-georganiseerd verband (burenhulp) en naar activiteiten waarvoor men een zekere vergoeding krijgt (vb. werken met vrijstelling van stempelcontrole).

Wat de deelname aan het vrijwilligerswerk betreft is er, naast problemen omtrent de definitie en het toepassingsgebied, weinig statistische informatie in Vlaanderen. Uit deze beperkte informatie blijken jongeren en vrouwen sterker vertegenwoordigd te zijn in het vrijwilligerswerk; ook werklozen participeren meer en dit voornamelijk in de welzijnszorg. Ook hoger geschoolden schijnen meer aan vrijwilligerswerk te doen, althans in georganiseerd verband. Globaal geschat zou in Vlaanderen ongeveer 20% van de bevolking aan een of andere vorm van vrijwilligerswerk doen. Uit Franse en Engelse studies blijkt dat werklozen een weinig potentiële groep is voor vrijwilligerswerk, omdat werkloosheid een veel te transitorische situatie is om ingrijpend het gedrag te wijzigen.

Nochtans kan het vrijwilligerswerk verschillende functies vervullen voor werklozen : de benutting van talenten en vaardigheden, het leggen van sociale contacten, een betere tijdsstructurering, het ontplooiën van zelfvertrouwen,... allemaal functies die bij werkloosheid niet of onvoldoende worden vervuld. Als individueel nadeel wordt gewezen op het niet of onvoldoende betaald worden van dit werk. Op collectief niveau zouden normen van vrijwilligerswerk plaatsnemen van volwaardig betaalde arbeid kunnen ondergraven. Daarom vragen vakbonden beperkingen op vnl. een bepaalde vorm van vrijwilligerswerk, nl. met vrijstelling van stempelcontrole. Deze vorm van vrijwilligerswerk is evenwel niet zo omvangrijk : ongeveer 4.000 in Vlaanderen.

Zodoende is deze vorm van vrijwilligerswerk nog geen bedreiging van de professionele tewerkstelling, maar ook geen effectief middel ter bestrijding van de werkloosheid. Dit zou alleen kunnen wanneer werkenden hun arbeidsduur zouden inkrimpen, hun inkomen zouden reduceren en de vrijgekomen tijd zouden bestemmen voor vrijwilligerswerk, voor 'sociale tijd'. Maar hiermee zitten we in het model van arbeidsduurverkorting.

6. Evenals het vrijwilligerswerk wordt de idee van het universeel basisinkomen gepropageerd vanuit verschillende maatschappijvisies. Het wordt

voorgesteld als een bezwering van de massale werkloosheid en als remedie tegen zoveel andere kwalen van onze samenleving.

Het 'zuivere' basisinkomen bestaat uit een uitkering die aan elk individu zou toegekend worden en zou volstaan om de elementaire basisbehoeften te dekken. De toekenning zou losstaan van elke arbeidsprestatie of zelfs de bereidheid tot werken. Dit systeem zou de huidige sociale zekerheid vervangen en gepaard gaan met een volledige deregulering van de arbeidsmarkt.

Hiertegen wordt evenwel in de betreffende bijdrage geargumenteed dat een dergelijk systeem leidt tot een collectief bankroet, herverdeelt van alleenstaanden naar gezinnen (in naam van de individuele onafhankelijkheid!), de loonwaaier zal opentrekken, niet ten goede komt aan de minstbesteden en afbreuk doet aan de fundamenteën van ons sociaal zekerheidssysteem.

Weliswaar bestaan minder ambitieuze versies van het voorstel m.b.t. het basisinkomen, die een ernstige overweging verdienen. Het basisinkomen zou een kleine forfaitaire uitkering worden, los van elke arbeidsprestatie. Dit zou het aanbod van arbeid, en dus werkloosheid, doen dalen. Tegelijk zou een vrij drastische, gereguleerde arbeidsduurverkorting met evenredig loonverlies worden doorgevoerd. In essentie komt deze versie van het basisinkomen neer op een koppeling van inkomens- en arbeidsherverdeling. Wellicht een omslachtige ingreep, waarvan de effecten ook met andere middelen kunnen bereikt worden.

7. Nog enkele woorden over lokale werkgelegenheidsinitiatieven en hun betekenis voor de jeugdwerkloosheid.

Lokale en tevens kleinschalige werkgelegenheidsinitiatieven zijn gegroeid vanuit verschillende achtergronden: als crisisbestrijding in buurten of regio's in verval, vanuit een visie op werken in coöperatieve en alternatieve bewegingen, vanuit een verschuiving binnen de traditionele marktsectoren van grote naar kleine bedrijven.

Een specifieke vorm van lokale werkgelegenheidsinitiatieven zijn de nieuwe coöperatieven. Hierbinnen zijn er zeer weinig jongeren werkzaam. De bedoeling van deze coöperatieven is ook niet de jeugdwerkloosheid te bestrijden, maar wel het propageren van een andere leef- en werkwijze.

De lokale initiatieven binnen de marktsector zijn recent tot stand gekomen, zowel op het vlak van begeleiding, opleiding en financiering. De

betekenis van deze nieuwe stroming van lokale initiatieven voor de jeugdwerkloosheid in Vlaanderen is beperkt, o.m. omwille van de late start. De directe invloed zal ook op langere termijn gering blijven : het zijn immers niet de jongeren die nieuwe bedrijven opzetten. Indirect kan de start van vele nieuwe bedrijven wel leiden tot nieuwe werkgelegenheid.

5. JONGERENWERKLOOSHEID IN VLAANDEREN : ENKELE SLOTBESCHOUWINGEN

1. Ondanks verschillende maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid, blijft de werkloosheid van de jongeren in Vlaanderen aanzienlijk. Jongeren beneden de 25 jaar halen de hoogste werkloosheidsgraad en ze maken ongeveer 30% van de totale groep werklozen uit.
Bepaalde jongeren worden sterker door de werkloosheid getroffen dan anderen : de jongeren tussen 18 en 21 jaar, de jongeren met een lage schoolse opleiding en de vrouwen. Deze groepen vertonen een hogere werkloosheidsgraad, hun werkloosheidsperiodes zijn gemiddeld langer en hun tewerkstellingsperiodes korter.
2. Het aantal jongeren dat zich gedurende de komende jaren op de arbeidsmarkt zal aanbieden, is geleidelijk aan het afnemen. De totale populatie jongeren is immers aan het dalen en de scholingsgraad stijgt. Ongetwijfeld zal de verlenging van de leerplicht meebrengen dat heel wat jongeren, die vroeger de school zouden verlaten hebben, nu langer voltijds dagonderwijs zullen volgen. Om deze groep laaggeschoolden hogere kwalificaties bij te brengen, zullen verdere inhoudelijke en methodische aanpassingen van het onderwijsbestel nodig zijn.
Op korte termijn zal deze kwalificatieverhoging van lager geschoolden niet direct leiden tot bijkomende tewerkstelling, maar eerder tot verschuivingen en verdringingen in de arbeidsallocatie.
3. Werkloosheid brengt voor jongeren heel wat negatieve gevolgen mee. Hun persoonlijkheidsontwikkeling en maatschappelijke integratie wordt bemoeilijkt. Omtrent de nadelige gevolgen hiervan op langere termijn is weinig gekend en dringend onderzoek geboden; ook de invloed van werkloosheid op gezinsvorming, op politieke houdingen en op het arbeidsethos moet grondiger worden nagegaan. Deze nadelige gevolgen van werkloosheid worden nog sterker gevoeld door lager geschoolden en door jonge vrouwen. Precies deze groepen zijn sterker door de werkloosheid getroffen.
4. Het allocatieproces van arbeidsplaatsen wordt beheerst door verdringingsmechanismen. Bij een sterk afnemende vraag naar jongere

arbeidskrachten in de traditionele arbeidscircuits krijgen zwakkere groepen - jongeren, vrouwen, laaggeschoolden - minder kansen op dergelijke tewerkstelling. Wellicht neemt het fenomeen van de aanwerving van 'overgekwalificeerde' arbeidskrachten toe.

Ook het remedial circuit wordt gekenmerkt door deze mechanismen van verdringing. Lagergeschoolden worden weggedrukt door hoger geschoolden. Vooral de lager geschoolde jongeren worden getroffen, en daarbinnen vooral de groep van vrouwen met een lage opleiding.

In het stelsel met verkorte werktijd worden veel laaggeschoolde jonge mannen opgenomen. Bij de vrouwen komen de middenniveau's het sterkst aan bod en minder degenen met een lage opleiding.

Dit allocatieproces lijkt op een waterval-systeem : zwakkere groepen worden naar meer preciaire arbeidscircuits geduwd en sommigen vallen tenslotte nog door de mazen van deze opvangsystemen in de werkloosheid. Deze zwakke groepen beleven nog sterker de nadelige gevolgen van de werkloosheid. De getroffen maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid zijn voor hen weinig efficiënt. Welk tewerkstellingsbeleid kan voor deze groepen uitgebouwd worden ? Binnen welke sectoren van de traditionele arbeidscircuits is er voor hen nog plaats ? In de mediaire stelsels kunnen positief discriminerende toelatingsvoorwaarden overwogen worden. Er dienen meer initiatieven worden uitgewerkt en gestimuleerd om de overgang tussen school en werk te verbeteren... Of moeten deze jongeren dan toch verder met een stempel door het leven ?

ERRATA

'Met een stempel door het leven ?

Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren : beschrijving,
gevolgen en perspectieven'.

p. 19 3e paragraaf 1e alinea : paragraaf 2 (i.p.v. paragraaf 1)

p. 46 15e alinea : punt 4.1.2. (i.p.v. punt 3.1.2.)

28e alinea : punt 4.1.1. (i.p.v. punt 3.1.1.)

p. 214 1e paragraaf 5e alinea : 66,1 % (i.p.v. 66, %)

p. 269 tabel 2 : kolom 3 $\eta_{NY/B} = \underline{-0,099}$ (i.p.v. -0,99)

p. 270 tabel 3 : Mirabel MLT ('73-'83) wordt dan :

- 0,498   - 0,181   - 0,135

- 1,521   - 0,697   - 0,126

- 2,543   - 1,213   - 0,117

p. 282 tabel 7 : laatste kolom wordt '84-'89 (i.p.v. '84-'86)

p. 301 Bibliografie :

PLANBUREAU, Maribel, Brussel, 1985, 330 pp.

(i.p.v. PLANBUREAU, Mirabel,...)

PLANBUREAU, Englert M., Vanden Boer M., Arbeidsduurverkorting
gesimuleerd door Maribel, Brussel, 1985, 43 pp.

(i.p.v. ...gesimuleerd door Mirabel..)

p. 320 2e paragraaf 9e alinea : 1 april 1986 (i.p.v. 1 januari 1986)

p. 335 tabel 6 : 1e kolom overige : 9,8 (i.p.v. 9,6)

H.I.V.A.-REEKS

1. DEWAELE, A., COSSEY, H., Gezin en Opvoeding. Sociale klasseverschillen in gezinsrelaties en opvoedingsstijl. Leuven, H.I.V.A., 1981.
2. SAMOY, E., COENS, F., VERBRUGGHE, B., COSSEY, H., Werken. Ongelijkheden in de arbeidssituatie. Leuven, H.I.V.A., 1982.
3. DECOSTER, A., DE PRYCKER, E., HOUTHUYS, P., VAN ELEWIJCK, P., VLEMINCKX, A., Arbeidsmarktinformatie en arbeidsbemiddeling in Vlaanderen. Leuven, H.I.V.A., 1982.
4. BERCKMANS, P., CAYMAX, L., PERNOT, A., Ploegenarbeid in België. Leuven, H.I.V.A., 1982.
5. VAN DEN BUSSCHE, H., COSSEY, H., Arbeiders en wooncultuur in Vlaanderen, Leuven, H.I.V.A., 1984.
6. PACOLET, J. (red.), Werken in de quataire sector. Leuven, H.I.V.A., 1984.
7. PERNOT, A., Een vergelijkende analyse van de instellingen werkzaam op het gebied van de arbeidsveiligheid. Leuven, H.I.V.A., 1985.
8. H.I.V.A.-stuurgroep, Met een stempel door het leven ? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren : beschrijving, gevolgen en perspectieven. Leuven, H.I.V.A., 1986.